

84.57x3

A32

МЕКТЕП КІТАПХАНАСЫ

МӘДИ АЙЫМБЕТОВ

НӘЗІК ЖАҢҒЫРЫҚ

39506

Мәди АЙЫМБЕТОВ

(

НӘЗІК ЖАҢҒЫРЫҚ

Хикаяттар мен әңгімелер

Алматы
2006

Қазақстан Республикасы Мәдениет ақпарат министрлігінің
тапсырмасы бойынша шығарылып отыр

Айымбетов М.

НӘЗІК ЖАҢҒЫРЫҚ. Хикаяттар мен әңгімелер. –
Алматы: «ҚАЗАқпарат», 2006. – 388 бет.

ISBN 9965-654-27-1

Жазушы М. Айымбетовтың жасөспірімдер өмірінен жазылған хикаяттары мен әңгімелері балалар әдебиетінің таңдаулы шығармаларының қатарынан орын алады. Есею, кәмелетке толу қарсаңындағы жас кейіпкерлердің өмір құбылыстарына көзқарасы, таным-түсінігі және қуануы мен мұңаюы алма-кезек түсіп жататын тіршілік ахуалының оларға тигізер ықпалы туралы нәзік лиризммен жазылған бұл туындылар көркем де шыншылдығымен тартымды.

Жасөспірімдер өмірінің әлемі, өзіндік таңғажайып сипаты қаламгердің шырайлы тілдік өрнегімен айкындалып, әдемі бейнеленеді.

39506

012

ББК 84 Қаз 7-44

А 4702250201
00(05)-06

ISBN 9965-654-27-1

Северо-Казахстанская
областная библиотека
им. С. МУКАНОВА
г. Петропавловск

©Айымбетов М., 2006

©«ҚАЗАқпарат» баспасы, 2006

БАР БОЛҒАНЫ ОН ТӨРТ ЖАС

КИЯЛЫМДАҒЫ ПРОЛОГ – ӨЗІМДІ ТАНЫСТЫРУ

Мен бүгіннен, не ертеңнен бастап күнделік жазамын.

Мұным әлдекімдерге еліктегенім болмайды. Еліктеудің қажеті не, бәрібір, менен ұлы адам шықпайды. Және жүз немесе екі жүз жылдан кейінгілерге менің бұл жазғандарымның ешқандай да тарихи құндылығы болмайтындығына көзім анық жетеді. Онда мұным жай ғана ермек, уақыт өлтіру ғана болар ма екен. Шынымды айтсам, осы арасын өзім де білмеймін... Токта, жай ғана ермек дегенге келіспеймін. Мүмкін, бұл пайдалы ермек болар? Тағы да сұрақ: “Кім үшін? Өзім үшін бе, әлде, келер...”

“Ім-м?...” Тағы да ойлануға мәжбүрмін. Тілімнің ұшына “келер уақыт, кейінгілер” деген сөздер неге ілініп қала береді осы?! Шыныменен-ақ Әділовтың, яғни өзімнің келешекте жұрттың аузында есімі жүретін адам болып қалудан дәмесі бар ма екен?

Жоқ, бұл – киялым. Күнделігімді әлдеқалай оқи қалатын ұры көздердің иелері (әрине, айналамдағыларды айтамын) менің өз бойыма шақ келмейтін осы сорақы данққұмарлығымды кешірсін. Әбіл Әділов – бар болғаны жетінші “а”-ның біреуден озбайтын, біреуден қалмайтын (қай жағынан да), сабағы орташа, тәртібі де кейде орташа, кейде сәл-пәл жақсырақ оқушысы. Ғафу өтінем, бұл анықтаманы мен сүйікті класс жетекшіміздің әрбір аптаның соңында сабақ кестесі жазылып, баға қойылатын жеке күнделігімнің соңғы парағына тіркеп қоятын жазбаша мінездемелерінің бірінен алып отырмын. Бұл “ақиқатты” жасырып қалуға ешбір айла-дәрменім жоқ. Мұндай мінездемелерді Қаным Нұрмағамбетовна менің үйдегі тәрбиеме жауап беретін адамдар үшін, яғни ата-анамның назарына салу үшін жазады.

Өзім жайлы және күнделік жазу ермегім турасында қысқаша айтқанда, осылай. Сонымен, жақын күндері жазыла бастайтын күнделік жетінші “а” класының оқушысы Әбіл Әділовтың өзі жайлы және өзіне қатысты айналасындағы аз-кем өзгелер жайлы естелік жазбалары деп біліңіздер.

Ескерту: бұл шимай күнделігімнің келешек мезгілге еш қатысы болмайды. Тағы да қайталаймын, жүз немесе екі жүз жылдан кейін алда-жалда ол күнделік біреу-міреудің қолына түсе қалатындай жағдай болса, тарихи өте бағалы әлдене таптым деп масайрамасын. Ал жырту, жыртып тастамау жағын өзі білсін. Бұл турасында олай-былай деп ақыл қосуға қақым жоқ.

Күнделіктің ойымдағы прологын осымен тұжыра тұрармын, сірә. Біздерді химия ілімінен сусындататын Сейден ағайдың көздері менің сабаққа қатыссыз, бөгде бір қиялға беріліп отырғанымды байқап қалған тәрізді. Сезікті көзқарасты ұлғайтпау үшін енді нүкте қоямын да, тотықтарға жалпы қандай қасиеттер тән екенін біліп алмаққа зейін саламын.

ӘБІЛ ӘДІЛОВТЫҢ КҮНДЕЛІК – ЖАЗБАЛАРЫ

Болашақ күнделігімнің қиялдағы прологында өзім және өзіме қатысты айналамдағы аз-кем өзгелер жайлы жазамын деген ойым бар емес пе. Сондықтан да аз-кем өзгелер жайлы әңгімені алдымен үй ішімнен бастағаным жөн болар. Үй-ішім бес адамнан тұрады: атам, әкем, шешем, осы күнделіктің иесі және қарындасым. Жас жағынан, отбасындағы орын-беделі жағынан алғанда, өз басым үй ішіміздің бес мүшесін осындай ретпен тізіп шығар едім. Кез-келген уақытта, кез-келген мәселеде менімен, яғни өзінен табаны күректей екі жарым жас үлкен ағасымен айтыса кетуге, келіспеуге даяр тұратын Гүл (менің қарындасым) тізімдегілердің бұл рет санына, сөз жоқ, дау айтады. Бірінші орындағы адамға ол енді дауласа алмайды. Ал екінші орын мәселесінде мен кателескен болып шығамын. Ол үшін атамнан кейін тұратын адам – шешем, мамамыз. Өйткені қарындасым Гүлдің пайымдауында қай тұрғыдан да апам үй ішінде екінші орындағы адам болуға лайық. Себебі не деп сұрайтын болсам, оның жауабы дайын: “Себебі, біріншіден, ол – әйел адам”, – деп так еткізеді. Мұндай жауабына қарағанда, екі жарым жас үлкен мен емес, ол боп шығады. Амал нешік, өзін менен кіші сезінуді Гүл ешқашан да ойына алмайды. Бұл оның бойындағы көп кемшіліктердің бірі ғана.

Әйтеуір, бір тәуірі, кімді қай орынға қою жайлы қарындасым екеуіміз әлі айтысып көрген емеспіз. Бірақ бұл турасында әңгіме қозғасам, арамызда айна-қатесіз осындай келісімсіздік туатынына көзім анық жетеді.

мектептеміз. Мектептен кейін Гүл гимнастикасымен әуре, мен бассейнге шомылып кеп, атамның қасында көбірек болуға тырысамын.

Кейде, рас, мектепте сабақтан соң маңызды істер тындыруға қалып қоямыз. Мұндай маңызды істер әртүрлі. Өткен аптада біздің отрядтың ұсынысы бойынша “Музей апталығын” өткізу мәселесі қаралды. Бұдан соң бәріміз бір апта бойы сабылып, қаладағы музейден музей қоймай аралап, аяқ тоздырдық. Музей болғанда да, кәдімгі бәріміз білетін Алматыдағы орталық, этнографиялық, археологиялық, көркемсурет немесе атакты жазушылардың музей үйлері сияқты белгілілерімен емес, егер мұншама табандылықпен іздемесең, өмір бойы білмей өтуге болатын үй басқармалары жанындағы, әйтпесе шеткі бір мектептердегі шағын музейлермен танысамыз. Содан соң бәріміз отырып ап, бір ауыздан біздерге де бір музей керек немесе тым құрыса, кішкене бір мүйісше ме, бұрыш па, “бірдеме” керек деген тұжырымға келгенбіз. Біздің бұнымыздың бірақ бір ерекшелігі: ол тек қана отрядтікі – жетінші “а” класынікі болады. Бұл үшін “Ерлік даңқы” атты пионерлік жорық жариялайтын боп келістік.

Мектебіміздің жасы жарты ғасырдан астам. Осы мезгіл ішінде талай шәкірт, бейнелеп айтқанда, білім нәрімен сусындап, қанаттарын қатайтып, өмірге түлеп ұшты. Біздердің жұмысымыз мынадай бағытта жүретін болады: жарты ғасырдан астам мезгіл ішінде осы мектепте әр жылдары жетінші класта оқығандардың тағдырына, өміріне байланысты деректер, сарғайған көне фотосуреттер, экспонаттар жинау. Сөйтіп, 7 “а” класының бастамасымен отрядтың Даңқ мүйісі дүниеге келуі тиіс. Жұмыс көлемі адам айтқысыз көп. 7 “б”, 7 “в”, 7 “г” кластарынан көмек сұрауға да болар еді деген ұсыныстарды отряд белсенділері қабылдамады. Ал белсенділеріміздің, активистеріміздің, жалпы бәріміздің идеялық жетекшіміз, отряд вожатыымыз – тоғызыншы кластық Рауаш Бектасова. Еті тірі қыз. Сабақтан соңғы мезгілдерде немесе үзіліс арасында өзінің класында болып жарытпайды. Біздерге бауыры жабысып қалған нағыз фанатик-вожатай.

Оның оң қолы – өзіміздің сүйкімдіміз, бетке ұстарымыз – Лаура Қуанбаева, отряд кеңесінің бастығы. Табанды қыз. Жаны нәзік, әдемі қыздардың қатарына жатады. “Төрт” алған күндері аса көңілсіз

жүреді. Сабакқа қандайлық мықты екенін өздеріңіз осыдан-ақ түсіне беріңіздер. Отряд алдындағы беделі – Рауаш жок жерде “төрт”, ал ол барда “бес”. Бірақ кластағы Айғатбек, Сауран сияқты кегежектеген “киындар” еш уақытта, ешбір жағдайда оны мойындап көрген емес. Қапысын тапса, оны қыңыр сөзбен іліп кетіп мазак етуге қай-қайсысының да тілі сүйірленіп, даяр тұрады. Бұлардың қатарына, бәлки, Лаура мені де жатқызатын болар. Онда – қателескені. Менің кей-кейде жай күлкі үшін ғана айта салатын қыңыр сөздеріме оның кәдімгідей ыза болғандағы түрін көрсең ғой. Жұп-жұқа бетіне жеңіл ғана қызыл жүгіріп, қаймыжықтай жұқа ернін біртүрлі әнтек, әдемі жымқырып, қоңырша, жәудіреген жанарына көңілсіздік көленкесі ұялай қалады. Осының бәрі маған сондай әсерлі көрінеді. Тіпті көңілді жүрген сәтінен де осы кейпі әсерлі.

Лаура осы сәтте менің өзіне түсініксіз қарап қалғанымнан да қысылып тұратын сияқты. Мұнысын бірақ байқатпауға тырысып, әдемі нұрлы көздерін тез аударып әкетеді. Мен де дереу есімді жия қоямын. Ендігәрі қыңыр сөйлемеуге іштей ант-суымды ішемін. Көп ұзамай бұл антым есімнен тарс шығып кетеді. Бәрі қайтадан басталады...

Сонымен, атам – қарапайым, тамаша адам. Бұрынғы майдангер, 2-ші Украина майданында соғысқан. Жаяу әскер полкының сарбазы. Қызыл Жұлдыз ордені және толып жатқан медальдары бар.

Соғыстан соң кеніште, рудникте жұмыс істеген. Қазір – зейнеткер, құрметті демалыста. Әжем дүние салғаннан кейін, ол қалаға, біздермен бірге тұруға келген.

Атам әлдебір оқиғаны есіне түсірер кезде, “кешегі соғыстан бұрын” немесе “соғыс кезінде” әйтпесе “кеніште жүргенде, онда әжең бар” деп бастайды көбіне сөзін. Соған қарағанда, оның өміріне уақыттың осы төрт кезеңі айтарлықтай үлкен ізін салғанын байқау қиын емес. Ал қазірде де атамның өмірін елеусіз деуге тағы болмайды. Нан, сүт, ет, тағы да басқа оны-мұны әкелу, пәтердің, телефон мен электр қуатының ай сайынғы ақысын төлеу, осы сияқты толып жатқан үйдің ішкі-сыртқы ұсак шаруаларын тындырудан бөтен де атамның айналысатын қоғамдық, жауапты қызметі бар. Ол – біздің қалалық аудандағы майдан және еңбек ардагерлері кеңесінің мүшесі. Жылына екі рет — 23 ақпан және Жеңіс күні қарсаңында ардагерлер

кеңесінің салтанатты мәжілісі өтеді. Ол күндері атам ескі модамен тігілген су жаңа костюмін киіп алады. Өңірі, әрине, соғыс кезінде және бейбіт жылдарда еңбегі үшін алған наградалармен сәнденеді. Және міндетті түрде, осы салтанатты күндердің құрметіне, атам өзі сұмдық жек көретін ашкылтым судан азырақ ауыз тиеді. “Онсыз болмайды”, – дейді ол. Кім біледі, ересектер тұрғысынан мұнысы дұрыс та шығар-ау.

Бір ғана атамның өзі жайлы бөлек, қалың бір күнделік жазуға болар еді. Бірақ менен ондай пысықтық қайдан шықсын.

Атам жайлы, біздің отбасының тізіміндегі рет саны бойынша бірінші адам жөнінде күнделіктегі жазбаларым осымен ғана аяқталмайды.

Қазір мен отырған бөлменің есігіне таман үйге киетін кебісін сүйрете басып келе жатқан аяқ алыс дыбысы естіледі. Бұл – әкем Күнделікті дереу дипломаткамның ішіне сүнгітуім керек!

ӘКЕМ ЖӘНЕ ОНЫҢ ТАЛАНТТЫ ШӘКІРТІ НҮКЕН

Әкемнің қызметтен келгеннен кейінгі ең жақсы көретін әдеті креслоға шалқая жайғасып, газет оқу емес, күн ұзағындағы көрген білген, естігендерін әңгімелеу. Солар жайлы үй ішіндегілермен пікір бөліседі. Үй ішіндегілер болғанда, атам мен апам ғой, мұндай мәселелерден Гүл екеуіміз тысқарымыз, яғни естіп отырсақ та естімеген сияқты болуымыз керек.

Әкемнің әңгімелері әдетте қызметіндегі өзінің айналасындағылар жайлы болады. Мәселен, музыка өнер саласында әр қилы дәрежеде ат салысып жүргендердің мінез-құлқы ісі, адамгершілігі сияқты жайлар.

Бүгін кешкі шай үстінде әкем:

– Әлгі Нүкенді білетін бе едіңдер осы? – деп бастады әңгімесін.

Нүкенді кім білмейді, дастарқанның басына жиылып отырған төрт көзіміз түгел білеміз. Консерваторияны былтыр бітірген әкемнің класында оқыған музыкант, скрипкашы. Өте талантты болашағы зор адам (ұстазының, яғни әкеміздің оған берген бағасы).

Атам да, апам да бастарын изеді. Нүкенді білеміз дегендер Ал біздердің бас изеуге, білеміз деуге қакымыз жоқ. Өйткені бі ештеңе “естіл” отырған жоқпыз.

Сонымен, әлгі Нүкен, бір кездердегі әкемнің сүйікті шәкірт

филармонияда өтетін өзінің авторлық концертіне ұстазын, яғни әкемізді шақыруды ұмытып кеткенге ұқсайды. Себебі? Ұмытшақтығы ма? “Жоқ, ол менде оқып жүргенде тіпті де ұмытшақ емес-тін, елп-елп еткен елгезектің өзі болатын,— дейді әкеміз, ызалы, күйінішті үнмен. — Оған енді ұстаздың құны — бір-ак тиын. Ол — талант! Ол — керемет! Оқыт, бар білген-тергеніңді қан-сорпаң шығып үйрет бұдан соң осы сияқтыларға?!”

Әкем осы тұста пауза жасап, біздерді, Гүл екеуімізді қатқыл көзқараспен жанап өтеді. Нүкеннің оны авторлық концертіне шақырмағандығына кінәлі дәп бір біздер сияқтымыз. Немесе мұнысы “осы мысалдан өмірлік сабақ алындар” дегендегісі ме екен?!

Гүлді білмеймін, өзім әкемнің бұл көзқарасын мүлде елемеген адам боламын. Мен ештеңені де естіп отырғаным жоқ, ештеңені де түсініп отырғаным жоқ. Бұным әкемнің ызасын одан сайын қоздыратынын сеземін.

— Мұндайлардың шығуы — ата-анасының дұрыс тәрбие бере алмағандығынан. Иә, солай!

Әңгіме тақырыбының ауытқып бара жатқандығын, ендігі сөз біздер жайлы, дәлірек айтқанда, мен турасына ауысатынын атам біле қояды да, тамағын сәл кенеп:

— Жүр, Әбілжан, шайға қандық кой, енді манағы мәселені ақылдасалық, — дейді.

Атамның “манағы мәселе” дегені — біздің класс отрядының жүргізетін “Ерлік даңқы” операциясының жайы. Ұлы Отан соғысына қатысқан, мектебімізде оқыған бір замандардағы жетінші кластықтардың есімдерін анықтап, тағдырлары жайлы деректер табу тапсырмасы отрядтағы мен бастаған топқа жүктелгенін айтқанмын атама. Ардагерлер советінің мүшесі болғандықтан, оның бұл жұмысымызға көмегі тиюі әбден мүмкін ғой.

“Ұстазының құнын бір-ак тиын” деп санайтын Нүкен жайындағы әңгімеге бұдан әрі атам екеуіміздің қатысымыз болмайды. Төргі үйге қарай кетеміз.

Гүлдің мұндайда шайға қанбайтын әдеті бар... Отыра береді. Шыдамсыздығын сездіріп алып, әңгімеге араласып кететін әдеттен де құр алақан емес. Міне, қазір де сонысын істеді.

— Әке, мүмкін Нүкен ағай концертіне шақыруды шынымен-ақ ұмытып кеткен шығар. Талантты адамдарға ұмытшақ болу тән нәрсе ғой, мысалы, Эйнштейн...

Гүл әрі қарай ойын жалғастыра алмады. Қамалға соқтықты.

– Үлкендердің сөзіне араласпа дегенді қанша айттым саған?! – Бұл сөзді апам Гүлге өмір бойы айтып келе жатқан болар, сондықтан қанша рет айтылғанын санап шығу қиын.

Тап осы сәтте, тып-тыныш әсерлі кеште әлдеқайдағы филармония залында скрипкаға арналған концерттік шығармаларды тамылжыта орындап отырған Нүкеннің құлағын шулатып жатқан әлгі бір сөздер төргі бөлмеге кірген атам екеуімізге үзік-үзік естіліп жатты.

– Эйнштейнмен салыстыратын адамды тапқан екенбіз! Талант дейді ғой. Қайдағы лағып жүрген талант оған...

Атамның тағы бір жақсы қасиеттерінің бірі – мұндай әңгімелерге ол кісі араласпайды. Естімеген де, елемеген де адам тәрізді болады. Тура мен сияқты.

Ал Нүкен ағайдың талантты музыкант екені – дәлелдеуді, пікір таластыруды қажет етпейтін ақиқат қой. Мұны әкемнің өзі де ылғи айтып отыратын. Сондықтан ол жайындағы ұстазының, яғни әкемнің бүгінгі “пікірі” ешкімнің де құлағына кіруге тиісті емес. Мұның барлығы әншейін болмашы реніштен айтылып жатқан сөздер. Бұл мәселе тұрғысында қазір апам мен атам, сөз жоқ, осындай ойда отыр.

Әкеміз – көңіл-күйдің адамы. Болмашы нәрсе, болмашы жағдайдың жағымды немесе жағымсыз жақтарын ол әр уақытта дабырайтып қабылдайды. Тас-талқаны шығып, тап қазіргідей өз жанын өзі жейді немесе керісінше – үлкен көздері алаң-құлан етіп, әрі жасаурап, балаша қуанып, мәз-мейрамы шығады. О, мұндай кезде ол дүниедегі ең мейірбан, жүрегі дарқан адамның біріне айналып жүре береді. Үйдің іші оның аузынан шыққан әрбір сөздің нұрлы лебімен маужырап тұрады.

Әкемнің кейбірдегі ренішті көңіл-күйінің салқыны да сондықтан маған онша сезілмей кетеді. Бұл, бір есептен, меніңше жақсы. Ал, мамамның айтуынша, бұл, бір есептен, мүлде жақсы емес көрінеді. Өйткені мұндай адамдардың достарынан гөрі, дұшпандары көп болады екен. Себебі неге дейсіндер ғой? Себебі тез тұтанғыш адамның ашуы оған өзінің таза жан дүниесінің еркінен тыс небір қатыгез, оғаш сөздерді айтқызады. Адам бойындағы ең тамаша, ең ұлы деген қасиеттердің барлық жиынтығын осы төтеннен соғатын жалғыз-ақ қатыгез мінезі күлпарша етеді дейді апам.

Солай болса, солай-ақ та шығар. Бірақ әкемнің тұрғысында бұған менің көзім әлі жеткен жоқ. Оның достары өте көп сияқты...

Әне, дәліз жактан телефон безілдеп қоя берді. Абдырап, асығып барып, телефонның тұтқасын әкемнің өзі көтерді.

– Алло, иә, Қасымбысың? Иә, иә, естідім. Бара алмадым (Сірә, Нүкеннің концертіне бара алмағандығын айтып тұр). Жаксы, керемет дейсің бе? Қалай сонда, шынымен-ақ керемет болғаны ғой! Мен жайында айтты дейсің бе... О несі-ай оның, өзі ғой, талант қой туа біткен ол. Бәлі, қызық екен онысы. Қасымда тұр дейсің бе?... Берші өзіне... Нүкенжан, табысыңмен, айналайын! Қуаныштымын. Өте тамаша! Бұл сенің алғашқың ғой. Ең маңыздысы да осы. Лист... Венгр рапсодиясы ма! Керемет!... Фортепьянода кім? Әлгі Қасымның өзі ме! Кереметсіңдер, тамашасыңдар, талантсыңдар! Паганинидің “Кантабилесін” де ме!... Қап, мына кереметтеріңді көре алмай қалғаным-ай, сұмдық жаксы болған, тамаша болған! Түк те емес, менің өзім-ақ баруға тиісті едім ғой, ешқандай шақырусыз-ақ. Қандай керемет күн, ұмытпауымыз керек, түсінесің бе?! Түу, балалығың-ай осы сенің. Сен кереметсің! Нағыз кереметсің! Соған бола-ақ шақырмағаныңды өзім де сезгенмін. Ештеңені енді ойыңа алма. Сен бар ғой, Қасым екеуін қазір жетіндер... Осында, маған. Содан кейін бәрін... Содан кейін...

Әкем, көріп отырсыңдар, осындай адам. Өзі жайлы, міне, осылайша өзі айтты. Атамның көздерінен жып-жылы мейірімді жымыиыстың сәулесі ойнап шыға келді. Ал екеуіміздің ақылдаспақ болған манағы мәселеміздің, көріп отырсыңдар, ертеңге қалатын түрі бар.

ЖЕДЕЛ ЖӘРДЕМ – АПАМНЫҢ СҮЙІКТІ ЖҰМЫСЫ

– Әбіл, Гүл, естимісіңдер, мен жұмысқа кетіп барамын. Атан да, әкен де кештеу келетін болар. Тамақ ішкілерің келсе, дайын, газда тұр. Ысыта қойыңдар. Жұмыстан звондармын.

Апам бүгін түнгі кезекке шығып бара жатыр.

Ал атам мен әкем Кеңес Армиясының даңқты күнін, бүгінгі мерекелерін, әрқайсысы өз орталарында тойлап жатқан болуы керек. Атам зауыт клубындағы салтанатты жиында, әкем консерваториясында, музыканттардың арасында.

Жедел жәрдем дәрігеріне бүгінгі түн әдеттегіден гөрі

мазасыз, әрі қиын болары анық. Себебін апамның ойымен түсіндірсем, былай: осындай мереке күндері адамдар көңіл көтеру мәселесін, сірә, шамадан тыс асырып жібереді, демек, денсаулықтарына да белгілі дәрежеде зиян келеді деген сөз. Әсіресе, көп жағдайда, бұрыннан дімкәсі бар, соғыстан жаракат алған адамдар жедел жәрдем көмегіне зәру болады. Ал ондай адамдар аз емес. Апам үшін мазасыз, қиын түн болатыны да сондықтан.

Маңдай шамында қызыл крест белгісі бар, зымырап, жүйткіген жедел жәрдем машиналарының азынаған сиренасы көше жак терезеден бүгін тым жиі естіліп жатқандай. Адам жанын ажал деген сұмдықтан арашалап калуға асығып бара жатқан апамның шаршаулы кейпі көз алдыма келеді. Жедел жәрдем – өте ауыр жұмыс. Жанға бататын осы өте ауыр жұмысын ол бәрібір тастай алмай келеді. Талай рет емханаға ауысатын болады да, ауыспайды. Дәлелі: жедел жәрдемнен баска жерде өзімді ауру жанға дер кезінде кол ұшын бере алатын дәрігер ретінде сезіне алмайтын сияқтымын дейді. Несі бар, дұрыс. Апамның мұнысына қосыламын. Егер мен дәрігер болсам, міндетті түрде тек жедел жәрдемде ғана қызмет етер едім. Бірақ, өкінішке қарай, болашақта дәрігер болмайтынымды қазірден-ақ біліп жүрмін. Қалайша дейсіңдер ғой? Баска мамандықты таңдап қойғанмын. Қандай мамандық дейсіңдер ғой? Бұл әзірге осы күнделікке жазылмайтын құпияларымның бірі бола тұрсын. Өйткені, кім біледі, шынымен-ақ, жедел жәрдемнің дәрігері немесе әкем сияқты музыкант болып кетуім де мүмкін ғой. Кім біледі?..

Атамнан бастап үй ішіндегілердің бәрі де шешемнің ауыр қызметінің жайын түсініп, оған шамалары келгенше көмек көрсетіп, кол ұшын беруге тырысады. Яғни оның мойнына түсетін үй шаруасын бәріміз өзара бөлісіп аламыз. Еденнің тазалығына мен жауап беремін. Төсеніштерді қағып-сілкіп кою да менің мойнымда. Үй өсімдіктерін суарып, жиһаздардың шаң-тозаңдарын сүрту – Гүлдің міндетіне кіретін жұмыстар. Жоғарыда айттым, атам сыртқы шаруалардың басы-қасында жүреді. Ал әкеме жалпы басшылық және кей-кейде ғана ыдыс-табак жуу сияқты жеңіл-желпі жұмыстар қалады. Осыншама қыруар міндетті бөлісіп алғанымыздың өзінде де оның бір басына жетіп артылатын талай жұмыстың күтіп тұратынын

кайтерсін?! Қабырғам қайысып, көмектескім-ақ келеді. Амал қайсы, менің де жеке басыма жетіп артылатын толып жатқан басқа істер бар. Мәселен, пионерлік тапсырмалардың неше алуаны, жүзу (секция), мерекелік концертке дайындық (хор), спорт залында ГТО-ның нормативін тапсыруға жаттығу (қысқы түрі), фотоүйірме, химиялық, физикалық олимпиадаларға дайындалу, ертенгі сабақты оқу, содан соң, міне, күнделік жазу. Сонда да шаршамаймын, дәлірек айтқанда, шаршап, уйілеп отыруға уақыт та калмайды. Үлкендердің пайымдауынша, бала шаршау дегеннің не екенін білмеуге тиісті. Яғни шаршау деген ұғым басыма кіріп-шықпауы керек. Жок, бұл турасында құрметті үлкендермен, абзалы, келісе алмаспын. Бала – бүткіл іс-әрекеті, қимыл-қозғалысы күрделі электроника жүйелері арқылы программаланып қойылған робот-автомат емес қой. Ол да жұрт қатарлы шаршауға тиіс. Токта, есімнен тарс шығып кетіпті ғой, шаршап отыруға менде уақыт калмайды емес пе еді. Қандай өкінішті...

ЛАУРА ЖӘНЕ ЖЕТІНШІ “А”-ДАҒЫ ПЕТРАРКА

Бүгінгі күн былай басталды.

Біздің үйдің жанындағы автобус аялдмасынан қолында бір тал қызғалдақ гүлі бар қызды көрдім. Лаурадан айнымайды. Үстінде дәл Лауранікіндей иығына “Олимпиада-80” таңбасы жапсырылған жасыл күрте. Бойлары да бірдей. Қырынан қарап тұрсаң, мұрны да шолақтау, нәзік. Құдды өзі.

Лаура аздаған менменшілдік қасиеттен құр алақан емес-тін. Егер бұл сол болса қашан мен қасына барып, “сәлем” дегенімше тұра беруі де мүмкін. Солай ойладым да, қасына таяу бардым.

– Сәлем, Лаура!

Жасыл күртенің анфасы, яғни тура қараған әлгі қыздың бейтаныс бет-жүзі маған таңырқап қалды. Лаураға деген сол заматтағы аса сенімді кейпімдегі мәз-мейрам жымыиысты заматта жиып ала қойдым. Мұным, сірә, оған күлкілі көрініп кетті ме екен, әлде қыздардың ызаланған кездегі кескіні ме – әлгі жасыл күртенің иесі мырс ете түсті де, ары бұрылып, өз жөнімен жайбаракат тұра берді. Мұндай жағдайда аса бір инабаттылық сездіріп, бәлсінген қыздан кешірім сұрап жатуымның артық екені өзінен-өзі белгілі шығар.

Бәсе, Лаураны біздің аялдамадан кездестіруімнің еш қисыны

жок-ты. Олар қаланың орталығында тұрады. Мектепке барып келу үшін Лаураға аялдамада тұрып, автобус күтудің тіпті де қажеті жок. Мектептен екі жарым кварталдай жерге “11-ші” троллейбустың (екі аяқтың) өзінен асқан жылдам да төте көлік жок менінше. Мен білетін Лаура – осы бұлжымас қағиданы жадына мықтап ұстанатын адам.

Лаура, Лаура...

Осы қыздың қандай ерекшелігі бар осыншалық?! Белсенді, оқуда үздік, мәдениеті жоғары, тәртібі - “бес”. Бар болғаны осы-ақ па? Біздің бір ғана 7 “а”-дан мұндайлардың бірнешеуін санап беруге болады. Жә, бұл қажет те болмас. Сонда Лаура несімен дара екен?!

Осы жай мені ылғи да іштей мазалай береді. Кейде тіпті сабақ үстінде тұңғыық бір ойға, әсерлі қиялдарға батып отыратын да кездерім болады.

Лаураның партасы – бірінші қатардағы үшінші. Ал мен дәл тұсында, екінші қатарда отырамын.

Оның парталасы Үсембеков Қуат – момын, үндемес, жыпылық. Осындай үш бірдей жанама аты оның мінез-құлқының кейбір жақтарынан хабардар етеді. Өзінің ептеген ақындығы да бар. Өлеңдері қабырға газетінің деңгейінде, көбіне белгілі бір мерекелі күндерге байланысты болып келеді.

Әдебиеттен беретін Бұбила апай ғана Қуаттың болашағынан зор үміт күтетін сияқты. Ал 7 “а”-дан әзірге оның болашағынан үміт күтетіндерді таба алмайсың.

Бір қызығы, ақын басымен Қуат – мактауды сүймейтін адам. Бұбила апайдан мактау естіген сайын басын тұқыртып, көздері жыпылық атып, құлақтары аязға тоңғандай қызарып, әбден берекесі кашады. Оның осындай киын халге түскенін көргенде, шынымды айтсам, қатты мүсіркеп отырамын. Әңгіменің тақырыбын басқа жаққа аударып жіберу мәселесі мұндайда менен өзгенің ойына да кіріп шықпайды. Қолымды болар-болмас көтерімін де:

– Апай, еркін тақырыпқа шығарма жазайықшы осы, – деймін.

Оқыс ұсынысым, әрине, өтпейді, сол заматта тойтарыс аламын. Оның есесіне ақын Қуатты адам айтқысыз әлгі ауыр қысымнан құтқарамын.

Менің бұл әрекетімнің не үшін істелгенін түсінетін жалғыз Лаура ғана. Тұп-тұнық жанарынан зілсіз мақұлдауын сезінгендей

боламын. Қалай сезінемін, ол жағын өзім де дәл ажырата алмаймын. Сірә, телепатиялық (көріпкелдік) қасиет менің “механизмimde” басымырақ болар-ау осы. Бұдан кейін сабақтың аяғына дейін Лаура екеуіміз жайлы ертегідегідей небір киялдың қамауында қаламын.

Жетінші “а”, әдебиет сабағы, Бүбила апай, момын Қуат, бәрі-бәрі әлдеқандай бір құдіреттің күшімен Лаура екеуімізден бөлініп, алыста қалады. Мұндайда, әрине, киял мүмкіндігін ескеріп, Лаура екеуіміздің ересек болған, қыз бен жігітке ұқсайтын кездеріміздің елес суреттерін көз алдыма әкелемін.

...Ұзақ, ұзақ жол. Аспан түстес көгілдір “Жигули”. Рульде – мен, жанымда – Лаура. Артқы орында – гитара, бүктеулі палатка-үйіміз жатыр. Лаураның қолында соңғы үлгідегі керемет магнитофон. Музыка... Шексіз жол біз екеуімізді теңіздерге, жасыл қойнаулы тауларға, сағымды далаларға алып кете барады. Көңілдіміз. Бақыттымыз. Ақын Қуатты және жетінші “а”-да “Ерлік даңқы” мүйісін қалай құрғанымызды еске аламыз. Ұзақ-ұзақ жол...

Қоңырау киялымның шырқын бұзады. Мезгіл қабақтарын көктеп өтіп, бірден есейе қалу мүмкін нәрсе емес. “Сол баяғы тозған лашық пен шұрық тесік астау” қалпыма түсемін... Лаура – сол кәдімгі Лаура, отряд советінің председателі. Бүгін сабақтан соң “Ерлік даңқы” мүйісіне байланысты кімнің қандай істермен шұғылданып жатқаны жайлы мәселе тыңдалады. Лаураның үзілісте айтқан бұл ауызша хабарламасын әркім әр қилы қабылдады. Айғатбек, Саурандар:

– Түк өнбейтін іске бола тағы да бас қатырамыз. Мәжілісқорларға тыйым салынсын! – деп, ұрандап кетті.

Мен Лаураны қолдадым.

– Мүйіс болады. Әлі-ақ көрерсіңдер, болады! – деймін.

– Хи-хи! Ха-ха! Оха-ха!.. Нағыз Петрарка мына жактан шықты. Қуат, Жыпылық, қайдасын? Кел, бермен! Дуэльге шык!

Солыр Айғатбекке бүткіл үзіліс бойына жетерлік ермек те, күлкі де табылды. Күлкі мен мазактың объектісі – мен.

Айғатбектің дағдылы мұндай мазағының мен үшін жағымды мынандай жағы да бар. Петрарка, біріншіден, Италияның ұлы ақыны. XIV ғасырда өмір сүрген. Ол сыртынан ғана әлденеше рет көрген Лаура атты әдемі, сүйкімді жас перизатқа ғашық боп, өмір бойы соған арнап сонеттер жазып өткен. Мұны, әрине, мен Айғатбектің өзінен білдім, осы қыңыр, қисықтығына қарамастан.

білмейтіні жок.

Расын айту керек, содан бері маған қойылған осы Петрарка деген атқа ішім жылып тұрады. Айғатбекке іштей рақметімді айтамын. Лаураға деген көзқарасымды түсінгені үшін айтамын.

Кітапханаға барып, Петрарка туралы жазылған талай кітаптарды аударыстырғанымды, оның сонеттерін оқығанымды жазбай-ақ қойсам да болар. Бірақ кейбір сонеттерін жаттаған да кездерім болды.

Благословен день, месяц, лето, час
И миг, когда мой взор те очи встретил!
Благословен тот край, и дол тот светел,
Где пленником я стал прекрасных глаз!

Бұл, ұмытпасам, 52-ші сонеті. Нағыз Петрарканың нағыз Лаураға арналған сонеті. Өкініштісі, мен Петрарка емеспін. Қуаттың орнында болсам ғой, шіркін, тек қана сонеттер жазар едім. Қабырға газетіне емес, әрине.

МЕН ЕКІЖҮЗДІ ЕМЕСПІН

Пионерлік операциямыздың, жорығымыздың нәтижесінде отрядтың “Ерлік даңқы мүйісін” ашамыз дегенді, расын айтсам, о баста мен де құр әурешілік деп ойлағанмын.

Әлдекімдер бір замандарда осы мектепте жетінші класс оқыған-ақ шығар. Сегізінші де, тоғызыншы да оқыды олар, тіпті мектепті де бітіргендеріне ешкімнің дауы, күмәні жок қой. Сондықтан да тек жетінші оқығандарды іздестіреміз, солар жайлы деректер табамыз деуіміз, бір жағынан, барып тұрған өзімшілдік. Иә, солай! Бірақ мұны фанатик-вожатыйымыз Рауашқа дәлелдеп көр. Оны Лаура да қолдайды. Дұрыс дейді, “Ерлік даңқы” мүйісі қалайда болады дейді. Отрядтың беделі мен абыройы үшін күреспейтіндерге және барлық істен шеткері тұруға тырысатындарға зорлық жок дейді. Осындай үзілді-кесілді айтылған сөзден кейін пікір таласын ұйымдастыру мүлдем пайдасыз. “Күрескерлер” мен оларды қолдамаушылар қатарына жатпайтындар көп дауыс алады. Көнсең де, көнбесең де, бұдан соң даңқ мүйісін ұйымдастырушылардың арасында болуына тура келеді.

Сонымен, бұл мәселеде мен Айғатбектің іштей ғана жактасы болып жүрдім. Ал жоғарыдағы пікірімді сыртқа шығару отряд алдындағы опасыздығым болар еді. Алғашқыда істелген ісімізді көрсететін осындай мүйіс ұйымдастыру ісін Лаурадан кейінгі қолдаушылардың бірі мен болатынымын. “Атам – ардагерлер советінің мүшесі, мүмкін сол кісінің де көмегіне сүйенерміз”, – деп көкігеніме Рауаш сүйсінгеннен тіпті қол да соғып жіберген. Бұл – вожатыйымыздың ең жоғарғы сипаттағы мақұлдауы. Міне, осының барлығынан соң ашықтан-ашық Айғатбекке жактас боп шыға келсем... Елестету қиын. Әсіресе, Лаураның маған деген ішкі көзқарасы (өзімнің телепатиялық қасиетім арқылы сезініп жүрген көзқарасты айтып отырмын) қандай күйге ұшырар еді?! Мені, сөз жоқ, нағыз екіжүзді деп ойлайды. Тфэ, тфэ, тағы да тфэ! Мен ондай емеспін, ондай адам болуға еш уақытта да тиісті емеспін!..

МОЛДАБАЕВ ТҰРАЛ... КІМ?

Айғатбек, Сауран үшеуімізден басқалары отрядтың ортақ ісі үшін бірдеме-бірдемелер істеген болып жүр.

Қуат мектеп кітапханасында сақталған іс қағаздар мен көне класс журналдарын актарумен әуре.

Менің парталасым Бану Қуаттың тапқан фамилияларын “зерттеген” болады, яғни олардың адресстерін іздестірушілер тобын басқарады.

Сауранның фотоаппаратпен әуестенгіштігін, Айғатбектің энциклопедиялық “білгіштігін” және менің уәдеге тұрғыш қасиетімді ескеріп, отряд советі біздің осы үштік тобымызға болашақтағы мүйісіміздің болашақ экспонаттарын жинау жұмысын тапсырды.

Менінше, жұмыстың ең қиыны біздерде. Экспонаттар бір замандарда оқыған атакты жетінші кластықтардың өмірі мен қызметі жайлы сөйлетіндей болуы керек қой. Ол үшін алдымен әйгілі кластастарымыздың өзін тауып алу керек емес пе?! Ал Қуат пен Бану сияқтылардың мардымсыз ізденістерінен бұл мектептің жетінші класында ешқашан да атакты адамдар оқымаған сияқты көрінеді. Барлығы да белгісіз бір фамилиялар, есімдер... Рас, Қуат бірде Молдабаев деген белгілі ақынның бір мың да тоғыз жерге жеткізілген жылдарда біздің мектепте

Еврово-Казакхстан
областная библиотека

им. С. МУКАНОВА

г. Петропавловск

жетінші класс оқығанын анықтағаны жайлы маңызды түрде бәрімізге хабарлама жасаған. Ол архивтегі қағаздардың арасынан жетінші класс оқушысы Молдабаев Тұралдың бағалары тіркелген табелін тауыпты. Ал Молдабаев Тұрал қазір осы қалада тұрады, республикаға белгілі акын. Белгілі акынды тауып, суретке түсіру, мүйіске колтанбасы жазылған кітаптарын алу дереу біздерге жүктелді.

– Мүйіс экспозициясы үшін алғашқы дерек табылды! – деді өте салтанатты түрмен Рауаш вожатыйымыз.

– Табылды!- дестік үшеуіміз бір ауыздан. Вожатыйымыз бағынушыларының өзін мақұлдағанын жек көрмейтін адам. Рауаштың осы осалдығын бірінші боп әрдайым Айғатбек ескеріп жүреді.

Өкінішке орай, Қуаттың көне қағаздардың арасынан тауып алған табеліндегі адам белгілі акынымыздың аттасы және фамилияласы болып шықты. Табелдегі Молдабаев жетінші класты ойдағыдай оқып жүрген жылы біз іздеп барған акын Молдабаев алыстағы бір ауылда дүниеге жаңа келіп жатыпты. Яғни ол біздің мүйісіміздің экспозициясы үшін алғашқы дерек болуға жарамай қалды. Бар бітіргеніміз белгілі акыннан: “Ал, балалар, жалпы қолға алған істерің қызықты екен! Егер даңқ мүйістеріңізді ашып жатқандай болсаңдар, оған арнап өлең жазып беруге болады”, – деген уәде алып қайттық.

Сонымен, егер осы әрекеттерімізден бірдеме шығып жатса, біздің бір замандарда оқыған тағдыры толық анықталмаған кластасымыздың белгілі аттасы музейімізге арнап өлең жазатын болды.

– Несі бар, бұл да біздің ісімізге қосылатын болашақтағы бір плюс болды, – дейді Рауаш.

– Плюс! – дестік бірауыздан үшеуіміз. Вожатыйды мақұлдап қойдық.

ТАҒЫ ДА ҮЙ ІШІНДЕГІЛЕР ТУРАЛЫ. ТАУДАҒЫ САЯБАҚ

Көктем шығысымен атамның өзіне бір бөлек үлкен ермек табылады. Ол – қала сыртындағы жайымыз – таудағы саябаққа бару. Әрине, құр барып қайтпайды, саябақтың төңірегіндегі жеміс бағын күтіп, баптау сияқты жұмыстармен айналысады. Содан

күзге шейін атамда дамыл болмайды. Үйдегілердің ішінен саябақта көп болатын атам екеуіміз.

Әкем үшін осы тұрған тауға келіп-кетуден гөрі Қара теңізге немесе Қырымға барып-келу әлдеқайда жеңілірек. Ұзақ жазда саябаққа ол екі-үш реттен артық барып көрген емес. Әрдайым да қолы тимей жүреді. Шаршайды. Жұмысы көп. Ал жексенбі күндері көбіне апам екеуінің қонақта болуына тура келеді. Оларды қонаққа шақырушылар да жыл бойына бір таусылмайды.

Жалпы, әкем қонаққа баруды немесе қонақ шақырғанды кереметтей жақсы көреді. Мұндай күндер ол үшін – нағыз мереке.

Олардың қонақта болатын күні мен үшін де мейрам-той. Толық бостандыққа ие боламын. Мәселен, көшені кезіп қайтуға да болады. Ал бұған бола атамнан рұқсат сұраудың қажеті шамалы. Өйткені атамның мені әкем мен шешем сияқты көшеден қалай өтуді де білмейтін балақайдың санатына қоспайтынын білемін. Бірақ көктем, жаз мезгілдерінде жексенбі күндері атам екеуіміз таудағы үйімізге кетеміз.

Гүл, менің пысық қарындасым, уақытты өте үнемді пайдалануға тырысады. Бұл – оған апамнан жұққан бірден-бір пайдалы қасиет. Ол қазір алдына мынандай мақсат қойып жүр: демалыс күндерін тек қана “Ұлы адамдар өмірі” сериясымен шыққан кітаптарды оқуға арнайды. Сөйтіп, ерте бастан өзінің танымдық көкжиегін кеңейте бермек. Несі бар, дұрыс!

Тек бір дұрыс емес жері, Гүлдің осы табанды мақсатын әкем маған өнеге етіп ұсынады. Бұл, бір жағынан, менің пайдалы бірдемемен шұғылданбайтындығымды, ыждағатсыздығымды, құнтсыздығымды сынаудың әдісі боп табылады. Мұндай “тәрбие сағаттары” кезінде Гүлдің мәртебесі шығанға биіктеп кетеді. Мен, әрине, ата-анасына қарсы келмейтін әрбір әдепті бала сияқты өзімнің “мінімді” мойныма алып, өнеге сабағын үйреніп отырғандай кейіп танытамын. Әкеммен дауласу пайдасыз. Сөзді босқа көбейтіп аласың.

Әкемнің ұсынған өнегесін “миыма тоқып алғаннан” кейін, көп ұзамай Гүл өзінің сол үлгілі қасиетіне бола менен тиісті жазасын алады. Жаза болғанда, күш көрсету, немесе ұрсып-зеку емес, басқаша. Мәселен, бүгін мен оның оқып жүрген кітабын жасырып, тауға алып кеттім. Оқысам – оқығаным, оқымасам – жол қапшықтың түбінде жата берсін. Үйге келгесін, әрине, бұл әрекетімнің әшкереленетіні рас, бірақ менде де ақталатын сылтау

бар: Гүлден “өнеге” алуым керек емес пе?!

Апам мен әкемнің көзіне Гүл екеуіміз бір-бірімізбен өлердей қас адамдар сияқты көрінеміз. Апам:

– Бірге тұмаған сияқтысыңдар! – деп ұрсады.

Әкем:

– Ит пен мысық та сендерден жақсы!- дейді.

Бұлары енді әділдік емес. Өз басым Гүлді кереметтей жақсы көремін. Туған қарындасын кім жек көреді?! Ал арамыздағы болып тұратын аз-маз келіспеушіліктерге кінәлі көбіне өзім екенін жасырмаймын. Сондықтан келісімге келуге, араздықтың артын тез жуып-шаюға асығамын. Бәрі де заматта қалпына келеді, әкешешеміз де өздерінің әлгі ұшқары пікірлерінен тез қайтып калады.

Гүлді де атам менен кем көрмейді. Дей тұрғанмен, оның маған іші көбірек бұратынын сеземін. Гүлді атам шешесі мен әкесінің қызы деп есептейтін сияқты да, ал мені өзіне таяу ұстайды.

Үйге келген қонақтарға әкем мені ылғи да:

– Бұл – Әбіл деген жігітіміз. Атасының жекеменшік баласы. “Ата көрген оқ жонар” деп жүрміз,- деп таныстырады.

“Әке көрген оқ жонар” деген мақалды әкем атамның және менің пайдама орай өзгертіп айтады. Бұған атам да мәз, мен де мәзбін...

– Әбілжан, сен осы шұқшиып не жаза бересің, ә? - Атамның даусы.

Басымды көтеріп алдым. Ол дәлізге кіріп, осында, тауға келгенде киетін керзі етігін шешіп жатыр екен.

– Жәй бір...

– “Жәй бір” нәрсеге мұншама уақыт жібергеніңе қарағанда, жәй бір емес қой деймін, мұның сонда не өзі, ә?!

Андаусызда ұрлығымды байқатып алған адам сияқты сәл қысылғанымды қызықтағандай атам мұртын да қоса күлдіріп қуақылына жымып отыр.

– Жәй бір, әншейін күнделік қой, – дедім тамағымды зорлана кенеп. Дәп бір бөтен біреудің даусымен сөйлеп отырған адамдаймын.

– Күнделік... Күнделік... Сонда мұның әлгі көрген-білгенінді, естіген-тыңдағаныңды тізіп жазып жүретін нәрсе болды ғой. шамасы?!.

– Иә, сондай нәрсе, ата! Және бұл құпия, мұны өзімнен басқаның

оқуға қақысы жоқ.

– Қалайша сонда? Күнделікті сен сонда өзің үшін ғана жазып жүрсің бе?!

– Өзім үшін,- деймін мен.

– Оның да дұрыс болар. Шындығында, адам күнделікті біреу-міреулер оқысын деп жазбайтын болуы керек. Біреулер үшін жазылса, мәнісі қайсы?! Сенікі дұрыс.

Атам бұдан соң көпке дейін үндеген жоқ. Мүйіз мөштегін сорып, дәлізде ұзақ отырды. Темекіні ол ойланып, осылайша асықпай отырып тартқанды жақсы көреді.

Дәліздің жартылай ашық есігінен анау баурайдағы үлкен қаланың кешкі тыныс-шуы еміс-еміс талығып естіледі.

Кешқұрым таудағы көктем лебінен аздаған ызғар білінеді.

Кереуеттің бас жағына іле салған жылы тоқымамды кидім де, дәлізге барып газға шәйнек қойдым.

Атам мөштегін тазалап болды да, колжуғышқа барып жуынып келді.

Екеуіміз сонан соң шай ішуге отырдық. Шай үстінде атам тағы да күнделік жайына оралды. Атамның бұл жолғы айтқаны басқа біреудің күнделігі туралы болатын.

БҰЛ НЕҒЫЛҒАН КҮНДЕЛІК?..

Сол күні таудан үйге кештетіп оралдық. Қорапша автобустың соңғысына іліге алмай қалдық. Қала шетіндегі бірінші аялдамаға дейін жаяулауға тура келді.

Тауға көтерілу қиын. Ал төмен қарай түсу мүлдем оңай. Аяғың өз-өзінен ілгері кетіп, дедектеп отырасың. Бірақ атам жиі-жиі алқынып қала бергендіктен, бірнеше рет тосылып, демалуға тура келді. Мұндайда атам өзінің кәрілігіне ренжиді. Оның үстіне жауырынындағы соғыстан қалған терең сызат та сыздайды білем...

Әйтеуір, жеттік-ау үйге. Өле шаршадым. Аяқтарым салдырап қалыпты.

Апам бүгін жедел жәрдемнің түнгі кезегінде екен.

Әкем телевизордың алдына жайғасыпты. Үлкен театрдың атақты скрипкашылар ансамблінің концертін көріп отыр.

Гүл кітабының жоғалғанын айна-қатесіз менен көріпті. Оның оқып жатқанын “білмегенімді” айтып, жанжалды өршітпедім. Қазір менің ойымда тек қана бір-ақ нәрсе – атамның айтқан әлгі бір күнделігі тұрған. Соны көргенше, соны қолыма алғанша

асықпын.

Бұл күнделікті атамның сақтағанына казір отыз жылдан асыпты. Оны майданнан алып кайтқан. Күнделіктің иесі – кіші лейтенант, жас казак жігіт екен. Днепрден өтер жерде ауыр жараланған. Өлім халінде жатқан жерінде бір ауыз тілге келіп, планшетін атама беріп үлгерген көрінеді. Планшеттің ішінде осы күнделік те бар екен. Баска қағаздарын атам штабка тапсырыпты да, күнделікті өзіне қалдырыпты. Жаралы лейтенант тірі қалып, жолығатын күн болып жатса, күнделігін өз қолына берермін деп ойлапты атам. Өкінішке орай, сол күнделік, міне, отыз жылдан астам уақыттан бері әлі иесін тапқан жоқ. Атамның жеке архивінде – араб, латын әріптерімен жазылған, көне, сарғайған әлдеқандай қағаздар мен мерзімі өтіп кеткен әркілы куәліктерді сактайтын кішкене ескі сандықшасы бар болатын. Күнделікті атам соның ішінен алды.

– Көп жерінің жазуы өшіп те қалған шығар, не көрмеген бұл күнделік. Отқа да, суға да, батпаққа да түсті. Менімен бірге Еуропаның жартысына жуық жерді шарлап кайтты. Түсінгеніңше оқырсың да, кайтып берерсің. Мұның ендігі иесі – осы шабадан болар.

Күнделік енді, міне, менің қолымда тұр. Шаршағаным жадымнан шығып кетті, стол үстіндегі шам жарығы астында түннің әлдене уағына дейін тозық дәптерге үңіліп отырдым.

Мұқабасыз дәптердің алғашқы бетіндегі жазулар бір кезде ылғал тигендіктен мүлдем көмескіленіп кетіпті.

“Бү... күн...ік...ті 194... ж.ы 12 ок.... бас...ы Ахтырка ка... К... л...нант Мол...ае.. Тұр..”

“Бұл күнделікті 194... жылы 12 октябрьде бастадым. Ахтырка қаласы. Кіші лейтенант...”

Кім? Фамилиясы мен атының өшіп қалған жерлеріне қандай әріптерді қойып оқуға болады? Кенет..

Кенет орнымнан атып тұрдым. Басыма таныс фамилияның сарт етіп түсе қалмасы бар ма! Молдабаев Тұрал! “Бұл – сол, соның өзі!” дегеннен баска ой болмады.

Кенет өзімді құпиясы, түйіні енді ашылатын бір кереметтің қарсаңында тұрғандай сезіндім. Атамның күнделік жайлы әңгімелеп, оның иесінің кім екендігін айтпағаны, өзімнің сұрамағаным осы сәтте барып есіме түсті.

– Ата!..

Даусымның адам шошырлықтай шыкканын білмей қалдым. Бөлмеге алдымен әкем, іле-шала Гүл жүгіріп кірді. Әкемнің көздері алаң-құлаң, жүзінде үрей көлеңкесі.

– Не болды саған, әй!..

Өзімнің табан астынан ашқан кереметімнің қуанышынан жымиып, әрі біртүрлі ебедейсіздеу состиып тұрған кейпім оны одан сайын үрейлендіріп жіберді. Қасыма жетіп келіп, иығымнан жұлқып-жұлқып қалды.

– Әбіл, Әбілжан, саған не болған, ұйықтап тұрғаннан сауымысың өзін?

– Иә... Жок... Ұйықтап тұрған жокпын... Әке! Мына күнделік, күнделік Молдабаевтікі. Тұрал Молдабаевтікі! Соныкі!..

Менің бөлмемнен естілген айқай-дабыр атамның да ұйқысын қашырып жіберіпті. Әкемнің қолынан жұлқынып шығып, есікке қарай ұмтыла бергенімде, алдымнан атам шыға келді.

– Көке, ұста мына баланы! Ұйқысырап, сандырақтап жүр... Ұста, жіберме!

– Атам, әрине, менің ұйқысырамағанымды да, сандырақтамағанымды да білді.

Әкем де, Гүл де бәрібір ештеңе түсінбей аң-таң.

– Қайдағы күнделік, қайдағы Молдабаев?.. Не айтып тұр?..

Әкем иығын көтеріп-көтеріп қойып, бөлмеден шығып кетті.

Атам көзілдірігін киіп, күнделікті қолына алды.

– Иә, сол жігіттің аты Тұран... Жок Тұрал ма екен әлде? Көрші взводтың командирі болып келгеніне де көп өтпеген еді. Аға деп іш тартып тұратын. Әскерде командир атаулыны аты-жөнімен атамайтын тәртіп бар ғой. Лейтенант шырағым деп жүре беретінмін. Иә, сірә, Тұрал ғой деймін аты. Ал фамилиясы есімде жок. Одан бері нешеме заман өтті.

Атама мән-жайды оп-оңай-ақ түсіндірдім.

– Егер ол Молдабаевтарың болып шыкса жақсы ғой. Ұмытпасам, маған ол Ташкенде оқып жүрген жерінен майданға алынғанын айтқан. Токтай тұр, токтай тұр!.. Сосын детдомдыкімін деп отыратыны есімде қалыпты.

Тағы да тығырық? Аттас, фамилиялас болып шығуы да әбден мүмкін. Бұған бір рет көзіміз де жеткен. Бірақ... Молдабаев деген фамилиялардың көп болуы әбден мүмкін-ақ дейік, бірақ Тұрал деген ат, меніңше, сондайлық көп болмаса керек. Бұл дәлелім

“... Н. қалашығын азат еттік. Бұл киян-кескі киямет ұрыстардың бірі болды. Біздің взвод қаланың ортасындағы мектепке бекінген фашистермен үш жарым сағат бойы айкасты. Әйтеуір, көп шығынға ұшырамадық. Біздердің қысымымызға шыдай алмасын білді ме, немістер “Гитлер капут! Гитлер капут!” деп, бірінен соң бірі қолдарын көтеріп, бекіністерінен шұбырып шықты. Ұзын қарасы екі взводтай. Тұтқынға түскендерді 2-ші бөлімшенің жауынгерлері полк штабына айдап алып кетті. Рота бүгінше мектепке жайғасатын болды. Ал біздің взводқа 10 “в” класының бөлмесі тиді.

Класс тактасында өшірілмей қалған тригонометриялық теңдеулерді, терезелер алдына тосқауыл үшін қойылған парталарды көрген сәттегі көңілдің алабұртқаны-ай. Мектебім есіме түсіп кетті. Алматыны сағындым. Біздің кластың балаларын сағындым. Қайда жүр екен қазір сол тағдырластарым?! Л-ды ойладым. Көңілімді қазір тәтті қиялдар тербеп отыр. Мектеп бітірушілердің кешінен кейін мен оны көрмедім.

Мектепте өткен соңғы үш жыл бойында балалығымның көз алдымда жүрген тәтті арманы да, мұңы да өзі болғандығын оған сездіре алмағанымға өкінемін. Балалықтағы сол ғажайып ұяң, сырлы сезімнің махаббат екенін білмей жүре бергенімді сол күнгі соңғы кеште бір-ақ сезінген болатынымын. Эх, сол бір балғын дәурен-ай!..

Соғыс біткесін ешқайда бұрылмай алдымен Алматыма, мектебіме барамын. Жеңістің ұлы қуанышын ұстаздарымның, балалардың ортасында бір тойлармын-ау! Сөз жоқ, сөйтемін!

... Бүгінгі ұрыс оңай болған жоқ. Жауынгерлерім дем алуы керек. Жарықты өшіремін де, партаға сүйеніп мен де сәл-пәл мызғып аламын”.

КҮНДЕЛІКТІҢ ЕҢ СОҢҒЫ ҮЗІЛГЕН СӨЙЛЕМІ МЫНАУ:

“... Ертең Днепр үшін шабуыл. Орман іші мүлгіп...”

Сөйлем келесі бетке көшкен, ал күнделіктің ол беті жоқ.

Жүрегім аттай тулап кетті. Соның, Молдабаев Тұралдың, нақ өзі екеніне енді күмәнсізбін.

Шаттанған бір түрлі жаксы әсермен өрекіп көпке дейін тыншы алмадым. Үйде дәл осы қазір атамның болмағанына өкіндім. Қандай әсер, қандай күн, қандай қуаныш!..

Мен осының бәрін алдымен Лаураға жеткізгенше асықтым. Ертенгі күнді тағатсыздана күттім. Жүрегім аттай тулайды.

* * *

Сонымен бұл кереметімді бір түн бойы ішіме әзер сыйғыздым. Танертен үйдегілердің бәрінен де ерте тұрдым. Апыл-ғұпыл жуынып, тоназытқышта тұрған айранның бір тостағандайын мұздай күйінде қылғыта салдым.

Ішінде өте-мөте бағалы құпиям – сарғайған күнделік жатқан дипломатымды қолтығыма қысқан күйі көшеге атып шықтым.

Сабактан калып бара жатқан адамдай мектепке асықтым. Қызметтерінен калып қоймауды ойлап, автобусқа қарай сапырылыса ұмтылған қалың жұрттың арасына мен де сығылыса кеттім.

Күндегідей іштей аялдама санауды да есімнен тарс шығарып алыппын. Автобустан түсе сала, мектепке қарай жүгірдім.

Қысы-жазы киім ілгіш жанындағы үлкен үстелдің басында отыратын вахтер, әрі қоңыраушы Дәрмен атай:

– Әй, сен неге мұншалықты алак-жұлак етіп ерте келдің бүгін? – дей түсті де, жүзін кенет суыта қойды. – Оқушы деген үлкенге сәлемдеспеуші ме еді, ешкімді көруге, көзіне шалуға шамасы жоқ, қарай гөр өзін. Алып жүрген өнегесі, үлгісі қайсы бұлардың?! Бұрынғы балалар мұндай болмаушы еді. Түрін қара өзінің, кейпін қара. Жетіншіденсің ғой, а? Иә, жетіншіден... Білемін.

Сірә, Дәрмен атай зерігіп отырған болуы керек. Түнгі кезекті өткерген шығар бүгін. Сәлем бермей “өнегесіздік” көрсету ойымда болмаған нәрсе. Басымда да, көз алдымда да жалғыз нәрсе күнделік тұрған. Сондықтан Дәрмен атайға сәлем беруді бір жолға ұмытып кетуім де заңды болар. Бірақ бұл менің тарапымнан бәрібір өнегесіздік екені рас. Қателігімді, өнегесіздігімді тез түзете қойдым. Дәрмен атай әлгіндей деп күңкілдеп, өз-өзімен сөйлеп жатқанда ұзын дәліздің екінші қабатқа қарай шығатын есігіне жетіп қалған болатынмын. Сол жерде артыма бұрылып:

– Сәлеметсіз бе, атай! -- дедім бар даусыммен. – Мен асығып... Кешіріңіз, ұмытып кетіппін.

– Ұмытып кетіппін! Ұмытшақтығын өзінің каршадай басынан. Соны айтуға ұялсаң етті. Әй, бұларды кой... Бұрынғы балалар мұндай болмаушы еді...

Дәрмен атайдың екінші мәрте кайталап айтқан соңғы сөзі кенеттен. осы сәтте сарғайған көне күнделіктің иесі – Молдабаев Тұралды көз алдыма елестетіп жіберді. Ол жетіншіде оқып жүргенде бойы дәл мендей болды ма екен?! Қалай болғанмен де, біздерге ұқсамаған... Ол бұрынғы балалардың қатарына жатқан. Яғни, біздердей болмаған...

“Бұрынғы балалар мұндай болмаушы еді...” Дәрмен атайдың сөзі құлағымның түбінде көпке шейін зынылады да тұрды.

Өзім-өзім болғалы класка елден бұрын келіп тұрғаным осы. Дипломатымды партаның суырмасынан бір аламын, бір саламын. Елендеп есік жакка караймын. Уақыт шіркіннің мұндайда өтпей қоятынын кайтерсін.

Менің болжамым бойынша, Лаура сабак басталардан тура он бес минуттай бұрын келеді. Бұл – оның бұлжымас, калыптастырған дағдысы.

Лаураның класка таңертең кай кезде келетінін аса бір ықтияттылықпен байкап, біліп жүретін бұл кластағы жалғыз адам – мен. Әбіл Әділов. Басканың онда шаруасы канша?! Тіпті Лаура сабакка келмей койса да бұған басы ауыратын кім бар?! (Мені құбылнама тіліндей етіп өзіне карай жалтақтага беретін жалғыз пенде осы Лаура екенін күнделігімнің бас жағында айтып кеткен сияктымын). Ал осы бүгінгі, бұл жолы күтуімнің ерекше әрі маңызды дәлелі бар. Ол – дипломатымда жаткан офицер күнделігі.

Мұндай сәтсіздік болар ма. Лаура бүгін сабакка келмеді. Төтенше окига! Мұғалімдердің өздері класс журналындағы оның фамилиясының тұсына “б/ж”-ты (“болған жок”-ты) кинала койып жатты. Сабакта болмауының себебі белгісіз. Класс кезекшісі – жыпылық Қуат иығын көтереді.

Енді сабактың соңына дейін әзер шыдадым. Әлсін-әлсін парта куысында жаткан дипломатымның сыртын колыммен сипалап қоямын. Неге өйтетінім өзіме де түсініксіз. Күнделікті менен кейін алдымен Лаура колына ұстауы керек. Өзіме каншалыкты жакын адам екенімді сездірудің жалғыз-ак сылтауы осы ғана. Бір сәтте, тіпті, бұның әлгі болашақ мүйісіміз үшін таптырмайтын құнды нәрсе екені де мені онша кобалжытпайтын тәрізді. Ең бастысы

бұл күнделік Лаураға деген өзгеше бір қарым-қатыстылығымды білдіретін нәрсе боп тұрғандай. Өрекіп тыншымауымның себебі де осы болар, сірә?!

“Жок, жок, ең бастысы мүйісіміз үшін ғой” деймін. Ал тағы бір үн іштей ғана: “Лаураға... тек қана Лаураға көрсету үшін ғана” деп сыбырлайды. Бүкіл сабақтың үстінде елендеп, қай үніме құлақ түрерімді білмей отырдым.

Мектептен шыға салысымен, Лаураның үйіне тарттым.

Келесі көшенің оң жақ қапталынан көрінген тоғыз қабатты үйде Лаура тұрады. Бірінші подъезд, бесінші кабат. Ал пәтері?... Пәтерінің реті 35-ші, әлде 53-ші ме? Есімде қалмапты. Былтыр оны туған күнімен құттықтау үшін, класс атынан үйіне барған үш адамдық делегацияның құрамында болғаным бар. (Бұл біздің кластың ежелгі дәстүрі, үш тал гүлмен үш адам әркімді туған күнімен үйіне барып құттықтайды) Лаураның үйін сонда тұңғыш рет көргенмін. Әкесі мен апасының өте инабатты жандар екені де есімде қалыпты. Лаураның өзіне мүлдем ұқсамайтын бұзақы інісінің қылығын да ұмытқаным жок. Тіпті қазір бұны осы сәт ойға алудың өзі мені адам айтқысыз көңілсіздікке душар еткізер еді... Еске алмауға тырысамын. Онан да пәтерінің нешінші екенін есіме түсірейінші деймін. Бірақ әлгі бұзақы бәрібір ойымнан шықпай қойды. Сонда, сол жолы, біздерге есікті соның өзі ашқан. Кекілі шолақ, кертік мұрын, тесірейген дөңгелек көздерінің жылпос қарашығы менің қолымдағы үш тал гүлге қадалып қалды. Содан соң маған кесірілене көздерін қадады да:

– Әкел! Бер! – деп, гүлге қолын созды.

– Жок, тұра-тұр, бұл саған емес, Лау...

Банудың сөзі аяқталмай қалды. Есік оның маңдайына соғылғандай тарс етіп жабылды. Сылдыратып, кілтін бұрап та үлгерді әлгі тентек. Бір-бірімізге қарап, мылқау адамдардай нықтарымызды қиқан-қиқан көтеріп, тіл қатуға шамамыз жетпей тұрып қалдық. Батылдық жасап қоңырауды бұл жолы мен бастым. Бір рет, екі, үш рет... Үзік-үзік, “бим-бомға” жауап ретінде есіктің арғы жағынан Лаураның: “Қазір ашамын... Тұра тұрындар, қазір ашамын. Кілтті қазір аламын. Нұрбек, Нурка, бер! Берші... Папам келгесін жазанды береді. Нурка, Нуркашка...” – деп дызылдаған, жыламсыраған, дәрменсіз, жалынышты сөздері естіліп жатты.

Нуркашка-Нұрбектің мына сұмдығына ызаланғаннан тіпті

Банудың да жылағысы келіп кетті. Ал қасымыздағы үшінші адам - Қуат. Нуркашка есімдес тентектің мұндай-мұндайысын талай рет көрген және бұл жолы да осылай болатынын біліп келгендей жайбарақат, тым-тырыс тұрды. Әшейінде жыпылықтап кететін көздері де жыпылық қакпайды. Әрі-беріден соң Нуркашкаға емес, Қуаттың осы тұрпатына жыным келе бастады.

– Мә! – деп, оның қолына гүлді ұстата салдым.

– Жо-жок, сен бересің, солай келіскенбіз мана, – деп, қызараң ете қалды ол.

– Гүлді ешкім де бермейді. Көрмейсің бе өзін, саған есікті кім ашайын деп тұр!

Дәл осы мезетте есіктің ішкі жағындағы Лаураның, сыртқы жағындағы біздің мүшкіл халімізді сезіп, білгендей әкесі мен апасының келе қалмасы бар ма! Бану қуанғаннан: “Ой, қандай жақсы болды!” – деп айқайлап жіберді. Менімше, ол есіктің ашылатынына емес, әлгі Нуркашканың сазайы берілетініне шексіз қуанып кеткен тәрізді. Бірақ Банудың ойлағаны болмады, Нуркашка біздің көзімізше сазайын алған жоқ. Әкесі де, апасы да ештеңені сезбегендей, әрқайсымызды бетімізден сүйіп, рақмет айтты. Дереу біздер үшін олар кішігірім туған күн дастарқанын ұйымдастырып жіберді. Ал Нурканың дыбысы естілмеді, сірә, көп бөлмелердің біріне камалған болуы керек. Жылап алғанына карамастан, Лаураның сонда көңілді болуға тырысканы есімде. Бану мен Жыпылықты (Қуатты) білмеймін, өзімнің де көңілді болуға тырысқаным есімде. Есімде қалмағаны – пәтердің есігіндегі рет саны ғана. 35-ші ме, 53-ші ме еді?..

Пәтерінің нешінші екенін еске түсіріп жатудың қажеттілігі болмай қалды. Үйдің сыртқы кіре берісінен Нұрбек шыға келді. Қолында қара теңбіл футбол добы.

– Мә, қағып ал! – деп, бар пәрменімен аяғын сілтеп, допты ауладағы балақайлар ойнайтын алаңқайға жиылып тұрған өзі сияқтылардан құрылған шуылдақ топқа қарай зымырата теуіп жіберді. Әрине, мені елеген жоқ. Оған қазір мұршасы да жоқ еді. Барлық қызық әп-сәтте додаға түсіп кеткен қара теңбіл допта тұр.

Пәтердің нөмерін, әлде Лаураның қайда екенін сұрауды аз-кем тосылып, дәл жанында состиып тұрып қалған мені иығымен қағамаға топқа қарай тұра ұмтыла түсті де, қалт тұрып мүдіріп қалды. Кедасының бауын байламай, аяғына іле салғаны ойына сап ете түскен болуы керек, еңкейді де, асығыс-қапылыс тұқшындап

жатты. Енді кідірсем, керткі мұрын Нурканы маған ұстау жок. Қасына жетіп барып білегінен ұстай алдым.

– Лаура кайда, үйде ме? – Өз даусым – өзіме таң. Біртүрлі суық, ызбарлы әрі шұғыл, кесімді шықты. Нурканың дөңгеленген көздерінің отты нұры бірден жасып қалды. Екі қолы кеданың бауында, жымқыра түскен ерні бейкүнә қалпына келді. Жуасып қалған карашыктарын оншалықты тіктей алмайды. Өзіне төніп тұрған маған тура қарай алмай, аспандаған көздерін лезде төмен аударып жіберді. Үстемелетіп сұрамай, жауап күтіп, тым-тырыс қалғаным оның есін тез жиғызды. Белін жазып, дереу тіктеліп қабағын түксітіп алды. Пәлі, өзі өсіп кетіпті. Бойы менің иығымен деңгейлес. Былтыр үшіншіде оқыса, биыл төртіншіні тамамдап, бесіншіге иек артып тұрған болуы керек батырың. Енді алтыншы оқитын біздің Гүл мынаның қасында... тып-типылдың да типылы. Заматта “жұмсарып”, өзіне түсініксіз таңырқап қалған момын кейпім оны одан сайын кокиландыра түсті.

– Кімсің сен? Не керек саған?

– Балақай... Жок... Нурка...

– “Нурка” – өзің! Мен – Нұрбекпін!.. Ал сен кімсің? Ойнаймын, кеттім. Әй, тоқтай тұрындар, бастамандар!

– Нұрбек, мен Лаураның класынанмын. Білесің ғой сен. Былтыр... Лаураның туған күнін құттықтап келгенбіз.

– Ой, сенсің бе? Әлгі сенің атың... сенін атың?

– Әбіл! Әбіл ғой...

– Білем, білем, Лаура айтқан...

“Лаура айтқан” Нұрбектің елеусіз, немқұрайлы, әшейін айта салған мына сөзінің кереметін кара! Тілім байланды да қалды. Мұндай сөзден соң әлдене деу – мағынасыздық. Үзіліс-кідіріс жасап қалғаным Нұрбекке тұтықпасы ұстаған адамдай көрініп қалсам керек:

– Сен не, ке-ке-кекешсің бе өзің?! – деп ойнақы мазакка бұрды.

– Жок, жоғ-а. Мен әлгі, жалпы былай сосын... Лаураға өзі сұрағасын, сабақтардан үйге берілген тапсырмаларды айтып кетуге келдім.

– Соғыпсың өтірікті! – Топталып өзіне карап тұрған шыдамсыздарға: – Қазір, казір барамын. Мен – “Спартакпын”, “Қайрат” емеспін, – деді ол. – Оны кеше кешке ауруханаға алып кеткен.

– Не болды оған? – Менің кенеттен мүшкіл, аздап үрейлі, мүмкін аздап капалы өзгеріске ұшыраған кейпіме енді Нұрбектің көңіл аударып жатуға шамасы болған жоқ.

– Кеттім! Чао!

– Токта! Айт жаныңның барында! Не болды оған? Зып беріп сытылып бара жатқан оның соңынан тұра ұмтылдым. Қолыма шалбарының белдігінен шығып кеткен мәйкесінің етегі ілінді де, Нұрбектің “тормозы” кілт ұстады. “Спартак” пен “Қайраттың” ойыншыларына мына іркіс-тіркіс көрініс сезікті көрініп кеткен болуы керек. “Уралап!” біздерге лап қойды.

– Әй, өзің неменесің, әй? – Нұрбек өзіне дем беруші “калын колдың” әрекетін көргеннен кейін тіпті қоразданып алды.

– Айт деймін! Лаураға не болғанын айт деп тұрмын ғой саған!.. “Қалын кол” “уралағанымен” досына тікелей көмекке кірісіп кете алмай анадай жерге келіп иіріліп тұрып қалды. Араларынан бірақ наразылық үндері оқыс-оқыс шығып жатыр.

– Мынау кім-ей?

– Шпион болар өзі!

– Тыйым салу керек!

– Әкесіне айту керек!

– Жок, апасына!

– Қолындағысын кара!

– Әкесінің қызметке ұстайтын дипломаты ғой.

– Студент шығар...

– Бала да студент бола ма?!

– Шик-шикарный-ай!

– Нурка! Не деп тұр мынау өзі? “Құртшабақтардың” наразылығы кимылға, әрекетке көшсе. “таяк” жемегенмен, күлкі мен мазакка айналып, шұғыл зытып отыруыма тура келетінін біліп тұрмын. Осы мезетте балконнан:

– Нурка, Нурик! – деген дауыс естілді. Лаураның мамасы.

Енді менің онымен ісім болмай қалды. Оны “Спартагына” тастап, бесінші кабаттағы балконға даусым еркін жетерліктей жерге келіп:

– Сәлеметсіз бе, тәтей! – дедім. – Бұл мен – Әділов, Лаураның класынанмын.

– Сәлемет пе, айналайын! Лаурамыз кеше аяқ астынан...

Анық көрмесем де ол кісінің сәл ғана кемсеңдеп, еріні жуыспай кеткенін білдім.

– Айтыңызшы, не болды оған, тәтей?!

– Соқырішек. Со бойда операция жасады. Әкесі екеуіміз ауруханадан түннің ортасында келдік. Таңертең тағы барып келдік. Операция өте сәтті болыпты. Бәрі жақсы. Тез тұрып кетеді дейді дәрігер. Айналайын, үйге кірсеңші өзің, не ғып тұрсың. Кел, көтеріл, 53-пәтер ғой біздікі.

“Рақмет”, – дедім. Лаураның әлі-ақ жақсы болып кететінін айтып, мен де өз тарапымнан жұбаныш білдірген болдым. Қай ауруханаға түскенін сұрадым. 12-ші қалалық аурухананың 3-ші корпусы, 14-ші палатасында екен Лаура. Ертең бүкіл класс боп міндетті түрде баратынымызды айттым. Жок, ертең бармауымыз керек екен, екі-үш күннен соң, орнынан тұруға рұқсат еткеннен кейін барамыз. Апасы менің кім деген бала екенімді сұрады. Мен қайталап айттым. Бұл жолы фамилияма атымды қосып айттым.

Үстімнен бір қап салмақ түскендей, өн бойымда сергек жеңілдік бар. Әрі көңілсізбін, бірақ жабықпайтын тәріздімін. Адам сезім күйінің ең түсініксіз құбылысы қазір менің басымда. Аяғымды сүйрете басып өте сылбыр, өте баяу жүріп келемін. Дипломатымның ішінде аяулы күнделіктің – мүйісіміздің құнды экспонаты жатқаны оншалықты толқытпайды. Тіпті ондай нәрсені еш уақытқа көрмеген, оқымаған сияқтымын. Қызық! Бір ғажайыптың күшімен санамда бейнеленіп қалған күнделіктің заттық елесі өшіріліп қалған тәрізді ме? Түсініксіздік! Таптым, таптым. Бұл түсініксіздік теориясы. Теорияның авторы – аты-жөні, кәсібі, болашақ мамандығы, тағы басқа толып жатқан деректері жұртқа әзір белгісіздеу жетінші “а” класының орташа оқушысы Әбіл Әділов.

Сол күні сабақтан келісімен, төргі бөлмедегі диванға кеп сылқ құладым. Әбден сілемнің қатқанын, шаршағанымды сонда ғана білген болармын. Әйтеуір, қайдағы бір түсініксіздік теориясының шешімін таба алмай қалжырап, көзім ұйқыға кілгіріп бара жатты

* * *

Апам оятты.

– Тұра ғой, Әбілжан. Не қиямет көріп, шалдығып, шаршағансың өзің? Киіміңді шешуге мұрша-шамаң жетпепті. Тұр. Ваннаға бар да, жылы суға жуынып, шайынып ал. Ішін аппақ кып тазалап қойдым. Тұр, тұр!..

Көзімді бір ашып, бір жұмамын. Мезгілсіз, әрі сондайлық ұзақ ұйқыдан басым мең-зең боп, ішінде бірдеме дыңыл қағып тұрған тәрізді.

Апам аласа шкафтан сүлгімді алды. Тағы бір суырмасын ашып, іш киімдерімді шығарды. Бұдан әрі жата беруге болмас. Кенет!.. Кенет ойыма апамның бүгін түнгі кезекке шықпайтыны сап ете қалады. Ол түнгі кезекте кеше Лаура ауруханаға түсетін түні болған. Мүмкін!.. Мүмкін оны ауруханаға апамның жедел жәрдем машинасы апарып салған болар-ау. Кім біледі, әбден мүмкін ғой. Кездейсоқтық – бұл ұлы теория. Бүгін басыма қайдағы бір теориялардың кіре бергені.

– Апа!

Ол маған таңырқап қарап тұр. Әлі оянбай, ұйқысырап отыр ма деп тұрғаны анық.

– Апа! – деп қайталаймын, – сенде кеше соқырішек ауруы ұстаған канша адам болды?

Оның жүзінде тағы да сауал:

– Иә, оның саған кандай қажеті бола қалды?

– Жоқ, есіңе түсірші деймін, болды ма сондай адамдар?

– Ал, болған сияқты!

– Болған сияқты ма, әлде анық болды ма?

– Болды деп тұрмын ғой. Неге керегі бар еді саған оның? Түс көріп отырсың ба, не болған саған?..

Осы кезде біздің әңгімемізге Гүл келіп араласты.

– Апа, апа, тындашы мені! Әбіл өткенде де сөйткен. Нанбасан әкемнен сұра... Сен жұмыста болғанда... Сөйтті... Біз, әкем екеуіміз, қатты қорыққанбыз. – Гүл өзініңмен турасында кенеттен, жаңа ғана пайда бола қалған болжам, күдігін дәл осы сәттегі жағдайға байланысты шұғыл, бей берекет, асығыс айта бастады.

– Қоя тұршы. Не айтып тұрсың?! Сөйткені несі, қорыққаны несі?

– Айтып тұрмын ғой енді. Қорқып кеттік. Ол бірдеме-бірдеме деп, біреудің фамилиясын айтып, айқайлап, ұйықтап жатқан жерінен атып тұрды. Көздері мынандай. – Гүл өте жасанды түрде көздерін алактатып, менің кейпімді көрсетпек болды. Сұмдық комедия!

Апам біресе Гүлге, біресе маған қарайды. Көздерінде үрей пайда бола қалды. Апамның үрейін сейілтіп және өзімнің дұп-

дұрыс екенімді дәлелдеу үшін орнымнан жайбаракат көтерілдім де, екі-үш кимылмен керіле түсіп, физзарядка жасадым. Содан соң жайбаракат қана күлдім де:

– Гүлдің артистік қабілеті оянып келеді. Ура! – деп апамның иығындағы сүлгіні алдым.- Мен ваннаға кеттім.Тура бір сағаттан соң шығамын.

– Апа, апа... анаң карашы. Күлгенін карашы. Неге күледі? Өзі біртүрлі боп кеткен. Бір түрлі өзі, шын айтам...

Гүлдің одан арғы сөздері маған естілмейді. Ваннаға жылы су жіберіп, душтың астына тұра қалдым.

Апам іле-шала келіп, есікті шыдамсыздана тықылдатып кетті:

– Әбілжан, Әбіл! Тез жуын да, шыға ғой. Тек сергісең жетеді ғой, құлыншағым!.. Сөйте ғой, жарай ма?

– Жок, бір сағаттан кейін!

Міне, сөздің құдіретті күші қандай!

Гүлдің әлгі сөздері заматта апама мен турасында өте күдікті көзқарас тугызды.

– Жасасын сөз!

– Не дейсің, Әбілжан?! Шық енді, болды! – Апам есікке құлағын тосып, кетпей тұр екен ғой. Менің енді шынымен күлкім келе бастады. Бірақ өзімді-өзім ұстауым керек. Күлсем, менін шынымен-ақ дұрыс еместігіме апамның сөз жоқ, көзі жететін түрі бар.

Бұл комедия осымен аяқталсын. Көп ұзамай апам тынышталды. Менің кәдімгі, қалыптағыдай Әбіл екеніме көзі жетті. Оның кезегінде соқыршегі ауырып, ауруханаға түскендерді не үшін сұрағанымды да білді. Өкінішке орай, сол түні апамның аппендикс диагнозымен 12-ші ауруханаға түсірген жалғыз адамы Лаура болмай шықты. Ол да жап-жас қыз екен. Бірақ оқушы емес, оқытушы. Тіпті оның ағылшын тілінен сабақ беретініне шейін апамның есінде қалыпты.

Гүл міндетті түрде әңгімеге араласты. Бұл оның бойындағы ең кеселді “дерт”.

– Ол мұғалима қай мектепте жұмыс істейтінін айтқан жоқ па? – деп сұрақ қыстырды.

Апамның орнына оған мен тиісті жауап беріп үлгірдім.

– Мұның саған еш қатысы жоқ! Әңгімеге араласпа!

Бұған Гүл тосылады ғой дейсіңдер ме?! Мүмкін емес.

– Ал саған қандай қатысы бар кімнің соқыршек болғаны.

Айтшы ал! Лаура, Лаура!.. Қайдағы бір Лаурасы бар екен айта беретін. Сол үшін бе?

Мұндайдың арты әдетте Гүлдің жылауымен тынар еді. Бұл жолы асқан шыдамдылық таныттым. Гүлді апамның өзі тыйып тастады. Соқырішек, апамның кешегі түнгі кезегі, ағылшын тілінен беретін оқытушы қыз жайындағы әңгімелер осылайша тынды. Ал менің көңілімде дей тұрғанмен де аздаған өкініш қалады. Сол түні апам ағылшын тілінің оқытушысын емес, Лаураны ауруханаға алып барғанда ғой, шіркін! Өте-мөте сәтті кездейсоқтық болар еді-ау бұл. Кім үшін бірақ? Лаура үшін бе?.. Әлде мен үшін бе? Лаура үшін де көмекке басқа емес, менің апамның келгені жаман болмас еді ғой, ә?!

Алдымда, үстел үстінде жатқан оқулықтарға қарауға зауық жоқ менде. Бір сәтке Лаураға айналып кетемін де, қиял сағымында калкимын. ...Әбілдің апасы. Үстінде актығы – тура жаңа жауған кардай халат. Өзі көтеріп әкеп, машинаға салып жатады. Қолдары мап-майда, көздері мейіріммен мөлдірейді, Әбіл қандай бақытты! Осындай апасы бар...

– Әбілжан! Әлгі кешегі дәптерді не қылдыңдар? – деген атамның даусы естілді дәліз жактан. Сондай ыстық, сондай тәтті қиялдың шырқы бұзылды. Бәсе, сол күнделік-дәптер бар емес пе! Қазіргі ең басты, ең маңызды нәрсе – сол. Лейтенант Молдабаев Тұралдың соғыс жылдары жазылған күнделігі.

Атамнан жасыратын құпиям жоқ. Жағдайды баяндадым. Бұл күнделікті алдымен отрядымыздың бастығы Лаура оқу керектігін дәлелдеген болдым. Ал ол ауруханада.

Атам түсінді, мақұлдады. Бірақ күнделікке аса ұқыпты қарап, жоғалтып алмау керектігін мұқият ескертіп қойды.

Қолыма ұстағалы кілттенбеген дипломатымды ұйықтардың алдында кілттеп қойдым.

* * *

Лаураның ауруханаға түскенін класқа өте бір төтенше оқиға ретінде хабарлаймын ғой деген ойымнан түк те шықпады. Бірінші сабаққа қонырау соғылып кеткеннен соң, Бұбила апайға ілесе кірдім де, орныма отырар- отырмастан, қолымды көтеріп:

– Апай, хабарлауға рұқсат етіңізші, төтенше оқиға бол қалды! - дедім аптығымды баса алмаған күйі.

– Иә, хабарлай ғой, кәнікей, Әділов!
– Жолдастар! Тынышталыңдар. Қуанбаева алдыңғы күні кеште ауруханаға түсіпті. Операция жасапты оған. Осыны хабарлайын деп...

Сөзімнің соңын жұтып қойдым. Класс шу-шу ете түсті.

– Сенен бұрын естігенбіз...

– Білеміз...

– Өзі, сірә, жаңа естіген болар!..

– Саған кім айтты бұны?

– Эх, байғұс Петрарка! – Бұны сыбырлап айтып қалған Айғатбек екені даусыз.

Бүбила апай:

– Бар, орныңа отыр, айтып болсан! Ал, сендер, шуламаңдар. Әділов класқа менімен бірге кіріп тұр ғой. Сендердің бұл жайды естігендеріңді білмеген...

Өзімнен-өзім қысылдым. Класс алдында Лаураға деген жеке басымның көзқарасын жариялаған адамдаймын. Самсап отырған жиырма үштің қырық алты көзі екі бетім ду етіп қызара түскен ұялшақ халіме мүсіркей күліп, басымнан аяғыма шейін тінткілеп өткен тәрізді. Орныма отырған бойымда Айғатбек пен Сауран жактан алдыма қағаз сарт ете түсті.

“Уайымыңды бөлісеміз. Қабырғаң қайыспасын. Өлі-ак құлыншақтай шапқылап кетер Л...ң. Өттеген-ай, тек мүйіс ұйымдастыру шаруасы ақсап қалады-ау енді!.. Одақтастарың – А. мен С”.

– Әділов! Такта алдына! – Бүбила апайдың не сұмдықты ойлағанын кім білсін, даусы өктем-ак шықты. Сабак сұрауды максат етсе, дайындық. мәселесі менде нөлге жуық. Хат-қағазды умаждап тастай салдым да, орнымнан тұрдым.

– Еденге қағаз тастауға болмайды. Көтеріп, бері ала кел!

Сұмдықтың бұдан асқаны жоқ. Айғатбектің хат-қағазы мені енді шын маскаралауға қарады. Еңкеюге дәрменім жоқ, тізелерім дірілдеп қоя берді. Менің басымда бұрын-соңды болмаған жағдай.

Мұғалім алдында қорқақтығымды сездіру – жігіттігімді маскаралаумен пара-пар нәрсе екенін біліп тұрмын. Бірақ қыңқ деп тіл қатарға және шамам жоқ.

– Апай, ол әшейін бір... жәй қағаз...

– Бәрібір, көтер де, әкеліп көрсет!

Бұйрық – өте суық та, өктем.

Осы сәтте Айғатбек тосын мінез көрсетті. Орнынан ұшып тұрып:

– Ол қағазды жазған – мен, апай. Сондықтан мен көтеруге тиістімін, рұқсат етіңіз.

– Отыр, Көшенов, рұқсат жоқ. Өз кезегінде жауап беруге дайындал!

Мына кереметті қараңыз, Айғатбек, әрине, отырған жоқ, Бүбила апайдың айтқанын мүлдем естімеген адамдай менің партамның жанына келді де, қағазды еңкейіп алып, жыртып-жыртып қалтасына салды. Және осының барлығын адам айтқысыз баяу түрде, асықпай-саспай істегенін көрсен.

Класс жым-жырт боп тына қалды. Өз білгенін істеп болсын дегендей, Бүбила апай үнсіз қатып қалған. Сәлден соң барып үкім сөзі айтылды.

– Көшенов, Әділов, класты босатыңдар!

Айғатбек – алда, мен – оның соңында, тіркесіп, ың-шыңсыз кластан шығып жүре бердік.

Мезгілсіз уақытта сыртқа шығып бара жатқан екеуімізге қоңыраушы-вахтер Дәрмен атайдың жақсы көзбен қарамағаны анық.

– Сен... Әбіл... Бәрі менен болды... Кешір, ұмыт, жарай ма? Айғатбек өзін кінәлі санап келеді. Мен жауап орнына:

– Менде қырық тиын бар, жүр, балмұздақ жейік,- деймін.

– Менде де тиын жетеді! – деді Айғатбек. Әп-сәтте жаркылдап, бұрынғы қалпына түсе қалды.- Оған тир атамыз!

– Келесі сабақ – Қаным Нұрмағамбетовна, Физика.

– Үлгереміз. Уақыт былай жетеді! – Айғатбек иегінің астын, кеңірдегін қолының қырымен жанайды.

* * *

Екінші сабақ та оншалықты көңілді басталмады. Сабақ үстіндегі “ЧП”-ның, төтенше оқиғаның, класс көлемінде қалып қоюы екіталай нәрсе. Біздің тәртібімізге, үлгерімімізге, ұйымшылдығымызға, адамгершілік моралімізге, тағысын-тағыларымызға тікелей жауап беретін жауапкершілігі бар адам ретінде Қаным Нұрмағамбетовна Айғатбек екеуімізді класс алдына шығарып, өнеге сабағын үйретті.

– Әлден осындайсыңдар, бара-бара не болмаксыңдар?!

Шынында да қазір осы қандаймыз? Өз басымда ерекше

ештеме жок. Жетінші класта окитын қаладағы кез-келген бала қандай болса, мен де сондаймын. Сабак үлгеріміме өзімнің де, ата-анамның да, Қаным Нұрмағамбетовнаның па өкпесі жок. Әлеуметтік тегім – интеллигент отбасынанмын. Әкем, шешем, қарындасым және мен – бір үйдің шағын мемлекетін құраймыз. Міне, солай, баскаша өзгешелігім болса, көзі бар жұрт көріп, танып алсын. Ал бара-бара не болмакпыз? Физиологиялық жағынан жетіле гүсетініміз әрі-беріден соң ғылыми ақиқат. Әрине, ақыл мәселесі де өзінің пропорциялық эквивалентін береді. Өмір-бақи жетінші “а”-дағы кезеңнің дәрежесінде қалмайтынымыз тағы шындық кой. Мен, жалпы, шәкірттеріне әлі ақылы толыспаған деп қарайтын мұғалімдермен келіспеймін. Солай, келіспеймін!

– Бастарыңды көтеріңдер, мынаған келісейік!

Мәссаған, Қаным Нұрмағамбетовна апай тура манадан бергі менің ойымды оқып тұрған адамдай, келісімге шақырып тұр. Бірақ өкініштісі бұл баска келісім боп шықты.

– Егер де сендер туралы, әсіресе Көшенев сен туралы мұғалімдерден шағым түссе, сабақтарыңның жақсы үлгеріміне карамай, емтихан тапсыртқызамыз. Ал тәртіптеріңе қанағаттанғысыз баға қойылады! Келістік пе? Қайталанса, өкпелемейсіндер!

Мен Айғатбекке қараймын, ол маған қарайды. Оның мұрнының ұшында балмұздақтан ақсағал дақ қалыпты. Мен еріксіз өз мұрнымның ұшын саусағыммен сүрткілеп жібердім.

– Сонда қалай, келіспейміз бе?! – Қаным Нұрмағамбетовна апай қатыгез мінезінен айнымай тұр.

– Жок, келісеміз! – Даусымыз жарыса шығады.

Қайда қашып құтылмаксын, келісесің.

* * *

Кенет ойыма әлдене сап ете түсті. Күнделіктің жыртылып қалған соңғы беттері атамның сандықшасында толып жатқан көне қағаздардың арасында да болуы мүмкін ғой. Атам маған дәптерді алды да, бере салды. Беттері түгел ме, түгел емес пе – тексерген де, караған да жок. Ал мен акымак, міне, талай күн бойы бұл турасында ойыма да алмаппын-ау. Сондықтан күнделікті Лаураға бұл күйінде бере салуға асыкпауым қажет.

Атам бір аптадан бері тауда, саябакта болатын. Өзінің рұқсатынсыз сандықшасын ашуым – қылмыс. Атам әлгі бір

ескірген, сарғайған қағаз, куәліктеріне аса мұқият. Кілттеп қоятынын білемін, яғни, өзімнен басқа адамның бұл қағаздарға тиісуге қысы жоқ дегені.

Атамды күту пайдасыз. Ол кісінің таудағы шаруасы қазір қауырт. Бакты суару, он шакты ұя омартаның жай-күйіне қарау, үйдің төңірегіне гүл, өсімдіктер отырғызу, әйтеуір, толып жатқан таусылмайтын істерімен әуре.

Ертең – жексенбі. Біздің кластың Лаураға барамыз деген күні. Ал менің атама баруым керек болып тұр. Және өте шұғыл түрде. Күнделіктің құпиясы түгел ашылмаған сияқты. Мәселен, өзімнен бірге оқыған Л. деген қыз кім? Мүмкін ол қазір осында, біздің қалада тұратын шығар. Егер Л-дың кім екенін анықтасак, тіпті керемет болады! Солай, кереметтің кереметі дегеніміз сол болады! Сондықтан асықпа, Әділов! Лаураға жеке өзің барасың. Класпен бару – көптің бірі болу. Және күнделік жайлы да айта алмайсың. Ертең Лаураға бармауға бекіндім. Рауаш вожатыйдың (бастап апаратын сол) артынан тергейтіні сөзсіз. Дәлел айта саламын. Атам ауырып қалды, дәріге бардым деймін. Бірақ, тфә, тфә, атам ауырмасын. Және өзін вожатыйымыздың алдында дәлел қыла қалатындай болсам, қымбатты, қадірлі аташым кешіре көрсін.

Таңертең аяқ астынан жоспарымның өзгергеніне елден бөлек әкем таң қалды.

– Бұл қалай сонда, ауруханаға, достарыңа класс боп баруды кейінге қалдырдыңдар ма? – деді әкем шай үстінде. Жауап беруге аузыма өте асығыс түрде тыға салған шай мен варенье жағылған нан кедергі жасады. Және әкемді қандай сылтаумен сендіруге болады? Осыны ойлауым мұң, шашалдым да қалдым. Көзімнен жас парлап, қиқылдап-шиқылдаған аянышты кейпім Гүлге маскара күлкілі көрініп кетті білем, мырс ете түсті.

Шашалып-қақалған күйі мен ас үйден шығып кеттім.

– Баланы тергемей бір отырсаң, ас батпай ма, саған осы?

– Мен не деп тергеппін, – деп ақталып жатты әкем.

Кейде осындай болмашы нәрседен әкем мен апамның арасында кішігірім келіспеушіліктердің, сөз қатығыстарының туындап кететіні бар. Бұған көбінше кінәлі әкемнің оқыстан тұтана қалғыш мінезі. Сол сияқты екеуінің тез арада бітімге келуіне себепші де әкемнің заматта қалпына түсе қалғыш мінезі.

Сөйткенмен де, келіспеушіліктер, қактығыстар дегендердің беті әрмен болсын!

Қалпыма түсіп, орныма келіп жайғасамын. Әкем сұрағына қайтып оралмайды. Кесесіндегі шайын тауысып, орнынан тұрып кетеді.

Сонымен, бүгін Лаураға неге бармайтыным өзіме ғана құпия.

Апамның атама деп салып койған оны-мұны тамақтарын, керек-жарактарын бауыры жер сызатын үлкен сұр сөмкеге салып алдым да, тауға тарттым.

Атам менің бүгін ойда жоқ жерден келетінімді алдын-ала біліп отырған адам сияқты. Бактың арасындағы көлеңке-күркеде жайбаракат мөштегін сорып отыр.

– Е-е, азаматым, келдің бе?! Омарталарды қалыпқа келтірдім, аракеңдердің көңілді тіршілігі басталып-ақ кетті. Енді бүгін екеуіміз немен айналыссак екен, а?

Атамның жүзі қоңырқай тартыпты. Мұрты да өсіңкіреп кеткен бе, қалай. Үстіндегісі – шаруакол киімдері. Аяғындағысы – сол баяғы керзі етігі. Ауылдағы шалдарға атамның осы кейпі көбірек ұқсайтын болар.

Мөштегін сөндіріп, мұртын салалап отырды да, атам кенет ойына әлдене түскендей:

– Қап, әлгі мұрт басатын кішкене қайшымды ұмытып кетіппін. Сол үшін қайтіп төмен түсіп жүрерсің. Сен, әрине, ала келген жоқсың ғой?! Ойында болмады ғой?! - деді атам, менің мұқиятсыздығымды алдын-ала біліп, алдын-ала кешіріп.

Қалаға қайткенде тез қайтудың амалын ойлап отырмын. Және үйге бара сап шабаданын актаруға атамнан рұқсат алып қайтуым керек.

– Ал, кәне, тұралық, сөмкені үйге апарып қой, – деп, атам көлеңке-күркенің сырт жағына сүйей салған күрегіне қолын созды.

Қипалақтап, тілімнің ұшындағыны айта алмай отырған менің бетімдегі өзгерісті ол жаңа байқады.

– Ие, айт, бірдеме айтқың келіп отыр ғой.

Атам үлкен психолог адам. Бет-жүзіңе, көзіңе дұрыстап бір қараса болды, іштегі ойыңды қалт еткізбей тани қояды.

– Ата, мен әлгі бар ғой, – деймін, сөмкенің бауын сығымдап отырып. – Әлгі күнделік бар ғой, сен берген...

– Жоғалтып алғансың ғой, қуым-ай!.. – Атам сөзімді бөліп жіберді. Психолог қасиетінен осы мезетте азырақ жаза басып

кетті. (Бірақ егер шынымен-ақ, күнделікті жоғалтып алған болсам, жайбарақат қана тап осылай дер ме еді?)

– Жоғалған жоқ. Жоғалтуға тиісті емеспін,- дедім. Енді батылдана бастағанымды сездім.

– Күнделіктің соңғы парактары жоқ еді ғой, ата, сол мүмкін жыртылып, сандықтың ішіндегі қағаздардың арасында жатқан болар деп ойлап едім?!

– Солай деп ойлайсың, ә? Табылса деп тілейсің ғой,ә? Дұрысы-дұрыс-ау ойың, бірақ ол қағаздардың арасында жыртылып калған парактары жатыр дейсің бе, неше заман бұл күнделікке?! Жә, үйге барғасын көрерміз оны...

– Сонда үйге қашан барамыз?

– Жұмыс бітіргесін де...

– Жұмысты бітіргесін?.. Ол қашан? - Шыдамсыздығымды ада-жұда танытып, орнымнан атып тұрдым.

Атамның көздері күлімсіреп тұрды. Менің табан астынан пайда болған мына сабырсыз мінезімді қызықтағандай.

– Бүгін қажет болса, бүгін бітіреміз жұмысты, ертең болса, ертең.

– Жок, ата, бүгін бітіреміз жұмысты.

– Құп, қызыл ізші жолдас!..

Жұмысты көңілді бастап кеттік. Шүмекпен гүлдерге су бүріктім, атам көлеңке-күркенің сыртына шырмауық өрмелейтін жіптерді жаңартып керді.

Терезе алдынан бас көтеріп, қаулап келе жатқан ошаған, алабұта сияқты арам шөптерді орақпен аяусыз отадым. Атам омарта жакка барлау жасап қайтты.

Содан соң екеулеп жеміс ағаштарының құрттарымен күрес жүргіздік. Аузы-мұрнымызды дәкемен бүркемелеп алғанымыз маған тұмау тиген кезіндегі апамның кейпін елестетеді. Апам сонда дәкемен жұмыста жүргенде аурулардан сақтанса, ол үйде сол пәлекет аурудың өзімен ілесе келген вирустарынан бізді сақтайды. Қалайша тұншықпайтынына таңмын. Ашық, кеңістік ауада маңдайым тершіп, тұншығып барамын. Ағаш құрттарын улайтын сасық дәрінің иісі бактың шырын ауасын зым-зия жұтып қойғандай.

Дәрінің тұманы сейілген соң барып, уһ, деп еркін дем аламыз.

– Жалғыздың аты – жалғыз. Сең келіп едің, қанша іс тындырдык, міне. Енді жаксылап шай ішіп аламыз ғой,солай ма, Әбілжан!

Басымды изеймін. Ағаш кеспектегі таза судан колжуғышқа су құямын. Атам газ плитасына шай қояды.

Шай ішуге отыра бергеніміз сол еді, әлдекім терезені тықылдатты.

– Болады. Кіре бер, кіре бер! - деді атам дауыстап.- Жаңа көршіміз ғой, бұрын сот болып істеген көрінеді.

Соның арасынша онып кеткен ақжағал мәйкесі мен трусиден өзге лыпасы жоқ, кеудесін, иықтарын қалың-қалың жүн басқан, дембелше, “төрт бұрышты” адам арсың-күрсің ырсылдап кіріп келді. Ересен ток, масайраған бет-жүзіне әнтек шағындау біткен типыл мұрнымен тыныс алу – ақыреттің де ақыреті болар. Тыныс алу жұмысына қазір астыңғы ерні шығыңқы дөңгелекше аузы да атсалысып тұр. Кірген бойда “ашы судың” жағымсыз иісі бұрқырап қоя берді.

– Әбеке, бұл қалай өзі... понимаете, сіз үйде отырып шай ішесіз. Көрші жаққа былай, нетіп, көз салмайсыз. Біз сізді бүгін күтіп, демалыс күн болғасын... Жұмыс, жұмыс... Норманы біз екеуіміз былай орындап тастағанбыз, понимаете. Енді дем алуымыз керек, понимаете...

Сөз кезегін өзі барда ешкімге беретін сынайы жоқ. Өте ауыр тыныс алып, үздігіп-үздігіп шуылдаған мұрнына карап отырған менің тынысым тарылып кеткендей болды. Кеудемді көтеріп дем тартамын.

– Мынауыңыз, әлгі, понимаете... маған айта беретін немерешегің бе! Да... түрі, былай... несі келеді. Сәлемдескісі келмейді бірақ өзінің, понимаете, а?! Қаланың, көшенің тәрбиесі, понимаете...

“Понимаетесіз” сөзі жоқ бұрынғы сот, біздің жаңа көршіміз, ендігі әңгіменің бетін маған бұрды.

Расын айтсам, сәлемдесу деген ой көршімізді көрген беттен басымнан тұра қашып кеткен. Менің сәлеміме зәру боп келмегені белгілі емес пе?!

Атам, дегенмен де, көршінің алдында мен үшін ыңғайсызданып қалды.

– Әбілжан, мұның қалай, байқамаппын ғой менде... - деп, маған абыржи қарады.

– Жо-жоқ, ақсақал, то есть, Әбеке! Сіз кінәлі емес, біз кінәлі емес, бұған көше кінәлі. Көше, понимаете, көше... Бұлардың не боларын ойласам, понимаете, жаным түршігеді... Әй, қойшы,

понимаєте, осыларды. Біздің үйде де осы сияқтылардың үш-төртеуі бар.

Менің болашағыма жаны қатты күйзелген көршіміз атамнан пенсиямды алғасын қайтарамын деп, “бес” сом сұрап алып, жөніне кетті.

Бес соммен құтылғанына атам іштей тәубә айтқан болар. “Понимаетенің” бірақ біздерге мазалы көрші болмайтынына көзім әлден-ақ жетіп отыр. Бұл жайында атаммен әңгіме өрбітудің қажеті қазір аз. Мені бұдан маңыздырақ нәрсе – күнделік жайы көбірек мазалайды.

* * *

Мұндай кереметті кім көрген! Менің болжамым расқа шықты. Күнделіктің екі жағы бірдей толтырылған жалғыз парағы табылды. Атам бұны өзінің құпиялап тағы бір жерге тығып жүрген кенеп тысты көнетоз үлкен папкасында сақтаулы, әр кезде әркімнен келген хаттарының арасынан тауып алды. Бұл парактың папкаға қалай түскені есінде жоқ екен. “Сірә, бөлек жүрген бетті хат деп ойлаған болармын” дейді атам. Қалай ойласаң да, аташым, алтын адамсын. Қуанғанымнан “уралап” айқайлап жібердім. Біздің қоксытып “архив” актарған тірлігімізді үнсіз, қыбырсыз бақылап тұрған Гүл кенет ас үй жаққа жүгіріп кетті. Іле біз отырған бөлменің есігінен әкем мен апам келіп сығалады. Сығалаған жоқ, әкем баса-көктеп кіріп келді. Алдына тағып алған алжапқышын апама шешіп бере салды да:

– Қалғанын өзің үлгере бер,- деді. Ендігі назарын атамның қакпағы ашулы жатқан сандықшасына, кенеп тысты үлкен папкадан шашылып түскен хаттарға аударды.

– Көке, осы мына Әбіл не деп жүр өзі? Қайдағы күнделік? Қайдағы Молдабаев? Ата-анасынан жасыратын сондай-ақ не тамаша, не қызық бұл?

– Жарас-ау, Әбілдің тауып жүрген нәрсесі ғой. Әлгі мектептерінде қызыл ізші ме ед, немене ед, сол болып тапсырма орындап, соғысқа қатысқан бір адамды іздеп жүр екен, соның күнделігі менің мына қағаздарымның арасынан шыққан? Адам сенбейді, былай қарасаң, бірақ өте сәті түскенін көрмеймісің...

– Иә, адам сенбесе сенбейтіндей нәрсе екен. Сонда Модалбайың – әлгі, сол кісі, көке, сізбен бірге соғысқан ғой?

– Модабай емес. Молдабаев Тұрал! - деді атам, түзету жасаймын деп әкеме.

– Мейлі, кім болса, ол болсын,- дей салды әкем, мен жакка басын да бұрмастан.

– Менімен бірге соғыскан. Бір ротада болғанбыз. Взвод көмәндірі боп соғысқа кірген уыздай жас жігіт еді. Ауыр жаракат алып, госпитілге түскен. Содан хабар болмады одан. Ауыр ұрыстан взводында да адам қалып жарымады. Кімнен сұрарсың, кімнен білерсің, аласапыран уақыт, дүниенің астан-кестенін шығарған соғыс...

– Солай, солай, сөйтіп, іздеп жатырмыз де, қызыл ізшіміз! Іздендер, іздендер,- деді әкем бұрылып шығып бара жатып.- Тек есінде болсын, сенің не істеп, не қойып жүргенінді мына біз – ата-анаң әрдайым білетін болсын! Жарай ма?!

– Жара-а-й-ды...- деймін даусымды көңілсіз созып.

Қайдан көңілді болайын, күнделік жайлы әңгіме, ең бастысы менің отряд үшін тапқан кездейсоқ жаңалығым әкемді қызықтырмады. Оның үстіне атамның көзінше өзінің ата-аналық міндетінің салмағын қыр ғып көрсетіп кетті.

Менің үй ішімде толық түсінбейтін бір жайт бар. Ол атам мен әкемнің арасындағы, яғни әкесі мен баласының арасындағы қарым-қатынас. Әкем атамды көбінесе үнсіз жүріп сыйлайтын сияқты. Екеуінің әңгімесі қысқа, жай сұрасудан аспайды. Келелі бір мәселелерді де әкем көп ретте апаммен ақылдасып шешеді де, атама нәтижесін, қалай ұйғаратынын әшейін хабарлай салады. Үйдегі адам болғасын, біле жүрсін дегендегісі тәрізді. Атам бәрін де мақұлдайды, олай емес, былай деп көсемдік көрсетпейді. Әкем әкесіне, менің атама тартпаған. Екеуі тіпті мінез жағынан бір-біріне қарама-қарсы адамдар. Атам – қарапайым, өмірі ашулануды білмейтін жан. Ашуланса да, өкпелесе де сыртына шығармайтын болуы керек. Тұрақты бір күйдің адамы. Ал әкем... Ол кісі турасында әзірше жазбай тастап кеткен күнделік-дәптерімнің бір тұстарында айтқан болатынмын: таза көңіл-күйдің адамы. Көңіл түссе – мейірімнен, ақыл-парасатынан айналасындағылардың жан-дүниесіне ақ нұр сәуле төгіледі. Көңілі түспесе – ызакор, тызылдақ, оның үстіне қатыгез. Міне, әкемнің осындай екі жақты мінезі бар. Мен өскенде де, қазір де әкемнің тек қана бірінші мінезіне қол қоямын.

Бұл мен ойлағандай күнделіктің соңғы парағы болып шыкпады. Сірә, ортасынан жыртылған болса керек, бірақ басы мен соңы бар. Кіші лейтенант Молдабаевтың өзінің, екі күндегі жан толғанысын жазған күнделік парағы екен.

Атам моншаға баруға жиналды.

Мен бөлмеме кіріп отырамын да, сарғайған жалғыз паракқа үңілемін.

КІШІ ЛЕЙТЕНАНТ МОЛДАБАЕВ ТҰРАЛДЫҢ КҮНДЕЛІГІНЕН

“...Бүгін Дәрмен ағайдан хат алдым. Детдомдастар туралы жазыпты. Біздің балалардың барлығы қазір майданда көрінеді. Бірақ көпшілігінен хабар жоқ. Лиза мектепте мұғалім, бастауышты оқытады екен. Ол өзін әзірше резервте ұстап отырғанға қатты күйінетін, әрі жәбірленетін сияқты...”

Әх, Дәрмен ағай, мейірбан жүректі Мәрия тәтей, бәрінді-бәрінді қалай сағынғанымды білсеңдер ғой! Құшағыма барлығың да сыйып кетер едіңдер. Лүп-лүп соккан жүрегімнің ыстық, мөлдір сағынышын сендерге қайтып жеткізе аламын.

Л...! Өзінді кастерлеп еске алып жүрген, әр сәтте көз алдыңа ғажайып елестей елестетіп жүрген “момының” гәтті мұңын саған қарай қалай ғана құс қып ұшырап екен?!

Қазір хат жазуға, хат күтуге аз-кем тыныс, кеңшілік бар. Резервте тұрмыз. Алғы шептен 35-40 шақырымдай жердеміз. Ауыр зенбіректердің гүрсілі кей-кейде талығып-талығып естіліп жатады. Әлдекімнің ыңырсып ауырсынғаны тәрізді, шерлі күрсінісі тәрізді...”

“Л” дегені Лиза боп шықты. Бір жұмбақтың шешуі табылды. – Ал кереметтің кереметі – Дәрмен ағайда жатқан жоқ па! Дәрмен ағай – соғыс жылдарында Тұрал тәрбиеленген балалар үйінің директоры болған, сірә. Мәрия тәтей – тәрбиешісі шығар...

Күнделік құпиясын аша түсті. Келесі паракты аударамын. Жазулары көмескі. Сиясы ылғалға езіліп кеткен сияқты. Және әр-әр жерінде шашырап түскен кара дактар бар. Шашыраған кан

болар, бәлкім. Күнделік парағын қолыммен сипалаймын, саусақтарымның ұштары дірілдеп кетті.

* * *

“...Жүріп келеміз. Аяз, кою қараңғы түн. Қардың аяқ астындағы сықыры, аттардың ауық-ауықта пысқырғаны жаңғырықтай жаңғырығады. Темекі шегуге қатты тыйым салынған. Жауынгерлерді шаршаудан да, ұйқыдан да гөрі, осы темекі қатты қинап келеді. Таң бозарып келе жатқанда мөлшерлі жерге жеттік.

Сиректеу өскен шағын орман екен. Тамактануға, темекі тартуға және сәл-пәл мызғып алуға 40 минут уақыт берілді.

Минуттар-ай! Қандай қымбатсыңдар. 10 минут көз жұмып алған, он сағат ұйықтап тұрғанмен пара-пар. Минуттар жауынгерлердің соғыстағы тағдырын өлшейді. Сұрапыл сәттегі минуттар, сендер өмір атты қымбат шактың баға жетпес мөлшерсіз өлшемісіңдер! Өмірдің минуттармен өлшенетін мұншама қымбаттығын біздің әрқайсымызға сұрапыл күндер ұғындырып жатыр.

Егде солдат маған темекісін ұсынды. Бұл – кәдуілгі махорка емес, елден келген сәлемдеме, қолдың хош иісті темекісі екенін айтады ол. Көңілін кимадым (темекі шегуді үйрене алмай-ақ қойдым), алдым. Төс қалтасынан темекіні орайтын бүктеулі газет алып, шетінен жыртып берді. Өзімен бірге темекі шеккенімді жақсы көріп тұрды солдат.

Мен төгіп-шашып алмауға тырысып, темекіні қағазға әзер орадым. Орауым оншалықты келіспеді білем, егде солдат басын шайқады.

– Әй, лейтенантым-ай, осыны тартпай-ақ қой, – деді, суық сорған көкшіл жүзі икемсіздеу жымыып.

Өз тілімде сөйлеп тұрған мейірбан ағаның бір ауыз сөзі елге деген сағынышымды бір сәтке оятып жіберді.

Құтымды ұсындым, “бойынды жылыт” дедім. Петровтың дайындаған ыстық боткасына шақырдым. Көрші взводтан екен. Аты-жөнін сұрауды ұмытып кетіппін. “Лейтенантым-ай” деген сөзі құлағымның түбінде тұр...”

* * *

Бұл егде солдат – атам емес пе екен осы? Осы жерін оқыды

ма екен, біле ме екен күнделікте жазылған осы сөздерді?!

Атамның моншадан оралуын тынышсыздана күтетін болдым енді.

Оның үстіне күнделікті одан әрі оқуға мүмкіндік болмай қалды. Гүл еден жууды себепсізден-себепсіз ұмытып бара жатқанымды жүз мәрте келіп ескерткен болар. Мұндай сабырсыз, мұндай тынышсыздан құтылудың жалғыз-ақ айласы – еденді әйтіп-бүйтіп, тезірек сүйкей салу. Ісім өнбей қойды. Ваннадан легенге су ағыздым. Шүпілдеп толып кеткен легенді көтеріп залға кіре бергенімде, сүріндім де, жер-дүние көлкіген суға айналды. Шүберекті жайып жіберіп суды сорықтырамын дегенше, су жарықтық төмендегі пәтердің төбесінен тамшылап үлгеріпті. Есіктің қоңырауы үсті-үстіне дызылдап-безілдеп, болды да қалды. Менің залға су төгіп “қарқ кылғанымды” білмеген Гүлекең есікті жайбаракат барып ашты. Бұл – төмендегі кірпияз көршіміз Мария-Маша (подъездегі көршілер оны солай айтады) екенін ішім бірден-ақ сезген.

– Бұл не, қастандық па тал түсте жасалған. Неткен сұмдық! Қашанға шейін жалғасады бұндай бейбастақ? Ызың-шу, музыка, одан қалды, міне, төбемізден жаңбыр жауғызады.

Гүл капелімде істің мән-жайын ұқпай қалса керек, жүгіріп залға кірді. Көлкіп жатқан судың ортасында тұрғанымды көргенде барып, екі қолымен аузын басып, көзі алақандай боп кетті.

Соның арасынша Мария-Маша зор денесін теңселтіп “оқиға боп жатқан жерге” өзі де шақырусыз келіп жетті.

– Мына бұзақы екен ғой бүлдіріп жатқан. Бұларға бас-көз болар ата-ана қайда? Бетімен кеткендер өңшең. Көкетайым-ау, барып қарашы, төбеден төбе қалмады ғой. Үйдің іші көл болды. Енді не істеймін? Жок, бүйте бергізбеймін, шағым жасаймын, домоуправка барамын. Бір емес, екі емес, басындындар ғой әбден!

Бетінің бүлк етпеуін-ай! Дәл бір күнде-күнде төбесінен шүмектеп су құйып отырғандаймыз.

Кінәлі екенімді естен шығарып жібердім.

– Кешіріңіз, сіздің төбеңізге қастықпен су құйын деген біз жок. Төгіп алдым және бұл бірінші рет болып тұрған оқиға. – Одан әрі сөз бітті дегендей шүберекті былш еткізіп, судың үстіне тастай салдым.

Мария-Маша бір бозарып, бір қызарды. Менің оқушы

басыммен үлкенмен сөйлесе білмейтін ұятсыздығымды, ата-анам ерік бермей кетіп бара жатқандығымды тілге тиек етеді. Төбесінен шүмектеген судың жайы жөніне қалды. Мария-Машаның жүйкесін одан ары ширықтыра түсу үшін үндемеймін, шүберекті шығарып сығып-сығып аламын да, жалп еткізіп су-су еденге жаямын. Жеңіліс тауып, ақырында Мария-Маша ызадан сөзі божырап-қожырап төбесінен “жаңбыр жауып тұрған” үйіне кетті.

Манадан мысықтай жым болып тұрған Гүл мырс-мырс күледі.

– Өзіне де сол керек. Қит етсе, үйінің қабырғасын, жылытқыштың тұрбасын дүңкілдететін де жататын. Өзі көршілердің бірімен де тату емес. Жалғыз өзіне не жетпейді екен, осы?!

– Ал сен өзін соның орнында болсаң, жүгіріп келмеспе едің, а? – деймін Гүлге.

– Әрине, келемін, бірақ сыпайы, мәдениетті түрде түсіндірер едім ғой...

– Мәдениетті түрде дейді ғой. Төбеңнен шүмектеп су тамшылап тұрса, бәрін де ұмытарсың. Қара мұның сыпайышылын...

Гүлдің әшейіндегі пысықтығының жаңа Мария-Машаның алдында дым болмай қалғандығына, маған болыспағандығына ызаланғандықтан әдейі оның жынына тию үшін айттым мұны.

– Ал сен барып тұрған дөрекі адамсың. Мария-Маша дұрыс айтады, сен үлкенмен де, кішімен де сөйлесе білмейсің. Және... және бар ғой, суды әдейі, қасақана төктің. Еденді жуғың келмегендіктен! Апама жаның ашымағандықтан! Бәрін де келгесін айтамын. Қайдағы бір күнделікті тауып алып, соған шұқшиып үйдің шаруасына көңіл бөлмейтіндігіңді папама тағы да айтам! Айтамын, айтамын!..Мө-ө!..

Менің Гүлге қарсы колданатын бірден-бір құралым – сөз емес, күлкі. “Ана-һа, оһо-һе, ехе-хе!” Осылайша күле бастасам болды, ол тым-тырыс боп тыйыла қалады. Дау басылады, сөз өршімейді.

Ісім көңілді боп сала берді. Кәдімгідей ширығып кетіп, төргі бөлмені, дәлізімен, ас үйімен коса едендерін сырғытып жуып өте шықтым.

Қоңырау дыз-дыз ете қалды. Есікті бұл жолы мен аштым.

Атам, екі бетінің ұшы албырап қызарып кеткен, көз нұрынан рақатты, сабырлы шаршаудың белгісі білінеді.

– Әбілжан, атаңа шәй керек.

– Қазір, ата, бес минуттан кейін!

Шай ішіп, жайғасып, әбден дем алып болғанша атама күнделік жайын айтуды жөн көрмедім.

Атамды ас үйге жалғыз тастап, бөлмеме кірдім. Физикадан тағы біреу тақырыпты қайталап, пысықтап алып, келесі сабақта жақсылап жауап беруге тырысуым керек. Қалған сабақтардан ұсталмаймын. Оқулықты қолға ала бергенім сол еді, телефон безілдеп қоя берсін.

Үйде телефонның шырылына әдетте алдымен елең ете түсетін Гүл. Жүгіріп барып трубканы өзі алады. Бұл жолы да сонысынан жаңылған жоқ.

– Тыңдап тұрмыз! Иә. Үйде. Бар. Жарайды... Шақырайық!..

Телефонға мені шақырып жатқанын Гүлдің жауабына қарап-ақ білу тіпті де қиын емес.

– Бұл кім?

– Қуатпын ғой мен... Сен әлгі... әлгі...

– Тез айт жұмысыңды. Уақытым жоқ. Физиканы қолға алып, пысықтап жатырмын.

– Саған, әлгі, біздің вожатый хабарлас, үйіне бар деп тапсырған.

– Тындайық, айта бер, хабарыңды.

– Лаураға неге бармай калған екен дейді. Отрядтан неге бөлінеді дейді.

– Сосын не дейді?..

– Сосын сонысын біл дейді, жауап берсін дейді.

– Кімге, саған ба?..

– Жоқ, маған не қажеті бар. Оған, өзіне жауап берерсің, яғни мен арқылы. Мен айтып баруға тиіспін.

– Немене, мені біржола тіпті мектепке де бармайды ғой деп шештіңдер ме? Өзім айтамын жауабын. Солай деп жеткіз, вожатыйдың байланысшысы, түсіндің бе?

– Түсіндім... е, жоқ, айтпаймын, ештеңе демеймін. Өзің, өзің айтамын деп тұрсың ғой. Мен әшейін біл дегесін... Оның өзі және де сені сұраған.

– Кім?!

– Лаура ше! Біздер соған бардык деп тұрмын ғой.

– Кімнен сұрады, не деп сұрады?
– Бәрімізден сұрады. Әділ қайда деді.
– Сонда қалай әрбіреуіннен жеке-жеке сұрады ма мені?
– Жоғ-а, қалайша жеке-жеке сұрайды. Самсап тұрған бәрімізден бір-ақ рет сұрады. Және сыбырлап, әрең-әрең сөйлеп тұр өзі. Әуелі тіпті оны менен бөтен ешкім естімеген де болар.
– Вожатый, Рауаш ше, ол да естіген жоқ па?
– Естіді, естіді, вожатый да естіді, алло, сосын мен естіген болуым керек.

–.....

Алло, алло. Әбіл, естілмей кетті. Естіп тұрмысың. Вожатый да, мен де естідім, оның сені сұрағанын.

Неге мүдіріп қалғаныма өзім де түсінбедім. Бірақ, әйтеуір, Қуаттың абдырап, жүйесіз айтқан осы сөздері құлағыма кереметтей жағымды естіліп жатты. Демімді жидым. Ішкі толқынысымды трубка арқылы Қуатқа сездіріп алмауға тырыстым да:

– Сұрай берсін,– деймін жайбаракат үнмен.

Енді Қуат жауап қатпады.

–

– Сұрай берсін, алло, Қуат, естіп тұрсың ба? Сұрай берсін, мың жерден сұрасын.

– Естіп тұрмын, иә.

– Сен оған бармайсың ба сонда?

– Онда шаруаң қанша? Жаксы, привет, сау боп тұр!

Гүл аузын ашып, маған тандана қарап қалыпты.

– Кім ол сені сұраған?

– Менің жеке басымның ісіне араласпағаның дұрыс!

– Білемін, білемін. Айтпасаң да білемін. Білемін, білемін...

Қап, мынаның ызасын-ай!

Тап осы бір сәтте менде ашу-ыза деген нәрсенің жұрнағы да қалмаған сияқты. Терезеден күн күлімдеп тұр екен ғой. Үйдің іші қандай жарық! Ерке қарындасым, сенің мінезің неткен сүйкімді еді!..

Қас-қағым сәтте неге қуандым екен осы!..

Соңғы күндері сабакка енжар болып кеткенім рас. Класс жетекшіміз Қаным Нұрмағамбетовна апай бұл өзгерісімді қалт жібермей байқап жүр екен. Жұрт алдында ресми түрде салқын кабакпен ескерту жасады. Бұлайша жүре берсем, жетінші

кластан сегізіншіге өтуім үшін емтихан тапсыратындар қатарына ілігуімнің мүмкіндігін айтты.

Жә, ештеме жоқ. Әбіл Әділовтың емтихан тапсырмайтыны ақиқат нәрсе. Бұған бола күдіктенбеуіңізге болады, қымбатты Қаным Нұрмағамбетовна апай! Сіз қазір менің қандай керемет құпиямен айналысып жүргенімді білсеңіз ғой. Жетінші “а”-ның болашақтағы даңқ мүйісіне қойылатын бірінші және ең басты экспонатты таптым. Әзір класта бұл жайлы мен және Лаура біледі. Екеуіміз білеміз. Солай!

Бірақ күнделік жайлы Лаураның әзірге қандай пікірде екені белгісіз. Кеше сабақтан соң емханаға бардым. Сарғыш тартып кеткен көнетоз дәптерді Лаураға тек қана екеуіміз білетін құпия деп беріп кеткенмін. Бір парак қағазға күнделіктің кімдікі екенін, менің қолыма қалайша түскенін қысқаша жазып, дәптердің соңғы парақтарының арасына салып жібердім. Ауызша айтып түсіндіріп жатудан гөрі осы дұрыс деп ойладым. Қандай құпия екенін күнделікті оқып болған соң барып бір-ақ білгені әсерлірек емес пе?!

Ертең оның ауруханадан шығатын күні. Мен қайткенде де бүгін Лаураға баруым керек. Соңғы сабақтың қырық бес минуты ішектей созылып бітіп болмады. Кенеттен электр қоңыраудың зыңылдап қоя бергені мұншама қуаныш болар ма! Жарайсың, Дәрмен атай! Дәрмен атай... Дәрмен атай... Күнделіктің сол бір парағындағы жазылғандар ойымда жаңғырып кеткендей болды осы сәтте.

Айғатбек энеукүнгі сабақ үстіндегі оқиғадан соң өзінің маған деген көзқарасын аздап өзгерте бастады. Есікке қарай ұмтылғандардың ара-арасымен кие-жара шығып кетуге асығып бара жатқан мені Айғатбек тоқтатты:

– Сенде бір шаруа бар еді, Әбіл!

– Асығыспын, не шаруа, айт!

– Қайда асығасың?

– Қайда... қайда болушы еді... атама, саяжайға барамыз...

Күтіп отыр...

Аяқ астынан ойдан өтірік айта коюдың шебері емеспін, мүдіріп, кідіріп, көзімнің жыпылықтағаны бұны, сөз жоқ, қазір білдіріп те қойған шығар. Бірақ, қалай болғанмен де, Лаураға баратынымды оған айта алмайтыным анық қой.

– Сен, сонда не, ертең сабаққа келмеуді жоспарлап тұрсың ба?

– Неге келмеймін?

– Саяжайға жексенбінің қарсаңында бармаушы ма едің? Ал ертең сенбі...

– Иә, солай, бірақ кешке қайтып келемін, қайтып келеміз... Айт енді шаруанды, әйтпесе кеттім.

– Әбіл, шаруа мынандай, біздер бір жерге баруымыз керек еді бүгін. Келісіп қойғанбыз.

– Қайда? Біздерің кімдер?

– Сен, мен, Сауран. Үшеуіміз.

– Сонда қайда, әлгі ұйымдастырамыз деп жүрген мүйіске байланысты ма?

– Қайдағы мүйіс? Сен соның іске асатын нәрсе екеніне әлі күнге дейін сеніп жүрсің бе?! Әдеттегі жүзеге аспайтын керемет істеріміздің бірі емес пе бұл деген, мархабатты Әділов-ау! Жүр, сосын білесің, қайда баратынымызды.

Есік алдында аспанға атып, какпакылдап қағып алып портфелін ермек етіп бізді күтіп тұрған Сауранға әңгілеміздің созылып кеткені ұнамады:

– Тура қыздар сияқты өздері. Сыбыр-күбір, күбір-сыбыр. Барады ма, жүрсін, бармаса, кеттік.

– Бек! Токтай тұр, мені күтесіндер ме? Бір сағаттан соң, жоқ, қырық минуттан соң кездесеміз. Мен тез, барамын да келемін. Айғатбек ысырып жіберді.

– Мәссаған! Мынаны кара, жынданған шығар. Тауға, саяжайға қырық минутта қалайша барып келе қоймақсың? “Барам да, келем” дейді ғой.

– Атасы екеуі мүмкін кроссқа шығатын болар. Маршруттары: дача – қала, қала – дача! Хи-хи-ха!

Сауранның осы шымшыма күлкісі адамды сары масадан кем шакпайды. Тап қазір бірақ бұған мән беріп жатуға шама болмай тұр. “Қайда барамыз деп тұр, бұлары қандай шаруа? Жоқ, жоқ! Ауруханаға баруым керек алдымен. Басқа жакка бұрылмайын. Бұрылуға тиісті емеспін қазір”.

– Жарайды, онда, мен бармаймын, бара беріңдер өздерің, – дедім де, олардан оза, баскышпен төмен қарай жүгіре жөнелдім.

* * *

Лаура жатқан 14-інші палата бірінші кабатта. Аурухананың ішіне кіріп, әуре боп жатпайсын.

Ол менің келуімді күтіп жүрген сияқты. эне, ашық терезеден

басын қылтитып отырған сол ғой. Бұрышты айнала беріп аптығымды бастым. Елпең қағып жүгіріп бару келісімсіз, аздаған болса да, маңыздылау кейіп керек. Дипломатым да бұлғақ қақпасын.

Лаура менің келе жатқанымды, әрине, көрді. Қылтиған басы көрінбей кетті. Қазір кереуетіне барып отырады да, менің шақыруымды күтеді. Несі бар, онысы да дұрыс.

Терезенің тұсына келіп, жөткірініп, сәл-пәл тұрдым да:

– Лаур-а!- деп дауыстадым. Даусым нық емес, алам айтқысыз батылсыз шықты. Бірақ екінші мәрте кайталаудың қажеті болмай қалды. Ашық терезеден Лаура басын тағы қылтита қойды да:

– Әбіл, сәлем! Мен қазір вестибюльдің балконына шығамын, – деп, сол жақты мегзеп көрсетті.

Әңгіме бірден-ақ күнделіктен басталады ғой деп ойлағанмын. Лаура бірақ сабақтардан нелерді кайталап жатқанымызды сұрап кетті. Сосын жазда, каникулда, менің лагерьге баратын-бармайтынымды білгісі келеді. Ал күнделік жайлы бір ауыз сөз жоқ, оны оқуды ұмытып кеткен адам сияқты. Тіпті мына кара, қолында Проспер Мерименің новеллалар кітабы екен ғой. Мен оны күнделік екен деп тұрсам. Лаурадан мұндай мінезді, салғырттықты күтпеген болатынмын. Шырт ете қалдым.

– Күнделікті не қылдың, оқымадың ба, әлде оқығың келмеді ме?!

Лаура көздерінде таңдану, әлде үнсіз абыржу сияқты бір түсініксіздік пайда болды. “Оқымағанына бір сылтау ойлап тапқысы келіп тұр” деп түсіндім мұнысын. Одан сайын ызалана түсемін.

– Естімей тұрсың ба, күнделікті сұрап тұрмын ғой, оқыдың ба, оқымадың ба деп?!

– Оқыдым ғой, Әбіл, ызаланбашы маған...

Екі бетімнің ұшы ду ете түсті білем. Мәссаған, мен ызаланып тұр екенмін ғой. Не үшін? Неге? Басымды шайқаймын.

– Жоқ, ызаланып тұрғаным жоқ, – деймін басқа біреудің даусымен.

– Оқыдым. Керемет нәрсе тауыпсың. Адам сенгісіз кездейсоқтық қой, солай ғой, а?! Әрине, солайы солай. Бірақ дәптердің соныкі екенінде шүбә жоқ сияқты ғой.

– Сен сонда бұл дәптерді атаңның архивінен өзін іздеп тауып алдың ба?

– Жок, атамның өзі берді. Сен ол кісіден сұрадың ба?
– Нені? Дәптерді, күнделікті ше?
– Қалай сұраймын, егер мен бұл дәптер жайлы мүлде білмесем.
– Сонда қалайша? Дачаға барғанымызда менің күнделік жазып жүргенім жайлы әңгіме болған, содан шығып кетті бәрі де.

Атам маған соғыста бір жаралы офицердің өзіне тастап кеткен планшетінің арасынан шыққан бұл күнделіктің сөмкесіндегі қағаздарының арасында жатқанын айтты. Ол осы күнделік болып шықты ғой.

– Қалайша бәрі оп-оңай бола қойған десейші, ә? Сен емес, басқа біреу айтса, мәселен Айғат, Саурандардан естісем, сенбес едім.

– Ол жағы өз еркінде, – деймін Лаураның дәптер-күнделіктің растығына күдіктенгендей соншама шұқшия сұрағанына көңілім толыққырамай.

Лаура менің наразылығымды түсіне қойды.

– Өте бағалы экспонат табылған. Бұл жайлы класс не деп жатыр, маған өткен жолы келгендерінде ештеңе айтқан жоқ болатын олар.

– Олар білмейді.

– Сонда екеуіміз-ақ білеміз бе!

– Жок, үшеуіміз білеміз.

– Үшіншің кім, Рауаш па?

– Жоғ-а, ол емес, атам ғой...

Лаура күліп жіберді де, заматта, бір түрлі ауырсынып кеткендей сол қолымен бүйірін басты.

– Көрдің бе, маған күлуге де болмайды. Дәрігерлер ауруханадан шыққасын, он күнге дейін сабакка да бармайсың деді.

– Ал мүйісіміз не болады? Мына дәптерді не істейміз?- дедім.

– Он күннен кейін оқу да біржола аяқталады емес пе? Біздің бастаған осы игі, 30-ор ісімізді келесі оқу жылындағы жетінші “а” жалғастырады. Біздер бастадық қой және қалай бастадық!

– Мен бұған келіспеймін. Үзілді-кесілді қарсымын мұндай жауапсыздыққа. Бастадық екен, аяқтаймыз. Немесе, дәлірек айтсам, өзім аяқтаймын. Сен күнделікті оқыдың ғой. Ондағы Дәрмен ағай, сосын Л...Лиза кімдер, соларды табуымыз керек.

Көк какпалы балалар үйін табуымыз керек. Бәрі де керек. Және соның барлығын өзіміз істеуге тиіспіз. Сен отряд бастығысың, біліп қой осыны. Күнделікті басқаға емес, саған көрсеткенім де сондықтан. Мұны да біліп қой!..

Табан астынан өзгердім. Бұрынғы Әділовтың жұканасы да қалмады. Лаура менің жұлқынып, қызбаланып, әрі-беріден соң тіпті даурығып кеткен түріме қарап тұрып, біресе күлімсірейді, біресе қабағын шытады, біресе жуас кошақандай монтия қалады.

Мұндай да керемет болады екен-ау, үйге масаттанып қайттым. Енді отряд бастығы Лаура емес, мен сияктымын. Ол менің айтқандарыммен толық келісті, ең бастысы даңқ мүйісін мына өзіміз ұйымдастыруымыз керектігіне көзін жеткіздім. Айғатбек пен Сауранның әлгі бір әзірдегі құпия шақырыстарының да мен үшін мәні болмай қалды. Оны ойлап бас қатырмаймын. Осындай шалқулы көңіл күймен автобустың он аялдамасын артқа тастап, үйге жаяу жетіп келдім. Адам баласының күңіл күйі дегенге көп нәрсе байланысты-ау шамасы.

* * *

Енді жариялауға болады. Молдабаев Тұралдың кім екені анық. Және күнделікті соның өзі жазғандығында шүбә жоқ. Бәрін растайтын адам – менің атам. Ертеңгі күн біздің 7 “а” үшін оқиғалы күн болғалы тұр. Лаура екеуіміз... Жок, әуелі өзім баяндаймын. Істің мән-жайын алдын-ала вожатыйымыз Рауаш қысқаша сөйлеп балаларға түсіндіріп берер. Жок, бұл да дұрыс емес. Тіпті оны шақырмай-ақ қоя тұруға да болады. Кейін ести жатар. 7 “а”-ның онсыз-ақ та өз тірлігін істей алатынын біліп қойсын.

Ал күнделікті оқуға құмарлардың көп болатындығында сөз жоқ. Бірақ бұл дәптер жыпылық Қуаттың әркімге оқы деп тықпыштай беретін “қызық” кітаптарының бірі емес қой, тарихи құпиялығы бар нәрсе. Қолына берсең, бір-бір беттен үлестіріп әкетуі де әбден мүмкін. Дәптер қашан даңқ мүйісінің экспонатына айналғанша менде болады. Класка оқып береміз. Бұл тапсырманы Лаураға жүктеймін...

“Токта, токта, Әділов! Сен әлі біреулерге тапсырма жүктейтін дәрежеге жеткен жоқсың. Мұны жадында мықтап ұста!”

Ішкі үнімнің ескертпесін қабылдаймын. Шынында да тым батылданып, құлашымды еркін сермеп, сөйлеген сөздерім де

өктемденіп, бір түрлі өзгеріске ұшыраған тәріздімін соңғы күндері. Күнделік туралы Лаура екеуіміздің арамызда болған әңгімені есіме аламын. “Бұлай болмайды, өзіңнің табиғи калпыңа түс. Бәрібір сенен айтарлықтай ықтиятты, жігерлі адам шықпайды”,- дейді тағы да осы арада ішкі үнім.

Мұндай ескертпені қабылдағым келмейді. Менен жігерлі адам шықпайды дейтіндер кателеседі. Жігерлілік көбінесе ойында тұрған сөзін тайсалмастан айтатын тура мінезділерге, Айғатбек, Сауран сияқтыларға тән дегендермен біржола келіспеймін. Нағыз жасық, жалтақ, адамдар көп жағдайда сондайлардың арасынан шығады. Иә, солай! Мұндай ірі ойды айта алатындай көп ғұмырды басымнан өткерген адам емес екендігім де рас. Және көп ғұмыр кешкендердің кез келгені де мұншалықты көрегендікті айта біледі дегенге де сенбеймін. Жас ерекшелігін талғамайтын бір-ақ ақиқат нәрсе бар, ол – адамның ұғымы. Менің де басымдағы аз-маз ұғымым әр нәрседен түйін, пікір түйеді. Яғни, менің де келісетін, келіспейтін мәселелерім бар. Атап айтқанда, жігерлі дейтіндермен келісемін, жігерсіз дейтіндермен келіспеймін. Ал маған “кеуденді қакқан мақтаншаксын” дейтіндер шыкса, оларға карсы қандай дау айта аламын. Мақтаншак екендігім аздап та болса шындықка жуықтап қалар ма екен, ә?!

– Кімге күліп отырсың, сен?

Апам екеуіміздің троллейбуста келе жатқанымызды айтуды ұмытып кетіппін ғой. Шарықтап-шарықтап шалқыған дана Әбіл бәз-баяғы Әбіл қалпына түседі.

– Жәй, әшейін, – деймін сабырлы қалыппен. – Апа, жаңағы аялдамада өте-мөте кәрі бір әжей қасындағы атайдың иығына басын сүйеп отырды ғой, көрген жоқсың ба? Мен көрдім, соған күлдім.

Бәрі рас, ойдан шығарғаным емес. Бірақ шындығында оған күлмегенімді апам қайдан білсін. Керісінше пәлендей мән де бермеппін ғой...

– Мүмкін ауырып отырған әжей болар?! – дейді апам. – Күлкілі ештемесі жоқ сияқты...

Апам сөзіме сеніп қалыпты.

– Ондай адамдар ауырса, жедел көмек шақыртулары керек еді ғой, яғни ауру емес ол әжей.

Әкем болса “жә, қой, мылжыңдамашы” дер еді қазір. Апам ондай емес, шыдамды адам. Менен гөрі мылжыңдау Гүлдің өзінің де апамнан тойтарыс алатын кездері өте сирек. Оның

бойында осындай ерекше қасиет бар, сөз тыңдап, адаммен әңгімелесе біледі.

– Солай болса, солай-ақ та шығар,- деп келісті апам.

– Мүмкін әжейдің өте-мөте жас кезі есіне түсіп отырған болар?! Міне, әжейдің бұнысы енді шындығында күлкілі екен. Біздің алдымызда отырған ши қалпақты, сакал-мұрты жоқ интеллигенттеу атай артына бұрылып күлімсірейді.

– Өте-мөте кәрі адамдар уақыт өте келе өте-мөте жас кезін еске солай алады, балақай! Апаңның айтқаны дұрыс, бірақ саған күлкілі ғой осының бәрі...

Келесі аялдама біздікі, бүйірін базардан кампитып алған сөмкені мықшындай көтеріп, апамның соңына еріп, есікке қарай ығысамын. Интеллигенттеу атай бізге карап әлі күлімсіреп отыр. Мен де күлімсірегендей боламын.

Түс ауа Нүкен келді. Әкемнің талантты шәкірті. Қасында, біздің үйдегілерге мүлдем бейтаныс, әдемішелеу деуге болатын бір тәтей (бойжеткен) бар. Нүкен ағай есіктен кірер-кірместен-ақ, серігін таныстыруға асықты.

– Болашақ келіндеріңіз болады. Есімі – Элла. Зорға көндірдім: келмеймін, ұяламын дейді...

– Ну, хватит, Нук! Помолчи...

Үйге жеткенше ұялса ұялған-ақ болар мүмкін, ал қазір Элланың соншалықты ұялып тұрғаны білінбейтін сияқты. “Нук” жым бола қалды да, әңгіме тақырыбын бірден Гүл екеуімізге аударады.

– Әбіл, молодец, жігіт боп калыпсың ғой өзің. Элла, танысып қой, біздің ағайдың үйіндегі үлкен азаматы осы жігіт болады.

Элла әдемі көзілдірігін әдейі көрсеткісі келгендей, оны сүйріктей саусақтарының ұшымен түзеп қояды. Қабағының астындағы баттасқан көлеңке бояу көздерін жасылдандырып тұр. Жақыннан қарағанда онша әдемі емес, бояу көздерден сұп-суық жасыл от ұшқындайды. Танысып, шүйіркелесіп кетуге зар болып тұрмағанымды өте ашық түрде танытып, жүзімді әрі бұрамын.

– Жігіт деп тұрсам, ұялғаның қалай тәтеннен! – дейді Нүкен менің қолымнан тартып.

– Мұның киелі қасиеті осы – келген қонақтардан үркеді. Қой оны, бері өте беріңдер, бері, – дейді әкем. Апам екеуі алма-кезек сөйлеп, оларға бәйек боп жатыр.

Ал Гүл Элла тәтесінің бауырына кіріп алған. Басын қисайтып мәз боп, езуін жимайды.

– Аташкамыз қайда? Тауда, саябақта?! Қандай тынымсыз шал өзі. Элла, аташкамыз да бар бұл үйде. Ол кісінің аты – Әділ атай. А-а, айтпақшы, аңқау, ақымақ басым, атасының атын келіні айтпайды екен ғой. Жә, сондада біліп қойғаның артық емес.

– Әбіл, Әділ – ұқсас же ведь, да, Нук!

Ал керек болса, ұялшақ тәтей, соның арасынша мені мен атамның атын ұқсастырып та үлгерді.

Нук-Нүкен кик-кик күледі. Өзі қызық, өзгеріп кеткен бір түрлі. Бұрын мұндай емес сияқты еді.

Әкем ештемені естімеген адам бола қалыпты. Апам ас бөлме жакка жылыстап барады.

Күн ұзағына дайындалып күткен қонақтарымыздың бірі – осы “Нук” пен бізге бейтаныс, “ұялшақ” тәтеміз – Элла боп шықты. Қой, көп шаруадан қалдым. Басқалары келмей тұрғанда жөнімді табуым керек болар енді.

Сыртта мамыр айының тамылжыған күні. Жай күн емес, бүгін - жексенбі. Атама тартып кетсем бе екен?! Күнделікте өзі туралы жазылғанын ол білмейтін шығар-ау. Мынандай жыбырлаған көмескі жазуды ол оқи қойды деймісің. Мен бұл жайлы әлі оған айтқан жоқпын ғой. Киноға бару пайдасыз, билет барлық сеансқа жоқ болатын күн бүгін. Әркімге жалтақ-жалтақ карап, ауысып қалған артық билет аулау – ең бір сүйкімсіз де үмітсіз кәсіп. Дұрысы – тауға жөнелу. Кеш түсе қайтып үлгеремін.

Үйге қайтып кіруге тура келді. Күнделік дипломатымның ішінде болатын.

Карасы көбейіп, дабырласып жатқан қонақтарға бөлменін есігінен көрініп қалмауға тырысып, өзімнің қуысыма қарай жып беріп өтіп кеттім. Дипломатымды алып, жөней бергенімді ас үй мен екі арада сабылып жүгіріп жүрген апамның көзі шалып қалды. Қанша мұршасы болмай бара жатса да, тергеп қалуға уақыт таба қойды.

– Әбіл! Қайда жылыстып барасың сен?..

– Атама барамын. Дайындаламын.

– Ертең сабағың бар емес пе, жарқыным-ау, қалай жетесің ол жактан.

– Кешке дейін келемін. Бүгін жетемін.

– Аңдап жүр. Аласұрма! Сак бол!

– Аңдап жүрем, аласұрмайым, сак болам!

Тапқан екен балабақшаның бөбегін. Қымбатты ата-анамның мені ығыр қылатыны – осындай орынсыз да жөнсіз ақыл-ескертпелері. Оларға салсаң, құдды бір ештеңені білмейтін бокмұрынсың. Көшеге жалғыз шығып, аяғыңды аттасаң, жазым болғалы тұрғандайсың дәп бір. Өздерінің де ата-анасы осындай болды ма екен?! Бірақ, мәселен, әкемнің әкесі, менің атам, тәртіп мәселесінде мұндай шектен тыс тинаяқтылықтың адамы емес қой. Әкемде, абзалы, атамның бойындағы ең бағалы да керек қасиеттердің көбі жоқ-ау деген күмәнім бар. Жә, қойшы, оларға баға беру – менің бойыма да, ойыма да шак келмейтін іс. Ызаланғанда ғой, әйтпесе... нем бар дейсің оларда?! Керек десең бұл ойларымды атаммен де бөліспеймін. Өйткені мұным тап-таза ақымақтық болады да шығады. Солай!..

Ал қазір мен өнегелі, моп-момақан қалпымда саябаққа қарай жөнеп келемін. Міне, автобустың соңғы аялдамасы, кейін қарай оралатын жері. Ары қарай алты жүз метрдей жоғары қарай мықшындау қалды. Бұл – тура салғанда. Ал айналып, жолмен жүрсең – алысырақ, жарты сағаттай жүресің.

Мен тура тартамын. Өрге шығу тым қиын. Әр аттаған адымым – күш. Аяқтарың кейін тарта береді. Кеуденді ілгері жұлқылап, зорланасың. Атам барда бұл жермен көтерілмейміз. Ол кісіге сол айналма жолдың өзі әжептәуір ауыр. Мені оздырып жіберіп, өзі бірнеше мәрте тоқтап, тыныстап алады. Қашанда саябаққа салып ұрып, бірінші мен жетем.

Ана бір жолы атамнан бұрын келдім де, қақпаның, үйдің есіктерін шалқасынан ашып тастап, ауланың ішіндегі бір тасаға тығыла қойғанмын. Атамның ойында ештеңе болмайды, үйге кіруге асықпай, баскыштың үстіне кеп отырады. Мөштегін толтырып алып, ракаттанып отырып, темекісін тартады. Ауланың түп жағында сұлап жатқан үлкен темір бөшкенін тасасынан сығалап, атамды бақылаймын. Темекісін тартып болғасын үйге басын сұғады. “Мені іздейтін сәті енді келді” деп, мырс-мырс күліп жата беремін. Айтқандай-ақ, “Әбілжан, әу, Әбілжан” деген даусы естіледі. Осы маңда жүр ғой деп ойлайтын сияқты, менің үшті-күйлі жоқ болып кеткеніме көзі жетпейді әлі. Жата беремін. Атам әрі іздейді, бері іздейді. сонан кейін, “апырмай, мына есіктерді аңкитып ашып қойған соның өзі емес пе, қайда жалтарып кеткен. әй?” – деп, жан-жаққа мойнын созып қойып, дағдара бастайды.

Шыданқыраймын да, жата берем. Үйге бір кіріп шығып, ол көршілердің ауласына қарай кетті. Баска іздейтін жер де жоқ қой енді. Сол кезде тасадан шықтым да, жып беріп үйге кіріп кеттім. Кереуеттің үстіне шалкамнан түсіп жатып алдым. Атамның аяқ дыбысын аңдып жаттым. Бір кезде атамның келе жатқанын есітем: “Апыр-ай, келмегені қалай, есіктердің бәрі шалқасынан ашық...”

Көзімді жорта укалап, ұйқтап, оянып кеткен адамша дәлізге шықтым.

“Ол не, ата?” – деймін. “Сен қайдан шықтың-әй?!” – дейді атам сәл ғана зілі, ашуы бар үнімен. “Үйден. Шаршап ұйқтап кетіппін”, – деймін де, сөзімнің аяғын мінгір ете түсіп, келістірмей жіберемін. Атам аңқау адам емес, бірақ менің ойнап тұрған рөлімнің жалғандығын бұл жолы неге байқамай қалғанын білмеймін?!

“Астафралла, мен үйге екі рет кіріп шықтым, тіпті кереуеттің астына дейін қарадым емес пе?!” – деп басын шайқады. “Мен кереуеттің үстінде жаттым ғой, ата”, – деймін, күлкімді тежей алмай.

Атам да күледі. Қосыла күлеміз.

Қазір, міне, өзім өрге қарай еңтігіп келе жатып, сонда жасырынбақ ойнап, атамды бір шаршатқанымды есіме түсіремін.

Уһ, әйтеуір, өрге бір көтерілдім бе!

Күн бұл арадан қол созымға болса да жақынырақ сияқты. Төбеден ауып бара жатса да, шақырая жарқырап тұр. Шіркін, көктемгі аспанның мына зеп-зеңгір көкшілін-ай! Басыңды шалқайтып ұзақ-ұзақ қарап алып, көзіңді төмен түсіре қойсаң, айналаң, табаның басып тұрған жердің беті бір сәт көкпеңбек жойқын, ұлы дария-теңізге айналып жүре бергендей болады. Сол көк бояулы әлемнің үстінде баяу-баяу қалқып тұрғандайсың. Аспан көгінің көзіңді қарықтарып жіберетін осындай кереметін тымық күндері талай тамашалағанмын. Күн қазір де маужыраған тып-тымық күйде. Кенет күнделік есіме түсіп кетті де, атама тез жетуге асықтым.

Үй төңірегі тып-тыныш. Қакпа толық жабылмаған күйі қалыпты. “Атам, сірә, үйде болар. Тынығып жатыр ма екен”?!

Қакпадан кіре бере ауланың ішіне көз тастадым. Атам көлеңке-күркенің астында отырғанды жақсы көретін.

Аула іші жым-жырт. Көлеңке-күрке бос тұр. Үйдің есігі

капсырулы, бірақ кілтпен жабылмаған сияқты. “Ә-ә, атам іште екен ғой”.

Есікті аштым да, дәлізден бөлмеге карай ұмтыла түсіп, қалт тұра қалдым. Атам жүзі сұп-сұр боп кереуетте жатыр.

– Сенбісің, Әбіл? Ауырып... қалды... атаң. Жараска...сендерге кеше... әлгі сот көрші звондаған екен ғой.

Атам демін ауыр-ауыр алады, тобарсыған икемсіз ерні зорға-зорға қыбырлайды.

– Су әкелейін бе, шөлдеп жатсың ба, ата? — дедім, баска сөз ауырма түспейді. Жүрегімнің қатты-қатты соғып тұрғанын байқадым. Өн бойым қалтырап бара жатқан тәрізді ме?!

Атам үндемей қалады.

– Ата, – деймін мен үнім дірілдеп. – Не болды, қай жерің ауырады?.. Бізге ешкім, ешкім де звондаған жоқ, ешкім де!

Атам үндемейді.

– Ата, ататай, мен өзім ғой келген. Ешкім звондамады. Неге үндемейсің?..

Атам үнсіз ғана маған карай сол қолын созады. Қолдары ыстық емес, тоңып жатқан адамдікі тәрізді, мұздай.

– Құлыншағым, атаң жазылып кетеді... Әлгібір жарықшақтың орны ғой... құрыстырып тастаған... жүрегімді аздап қысты... Қазір... жақсы... кетіп қалар. Шәйнекке шәй...

Қинала-қинала сөйлейді, шаршап қалған сияқты. Көзін жұма береді. Жұмған кезде көздерінің айналасын күңгірт, терең көлеңке кіреукеley қалады.

– Бара ғой, сөйт...

Кешеден бері осы халде жалғыз жатқан. Не деген сұмдық! Неден бастарымды білмедім. Әуелі тез, шұғыл звондап келу керек болар үйге. Жоқ, жалғыз тастауға болмайды. Не істеймін? Тізем неге қатты қалтырап кетті өзі?.. Шәйнекке су құйып, газға коюым керек екен ғой...

Сіркененің қорабына су төгіп алдым. Енді жаға алсамшы. Тіземе коса иегім қалтырап кетті, жылап жібердім. Ақыры жактым-ау. Шәйнекті газға асығыс қоя салып, далаға жүгіре шықтым. Ойыма бірінші түскені әлгі көршімізге бару болды. Атамның қасында біреу қалу керек қой!

Қақпасы бекітілмеген екен.

– Әй, бала, мұнда, бері кел! Неге аптығып кеткенсің-ей өзің!

Көлеңке-күркенің астында отырып, дабыр-дұбырласып жатқандардың арасынан көршінің даусы естілді. Солай қарай бұрылдым.

– Көрші ағай!..

Одан әрі айтатын сөзім есімнен тарс шығып кеткендей мелшиіп қаттым да қалдым. Темекі түтінінен бе, әлде арактың буынан ба, әйтеуір, жанарларының оты өшіп кеткен бірнеше бозғылт көз маған мұнарта қарап қалды. Газет дастарқанның үстіндегі арактың босаған, орталанған шынылары да бір-бірімен осылар сияқты иықтарын сүйестіріп, мас болып тұрған тәрізді көрініп кетті маған. Көлеңке-күркенің асты – бір буалдыр жиіркенішті түсініксіздік. Әрқайсысының алдында – шашылып жатқан карта...

Көрші ағайдың үстінде сол баяғы мәйке, өзінің сол баяғы түрі. Тәмпіш мұрны тершіп, бүйрек беті әбден көпіршіп кеткен.

– Екі құлағымды тосып тұрмын ғой, понимаєте, балакай!..

– Ағай, атам қатты ауырып жатыр. Өте қатты... Мен соған... сізге...

– А-а, біздің көрші, фронтовик шал ғой. Кеше айтқан маған, звондарсың деп какой-то номер берген, понимаешь, қонақтар келіп қалып, бастан шығе-еп кетіпті. Ай-ай, қиын болған! Біздер деген кейде сондай, ұмытып кете береміз, понимаєте. Ну, енді, қалай, келдіңдер ғой. Давай, қарандар, шал әлі сендерге керек. Мен кейін қонақтарды жөнелткесін... Давай!

Артыммен шегіне бергенімді білемін. Көлеңке-күрке бұлдырап бара жатты. Буалдырдың арасынан іркіс-тіркіс буалдыр сөздер естіледі.

– Кім ол фронтовик?

– Неғылған шал, өте қатты ауыратын?! Еңе-еңе-еңе!..

– Көрші шал ғой бір. Қане, сөз сізден, Жәке, вист пе, пас па?

– Пас болудан сақтасын... Ең-еңе-хе!..

Сот көршінің қақпасының табалдырығына шалынып, шалкамнан түстім. Бір шынтағымды тасқа соғып алдым. Шынтағымның ауырғанын да, қанағанын да сезбедім, тұра сап жүгіре жөнелдім.

Құлағымның түбінен жел гулейді. Кеудем тарс-тұрс.

“Қазір жетем. Қазір-ақ, міне! Төмен қарай түсу - түк те емес, бес-ақ. Минөт, үш-ақ минөт, екі-ақ минут... Шыда, ататайым, шыда, бір-ақ, минөт, міне!”

Ең жақын телефон-автомат будкасы төмен түскеннен кейін де бір аялдамадай жерде.

Құлағымның түбінен жел гулейді. Кеудем тарс-тұрс!

Телефон-автомат эне тұр. Сол сәтте қалт тоқтай қалдым. Екі тиындық жок! Артқа қараймын. Кейін оралудың мүмкін еместігін білемін. “Сұрау керек, тек қана сұрап алу керек біреуден!”

Қырсық болғанда, тау жактағы мұндай шеткі көшелерде адамдар да сирек. Енді не істесем екен? Дәрменсіздік, шарасыздық, адамның ойлау, шешім қабылдау қасиетін ұшты-күйлі ада қылады екен ғой. Абыржып тұрғаным, әлде жылап тұрғаным – өзіме мәлімсіз.

Көше бұрышынан бері қарай бір жігіт жүгіріп келеді. Сірә, ол да телефонға асыққан адамның түрі.

Жүгірген бойы кеп, будкаға қойып кетті. Өзі абыржулы.

Көріп тұрмын, екі тиынсыз-ак 03-ті терді. Қалай есіме келмеген, жедел жәрдемді шақыруға ешқандай тиынның керегі жок екен ғой. Сол кезде: “Ағай! – деп, қалай айқайлап жібергенімді езім де білмедім.- Маған да “03”, жедел көмек керек еді, айтыңызшы...”

– А, не дейсің? Алло, алло, “Жедел көмек” пе? Қарындас, сәлеметсіз бе? Жолдасым, келіншегім қиналып жатыр еді. Иә, бірінші, біріншіміз болады! Мекен-жайымыз ба?... Дачная көшесі, 31 үй. Қай көшенің қиылысы еді, қай көшенің... туу есіме түспей қалды, қарындас, кешіріңіз, қай көше еді, туу! Аялдаманың қасы, тура соның қасы... Иә, иә, рақмет! Қарындас, тағы да... – Ол телефонға, маған бір қарады. – Қап, тастап қойды, балақай, кешір! Әй, өзің, немене, жылап тұрсың ба, не болған саған?..

– Атам ауырып жатыр еді, екі күн болыпты. Дачада жалғыз еді...

– Жүрегі ме?

– Жаракаты әрі жүрегі.

– Қазір, міне, звондап жіберейін. Қай дачалар. Мына жак па? Қазір, қазір, бәрі тура болады. Оларға не, ондай-мұндай ауруды жазу дегенің түк емес. – Ол “03”-ті қайта-қайта теріп, мені жұбатқан болып жатыр.

– “03” бос емес! Қазір тағы бір көрейік.

– Ағай, онда үйге звондайықшы, екі тиындығыңыз бар ма, әкеме, апама айтайық.

– Дұрыс екен мұның! Қане, мә тиын, звондап жібер өзін, тез. Мен кеттім, асығыспын, кешіріп қой, інішек, атаң әлі-

ак жаксы боп кетеді, түк те емес. Жылама...

Мен енді кейін, тауға қарай жүгіріп келемін. “Қазір, заматта, көп ұзамай «жедел көмек» те, әкем де, апам да барлығы да жетіп келер. Түк емес, жазылып кетесің, ата, жазылып кетесің, қорықпа!”

Құлағымның түбінен жел гулейді. Жүрегімнің тарс-тұрс соққанын естімейтін сияқтымын. Жылап келе жатқан жоқпын. “Атам жазылып кетеді, атам орнынан қазір-ак тұрып кетеді. Түк те емес!”

Тура тартып, өрге қалай шыққанымды білмеймін. Аяқтарым мұншама жеп-жеңіл болар ма!..

Өрдің басына шыққанымда, күн табағы үлкейіңкіреп, көкжиекпен жанасуға аз-ак қалыпты. Тымық кештің, бояуы манағыдай емес, реңі каша бастаған. Кеш түсе тау ауасының лебінен салқындық білінеді. Қызынып жүгіріп келе жатсам да, жеңіл тоңазып кеткенімді сәл ғана сезінгендеймін.

Екпінімді үдете түсемін. Аяқтарым өз-өзінен көтеріліп, дачаға қарай самғатып келеді.

Міне, қакпа.

Міне, үйдің есігі.

Міне...

Дәлізден өтіп, бөлменің табалдырығынан әрі аттай алмай тұрмын. Атамның азғантай тыншып, мызғып кеткен сәті екен ғой деп ойладым. Манағы ауыр-ауыр алып жатқан демінің қалыпка түсіп, бәсеңсігені ме екен?! Жүзі қандай сұп-сұр болып кеткен өзінің?!..

Бөлмені суық, үрейлі, күңгірт бір көлеңке жайлап алғандай, тұла бойым түршіккендей ме қалай?!..

Қайнап-қайнап, ішіндегі суы таусылған шәйнектің шүмегінен “пыф-пыф” етіп болмашы, селдір бу шығып жатыр.

“Ата!” – деп жайменен дыбыстағым келеді, бірақ белгісіз бір күш, белгісіз бір үрей тілімді байлап тастағандай. “Тырс” деп үн шығаруға дәрменім жоқ. Артыма бұрылып, дәліздің терезесіне қараймын. Батып бара жатқан күн бактың ішін өрт қызыл сәулеге малындырып тұр. Өрт-қызыл бояу лапылдап жанып жатқан өрттей елестеп кетті маған.

“Пыф-пыф”, “пыф-пыф!..”

Шәйнектің демі үзіліп бара жатты!

– Ата!..

Мүйіс болмағанымен, біздің отряд үшін даңқты, ерлікті қастерлеудің жақсы бір өнегелі ісі боларлықтай нәрсе табылған еді ғой. Өзі білмесе екен-ау. Біледі. Тіпті күнделікті оқып шықты. Әлде, шынымен-ақ бұл істі біздің ізбасар класымызға аударасалмақ ойдан арыла алмай жүр ме екен әлі. Бұнысына, егер сөйтер болса, келісім бермеспін. Күнделік атамнан қалған ескерткіш боп менің өзімде тұра берер онда.

Жоқ, бұл мәселенің бетін көп ұзатпай, ертең-ақ ашып алу керек.

Келесі күні соңғы сабаққа кірер алдындағы үзілісте класс тақтасына хабарландыру жазып қойдым. “Отряд кеңесінің мүшелері, сабақтан соң қалуларыңызды өтінемін. Маңызды хабарлама бар! Отряд кеңесінің мүшесі – Әбіл Әділов”.

– Міне, активист деген осындай болады, ал сен – сол баяғы Айғатбексің, өзгерген түгін де жоқ, босқа жүрсін! – дейді Сауран, оған көңілі кәдімгідей толмаған адамның пішінін танытып.

– Болды, Сауран, тілінді безей берме, тіліңнің қыршаңқы екенін бәріміз де білеміз. Ал отряд кеңесінің мүшелері сабақтан соң міндетті түрде жиналамыз. Иә, өте маңызды хабарламамыз бар! – Лаура хабарландыруды оқып, қылжаққа айналдыра бастағандарды тыйып тастады.

Хабарламамыз бар деді ғой, Лаура әңгіменің не турасында болатынын түсінген. Демек, ол идеяны қолдаушылардың қатарында. Көңілім әжептәуір көтеріліп қалды. Лаура жаққа көз қиығымды аударып қоямын. Қабағы сәл шытыңқы. Бетінің ұшына қызғылт бояу жұғып қалғандай...

Барлығының көзі менің кара дипломатымда. Қалтамнан кілтін алып, асықпай аша бастағанмын. Хабарламаға қатысты бір нәрсенің, әйтеуір, осының ішінде жатқанын біліп, сезіп отырған сияқты.

– Жолдастар, ім, қалай десем екен?! – Сыртын газетпен мұқабалап алған дәптерді қолыма ұстадым. – Жолдастар, сонымен, былай, өте бір маңызды нәрсе табылды...

Отырғандар елең етісті. Айғатбек мойнын созып қалыпты. Қуаттың көзі жыпылық қағады (оған өзінің сұрауы бойынша отырысқа қатысуға рұқсат етілген). Лаура маған қарап, басын изейді. Кідірме, айта бер дегендегісі болар.

– Өте маңызды, біздің қыстан бері айтып келе жатқан, ұйымдастырамыз деген отрядтың болашақ даңқ мүйісі үшін қажет нәрсе бұл. Соғыста, майданда жазылған күнделік.

– Біздердің әлгі акын ағаймен жаңылыстырған Молдабаевымыз ше?! Бұл – сонымен аттас офицердің күнделігі, – деді Лаура.

– Сонда қалайша? Табылғаны ма оның, соның өзі ме анық?!
– Қуат орнынан ұшып тұрды. Жүзі ду-ду жанады.

– Солай деп ойлаймын, – деймін сабырлы қалып сақтағанысып.

– Қайдан табылды, орталық архивтен бе, қалайша сонда?..

Айғатбекті не нәрсеге болсын бірден сендіру мүмкін емес. Анықтығына, растығына көзі жетпейінше, елпең ете түсу дағдысында жок.

– Жок, атамның архивінен табылды. Атаммен бірмайданда, бір полкте соғысыпты. Жараланып қалыпты. Өте ауыр жараланған. Ал планшетін ол атама табыстапты. Штабтағыларға бер деген. Күнделік соның арасында болған. Атам күнделікті егер жолығатын күн туса, – өзіне қайтып берермін деп алып қалыпты. Содан соң кездеспеген...

– Қызык екен! – дейді Айғатбек. – Бір түрлі сенімсіз...

Оны Бану да қоштап қояды.

– Мұндай кездейсоқтық бір ғасырда бір-ақ рет болар болса да, – дейді ол басын шайқап.

– Несі бар, сол кездейсоқтық болды деп есептеуімізге әбден болады! Лаураның жан-тәнін сала мені қорғағаны жағып та бара жатыр, бір жағынан ыңғайсыздана түсемін.

Жалма-жан күнделікке келіп жабысқан Қуат, өзінің тым әсершіл, тым таң қалғыш көңілінің “урасын” айқайлап та үлгерді.

– Соның өзі! Соның күнделігі! Керемет деген осы. Өзі жазған, ә! Кәдімгідей соғыста жүріп жазған.

– Молдабаевты бұрыннан білетін адам сияктануын. Қайдан біліп тұрсың оның күнделігі екенін? – Бану жыпылық Қуаттың желпілдек қуанышын мақұлдамай тастады.

– Көруге бола ма өзін?

Күнделік Айғатбектің қолына көшті.

Молдабаевтың күнделік дәптері туралы хабарды әлдекімдердің сенімсіз қабылдауы мүмкін ғой деген ой менде, рас айтсам, болған емес. Кездейсоқтық болса несі бар екен?! Кездейсоқтық та – шындық. Және қандай шындық! Шындықтардың ішіндегі ең зоры – өмірдегі боп жататын талай-талайғы осындай кездейсоқтықтар!

– Сөз жок, әскери күнделік қой мынауың? Бірақ, мынау әріптері өшіп қалған жерлеріне басқа да әріптер қойса, Молдабаев емес, өзге фамилия шығаруға болмас па екен? Ал “Тұр...” деп үзіліп

қалған атын да Тұрал деп қабылдай салу сенімсіз.

– Меніңше, бәрі де сенімді. Бұл күнделік Молдабаев Тұралдікі,- дейді Лаура қызбаланып.

Мен оның мұндай мінезін өмірімде бұрын-соңды көрген емеспін. Лаураға қараймын, басқаларға қараймын. Жалтақ-жалтақ етіп тұр көздерім.

– Кәне, көруге бола ма? - деп, күнделікке Бану да ұмтыла түседі.

Қарап-қарап тұрады да, иығын көтереді. Бірақ ләм демейді. Айғатбек екеуі тура бір-бірімен уәделесіп алған сияқты.

Қуаттың шыж-быжы шығады. Мен танитын Қуат емес қазір ол.

– Сенбесендер, сендіруге ешкім міндетті емес. Солай ғой, Әбіл! Солай ғой, Лаура!

Мен ештеңе демеймін. Лаура күнделікті өзінің қолына алады.

– Ертең класс алдында күнделікті оқимыз. Сонда бәрі түсінікті де, сенімді де болуы мүмкін. Осымен тарайық.

Ойламаған оқиға болды бұл. Күнделіктің растығына, дәлірек айтқанда, Молдабаевтікі екендігі күмән туғызады деп кім ойлаған.

Қуат, Лаура үшеуіміз мектептен бірге шықтық. Қуаттың кететін бағыты мүлде басқа жакта болса да, бізбен бірге келеді.

– Айғат ылғи да осы, – дейді ол. – Кейін тартады. Өзіне тым сенімді. Эгоизм деген адамда осындайдан қалыптасады.

– Кім білген, мүмкін расында да... күнделік басқа біреудің жазғаны болар?!

Менің бұлайша аяқ астынан сылбырай қалуым екеуіне де ұнамайды.

– Неге олай дейсің? Күмәнданып қалдың ба шынымен әлгілерден кейін?! Жок, сенің өйтуге қакың жоқ. Түсініп қой, қакың жоқ! – Қуат мүлде өзгеріп кеткен. Бұған менің көзім енді жете бастады.

– Күресе алмасаң, неге бастадың бұл әңгімені? – дейді Лаура, менің өзгерісіме қарсылық білдіріп.

– Иә, солай. Лаура дұрыс айтады, неге бастадың?.. Жок, бірақ бастағаның дұрыс болды. Сен күреспесең, біз күресеміз. Солай ғой, Лаура, а?!

Қуат қызық болып кеткен өзі. Өзгеруі де, құбылуы да тез. Бір сәт оның осы таң-тамаша мінезіне шын күлкім келіп кетті.

– Өзі күледі ғой әуелі,– дейді жәбірленген Қуат көздерін дағдысынша жыпылықтатып.

* * *

Телефон шылдырлады. Естіп жатырмын, трубканы Гүл алды.

– Алло, сізге кім керек еді? Иә, бұл Әділовтердің пәтері. А-а, қазір қарайын, мүмкін үйде жоқ болар ол?! - Гүл трубканы тарс еткізіп, телефонның жанына қоя салды.

Кім де болса, мені сұрап тұрғаны анық. Ал Гүлдің әлгі сөздері – құр маңғазсу. Маған звондағандарға сөйтетін әдеті. Менің үйде бар екенімді ол неге білмесін. Жаңа ғана келіп күнделікті оқуға сұраған. Мұндай нәрсені оқу үшін оның үлкен болып өсуі керектігін ескертіп, ызаландырып жібергенмін. Қайта “Әбіл үйде жоқ” деп телефонның трубкасын тастап жібермегеніне де шүкір. Гүл мені шақырмайды, бәрібір келіп трубканы алатынымды біледі.

– Тыңдап тұрмын, бұл кім?

– Әбіл, мен Айғат қой... Үйден емес, даладан, автоматтан соғып тұрмын! Сен маған өкпелеп қалдың ғой, ә? Білдім. Мен әдейі сөйттім. Осы кезге шейін жасырып жүргенің үшін. Күнделікті айтамын.

– Жасырып жүргенімді қайдан білдің? Кім айтты саған? Соғып тұрсың ғой өтірікті.

– Өтірікті соғып нем бар. Білдім, болды. Ана жолы есінде ме, Сауран екеуіміз өлердей жалынғанда, атама баратын едім деп сылтау айтып, жалтарып кеткенсің. Сондағың осы күнделіктің жайы екенін білгенмін.

– Қалай білдің, Лаура айтты ма саған? Неге үндемейсің, сол ма саған айтқан?! Онда ше, ол...

– Тоқта! Оны жазғыруға асықпа! Ол айтқан жоқ маған, өзім білдім.

– Қалайша сонда, қызық екен, қалайша?..

– Біз Сауран екеуіміз сені ипподромға баруға шақырғанбыз сонда.

– Не үшін. Ол күні ешқандай да жарыс жоқ еді ғой.

– Жарыс емес. Ат спорты секциясына жазылуға баратын болғанбыз.

– Мені де жаздырғыларың келіп пе еді?!

Айғаттың айтып тұрғаны мені табан астынан кәдімгідей-ақ қызықтырып ала жөнелді.

– Бірақ біз де бара алмадық сол күні.

– Неге?

– Сені аңдыдық, дәлірек айтсам, мен жалғыз аңдыдым.

Сауранға сылтау айта салғанмын, ол үйіне тартып кеткен.

– Неге аңдыдың? Қызықсың? Неге аңдыдың?

– Неге, неге? Сол, аңдыдым, білгім келді құпияның сырын.

Білдім. Лаураның саған сонда әлгі күнделікті беріп жатқанын көріп тұрдым.

– Ал менде құпияның бар екенін әуелде сен қайдан білдің?

– Білген жоқпын, сездім.

– Қызық екенсің ғой өзің. Мұның - адалдық емес. Сызғар болсаң, онан да неге сұрамадың менен?

– Сен айтпайтын едің. Иә, иә, айтпайтын едің! Сен де, демек, адал болмай шығар едің. Солай ма?! Дәл айттым ба?!

–

– Неге үндемейсің? Ә, солай ма екен? Эх, Петрарка, Петрарка!..

– Менің, бәрібір, бұны түбінде сендерге айтатыным анық еді ғой. Бүгін, міне, айттым, жариялады, ал өздерің анау-мынау деп...

– Жә, айтыспайық, бұдан өнетін іс шамалы. Менің ептеп өкпелегенім... немесе қалай деуге болады, иә өкпелейтінім – сенің Лаураны ылғи да бәрімізден, тіпті өзіңнен де артық адам деп есептейтінің. Мұны сен осы жолы да дәлелдедің.

– Мүлде олай емес, мүлдем! Сенің бұл түкке тұрмайтын жорамалың ғана, мен оны ешкімнен де артық санамаймын. Егер осыны айту үшін ғана звондаған болсаң, сәу-сәлемат боп тұр!..

Трубканы қоя салдым.

Манадан бері кіреберіс дәлізден ұзай алмай, менің телефонмен сөйлескеніме құлағын түріп жүрген Гүлге дүрсе қоя бердім.

– Сен бәрін де тындап алдың ғой, ә? Мұндай мәдениетсіздік саған кімнен жұққан, ә? Неге тыңдайсың, телефонмен сөйлесіп жатқан адамның әңгімесін?

Бірдеме деп қарсы сөз айтқысы келіп еді, ол менің үстемелетіп бара жатқанымнан, әбден ызаланған кейпімнен айбынып, момақансып, жым бола қалды.

Мен бөлмеге қарай өтіп кеткен кезде, телефон тағы шылдырады. Тағы да бірінші боп Гүл жауап берді.

– Ол ешкіммен де сөйлеспейді. Сөйлеспейді, айттым ғой, сөйлеспейді!

“Мәссаған, керек болса!”

– Кім ол? – деймін Гүлге ішкі жактан айқайлап. – Тағы да сол ма?

Гүл үндемейді. Демек, тағы да Айғатбек болғаны.

Гүлдің мұнысын маған іштей жақтаस्कандығы деп түсінемін, ішім жылып, құрыс-тырысым жазылып жүре береді. “Әй, тентек қарындасым-ай, өзің дегенмен де ақылдысың-ау, сезімталсың-ау!”

* * *

Күнделікті қайтадан қолыма алдым. Парактарын асықпай аударыстырып отырып, класта болған манағы әңгімені есіме түсіремін.

Егер Айғатбектің орнында өзім болсам, қайткен болар едім? Кездейсоқ табыла кеткен осы күнделіктің бір заманғы жетінші “а”-ның оқушысы Молдабаев Тұралдікі екеніне сенер ме едім?! Әлде бұл басқа біреудің дәптері ме екен? Тіпті Молдабаев болмас оның фамилиясы?..

Дәптердің бастапқы бетіндегі жазуларға көз токтатып тағы қараймын. Мен бұл жазуларға бір емес, екі емес, он қайтара, жүз қайтара, талай рет қарап, шұқшиған болармын, сірә. Бәрі сол күйі, өшкен әріптердің орны да сол калпында кетіп тұр: “Бұ... күн... ік...ті 194... ж...ы 12 ок... бс.ы Ахтырқа қа...К...л... Мол...ае... Тұр...” Иә, атамның бұл күнделікті сақтағанына отыз жылдан асқан. Осыншама уақыт құпиянды сақтап келген, күнделік, сені жазған кім болса да, адал жүректі, тамаша адам болуға тиіс. Нағыз ер жүрек, өжет командир болуға тиіс! Мүмкін оның фамилиясы – Молдабаев, аты – Тұрал да емес шығар. Уақыт, мезгіл, от пен су кешкен жылдар өшірген әріптердің орнын өз болжамыма лайықтап толтырып Молдабаев деп жүрген, шындығын айтқанда, өзім ғой. Күнделіктегі Дәрмен ағай – біздің Дәрмен атай емес те болар. Оған, кіші лейтенантка хош иісті темекі сыйлаған адам да – менің атам емес, басқа біреу шығар-ау?! Қалайша осыны ойламағанмын. Айғатбек, Банулар сияқты мен де мұндай адам сенгісіз кездейсоқтықтың жүз жылда бір болатынын есіме неғып алмағанмын?!

Мен енді күнделікке басқа көзбен қарай бастадым. Бірақ көңілімде ең басты бір нәрсе тұрды – бұл күнделікті жазған

адамның аты кайткен күнде де, қалай болғанда да өшпеуге тиісті! Отрядтың “Ерлік даңқы” операциясының бұрышына немесе мүйісіне қойылмаған күнде де, бұл дәптер пионер бөлмесіндегі қызыл ізшілер ұйымдастырған даңқ мүйісінде тұруға қакысы бар нәрсе. Иә, анык солай!

Көнілсіздіктен арылып, кәдімгідей жеңілейіп калдым. Айғатбекке деген өкпем де аздап таркады.

Әрине, бұл менің ертеңгі күнге жасаған іштей дайындығым болатын. Егер кластағылардың көпшілігі Айғатбек пен Бануды қолдап шыға келсе, сөзсіз жаңағы ойларымды айтамын.

* * *

Күнделік туралы әңгіме Рауаштың да құлағына тиіпті. Бірінші үзілісте-ақ класка жетіп келді. Жетіп келді де, әдеттегідей даусын маңыздандырып:

– Балалар, екі-ақ минөтке аялдаңдар!-деп, есіктің қыр көзіне кесе-көлденең тұра калды. Сендерде “Ерлік даңқы” деп аталатын пионерлік операциямызға байланысты бір жаңалык бар деп естідім. Ту-у, не болып кеткенсіндер өздерің, шуламаңдаршы. Иә, вожатый емеспін енді, оның дұрыс, Сауран. Бұрын бұл істі бәріміз бастағанбыз, сондықтан да, иә, сондықтан да менің мұндай істегі жаңалыктарыңнан хабардар болып жүруге хақым бар шығар. Шуламаңдар, әлгі күнеделіктің иесі кім, сен бе, Әділов?

– Мен емес, Ұлы Отан соғысына катысқан қаһарман бір командир!- дедім даусымды нығарлап. – Әлі оның кім екені аныкталған жоқ!..

Лаура маған жалт қарады. Көзінде “қалайша сен бұлай дейсің?” деген сұрақ тұрғаны анык еді.

Қуат партаның үстінен менің қасыма бір-ақ қарғып түсті.

- Токта, сен немене өзің! Қалайша аныкталған жоқ. Аныкталған, сол, соның өзі. Бұл – Молдабаев Тұралдың күнделігі. Вожатый тәтей, Әбіл әшейін, былайша айтып тұр! Молдабаев Тұралдың күнделігі бұл. Соның өзінікі!

Қуаттың мұншалықты шыр-пыры шығуы, әрине, түсінікті. Өйткені Молдабаев ең әуелгіде оның тапқан фамилиясы. Бәрі сол әлгі өзі тапқан табельден басталған еді ғой. Міне, енді мынадай сәттілікті жоқ етуге ол жан-тәнімен қарсы. Күнделікті толықтай оқымай, білмей жатып-ақ, кешеден бері ол бір керемет күй кешуде.

Бұл араға неге екенін қайдам, Айғатбек киліккен жоқ.

– Үсенбеков, жарайды, қоя тұр. Әділов, мен ол күнделікті кі жазған деп сұраған жоқпын ғой, оны өзің таптың ба, қазі сенде ме деп сұрап тұрмын.

Мен үшін Қуат жауап берді.

– Осында, Әбілде! Әділовте!

Сабактан соңғы мәслихаттасуларында сөйлесерміз бәрімі: сонда танысармыз күнделікпен. Кеттім, екі минутым бітті.

Лаураның көздеріндегі сұрақ сол белгісіз күйінде қалды. О менің қасыма келіп, “неге, не себепті олай дедің” деп сұрамады Жалпы, өзі бүгін неліктен үнсіз жүр, күндегісіне мүлде ұқсамайды. Менің сәлеміме мана басын болар-болмас қана изе салған.

Өлденеге көңілсіз. Ренжіткен жоқ сияқтымын. Неге үнсі бірақ. Білу керек, анықтап алу керек!

Келесі үзілісте далаға шығып кетуге асыққан жоқпын. Орнынд отырып, дәптеріне шұқшиып, әлдене жазып отырған Лаураны қасына келдім.

– Лаура, сен, әлгі... әлгіде менің Рауашқа айтқан сөзім таңқалдың ғой, шамасы? - дедім, тілім ебедейсіздеу бұратылып

– Таң қалған жоқпын. Ештеңеге де таң қалған жоқпын. Маған бәрібір!

Ал, керек болса! Міне, саған шалт тосқауыл. Сауранның қағаздап шиыршықтаған оғы маңдайымды дыз еткізгеннен бірде-бір кеп болмады. Екі бетім ду етіп қалды. Қапелімде аузыма сөз түспейді Сөйтіп қыбыжықтап тұрғанымда, Қуат жып етіп келе қалды.

– Әбіл, күнделікті бере тұршы, оқи тұрайыншы, тек ба жағын қарап алайыншы,- деп қиыла кетті.

Басымды изей салдым. “Ала ғой”, – дедім.

Лаура менің өзінің қасына кеп тұрғанымды мүлдем елемен отырған адам сияқты. Тап қазір оның ренжуінің себебін білмей үнсіз кетіп қала алмайтыным анық еді.

– Саған бәрібір екені рас па? – деймін бір түрлі зорлан сөйлеп.

– Өйткені саған бәрібір ғой. Сенің күнделік жайында ешкіммен сөйлескін келмейді, біріншіден. Бұл – кешегі мінезің. Екіншіден бүгінгі жаңағы сөзің де барып тұрған немқұрайлылық немесе сөзінде тұра алмайтындығың.

– Кешегі мінез дегенің немене, түсінсем бұйырмасын?

Иығымды көтеріп Қуатқа караймын. Оның ештеңеге көңіл бұруға шамасы жоқ. Мұрны пысылдап күнделікке үңіліп қалыпты.

– Оллаһи, түсінбедім, ол неғылған, қайдағы мінез?

– Телефонмен сөйлескің келмегеніңді қазір қалайша ұмытып тұрсын, Әбіл?..

Жауап берудің орнына күліп жібердім. Лаура маған жәбірлене қарайды.

– Оны айтқан саған Гүл ғой, менің қарындасым! Естіп тұрғанмын, бірақ сен деп ойлаған жоқпын мен. Міне, оллаһи, шыным! Гүл маған айтқан жоқ сен екеніңді. Сұрадым, бірақ үндемегесін, Айғатбек шығар дегенмін, онымен сөйлескім келмегені рас болатын...

– Айғатбек?..

– Иә, Айғатбек. Ол маған телефон соққан. Күнделік туралы ол бұрыннан біледі екен...

– Біледі?.. Қалайша?

Осы мезетте сабакқа кіруге қоңырау соғылды да, әңгімеміз үзіліп қалды.

Күнделікті класс алдына шығып оқуыма тура келді. Мұндағы әрбір үтір, әрбір нүктенің тұрған орны, әрбір паракта қандай сөз жазылғанына дейін көңілімде сайрап тұрғандай болатын. Оки бастағанымда, мүдірдім де қалдым.

Алдыңғы партада, Рауаштың қасында отырған класс жетекшіміз Қаным Нұрмағанбетовна апай:

– Қобалжымай, тынысыңды еркін алып оқысаңшы, Әділов!-деп деген болады. Соның арасынша Қуат қолын көтерген күйі орнынан атып тұрып:

– Апай, рұқсат етіңізші, мен окиын. Ол, бәрібір, оқи алмайды! – деді.

– Неге оқи алмайды. Оқиды! Үсенбеков, не болып кеткенсің өзің? – дейді Рауаш.

– Ол толқып тұр ғой!.. – деп мұрнының астынан міңгірледі Қуат.

Біреу сол кезде мырс етіп күліп жіберді.

Мұрнымның ұшы терден шыпшып кетті.

Қуаттың қиліге кетуі, мырсылдаған күлкі мені одан сайын абырбатып, абыржытып жіберді. Күнделікті дәл бірінші рет қолыма алып тұрғандаймын. Ежіктей бастадым.

Өзіме-өзім ұқсамаймын.

Ақыры Қуаттың дегені болды.

Ызадан жылағым келді. Мұншама дәрменсіз болармын ба? Жалпы, маған не болған өзі? Қолына күнделік дәптерді ұстап, класс алдында тұрған Қуаттың бейнесі бұлдырап кетті. Шыныменен осы жылап отырмын ба мен? Ызакор, жылауық қыздар сияқтымын, ұят-ай! Бетімді терезеге карай бұрдым. Терезеге төніп, хош иіспен гүлдеп тұрған жиде ағашының бұтағында отырған екі кептер бір-біріне тұмсықтарын тақап-тақап қояды да, мойындарын қылтың-қылтың еткізеді. Қызык.! Бір-бірін жақсы көргені ме екен, сүйіскендері ме екен?!

“...Мектепте өткен соңғы үш жыл бойында балалығымның көз алдымда жүрген тәтті арманы да, мұны да өзі болғандығын оған сездіре алмағаныма өкінемін. Балалық кездегі сол ғажайып ұяң, сырлы сезімнің махаббат екенін білмей жүре бергенімді сол күнгі соңғы кеште бір-ақ сезген болатыным...”

Қуаттың даусы класс ішінде тұнып қалған тым-тырыс тыныштықты әлдилеп тұрған сырлы әуендей сызылады. Мұндай да ғажайып болады екен-ау, әшейіндегі жасық, нәзік, оның үстіне жыпылық Қуат мүлдем баскаша адамға айналып кеткен. Ол өзіне-өзі ұқсамай тұрған сияқты. Қабағын сәл ғана шытып, сәл ғана жазады да, одан әрі оқи береді.

“...Резервте тұрмыз. Алғы шептен 35-40 шақырымдай жердеміз. Ауыр зеңбіректердің гүрсілі кей-кейде талығып-талығып естіліп жатады. Әлдекімнің ыңырысып ауырсынғаны тәрізді, шерлі күрсінісі тәрізді...”

Жиде ағашының бұтағында жалғыз кептер қалыпты. Екіншісі ұшып кеткен ғой. Жалғыз кептер уілдейді, айтып отырған мұңды әні ме екен бұнысы?..

Қуат басын тұқшитқан қалпы келіп орнына отырды. Күнделік алдыңғы партада отырғандардың қолына көшті де, жапырлаған, үйме-жүйме болған топтың арасында қалды.

Жылыстап кластан шығып кеттім...

Қайда барсам екен? Күнделік жайлы ойлағым келмейді... Бұның кімдікі болғаны енді мені толғантпайды. Бәрібір, Айғатбек сияқтылардың сенбейтіндері анық немесе сенсе де, бұған кім басын ауыртады дейсің. Рауаш үшін әшейін “Ерлік данкы” операциясы бойынша қандай да болмасын, әйтеуір, бір істің істелгені ғана маңызды. Дәптер-күнделікті алады да, мынауымыз отряд мүісінің экспонаты дейді. Экспонат? Әрі-беріден соң оны

ешкім де көзіне ілмес. “Біреу болған екен, шимайлап бірдеме жазған екен, ал онда тұрған не бар?” дейтіндердің табылатыны да даусыз. Ал менің көңілімнен кетпей жүрген бір нәрсе және ең басты нәрсе күнделік иесінің кім екенін толықтай анықтау. Негізгі мақсатымыздың өзі осы ғой. Бірақ қалай анықтаймыз? Осы туралы әңгіме болғанда ғой. Күнделікті оқыды да қойды. Бұл не нәрсе болды екен деп қызық үшін қарап жатқан түрлері жаңағы. Онан да бұны өзімде сақтағаным дұрыс еді-ау! Атамнан қалған естелік, ескерткіш деп жүрер едім ғой.

Кілт тұра қалдым. Саябаққа – атам марқұмның көп күндері өткен мекен-жайға сол бір күннен бері бармай кеткенім ойыма түсіп кетті. Не күйде екен қазір ол? Омартасы қайтты екен атамның? Бактағы ағаштар әбден шөлдеген болар-ау. Арам шөптердің құдайы бір беріп қалған шығар. Құлазыған, шөлдеген, шашы өсіп кеткен баладай азып-тозып тұрған саябағымызды көз алдыма елестетуім мұң екен, сабырлы, ыждағатты, әрбір түп ағашты, әрбір гүлді тірі адамдай есептеп, күтіміне, бағымына жанын салатын еңбекқор, қадірлі адам - атамды ойладым. Ойладым да, жабыркап, жүдеп, көңілісіздікке берілгеннің үстіне беріле түстім.

Қайда бара жатырмын өзі? Мынау автобус аялдамасы. Тауға баратын қорапша автобус осы жерге тоқтайды. Осы бір сәт басыма “саябаққа тауға тарттым” дегеннен басқа ой келмеді.

Қорапша автобустың іші мұндай күндері әдетте бос. Тіпті аялдамаға тоқтамай кететін де жайы болады. Бірақ бұл күдігім бұл жолы бекер боп шықты. Автобус тоқтай қалды. Жүзі таныс шофер. Осы рейсте тұрақты жұмыс істейтін болуы керек өзі.

– Дачаға дейін бір билет.

– Бүгіндікке дачаға дейін баратын бірінші жолаушым болдың, балақай! - деді шофер ағай сәл күлімсіреп. - Неге жалғызсың? А-а, сабақтан шыққан екенсің ғой.

Менің әңгімелесуге көңілім сокпай тұрғанын қайдан білсін.

Ең соңғы аялдамаға жалғыз жеттім. Аялдамада жалғыз адам тұр екен. Екі қолында екі сумка және аркасына асынып алған жол қапшығы бар жалғыз жолаушы – біздің таудағы көршіміз, әлгі бір интеллигент зейнеткер ғой.

Қолдарына ұстаған, аркасына асынған жүгі - сақұр-сұқыр еткен бос шишалар тәрізді. Мен оның қазір жөп-жөндем боп тұрған кейпінің өзінен жиіркенем де, карамауға тырыстым. Ол бірақ мені байқап қалыпты.

– Әй, бала, тоқтай тұр! Мұнда кел! – деді. Автобустың есігінен басын қылтитып, қолын бұлғады.

Әжептәуір жер ұзап кеткенмін, артыма бір бұрылып карадым да, тарта бердім. Ол екінші қайтара шақырған жоқ. Не айтқысы келді екен? Кешірім сұрағысы, ақталғысы келді ме көршілік парызын өтей алмағаны үшін! Тіпті көрші емес, қысылғанда, сын сағатта адамға жәрдем ету - жүрегінде адамға деген аяушылықтың жұқанадай да болса сезімі бар кез-келген жанның парызы ғой! Мені тоқтатып, мені шақырып алып, не айтқысы келеді оның? Бір жерден оқығаным бар, сірә, “Пионер” журналынан ғой деймін, сенбернар деп аталатын иттердің бірден-бір қасиеті – жүруге дәрмені жетпей, қысылшанда қалған адамдарды құтқару қызметін атқара алуы екен. Егер атамның жанында тап сол күні сенбернар ит болғанда ғой, мүмкін... Мүмкін тірі қалған болар еді-ау.

Еңіске шыға беріп, төмен карадым. Қорапша автобус әлі тұр. “Тұра бер, автобус. Күте тұрсын, тоса тұрсын, бәлем. Ал қайтарда бар пәрменінді салып қатты жүр, әлгінің сақырлаған бос шишаларының күл-паршасы шықсын...”.

Шіркін, алма мен өрік ағаштарының гүлдеген шағы қандай әдемі. Шырын иістің жұпары тараған ауаның кәусар тәттілігіне тоймайсың. Көктемгі шактағы бақтың осы бір тынысынан кереметтей тазалық пен жарқындықтың нұрлы лебі еседі. Көктемгі бақ, егер бейнелеп айтсам, өмір пәктігінің символы. Адамдардың бойларына кішкене де болса пәктік ұялатар шак - өрік пен алма гүлдеген мамыржай көктем. Күнделік жазуды қайтадан қолға алсам, пәлсапалыққа меңзейтін осы ойымды міндетті түрде жазып қоюым керек! Ал қазір мен, міне, көзіме де, көңіліме де ыстық қақпаның алдына келіп қалдым. Ар жағында атамның көзін көрген мекен-жайымыз бен бағымыз бар.

Алдымен көзіме түскені, көлеңке-күркенің сыртын тұп-гұтас шырмауық басып кетіпті. Атам өткен жолы жіп керіп жатқан еді ғой бұған.

Мәссаған, үйдің есігі кілттенбей қалыпты. Сол күйі ашық тұр. Кіре беріс табалдырығының үстінде бір көк ала мысық жайбаракат пырылдап керіліп жатыр. Ұйқысы тәтті. Қайдан пайда болған? Иесіз тұрған үй екенін біліп алған ғой қуың. Жә, жата тұрсын.

Ауланың іші, бақтың түкпіріне кететін жалғыз аяқ жолдың үсті жалбырап өсіп кеткен арам шөптен көрінбейді! Атамның шаруақор ыждағаттылығы жетпей тұрғаны бірден байқалады. Үй

төңірегі бір түрлі көңілсіз, жүдеу де жабырқау тартып тұр.

Көленке-күркенің ішінде атамның күрегі, тырмасы, кол арасы жатыр...

Омарта жакка баруға дауаламадым. Өйткені аралар қазір шырын жинау кезінде өте ызақор, қызғаншак келеді. Үйірімен гуілдеп тап берсе, пәлеге қалғаның.

Үйге беттедім. Ұйқышыл мысык аула ішінде әлдекімнің жүргенін білді ме екен, оянып, “беті-колын жуып” отыр. Менен сескенетін түрі жоқ. “Пырс!” -деп едім, “мияу” ете түсті. Тағылана бастаған мысык болса, зытып кетер еді, сірә, бұл байғұс иесі осы жакка адастырып тастап кеткен, жалғыздыққа көндікпеген мысык болуы керек.

– Менде ештеңе жоқ кой саған беретін, - деймін. Мысык тағы мияулайды.

Өзі момакан мысык екен. Аркасынан сипап едім, көздерін жұмып, пырылдай бастады. Жұмсақ алақанды жаксы көруін кара өзінің!..

– Пырылдағыш пырылбегім-ай! Кімнің мысығысың, кім сенен безініп жүрген, пырылбегім-ай, момаканым-ай!

Тағы мияулайды, құдды бір менімен сөйлесіп отырғандай.

– Таптым, сенің атың Пырылбек болады. Келісесің бе? Мияуламайсың, келіспеймін дегенің бе бұл? Онда ше жәй ғана Момакан-ак бола ғой! Ә, бұған келіседі екенсің ғой! Жарайды, онда, қолды әкел, дос боламыз. Менің атым - Әбіл!

Қакпаны біреу ашқандай болды. Әкем. Қасында Нүкен ағай бар.

– Әбіл!.. Сен мұнда неғып жүрсің? Сабакка бармағанбысың?..

Кез келген ата-анаға тән тергегіштік дағдысынан әкем неге жаңылсын.

Сабакка барғанымды, одан шыққасын осында келгенімді айттым. Не үшін келгенімді айтуды да ұмытқан жоқпын, “дачаның иесі ретінде жағдайын көруге тиістімін”, - дедім.

– Молодец, жарайсың, Әбіл! Нағыз шаруакор ғой өзі! - деп Нүкен ағай мені қолпаштап қойды.

Әкем неге екенін қайдам, үндеген жоқ. Өздерінің түрлері жұмыс істеуге немесе демалуға келген адамға ұксамайды. Үстерінде сықиған қызметке киетін киімдері.

– Жүр, әуелі үйді көрсетейін саған, - деп әкем алдыға түсіп бастай жөнелді.

Үйге кірдік.

– Мынау дәлізі. Шағындау. Бөлмеге төрт адам еркін сияды. Сен екеуіне тар бола қоймас. Туу, шаң басып кетіпті ғой әбден. Өрмекшінің торын, онысы-мұнысын, бәрін тазалап аласың.

Әкемнің мына сөзінің түрінен саябақтың иелігі, сірә, Нүкен ағайға өткелі тұрғанын аңғардым.

– Ал, Әбіл, біздерге қонақ болып тұрады. Жәке, солай емес пе? - деп, Нүкен ағай мені иығымнан қапсырып, өзіне қарай тартып қояды.

Онша көңілденіп тұрмағанымды білдіріп, одан дереу тартынып, шегініп кеттім.

– Тек Әбілді ғана шақырсаң, әрине, одан басқа кім қонақ болады дейсің? – дейді әкем күлімсіреген жүзбен Нүкен ағайға қарап.

– Бұл біздің дача ғой, оған мен қалай қонақ боламын! - дедім. Бұл әкемнің кең пейілділігіне өзімше наразылығымды білдіруім еді.

Әкеме менің сөзім ұнамай қалды. Нүкен ағайдың да әшейінде даяр тұратын жуып-шаймалық сөздерінің бірі есіне түспей қалды.

– Дачаны біздікі емес деп тұрған кім бар саған?! Нүкен ағаң мен тәтең күзде пәтер алады, ал оған дейін осында тұрады. Қарай гөр, меншікшілін өзінің. Осылардың жаман қылығы, жаман қасиеті – тәрбие беріп жүрген мына біздерге тиеді. Жаман қасиетті үйреткен біз болып шығамыз. Мұғалім деген халықтың көзқарасы бұл. Біз кінәлі емеспіз, ал оларша – мектеп кінәлі емес, дұрыс-ақ дейік. Сонда кім кінәлі, Нүкен, айтшы, шырағым?

Нүкен ағай иығын көтеріп, сәл ойлана түсіп, дағдарған адамға ұқсаған болды да:

– Педагогика жалпы, ата-анаға да, мұғалімге де ортақ ғылым ғой, меніңше, – дейді. – Олай-бұлай деп айту қиын. Кінәлі екі жак та болуы мүмкін?

– Мен бұған үзілді-кесілді қосылмаймын! Ата-ананың педагог болуы шарт емес. Баласы, ұрпағы бар адамдардың барлығы педагог болып кетсе, мұғалімнен аяқ алып жүре алмай қаламыз ғой. Қой, Нүкен мұның дұрыс емес!

Әкемнің түсінігі – шыны ма, әлде әзілі ме, қалай болғанда да

сұмдық күлкілі көрініп кетті. Шыдай алмадым, Мырс ете қалдым.

– Әне, күледі! Не дейсің бұларға?! Бізді өсірген адамдар ғой, педагог деген сөзді білмек түгіл, әліпті, қараны танымаған. Ал солардың ұрпағы – қандай, қазіргілер – қандай?! Өзің айтшы, дұрыс па осыным?!

“Меншікшіл” деп танылған менің көзқарасым әкеме біраз әңгіменің сылтауы болып тынды. Сөздің соңы атама ауысты. Ол кісінің ыждағаттылығы, шаруакорлығы, кеңпейілдігі, адамшылығы, камқор жүрегі – барлық жақсы қасиеттері еске түсірілді. Тіпті ол кісі көз жұмғалы ең сүйікті немересі менің – яғни Әбілдің де күрт өзгеріп кеткені сөз болды. Әкем манағыдай емес, маған бір түрлі мүсіркей қарап, көздерінен аяныш сезімін ұшқындатты. Нүкен ағай да манағы сөзім үшін өкпелемегенін білдіріп аркамнан қағып қойды.

Әкемнің бәрібір дачаға қарамайтыны анық еді. Сол себепті бір есептен де Нүкен ағай мен оның қасында жүрген әдемі тәтейдің осында тұра тұрғаны да дұрыс болар. Қасында жүрген дейтінім, олар әлі үйленбеген. Пәтер алғаннан кейін үйленеді екен. Үйлену ешқайда қашпайды, ең бастысы пәтер мәселесі екен, Нүкен ағайдың айтуынша.

Мынау жағдайдың маған таң көрінгені сонша, апам кешке үйге келген соң: “Сіздер де пәтер алғанша үйленген жоксыздар ма?” деп сұрадым. Ол әлде өз ойымен болып аңғармады ма, әлде менен мұндай сұрақ күтпеді ме, сауалымды қайталапты да, күліп жіберді.

– Ол кез – біздің пәтер деген не, баспана деген не, тіпті ойға да алмаған кезіміз. Жатакханада, студенттердің арасында жүріп, семья құрғанбыз. Онда сендер жоксындар. Сондықтан ба, шын мәніндегі семья, үй деген ұғымды сезінбейтінбіз. Кейін, міне... бәрі де өз кезегімен келіп, қатарға қосылып кеткенбіз. Сен оны неге сұрадың, аңғалым? – деді апам тәттілеу ғана күрсініп.

Мен Нүкен ағай туралы айттым.

Апам қолындағы сәбізін үгіткішке тез-тез жанып, ұсақтай берді. Сәбізден кішкентай тұқыл қалғанша маған үндеген жок, сірә, ойланып қалды ма екен?!..

Мен бұны айтуын айтсам да ыңғайсызданып тұрдым. “Маған керегі қанша еді мұның?” деймін ішімнен. Апам да менің осы ойымды оқып алған сияқты тура.

– Бұндай мәселені ойлану саған ертерек. Өсесің, жігіт боларсың, сонда нені қалай істеу керектігін өмірдің өзі үйретеді. Ал өмірден дұрыс үйрену үшін санаң керек. Әкеңнен сұрашы, салатқа майонез құйғанды жақсы көреді ме екен, әлде қаймақ қосайын ба?

Әкемнің құлағы түрік отырса керек, залдан айқай салды:

– Қаймақ сал, майонез дегенінді құрт!

Ас атаулысының ішінен оның майонезді адам айтқысыз жек көретінін апам түгіл мен білемін. Біле тұра неге сұрады екен? Ә, түсіндім, апам менімен ересектерше әңгімелескісі келмейді. Яғни ас үйден кеткенімді қалайды. Солай-ақ болсын, кеттім.

Гүл телевизор тұрған бөлмеде, диванның үстінде кітап оқып отыр екен. Кітаптан басын алмаған күйі маған:

– Саған әлгі кім еді... Лаура ма еді, сендердің кластарыңдағы сол келген, – деді.

– Неге келіпті, не дейді?

– Ештеңе демеді, сені сұрады да, ананы тастап кетті,– деп, иегін көтеріп, үстел жакты нұсқай салды.

Күнделік! Қасында дәптердің бір парағы жатыр. “Әбіл! Неге кетіп қалғансың? Сені іздеді. Мен бәрін айтып бердім. Қызыл ізшілер тобын ұйымдастыратын болдық. Күнделік бойынша іздеу жұмысын жүргіземіз. Биыл емес, келесі оқу жылында. Ал күнделік әзірше өзінде болады деп ұйғарды класс. Айғат сұраған, берген жоқпыз. Сен келе аласың ба біздің үйге?! Қуат та келеді. Мүмкін басқаша бірдеме ойластырармыз. Лаура”.

Қазір енді кеш түсіп кетті.

Басқаша не ойластырамыз?..

Біздің балаларды шамалы нәрсемен қызықтыра қою қиын. Жинала калса, әлігіндей бір қаулысымақ, ұйғарым дегендей, сөз жүзіндегі бірдемені қабылдай салу – қашандағы дағдылары. Жиын болса, міндетті түрде солай болады. Ал одан соң бәрі де ұмытылып кетеді. Ешкімнің ештемемен ісі болмайды. Барлық мәселе сол сөз жүзінде шешім қабылдаумен тынады да қалады. “Ерлік даңқы” операциясын жариялаймыз, бір замандардағы кластастарымыздың есімін анықтаймыз деп даурыққанбыз о баста. Артынша жұрттың есінен тарс шығып кетті бәрі де. Егер күнделік табылмағанда, сондай операция жариялағанымызды тап-таза ұмытып қалар ма едік?!

Басқаша не ойластыра қоямыз? Әрине ештеңе де.

Гүл менің қасыма келді.

– Әбіл, а, Әбіл, мен оқып шығайын ба, бере тұрасың ба?- деді. Үнінде аздаған жалыну да, аз ғана жаскану да бар.

– Мынаны ма? - деп, күнделікті көрсетемін.

– Ия, соны. Мен өте, өте мұкият ұстаймын. Жыртып алмаймын. Ешкімге көрсетпеймін. Ешкімге айтпаймын. Сен құсап өзім оңашада оқып шығамын. Жарай ма, бере тұрасың ғой, а?

Күнделікті кимай тұр деп ойласа керек. Алдын ала дайындап алған сөздерін түп-түгел актарып салды.

– Ала ғой, мә. Оқып біткесін ана жактағы суырмаға салып кой! Немесе өзіме бере саларсың.

Күнделікті оп-оңай, ешбір қиналыссыз, күйзеліссіз қолына ұстата салғаныма сенбеген адамдай Гүл маған таңырқай қарады. Тіпті ұсынып тұрған күнделікке қолын бірден созбай тұрып қалды.

– Мә, алсаңшы енді! - дедім.

* * *

Лаура, Қуат, мен – үшеуіміздің ойлап-ойлап тапқанымыз, әрі сөз байласқан уәдеміз: жаз бойы пионер лагеріне бармай, Молдабаевтың күнделігіне байланысты іздеу, анықтау жұмыстарын өздеріміз жүргізу болды. Күзде оқуға келгенде кластың қызыл ізшісымақтарына оларсыз-ақ қолымыздан іс келетінін бір-ақ дәлелдейміз.

Сөз жүзінде оп-оңай-ақ, ал осындай жауапты да маңызды жұмысты неден бастаймыз?

Мен Дәрмен атайға бару керек дедім, Егер күнделікте жазылған адам сол кісі болса, онда Молдабаевтың тағдыры туралы мүмкін бірдеңелерді біліп қалармыз. Өйткені ол кісі хат жазысып тұрған. Оның үстіне, егер қаза тапса, қара қағаз оның тәрбиеленген жері – балалар үйіне келеді емес пе?! Әлде ата-анасы, семьясы жоқтарға ондай қағаз соғыс кезінде жазылмаған ба екен? Бұл ойымды Қуат мақұлдады. Лаура үндемеді. Дәрмен атайдың нақ сол күнделікте жазылған адам екені де сенімді емес сияқты. Жалпы, Лаура бәріне де сенімсіздеу қарайтын тәрізді көрінеді маған. Бірақ онда неге Айғатбек, Бануларға қосылмайды. Күнделікті ешкімге көрсетпей тұрып, алдымен өзіне оқытқаным үшін ғана мені қолдамауды ынғайсыз көріп жүр ме екен?!

– Лаура, сен біздің бұл ойымызды қолдамайсың ба?- дедім,

Қуат екеуімізге алма-кезек қарап үнсіз отырған оған.

– Білмеймін, мүмкін дұрыс та шығар. Меніңше, бірақ алдымен әскери комиссариатқа баруымыз керек сияқты. Солар арқылы анықтауға болады дейді ғой. Олар Москвадағы орталық әскери архивтен қарап, анықтама қағаз береді. Егер тірі болса, оны да айтады. Қандай ордендермен, медальдармен марапатталғанына шейін анықтап беретін көрінеді.

– Қойшы-ей! Мынауың әрине керемет нәрсе! Сен бұны... өзің кімнен біліп алғансың, қызыл ізшілердің болашақтағы әрекеттерінің жоспарынан көргенсің ғой, сірә?

– Мен отряд бастығы болсам да, әзірге қызыл ізшілердің жұмысында шаруам жоқ. Олардың жоспар жасап, қарқ кылатындарына да сенбеймін. Егер қажет болса, Қуат, айтып беруге болады кімнен білгенімді.

– Кімнен?..

– Әкемнен. Ол кісіге айтып бергенмін барлық жайтты. Иә, иә, айтып бердім. Ол кісі сұраған жоқ, әрине, өзім айттым. Әкемнен ақылдасканның несі айып екен. Қызықсың ғой, Қуат, өзің. Сен немене, сонда кластағы болып жататын өте маңызды оқиғаны, жаңалықтарды үйіңе айтпай, өзіңмен-өзің тымырайып жүресің бе? Онда сен барып тұрған өзімшілсің!

Қуат пен Лаура аяқ астынан қызарақтасып қалды. Қуаттікі дұрыс емес. Айтысудың қажеті қанша?!

Іштей Лаураға жақтасқанмен менің де өз басым Қуатқа ұқсайтын болып шықтым. Мәселен, күнделік жайлы әкем де, апам да әлі дұрыс ештеңе білмейді. Олар сабақты қалай үлгеріп жүргенімді ғана ұмытпай сұрауды біледі. Сұрап қана қоймайды, баға қойылатын күнделігімді тексереді. Әкем мен апам үшін қазіргі менің ең басты шаруам – сабақ үлгерімімнің жақсы болуы. Сабақты жақсы үлгерген бала, олардың ойынша барлық жағынан да – тәртібі де, қоғамдық пайдалы іспен шұғылдануы да – бәрі, бәрі де жақсы. Әкемнің пайымдауынша, әсіресе оқуы нашарлар қай жағынан да ақсайды екен.

Бұл түсініктерін, бұл пайымдауларын өз басым бір жақтылық деп есептеймін. Үлгерімі жақсылардың арасында да небір сүйкімсіздердің болатынын олар қалайша білмейді екен. Мақтаншақтық, менменшілдік, жағымпаздық, жолдастыққа нашарлар білімге ерекше құштар болып жүргендердің арасында да жоқ емес. Мұндай мысалды алысқа бармай-ақ, біздің кластың

ішінен де табуға болар еді. Жә, бұның бәрі үшеуіміздің қазіргі әңгімелерімізден азырақ ауытқу.

Сонымен, мен де Қуаттың сыңары болып шықтым. Әкеммен немесе апаммен күнделік турасында менің де ақылдасуыма болатын еді ғой. Дегенмен, әлі де есте болсын бұл жайт деп, ойыма түйіп қойдым.

– Лаураныкі дұрыс. Жұмысты әскери комиссариаттан бастаймыз!

Қуат:

– Біздерді олар тыңдай қояды деймісің? Әншейін бұлардың ермектері деп қарайды, - деп шыға келді. Бұл – Лаураға деген өзінің наразылығын білдіргендегісі.

– Неге олай дейсің, Қуат? Олардың мұндай шаруаны ермек деп қарайтынын білетін адамша сөйлейсің ғой өзін. - Қуаттың кіржиген түріне Лаура суық кабакпен қарап қойды.

– Егер жүрексінетін болсаң, әскери комиссариатқа сен бармай-ақ қой, Қуат!

Лаураның бұнысының артында Әділ екеуіміз барамыз деген сөз тұр.

– Неге мен бармайды екем? Барамын, - деп қызарактады Қуат.

– Барсаң, олай деп өзіңе-өзің сенімсіздік көрсетуің дұрыс емес. Қуат даудың соңында осылайша “мат” алуымен тынып, тым-тырыс бола қалды.

– Жарайды, ұрыспаңдар. Одақтастарға бұл – жараспайтын қылық. Әуелі бір келісімге келейікші. Сөйтіп, енді неден бастаймыз?

– Әскери комиссариаттан деп тұр ғой, - деп, Қуат иегін көтеріп Лаураға қарады.

– Балалар, маған мынандай ой келді қазір. Осыны мен қолға алайын. Әкем көмектеседі. Қайтсе де көмектеседі, қорықпаңдар. Бәріміз шұбап жүрсек, шындығында да дәнеме іс бітпеуі мүмкін. Солай ғой, Қуат, Әбіл?!

– Ал біздер ше, біздер не істейміз сонда? - деймін Лаураға.

– Сендер ме? Сендер Дәрмен атаймен сөйлесесіндер, Лиза деген кім, ол кісі осында бар ма, жоқ па, соны анықтандар. Қуат – маған, мен оған қарадым.

– Несі бар, сөйтсек, сөйтіп көрейік, – деді Қуат. “Сен қалай қарайсың” дегендей, ол менен жауап күтеді.

– Дұрыс болар,- дедім, бірден бұл идеяны қолдай кетуге асықпай. – Бірақ күнделік менде ғой.

– Бола берсін сенде, Әділ! Оның қажеті қанша?! Қай жерде соғысқанын жазған ғой онда?! - деді Лаура.

– Ахтырка қаласында күнделікті жазуды бастағаны, сосын Днепр үшін ұрысқа қатысқаны-ақ белгілі. Ал одан басқасы белгісіз ғой?!- дедім мен.

– Ең бастысы Молдабаев деген фамилиясын және атын білеміз ғой!-деді Лаура.

– Ал егер Молдабаев болмай шықса, қайтесің? – деймін Қуатқа.

– Неге Молдабаев болмай шығады дейсің? – Қуат пен Лаураның даусы жарыса шықты.

– Сендер күнделікті оқыған кездерінде көңіл аударған жоксындар ма, ондағы фамилияның да, атының да кейбір әріптері жок еді ғой. Міне, былай жазылған,- деп, саусағыммен жерге сызып көрсетемін. – “Мол... ае... Тұр...” Осындағы жок әріптерді өзімше орындарына қойып, сондай фамилия болуы әбден мүмкін ғой деп жобалағанмын.

– Ал Дәрмен атай ше? –дейді Қуат дәп бір күнделікте жазылған сол кісі екеніне көзі жетіп тұрған адамдай.

– Ал Алматы ше? Алматы туралы жазылған ғой. Сағынғанына шейін жазылған, – деп қостап қойды Лаура.

– Білмеймін. Шынымды айтсам, менің де көзім әлі толық жеткен жок бұл күнделіктің иесі Молдабаев екеніне? - дедім мен.

– Мәссаған, енді былай шықтың ба сен де! Біз, бәріміз Айғатбекпен дауласып жүрсек... – Қуат алақанын жайып, маған қарап аңтарыла сөйлейді.

– Айтпақшы, ол кісінің фамилиясын атаң білмеді ме екен? – деп сұрады Лаура.

– Ұмытып қалыпты. Сұрағанмын. Және ол атамның командирі емес, басқа взводтікі болған.

– Сосын, Әбіл, сен кіші лейтенантка орайтын темекі береген менің атам шығар деп айтып едің ғой?.. – деп, Қуат бәсең ғана, көңілсіздеу сұрады менен.

– Сұрап үлгермедім... Сол күні сұраймын дегенмін...

Лаура мен Қуат тым-тырс бола қалды. Аяулы атамның қайғысынан әлі арылып үлгермеген менің көңілімнің осы мезеттегі жабыркау өзгерісін іштей ғана сезінген олар бір түрлі ыңғайсызданып қалды.

Аздан соң қолайсыз үнсіздікті өзім бұздым.

– Күнделікті, Лаура саған бере тұрамыз. Мүмкін әскери комиссариатқа көрсетуге тура келер.

– Жарайды, күнделікті онда менде бола тұрсын, - деді Лаура.

– Токтай тұр! – деді Қуат. – біздер әуелі Дәрмен атайға барайық та. Егер күнделікте жазылған сол кісі болып шыкса, онда оның күнделік иесінің аты-жөні онсыз да анықталмай ма! Әскери комиссариат арқылы іздеу қажет болмас содан соң...

– Дұрыс екен бұл! Сөйтеміз әуелі. Күнделікті кейін берерміз саған.

Қуаттың басына сап ете калған бұл дұрыс ойды Лаура да мақұлдады.

* * *

Дәрмен атай ауырып калыпты. Үш күн катарынан вахтерлік кезекте Анна Васильевна тәтей тұрды. Үш күн бойы күттік атайды. Бүгін оқудың аяқталатын күні. Ол кісінің қайда тұратынын кім білуі мүмкін? Қуаттың осындайда басы істегіш-ақ. “Директордың хатшы кызы біледі”, - дейді ол.

– Адресті сұрау үшін сенімді бір сылтау керек болар. Әйтпесе кез келгенге хатшы қыз адресті айта да бермес, - дедім мен.

Қуат:

– Сылтауды табамыз! - деді.

Екеулеп сылтау ойладық.

– Кластың атынан атайдың көңілін сұрау бізге тапсырылып еді дейміз. - Бұл Қуаттың әп дегеннен ойлап тапқаны.

Мен:

– Өтірік сокканымыз қалай болады? - дедім.

– Неге өтірік? Шын-ақ сұраймыз көңілін. Бара салып: “Атай, сіз Пәленшиев дегенді білесіз бе?” деп, такылдай жөнелмейміз ғой.

– Атайдың көңілін сұраймыз дегенді сен сылтау ретінде ойлап тауып тұрсың ғой. Сондықтан да бұнымыз қайткенде де шынайы болып шықпайды. Орайын тапса, бәрі де шынайы болып шыға келмей ме?! Сені ашықауыз деп ешқашан да ойламайтынмын, оллааи!

– Ал мен сені ашықауыз, өлең құрастырудан басқа дыммен ісі жоқ, момын санайтынмын, Жыпылық!

Одақ болғалы Қуат өзінің “Жыпылық” деген есімін менен естімейтін. Құлағының ұшы өрттей алаулап, қызарақтап қалды.

– Өкпелемей-ақ қой, мен әшейін, – деймін, лезде жуып-шаймақ болып.

– Мә, “бесінді” әкел! Бірақ сен де ашықауыз дегенінді қайтып ал.

Көздері жыпылық қағып, Қуат заматта күлімсірей қалды.

Сабак бітті. Класс жетекшіміз Қаным Нұрмағамбетовна апай сегізінші класқа көшу үшін емтихан тапсыратындардың тізімін оқып шықты. Қуат екеуіміз олардың арасында жоқпыз. Лаура екібастан үздігіміз ғой. Оның емтихан тапсырмайтыны о бастан-ақ “маңдайына жазылып қойған”.

– Тынышталындар, кәне! Енді былай болсын, балалар, ертең жиналып емтихан тапсыратынымыз бар, тапсырмайтынымыз бар, бәріміз киноға барсақ деген ұсыныс болып тұр! – деді Қаным Нұрмағамбетовна, класқа жайдары жүзбен күлімдей карап.

– Барамыз! Барамыз! Ура!

– Дабырламаңдар! Тыныш! Тыныш! Онда, Көшенов, балалардың әрқайсысынан отыз тиыннан ақша жинап алуды саған тапсырамын. Ертең таңертең сағат 11-де осында кездесеміз.

Айғатбек Көшеновтың белсенді бола бастағанының алды осы деп білеміз. Ертең ол бізді киноға бастап апаратын болды. Өткендегі айтқан сөздері үшін жек көріп кеткенмін. Одан расында ондай мінез күтпегенмін. Сонымнан жүріп андығанына әсіресе қатты ызаландым. Сондағы телефонмен сөйлескелі бері ол да маған сыртын бере бастаған.

Қуат екеуіміз класс есігінің алдында тұрып Лаураны тостық. Ол Көшеновке отыз тиындарын өткізіп жатқандардың арасында қалды ма, әйтеуір, әлденеге кідіріп жатты.

– Оны несіне тосамыз. Кеттік, мекен-жайын сұрап алып, тартып кетпейміз бе? Ертең кездесеміз, сонда айтамыз ісіміздің мән-жайын, – деді Қуат.

– Мен ертең келмеймін. Көшеновсыз-ақ, басқа уақытта киноға баруға болатын шығар!..

Қуат менің сөзіме оншалықты пайым беріп жатпады. “Жүр, жүрлей” берді. Лаураның кластан шыға алмай қалғанына менің жыным келіп кетті.

– Кетсек, кеттік, жүр! – дедім Қуатқа.

Қуаттың сылтауынсыз-ақ хатшы қыз сейфтен бір папканы

суырып алды да, ұзыннан-ұзақ тізімнің бір тұсынан Дәрмен атайдың фамилиясын тауып алып, тұратын мекен-жайын айтып берді. Бұл не үшін керек дегенді ол я сұрағысы келмеді, я есіне де келмеген болар. Мен ойлап келген сылтауымызды Қуаттын айтпағанына қуандым.

* * *

Дәрмен ағайдың ауырып жатқанын естігенімде, мені алдекалай үрей билеп ала жөнелген. Шынымен-ақ бұл жолы да тағы үлгермей қаламыз ба деп ойладым. Қазір, міне, асығып келе жатқан себебіміз сол. Қуат мұны айтпағанымен, іштей сезінетін, білетін сияқты. Үлгермей қалу – орны толмас өкініш болар еді.

Автобустан түсіп, трамвайға отырдық, содан соң бір аялдама жер жаяу жүріп барып, тағы автобус күттік. Сөйтіп жүріп шеткі көшелердің біріндегі Дәрмен атайдың үйіне де жеттік-ау. Қорқынышымыз, қаупіміз бекер-ақ болыпты. Атай үйінде жатып сауыға бастаған кезінде келіппіз. Жолымыз болды деп қуанып едік, өкінішке орай, бұнымыз ертелеу екен. Дәрмен атай, біз ойлағандай тылда, Алматыда жүрмепті, соғысқа қатысыпты. Соғыстың алғашқы күндерінен бастап ең соңғы сәтіне дейін фашистермен соғысқан адам боп шықты.

– Ракмет, балаларым, сол белгісіз сарбаздың атынан ракмет сендерге. Соғыстың не екенін сендер кинодан, кітаптан оқып білсеңдер де, ерлікті, ел шетіне келген жауға кеудесін тосқан әкелерің мен аталарыңның даңқын, өмірбаянын кастерлеп еске аламыз дегендеріне ракмет! Анда-санда баяғы контузияның салдарынан жатып қалатын дағдымыз бар сондай. Келген жайларыңды біліп, сауыққанның үстіне сауығып кеттім. Қоныраушы аталарың бір көтеріліп қалды.

Ойлағанымыздың дәл келмегеніне өкінсек те, Дәрмен атайдың жүрегінен шыққан алғысы еңсемізді биіктетіп, көңілімізді зорайтып жіберді. Осыншама әуреленіп жүрген ісіміздің мәні қандай зор еді! Бұған, сірә, біздер Дәрмен атайдың көзімен қарай алмай да, кереметтей үлкен нәрсе екенін шын мәнісінде сезіне де алмаған екенбіз-ау деп ойладым осы сәт.

Дәрмен атаймен кездесу біздің бұл әрекетімізге бет-бұрыс жасағаны анық еді.

Үйде мені көңілсіз оқиға күтіп тұрғанын білген жокпын. Әкем кешкі шай үстінде апама мақтанышты үнмен:

– Біздің Әбіл мен Гүлге Ыстықкөл жағасындағы пионер лагерінен орын алатын болдым, - деді.- Күнге күйіп,суға түсіп, шымырланып келсін. Өздері тым бозаң, түрлерін көрмеймісің?!

Гүлге бұл қуаныш. Алақандарын шапалақтап, орнынан атып тұрды.

– Қашаннан бастап? – деп сұрады апам.

– Келесі аптаның басынан. Өзім апарып салармын, сірә. Ұйымдастырып жібереміз, машина бөлеміз дегенді айтып жатыр профкомдағылар. Тағы да, қайтті екен, аман-есен жетті ме екен, қалай орналасты екен деп уайым жеп отырамыз ба, сол?! Ау, сен неге томсыраясың, тіпті жылағысы келіп отырған адам сияқты ғой өзі? - деді әкем, енді маған қарай жүзін бұрып. – Қуанады ма десем. Кез келгеннің қолына тиіп жатқан жок бұл орын. Соны білмейді ғой бұлар.

– Иә, папа, солай! Осы Әбіл қызық осы, кез келгеннің қолына тимейтінін қалай білмейді,- дейді Гүл, осы араға сынапша қыстырыла кетіп.

– Гүл!..

Апам оған қабағын шытады. Сөзге араласпа,саған қалған ештеме жок, тәк отыр деген белгі бұл.

– Менің барғым келмейді лагерге. Каникулда біздер... біздер болғанда Қуат, сосын... Қуанбаева деген отряд кеңесінін председателі үшеуіміз...

Әкем әдеттегі сабырсыздығына басады.

– Үшеуіңізді мектепке алып қалып отыр ма? Жұрттан бөліп? - дейді ол ызалы мысқылмен.

– Жарас-ау, не болған саған. Баланың сөзін де тыңдай білу керек емес пе?! - деп, сөзге араласады апам.- Осы балаға ала бөтен біртүрлі қарайсың, туған әкесі емес сияқтысың.

Әкемнің тас-талқаны шығуы үшін осы сөздің өзі-ақ артылып жетіп жатыр еді. Бұл жолы бірақ қолын әшейін, бей-жай ғана сілтей салды.

– Қойшы осы, жарқыным. Бұларды есіртетін осы жөнсіз қорғаштауың сенің. Әлден-ақ, отырысы мынау сазарып, ертең көресінді өзіңе көрсетер, сонда білерсің. Бармаса, маған десе жүрсін осында ала жаздай көшенің жүлігі болып...

Әкем газетін алып, креслоға жайғасуға кетті.

Апам біразырақ үндемей отырды да, менен мән-жайды сұрады. Айтып бердім.

– Балам-ау, оған уақыт жетеді ғой. Мектепте әлі үш жыл оқисың. Жыл бойына оқудан миыңның азғаны аз болып па, әкеңнің ойлағаны сендердің қамың...

– Мен не деппін? Бармаймын дегенім, әлгіндей уәдеміз болғасын. Уәдеде тұрмасам, онда мен туралы не ойлайды. Сөзде тұрмау – опасыздық қой, апа.

– Кім білген, солай болса, солай-ақ шығар. Бірақ әкеңе дұрыстап түсіндірсең болмайтын ба еді, балам-ау. Жарайды, қабағың салбырамасын. Өзім айтам, түсінеді ғой әкең. Баласының сөзінде тұрмайтын жаман адам болғанын кім қалайды дейсін?

Ыстықкөлге баруды мен де жек көреді дейсің бе? Алақайлап-ақ кетер едім-ау. Әрі-беріден соң Қуатқа да карамас едім, Лаура бар ғой... Менің сөзге тұрмауым, өзім бастаған істі тастай салып, қашып кетуім - дәйексіздік, тұрақсыздық, осалдық, тағы немене еді, әйтеуір, осы сияқты кері қасиеттерге лайықты екендігімді ғана дәлелдер еді. Бармаймын, басқаша шешімнің болуы мүмкін емес!

Апам әлгі жайт турасында әңгімелескен болуы керек, әкем маған:

– Әбіл, кейін бар ғой, анау-мынау деп кикандап жүрме маған! Өткізіп жіберем орныңды. Бірақ, өзіңнің бармағаныңмен қоймай, жұрттың балаларын лагерьге жібермеуге азғырғаның, менімше, дұрыс емес! – деді сабырлы ғана үнмен.

– Азғыру емес, уәдеміз ғой! – деймін мен.

– Уәдеде тұруға үйренгенің жаман болмас бір есептен. Бірақ ертеңгі күні өмірден басқаша сабак ала бастағаныңда да осы үйренгеніңнен жаңылып кетпесең болды ғой!..

Әкемнің сөзіне, шынымды айтсам, толық түсінбедім. Басқаша сабағы несі, жаңылу-жаңылмауы несі?..

* * *

Лаура, дегенмен де, күнделік иесінің тағдырын анықтау жұмысын әскери комиссариаттан іздейміз дегенінен қайтпады. Оған күнделікті әкеп бердім. Екі күннен кейін Лаура әкесінің әскери комиссариатқа барып, орталық әскери архивке іздеу жібергенін маған телефон арқылы хабарлады.

– Енді күтеміз, – деді ол.

– Қанша күтер екенбіз? – деймін мен.
– Мүмкін ұзақ, мүмкін тіпті аз-ақ уақытта хабар келіп қалар, – дейді әкем.

– Егер шынымен ол Молдабаев болып шыкса, бір хабарын алатынымыз сөзсіз, – деймін мен.

– Саған Қуат келіп тұра ма? – деп сұрады Лаура.

– Қуатты үш күннен бері көргенім жок. Телефон да соқпады.

Қызық екен?!

– Зытып отырған болар Қуатың?! – дедім мен.

– Қайда?..

– Қайда болушы еді, әлгі өзінің айта беретін Тауөзегіне, атасы мен әжесіне болар.

– Әбіл, мен оны шынында да алдыңғы күні автовокзалдан көрдім. Байқамаған адам сияқты болды. Қасында папасы болуы керек, бір кісі бар. Біздер Нұрбекті, апам екеуін, тәтемнің ауылына шығарып салуға барғанбыз.

– Әбден мүмкін. Байқамағансығаны – зытқаны дей бер оның...

– Сен қазір не істеп отырсың, Лаура?!

– Мен бе, мен әкеме кешкі тамақ дайындап қойып, күтіп отырмын. – Мен телевизордан әбден мезі болдым...

– Қазір Ыстықкөлдің суында балық болып жүрер едім деп армандап отырсың ғой, ә. Ал мен тәтемнің аулында жүрген болар едім... Нұрбек екеуіміздің құлыншағымыз бар онда. Аты - Жұлдыз. Маңдайында жұлдыздай ғана ак нокат бар болатын. Өзі сондай сүйкімді құлыншак. Әбіл, сен құлыншақты жаксы көресің бе?

– Шынымды айтсам, тірі құлыншақты хайуанаттар паркінен ғана көргенмін. Онда да Прежевальский жылқысының құлыны ғой, тым құттай бірдеме... Сен де көрген боларсың?

– Ой, біздің Жұлдыз ондай тым құйттай еме-е-е-с! Бұл кәдуілгі қымызын ішетін үлкен аттың құлыны.

– Менің білуімше, аттың құлыны болмайды! – деймін де, күліп жібермеуге тырысып, аузымды басамын.

Телефон трубкасынан есік қоңырауының “бим-бомы” естіледі. Лаура асығыс:

– Әбіл, әкем келді ғой деймін. Әзірше - привет! Есікті ашуға кеттім, деді де, телефон трубкасын қоя салды.

Қыска-қысқа зыңыл естіледі.

– Жарайды, привет! – дедім телефонға карап тұрып. Айна-катесіз, солай болыпты, Қуат атасы мен әжесінің аулынан бір-ак шығыпты.

Менің атыма хат жолдап жіберіпті.

“Әбіл! Сәлемет пе! Мені жоғалтып алғандарыңды біліп жатырмын. Әжем ауырып қалыпты. Бәрімізді шақыртыпты. Жағдай солай болды, дұрыс түсінулеріңді сұраймын. Әкем мен апам мені осында тастап кетті. Біразырақ, бола тұрармын, сірә. Әжем тәуір болып кеткенше, үй шаруасына қолғабыс жасайтын адам керек қой. Оның үстіне, Әбіл, қалада, бәрібір, бостан-бос жүремін ғой. Саған мынадай ұсыныс айтқым келеді. Тауөзекке келіп қайтсайшы. Бір аптаға сұран үй ішіңнен. Мұнда – тамаша. Өзен бар - Тауөзек. Рас, суы салқындау, бірақ ештеңе емес, үйреніп алғасын, түсе бересің. Тауға шығамыз. Табиғаттың нағыз әсем құшағында рақаттанамыз. Жарай ма, кел, тым болмаса, сенбі, жексенбі күні әкеңмен бірге кел, өзіңді жібермесе. Ал Лаура бастығымызға бізден сәлем айтарсың және жағдайды дұрыс түсіндірерсің оған.

Сәлеммен Қуат. Тауөзек”.

Бос сенделістен жабығып, жалыға бастаған маған Қуаттың хаты катты әсер етті. Міне, рақатты көріп жатқан азаматың. Әжесінің ауырғаны рас, қиындау екен, оны әбден түсінуге болады. Менің жүрісім әшейін, каникул деген аты ғана. Кинотеатрға бара беруден де жалығады екенсің әрі-беріден соң. Цирк дегенге әбден тойдым. Бірінен-бірі аумайтын сол баяғы акробаттар, клоундар... Саябағымыз Нүкен ағайдың иелігіне көшкен, бір-екі рет барып қайтқым келіп, окталып-окталып қана қойдым. Атам жоқ болғасын саябаққа баруға көңілім соқпайды.

Өткен жұмада мен, әкем, апам – үшеуіміз атамның басына барып қайттық. Темір шарбақтың ішінде, бір төбешіктің астында атамның жатқанына сенгім келмейді. Әкем мықты ескерткіш орнатамыз, сол төңіректегінің бірінен де кем түспейтін болады дейді. Неге екенін білмеймін, тастан керемет, мықты, берік ескерткіш орнатқаннан соң, атам ұмытыла бастайтын сияқты көрінеді де тұрады.

Тіршіліктің бір күндерінде ғұмыр кешкен жандардың артында тек оның ескерткіші туралы ғана сөз қалуына қарсымын. “Керемет, мықты, берік, мәрмәр, кем түспейді” деген

сөздер сондықтан да менің өн-бойымды суық дірілмен түршіктіргендей болады.

Қаладағы күндерім осылай өтіп жатыр сонымен. Маған карағанда, Лаураның тірлігінде де артықшылықтар бар. Ол, біріншіден, үйге қарайды, әкесіне тамақ дайындайды. Ал сенбі, демалыс күндері екеуі қала сыртындағы жасанды көлге шомылып, күнге қыздырынып қайтады. Өткен жолы Лаура мені де өздерімен бірге баруға шақырған. Сылтау айтып, бармай қалдым. Өзі болса, бір жөн. Қасында әкесі бар, қалай барарсың.

Әкем қала сыртында қандай-қандай көлшіктердің бар екенін де білмейтін болар әуелі. Барайықшы десен, көп сылтауының бірін айта қояды. Сылтауы жоқ боп қалса: “Сол лай тоғанға батпақтап жатқаннан не мәніс шығады”, – дей салады. Ал апамның қызметі екібастан белгілі – жедел жәрдем. Кейде, сенбі, жексенбі күніне, не түніне карамайды. Ол екеуінің осы қаладағы тіршілік камынан емін-еркін босайтын мезгілі – кезекті демалыстары. Көбіне екеуі бірге демалады. Қырым, Кавказ кетеді. Атам барда үйге, бізге бола уайымдары жоқ, алаңсыз жүре беруші еді. Енді, сірә, кезектесіп демалатын шығар.

Әй, Жыпылығым-ай (Қуатты айтамын), осы хатты жазып отырғанда көздерің жыпылықтап отырды ғой, ә?! “Әбіл маған бір кіжініп қояр” деп те ойлаған боларсың. Кіжініп нем бар, дұрыс істегенсің. Мұнда жүре берсең, шыны керек, ештеме бітірмес ең. Ал Тауөзекке бару идеясы маған ұнап отыр. Бірақ ашық ауызым-ау, конверттің сыртына адам құсап адресінді де жазбағансың, барған күнде сені Тауөзектің қай жыкпылынан табамын, Атаңның аты кім, оны да айтпағансың, “Қуаттың атасының үйі қайда?” деп сұраймын ба жұрттан. Сен, өкінішке орай, сондайлық әлі танымал дәрежеге жетпеген адамсың. Жарайды, Жыпылық, достық көңіліңе рақмет! Тауөзегіңнің қызығын өзің-ақ көре берерсің...

...Ой-киялымды есіктің қоңырауы үзіп кетті. Орнымнан атып тұрдым. Кресло шайқалып кетті.

Айғатбек!..

– Сәлем, Әбіл! Күтпедің ғой, білемін. Шығып кетесің бе?..

– Кірсеңші, үйде ешкім жоқ.

Қатқан джинсы шалбар киіп алыпты. Алқызыл түсті әдемі футболкасының кеуде тұсында сұңғыла, әдемі аттың басы бейнеленген. Аздап тотыққан сияқты ма, қоңырқай жүзі одан сайын қарая түскен.

Өзіне сонша аңтарыла карағаным Айғатбекті кәдімгідей абыржытып жіберді. Қолдарын ебедейсіздендіріп шалбарының қалтасына бір салып, бір алды. Футболкасын сипалап қойды. Шынашағымен мұрнының ұшын түртіп жіберді. Сосын телевизор жаққа иегін көтеріп:

– Қазір “Орбитадан” түндегі фильмді қайталап жатыр ғой, - деді.

– Қандай фильм, көрген жоқпын, – дедім. – Керемет пе?

– Былай, жаман емес, мұстангтарды үйретушілер туралы.

– Ә, әлгі жабайы боп кеткен аттарды ма? Бұрын көргенмін.

– Жок, бұл фильм телевизордан бірінші рет көрсетіліп отыр, - дейді Айғатбек айтыса кетуге даяр мінезіне басып.

– Әлде оқыдым ба екен?! – дей салдым, бұл тақырыпқа байланысты сөзді өршіткім келмей.

Айғатбек аздаған үнсіздіктен соң тамағын кенеп алды да:

– Әбіл, ұмытқан жоқсың ба, ана жолы саған ат спорты секциясына жазылғымыз келген деген едім ғой...- деді.

– Айтқансың, – дедім көңілсіздеу, сұлықтау, телефон арқылы болған сол күнгі әңгімені есіме түсіріп.

Ол сәл мүдіріңкіреп барып:

– Саған жазылайық деп айтуға келдім, - деді, менің жүзіме жалтақтай қарап. – Нағашы ағамның жолдасы сонда, ипподромда, жаттықтырушы боп істейді...

Ат спорты, әрине, керемет, өзіндік романтикасы бар спорт. Оған кәдуілгі жылқының тірі құлыншағын көрмеген мен сияқтылар да қызыға алады. Бірақ спортшы болу үшін қызығып кою аз, батылдығың мен шымырлығың керек шығар алдымен. Осы ойымды оқып отырған адамдай Айғатбек:

– Атка міне сап, шаба жөнелмейміз ғой бірден! Үйретеді. Әуелі қалай отыру керек, қалай жығылу керек – бәрін аздап-аздап қана...

– Қалайша?! Жығылуды да үйрететіні қызық, екен... Ат спортының ерекшелігі де сонда, - дейді Айғатбек. - Жығыла білу де керек, әйтпесе, мертігіп қалуың түк емес.

– А, мертігіп қалмас үшін ғана ма?! Әйтпесе мен, жығылып, ұшып түсу де – ат спортында ұпайға есептелінетін шығар десем...

Жоп-жорға аңқаусып, кекесіндегенімді Айғатбек аңғармаған болды.

– Мерттігіп қалмасаң болды, ұпай ешқайда қашпайды, келесі жол аласың. Әңгіме ұпайда емес, спорттың қызығында, – дейді ол қызбаланып.

– Ұпайсыз спорттың болмайтыны да ақиқат!

– Келісемін сенімен,- деді ол.- Ал сен келісесің бе?

– Немен келісемін?

– Секцияға баруға ше?..

– Ойланып көруге болады, – дедім қызығып-ақ тұрсам да, бірден елпең ете түспей, маңғазсып. – Жүзуге қатысып жүрмін ғой, үшінші разряд берген...

– Жарайды, олай болса өзің білесің. Қатысқысы келетіндер толып жатыр. Біздің ауланың өзінен бір команда шығады. Бірақ нағашы ағамның танысы екі баладан артық керек емес деген...– Айғатбек кетуге ыңғайланып, есікке қарай беттеді. Қабағынан ренжіп бара жатқанын байқау қиын емес.

Кенеттен тез өзгердім.

– Айғат, тоқта. Барамын! – дедім жұлып алғандай.– Келістік, мә, “бесті” ұста!

– Келістік! – деді Айғатбек жымиып. – Мә, “бес”! Айғатбекке деген ішкі қыжылымның қалайша үшті-күйлі буға айналғандай, із-түзсіз жоғалғанына таңмын. “Айтпакшы, екі бала болса, Сауран досын неге қалдырып кетті екен” деп ойладым кейіннен. Абзалында, Айғатбек онымен шын дос емес шығар деген тұжырымға келемін. Екеуі екі басқа адам. Сауран сабаққа ойы мұқалып қалған, қылжакқа тілі біздей, ұшқалақ. Айғатбек - батыл ұшқалақ, мұнысын керек десе сөзімен де, ісімен де дәлелдей алар еді. Сауран батылсыз, қорқақтау ұшқалақ. Мұндай карама-қарсы қасиеттердің кенеттен бір-бірімен дос болып, жымдаса алатынына күмәнім бар. Сонда Айғатбектің дос санайтын адамы кім?..Енді онымен өзімді салыстыра бастаймын. Ұқсайтын да, ұқсамайтын да сияқтымыз. Ұқсамайтын жақтарымыз екеуімізді алшақтатып тұрады. Ал бүгінгідей бір-бірімізді іштей кешірісіп, татуласуымыз ұқсастықтарымызды дәлелдегендей...

* * *

Ат спорты секциясына қатынасқандығым жайлы хабарым әкем мен апамға екі түрлі әсер етті. Әкем қуана құптады.

– Спорттың қай түрі де қауіпсіз емес. Спортшының шеберлігі

– қауіптен қорықпауында. Қорқатқан спортшы шықпайды деуші ме еді әлгі айтылатын бір әнде. Дұрыс, суға түсіп сорықканыңнан бұл әлдеқайда жақсы. Тек қабылдаса де сені, кепкен шабақтай түрің мынау.

Апамның құптамағаны былай тұрсын, зор уайым айтты.

– Өмірі ат жалына қолы тимеген бала, мертігіп қалады, жазым болады деп тіпті ойламайды екенсің. Хайуанның аты хайуан, қанша үйретілген болса да, тапап, таптап кете барар. Травматологияға сондайлардың талайын салғанбыз... Қолдамайтын жерде қолдайсың баланы...

Мен апам Айтатбектің сөзін қайталаймын.

– Аз-аздан үйретсе де, бәрібір қауіпті. Жүзуінді тастамайсың. Ең пайдалысы сол! – деп кесіп тастады ол.

Екі жақ тартысқа түсті. Апам – жалғыз, біз – екеуіміз. Ақырында көп дауыс алып, біз жеңіске жеттік. Осы арада Гүлдің қазір қасында жоқтығын апам қатты сезінген болуы керек. Бірақ ол бәрібір өзінің көзқарасынан айныған жоқ. Ертеңнен бастап оның түсінігінше мен ат спорты секциясына емес, мертігіп, жазым болу секциясына баратын болдым.

* * *

Айтатбек екеуіміз ипподромнан шықпай қойдық. Жаттығуымыз аптасына екі-ақ рет. Әзірге жүгіру, секіру, отырып-тұру, жұмсақ төсеніштің үстінде тоңқалаң асып, тұрып кету сияқты қимыл-қозғалыстарды жасаудан аспаймыз. Ал одан былайғы кездері ат күтушілерге көмектесеміз, қора-ның, манеждің маңында жүреміз. Яғни атқа бойымызды үйретеміз. Бірінші рет тірі құлыншақты көзіммен көрдім. Ақтанау деген бір жуас бие көктемде осы ипподромның ат қорасында құлындапты. Кішкентай ғана сұр құлын, өзі ойнақы-ақ. Енесінің бауырын түртіп-түртіп кетеді де, шарбақты айнала шапқылайды кеп. Құлдыр-құлдыр кісінегені қандай сүйкімді. Айтатбек екеуіміз ат қойып алдық өзіне. Анау-мынау емес, “Тайбурыл” деп атаймыз.

Каникулдың өзгеше бір қызық күндері басталған болатын мен үшін.

Көп болды, Лаурамен де хабарласпай кеттім. Айтатбекке үшеуіміздің күнделікке байланысты істеп жатқан әрекетіміз жайлы ештеме айтқан жоқпын. Екеуіміздің арамызда күнделік

туралы да, отрядымыздың “Ерлік даңқы” операциясы жөнінде ешбір әңгіме болған жоқ. Айғатбек каникул кезінде соның бәрін еске түсіріп керегі не деп ойлайтын болар. Ипподромды төніректегеннен бері мен де бұл жайларды көп ойыма алмауға тырыстым. Әр істің өз кезегі бар деген принципті ұстанып қойған да дұрыс кей-кейде.

Күнұзағына үй көрмей жүргенім бірақ үй-ішіндегілерге ұнамады, наразылық туғызды.

– Бұлай жалғаса беретін болса, аяғыңды аттап баспайсың ол жакқа. Онан да бір мезгіл ана таудағы бактан варенье кайнататын құлпынай, шие жинап әкелсең кайтеді?! – деп кейіді апам.

Кінәмді мойныма аламын. Сол бойда Айғатбек үйінің телефон номерін теремін де, оған ертең ипподромға бара алмайтынымды айттым. Оны өзіммен бірге тауға баруға шақырып едім, сылтау тапты. Ертең, мектеп бітірушілер кешіне катысатын тәтесіне кабырға газетін шығаруға көмектесемін деді. Сосын ойдағыдай көмектесе алса, тәтесімен бірге кешке бармакшы ойы да бар екен. Көңілің сокса, ертең барайық деп, мені азғыра бастады. Билейміз дейді. Оныншы кластықтардың мектебімен қалай коштасқанын көреміз дейді.

– Біздерді жібере ме онда? – деймін.

– Жібереді. Баска мектеп кой, біздерді білмейді, араласып кетеміз.

Айғатбекке жолап кетсең, көңілсіз болмайсың. Ойлап тапқанын қара, мектеп бітіруші қыздармен билеп қалмакшы.

Мен оған уәде бермедім... Көреміз дедім.

* * *

Нүкен ағай саябакта жалғыз екен. Нотаға үңіліп, скрипкасын ойнап, концертке дайындалып отыр. Скрипканы ойнағаны қызық, ернін жымқырып, беті жыбырлап, көзін жұма береді. Келген, шаруама бөгелместен кірісіп кеттім. Дүниеде құлпынай жинаудан қиямет жұмысты көрген жоқпын. Түйірлеп үзіп отырғаның, оның үстіне әбден пісіп, ылжырап тұрған немелер, әбден зыкым шықты. Скрипканың ызыңы да миыма тиіп, үй жакка көзімді алартып, тісімді басып қоямын. Бір құтыны әрең толтырдым да, көлеңке-күркеге барып отыра кеттім. Шырмауықтардың жапырақтарын сыбдырлатып, мап-майда самал ішіне әлсіз ғана кеулеп тұр... Білегіммен маңдайымдағы

терді сүйкеп жіберіп, ракаттана шалқаямын. Көлеңке-күркенің төбесіне қарлығаш ұя салыпты биыл. Қанаттары суылдап ана қарлығаш көлеңке-күркеге бір кіреді, бір шығады. Ата-қарлығаш болуы керек, екіншісі сыртында ойкастап, ішке кірмейді. Ұядан дамыл-дамыл шикыл естіліп, ашқарак балапандар сарыауыз тұмсықтарын арандай ашып, қызыл шака жалаңаш мойындарын созып-созып қояды. Мен көзімді жұмамын. Ана-қарлығаш ұясына, балапанына залалым жоқ, дұшпан адам емес екеніме көзі жеткендей, серігімен қанаттасып алысырақ ұзап, жем іздеуге ұшып кетеді.

Шиені қоғадан тоқылған себетіме тез толтырдым. Ағашты сілкілеп-сілкілеп жіберіп едім, аткөпір төгіліп қалды.

Кешке үйге аяғымды сүйретіп зорға жеттім.

Ваннаға кіріп, душтың астында тұрып шыққаннан кейін жан шақырдым. Апам үйде екен, әкем бір үйге қонаққа кетіпті. Мен үйде жоқ болғасын, екеуі бірдей кете алмапты. Оған бола өкініп отырған апам да жоқ, шаршадым, қайта бармағаным жақсы болды дейді. Екеуіміз отырып шай іштік. Гүлдің келуіне он күн қалғанын есептеп қойдық. Апам сонан соң:

– Ұмытып барады екем ғой, саған Лаура деген кластасың телефон соқты,- деді.

– Не деді? Ештеңе айтпады ма?

– Сені сұрады. Саяжайға кеткеніңді айттым. Папасына Мәскеуден бе, бір жерден хат келгені туралы айта түсті де, Әбілдің өзі хабарлассын деді...

Шай толы кесемді колыма ала беріп, қоя салдым.

– Шын ба, рас па, апа?!

Басқадай сөз ауызыма түспеді. Телефонға қарай жүгірдім.

– Не болды, әй, саған сонша? - деген апамның сөзіне құлақ аспаймын. Асығыс-қапылыс Лаураның телефон номерін тере бастадым. “Зың-зың-зың-зың...” Қап, әттеген-ай, бос емес. Қайта теремін, тағы да сол қысқа-қысқа зыңыл.

– Апа, мен кеттім. Қазір келемін.

– Қайда кеттің, тоқтасайшы, айтып кет!..

– Лаураға. Тез келем!

Оқтай атылып, көшеге шықтым. Жүрегім бұлқынып, көңілім алақайлайды. Қандай хабар, көңіл-күйді тыншытатын, тыншытпайтын ба, біліп, сезіп жатпай-ақ бұлайша неліктен алабұртқаным өзіме де мәлім емес қазір.

Есікті Лаураның әкесі ашты.

– Ә-ә, сәлемет, сәлемет! Кел, төрлет! Лаура көршідегі дос қызының үйіне кеткен. Олар тіпті сол үйдің балконында отыр ғой деймін, шақыра қояйын қазір-ақ, – деп, балконға шығып кетті.

– Лаура-а! Саған қонақ келді. Түсе ғой, тез, – деп айқайлады әкесі көрші балкон жакка қарап.

Лаура көп күттірген жоқ. Сол екі арада әкесі маған қарап:

– Иә, сонымен, ісіміз әзірше, сәттілеу болмай тұр ғой, шамасы, – деді.

– Сонда қалайша?..

– Қазір, міне, Лаура да келді, әңгімелесеміз, – деді әкесі менің сөзімді бөліп жіберіп.

Хат Мәскеуден, Орталық әскери архивтен келіпті. Өкінішке орай, Молдабаев Тұрал деген есімді олар анықтай алмапты. Архивте ондай офицердің атына жазылған бір де бір жеке құжат жоқ болып шыққан.

“2-ші Украина майданында соғысқан, Днепр үшін шабуылға қатысып, қаза тапқандардың арасында ұлты казак Данк орденімен наградталған (қаза тапқаннан соң) кіші лейтенант Молдатаев Тұрап деген есім бар, мүмкін мектептің қызыл ізшілері бір-екі әріптен қателесіп кеткен болар” деп жазыпты архив анықтамасының соңында.

Молдабаев Тұрал - Молдатаев Тұрап, бар-жоғы екі әріпке қателесуімізден қаншама әңгіме-дабыра туды. Екі әріп - екі түрлі адам, екі түрлі тағдыр. Атамның шабаданында жатып қалған, кездейсоқ бір табыла кеткен күнделікті бір кезде мектебіміздің жетінші класында оқыған Молдабаевтікі деп өте батыл, өте кесімді ойлауыма мені не итермеледі екен десейші сонда.

– Мүмкін, кластастарыңның фамилиясы Молдабаев емес. Молдатаев шығар, ә? – деді Лаураның әкесі:

– Жоқ, мен табельді өз көзіммен көргенмін, фамилиясы – Молдабаев, аты – Тұрал.

– Мен де көрген едім, иә, сондай болатын. Және ап-анық жазылған.

– Онда сендер бұл күнделікті жазған адамның кіші лейтенант Молдатаев Тұрап екенін ғана анықтадыңдар. Ал Молдабаев?! Молдабаев та мүмкін елінің бір азаматындай өз парызын ақтап, соғыста елін қорғаған болар. Тірі де шығар қазір. Сендерге

керегі сол адам еді ғой, ә! Амал канша, енді тағы да іздендер, іздеп көріңдер. Табарсыңдар.

Лаураның әкесі екеуімізге жұбанышты сөздер айтып отырды. Өрепкіген көңіл тез басылды, үйге келіп төсекке қисайған соң да ұйқысыз ой кешіп ұзақ жаттым.

Дәрмен атайдың сондағы айтқан сөздерін есіме алдым. Ең бастысы от-жалынға шарпылып, жалындаған тағдырдың нақты иесі кім, сол анықталды. Ерлікке, даңққа арнаған мүйісімізге есімі жазылуы үшін, біздің мектепте, біздің класымызда оқыған адам болуы ғана міндетті ме екен?! Мұнымыз ұжымдық эгоизмге, сыңаржақтыққа ұқсап кетпес пе екен?! Жок, бұл күнделіктің ендігі орны жетінші “а”-ның “Ерлік даңқы” мүйісі болуға тиісті. Ертең Лаураға да, Айғатбекке де осы шешімімді айтамын.

Көше бойымен зымырап бара жатқан жедел жәрдем мәшинесі сиренасының мазалаң, созбалаң ашы үні түнгі тыныштықтың құтын қашырып жібереді. Апамның бүгін үйде екені есіме түседі де, көңілім жайланып тәтті ұйқының құшағына алаңсыз ене беремін.

* * *

Күнделік иесінің Молдатаев Тұрап болып шыққаны Қуаттың қабырғасын менікінен де бетер қайыстырды.

Тауөзекте өткізген күндері туралы оның енді ештеме де айтқысы келмей қалды. Күнделік жайлы бірден сұрауды ұмытып, жаңа ғана ауыл қызығын аздап қиялына ерік беріп айта бастаған болатын. Мен үндемедім де, басымды изеп, оны қоштамадым да, тыңдамадым. Менің Тауөзек әңгімесіне оншалықты құмартып отырмағанымды ол кенеттен аңғарып, тосылып қалды. Дағдысынша көздерін жыпылық-жыпылық еткізіп, азғантай уақыт үндемей отырды.

Қуатқа абзалы ойлы кейіп жараспайды. Ойлы адамның кейпіне – маңғаздық, көз жанарына – сабырлы тоқтам белгісі тән емес пе! Ал бұның әбден тотығып, қоңырайып кеткен қушық әрі тым балаң беті мен дамылсыз жыпылық атқан көздері ішкі ой-толғанысын сыртқа әлгіндей жарасыммен бере алмайды. Сөйткенмен де үнсіздік – Қуаттың ойланғандағысы. Ойын бұзып, оған күнделік жайындағы жаңалығымызды айттым.

– Қалайша?! Тіпті мүмкін емес. Қателескен ондағылар, архивтегілер...

Қуат креслодан көтеріле беріп, қайтадан отыра кетті.

– Архивтегілер кателеспейді, Жыпылық, біліп қой мұны! Таппаған десен, жөн басқа.

– Дұрыс айтасың, таппаған. Таппаған, оллани! Әйтпесе Молдабаев бір басқа, Молдатаев бір басқа фамилия емес пе, а?!

– “Таппаған, таппаған!” Айтасың-ау, сен де! Егер Молдабаев деген офицердің құжаты архивте жоқ болса, қайдан табады? Және күнделікті жазған Молдабаев екеніне сенің көзің толық жетіп тұр ма?!

– Ал сенің де көзің жетіп еді ғой бір кезде, Әбіл?! Сонда қалай?..

– Енді бұл күнделіктің иесі Молдатаев Тұрап екеніне көзім жетті. Лаураның да көзі жетті. Айғатбекке де айттық, оның да көзі жетті.

– Оның, Айғаттың, көзі әуелден-ақ жеткен еді ғой. Бану екеулерінің күмәнданғаны расқа шықты ғой, ақыры...

Қуатқа бұл жаңалық қуаныш әкелмеді. Ол өзі тапқан Молдабаев Тұрал атты фамилия мен есімнен тағы да адасып қалды. Біз бәріміз де адасып қалдық. Бірақ ең бастысы қаһарлы жылдарда жазылған күнделіктің шын иесінің кім екенін анықтадық қой. Мен Дәрмен атайдың екеуімізге айтқандарын Қуаттың есіне түсіремін. Ең, ең бастысы, ең, ең маңыздысы сол – біздер Адамның Атын анықтадық. Күнделікті – қаһарлы жылдардың қасиетті де кастерлі белгісі ретінде Даңк мүйісіне қоямыз. Жетінші “а”-да Даңк мүйісі болады, жетінші “а”-ға даңк мүйісі керек!..

Қуаттың тұнжыраған кейпіне көңілділік реңі еніп, күлімдеп сала берді.

– Керемет! Дұрыс! Даңк мүйісі бәрібір болады екен ғой. Мұны да ойлап тапқан сен бе, Әбіл?

– Бәріміз – Лаура, Айғатбек, мен... сосын, міне, сен!

– Мен де ме?!

– Иә, иә, сен де ойлап табушылар тобындасың!.. Бұлтарып кетуге қакың жоқ!

– Құп! Бұлтарып кетпеймін!

Екеуіміз қосыла күлеміз.

Балконның есігі ашық тұрған, Айғатбектің ысқырығы, дауыстап шақырғаны естіледі.

– “Петрарка”, Әбіл!

– Айғатбек қой мынау, қайдан жүр өзі?! – Қуат балконға менен бұрын шығып, төмен қарап, қолын бұлғалайды.

– Ей, Атаман, сәлем! Түрін кара өзінің, біржола спортшыға айналған ғой, әй, мынауың.

– Жұр, Қуат, кеттік! – дедім спорттық сөмкемді иығыма іле салып.

– Қайда?

– Ипподромға, бүгін біздерді атқа отырғызатын күн, кешігуге болмайды, біліп қой!..

– Нені біліп қоямын? Қайдағы ат? Неғылған ат? – Қуат иығын көтеріп, аңтарылып менің соңымнан ере берді...

– Кәдімгі ат ше, кәдімгі қас батырлар мінген жел қанатты тұлпарлар ше, білмейсің бе, соны?! Әй, Қуатым-ай, Қуатым!..

Қуат менің ойыным қайсы, шыным қайсы, ажыратып болмаған кейіпте. Сөйте тұра: “Сендер сонда қас батырсындар ма, әй?” дейтінін қарай гөр өзінің...

* * *

Алғашқы беттерін жаза бастап, тастап кеткен сол баяғы күнделігімді тауып алдым бүгін. “Бұл неғылған күнделік?” Күнделіктің соңғы парағындағы жазғаным осындай тақырып қойылпын. Содан бері қаншама оқиға өтті, қаншама мезгіл өтті. Бір емес, бірнеше дәптер толған болар еді-ау. Енжармын, жалқаумын, салақпын, дәйексізбін... Өзіме-өзім сын көзбен қарап, кез келген ісіме, қылығыма, мінезіме іштей баға беріп отыру – соңғы кездердегі менің бойымдағы бір өзгеріс болып табылады. Күнделігімнің бүгінгі бірінші жазбасына “Өзгеріс” атты тақырыпша қоямын.

ӘБІЛ ӘДІЛОВТЫҢ ҮЗІЛІП ҚАЛҒАН КҮНДЕЛІГІНІҢ ЖАЛҒАСЫ

Өзгеріс

Ертең – менің туған күнім. “Балаларды, достарыңды шайға шақырып кел, бүгін үлкен етіп, тәтті етіп самса-нан пісіріп қояйын”, – дейді апам.

Кімдерді шақырсам екен деп ойланамын. Айғат, Лаура, Қуат... Сосын Бану... Екі ұл, екі қыз. Жок, ұл үшеу екенбіз ғой, өзімді қосуды ұмытып кетіппін. Жұп болу үшін тағы бір қызды шақыру керек... Токта, кім бар еді біздің класта?!.. Әй, ойланатын не бар,

кыздардың бәрі де тәтті самсаны жақсы көреді емес пе осы, біреуін шақыра саламын. Кенет! Кенет ертең өзімнің он бес жасқа келетінім есіме түседі. Қалай ойламағанмын, иә, он бес жасқа келемін ғой. Тәтті самсамен шай ішу ыңғайсыздау емес пе екен деп ойланам... Сондықтан бұл жолы туған күнім тойланбай-ак қойса кайтеді? Біздер саусақтарымызды жалап, тәтті самса жеп отыратын балақайлар емеспіз ғой. Апама осыны айтсам, “кімсіңдер енді?” дейді. Үлкендер осы қызык...

НӘЗІК ЖАҢҒЫРЫҚ

ЕКІ ЖЫЛДАН КЕЙІНГІ ЖҮЗДЕСУ НЕМЕСЕ ҚЫСҚАША ҒАНА ПРОЛОГ

Оқырман достарыммен тағы жүздескелі отырмын. Алғашқы таныстығымыз бұдан екі жыл бұрын басталған. Атымның – Әбіл, фамилиямның Әділов екенін ұмытпаған боларсыңдар. Қазір тоғызыншы класта оқимын. Сол баяғы “а” класы, сол баяғы мектеп, сол баяғы балалар.

Айғатбек Көшенов – біреуден ілгері, біреуден кейін оқып жүр, бірақ білмейтіні жоқ – пысық.

Қуат Үсенбеков – көзі әлі жыпылықтайды, сондықтан “Жыпылық Қуат” аты қалмай келеді. Акын, өлеңдері кабырға газетінің ауқымынан ұзап, бір-екі рет республикалық пионер газетінде де жылт етті.

Лаура Қуанбаева, әдемі, нәзік, ақылды, кластың тірегі – жетінші “а”-да отряд кеңесінің бастығы болса, енді тоғызыншы кластың комсомол тобына жетекші.

Қылжакбас, тіл мен жаққа сүйенудің шебері Сауран сегізінші бітіруге ғана шыдамы жетіп, өзінің ересек өмір жолын кәсіптік-техникалық училищеден бастады.

Үй ішімізді де танысыңдар, әкем – Жарас Әділов, консерваторияның ұстазы, скрипкашы, апам – жедел жәрдем станциясында дәрігер, Гүлдің, менің ақылды қарындасымның, бойы өзіммен бірдей, жетінші класта оқиды.

Біздің семьяның жас достары, әкемнің бұрынғы шәкірті Нүкен ағай әлі үйленген жоқ. Оның қалыңдығы Элла (дұрыс аты Әлима скен) бұл шаруаны әуелі өзінің аспирантурасының бітуіне қаратқан, енді кандидаттық атакты қорғағанға шейін созыпты. Әкемнің бағалауынша, әлдеқашан бойжетіп кеткен қыздардың тарапынан мұндай жайт өте сирек кездесетін көрінеді. Ал Нүкен ағай болашақ серігінің ғылымға берілген қасиетіне бас иіп, асқан табандылық танытып жүргенге ұқсайды. Әйтеуір, екеуінің қазір уақытша екі бөлек кетіп, біздің таудағы саяжайымызды босатқаны жақсы болды.

Саяжайы қатар көршіміз – бұрынғы заң қызметкері, құрметті демалыстағы атайды жақында көшеден көрдім. Қолына таяқ

ұстайтын болыпты. Үстінде ұзын макинтош, толықтығы пәлендей байқалмайды, қайта кеудесі аздап еңкіш тартқан сияқты. “Ашы судың” әсерінен үнемі мұнартып тұратын көздері айналасына секеммен, салқын қарайды. Ол мені “танымауға” тырысты, мен де сөйттім...

Класс жетекшіміз Қаным апай қазір біздің жыл сайын емес, күн сайын есейіп, өзгеріп келе жатқанымызды тәрбие сағаттарында көп әңгіме ететін болып жүр. Ол кісінің сөзіне сенсек, кластың жартысынан көбі тым ертерек есейіп кеткен сияқты, өз ақылымызбен әрекет етуге, сөйлеуге, сөз таластыруға икемделе бастаппыз. Өкінішке орай, қымбатты ұстазымыз өзінің біз жайлы бұл пікірін, егер де мен кателеспесем, аздап күйзеліспен айтатын сияқты. Меніңше, бұл құбылыс біздердің мектептен алған, алып келе жатқан біліміміз бен өнегеміздің текке кетпегенін дәлелдейтін өмірлік жағымды мысал.

Қуаттың ақындық талантын әрдайым көтермелеп жүретін “әдебиет апайымыз” – Бүбила апайдың орнына жаңа мұғалім келді. Әдетте жаңа мұғалімнің класка сіңуі үшін, басқаша айтқанда, кластың оған үйренуі үшін уақыт керек. Жаннұр апайымыз әлі уақыт сынынан өте қойған жоқ.

Бүбила апайды құрметті демалысқа шығарып салу рәсіміне мектеп дирекциясы мықты дайындық жүргізіп жатыр. Біздің класка, Қуат бастаған оның сүйікті шәкірттеріне осы салтанатка арнап әдеби-музыкалық кеш ұйымдастыру жұмысы тапсырылды. Кештің белсенді авторы әрі жүргізушісі – Қуат ақын.

Қысқа шегіністі осымен аяқтауға да болар еді, бірақ өзім жайлы бір нәрсені айтпай бара жатқанымды менімен бұрыннан таныс оқушы сезіп отырғанына шүбәсізбін. Бұл – маған қойылған Петрарка деген жанама атыма байланысты жәйт. Сонау қайта өрлеу дәуірінде өмір сүрген итальяндық ұлы ақынның есіміне мұншама жеңіл-желпі қараған Айғатбек кінәлі. Лаура есімді перизатка тамаша сонеттерін арнаған Петрарка кім, мен кіммін? Ал біздің тоғызыншы “а”-дағы Лаураға келетін болсақ, сонет болмағанымен, Қуаттың жазғанынан әлдеқайда жақсырақ өлең арнауға тұратын қыз. Сонымен біздің класта менен де басқа Петрарканың пайда болғанын сезіп отырған шығарсыңдар. Жә, бұл жайлы кейінірек... Бұл прологымыз бұдан екі жыл бұрынғы жүздесуімізді еске түсіріп, жаңа хикаяларымызды бастауға арналғандықтан, алға озбайық. Ия, содан бері көзді ашып-

жұмғанша екі жыл зыр ете түсіпті. Біздер он алтыдамыз. Он алты жас! Баламыз ба, жігітпіз бе?!

* * *

Бұл күн – Қуаттың күні болды.

Бүкіл класс болып дайындаған әдеби-музыкалық бағдарламамыз – концертіміз, ұстаз даналығы жайлы оқыған көркем сөзіміз, белгілі акындардың жырлары, бәрі-бәрі дым болмай қалды. Қарт ұстазды шығарып салу салтанатына жиналғандар Қуатқа ғана қол соқты. Тіпті төменгі класта оқитын тымпиған бір кішкентай қыз оған гүл шоғын ұсынды. Әрине, бұл гүлдің де, барлық гүлдердің де бүгін Бұбила апайға арналуы керектігін Қуат түсінді. Түсінді де, әлгі гүлді сахнадан түсіп, алдыңғы қатардың нақ ортасында отырған құрметті апайымызға апарып берді. Баскамыз болсақ, бұл гүлді не істесек екен деп аз-кем ойланып қалар ма едік, ол, көріп отырсындар, өйткен жок. Сосын өлең оқиды. Таңғы шық туралы, таң алдында әдемі әнімен сайрап оятатын (бәрімізді емес, Қуаттың лирикалық кейіпкерін оятатын) кішкентай құс туралы қып-қысқа өлеңді оқып болып, ол азғантай мүдіріс жасаған кезде зал тым-тырс тынып қалды. Сірә, таңертеңгі шықтың, торғайдың ұстазға қандай қатысы бар деген ой осы сәт әркімнің басында отырған болар. Қуат тығырықтан тағы әдемі шығып кетті.

– Құрметті Бұбила апай, есіңізде болар, бұл өлеңді сіз ұйымдастырған жас әдебиетшілер үйірмесінде алғаш рет оқып берген едім ғой, сонда өзіңізге кереметтей ұнаған. Осы тырнақалды шығармамды мен сізге арнадым!

Зал ішімен гүр етіп, бір алапат тасқын жүріп өткендей болды. Мұндай қошеметті күтпеді ме, Қуат көзін қатты жыпылықтатып, құлағының ұшына шейін оттай алаулап, абыржып қалды. Қолындағы дәптерін шиыршықтай берді.

– Тағы оқы! Тағы бір өлең!– деген дауыстар залдың әр-әр жерінен естіліп жатты.

Зал тынышталған кезде, Қуат дәптерінің шиыршықталған орауын жаза алмай әуреге түсті де қалды.

– Мен... қазір... сіздерге бір өлең... – Қуат дәптерінің шиыршығын акыры жаза алмады. Өзіне қарап тынып қалған көпшіліктің самсаған көзі, ойы мен назары оны адам айтқысыз

кысылшаң халге түсірді. Сахнаның жанында оның әрбір кимылын қалт жібермей бағып тұрған біздің берекеміз қашып, бір-бірімізге қарап абыржи бастадык. Дәптерінің парағын жазып, енді тамағын кеней бастаған кезде әлгі кырсық пәле тағы да ширатылып калды. Менің қасымда тұрған Айғатбек шыдай алмады, “тьфу!” деп түкіріп жіберді. Залдан мырс-мырс күлкі естіліп жатты. Сірә, арт жақтағы қатарда отырған оныншы кластықтар болар. Қуатты мына сорақылықтан құтқарудың ешбір айласын таба алмай тұрғанымызда алдыңғы қатарда отырған класс жетекші Қаным апайдың: “Үсенбеков, онша абыржымай, толқымай, көңіліңді бассаңшы сәл”, – деген сабырлы даусы естілді. Осы сөз демеу болды ма, әйтеуір, Қуат бұл жолы амал тауып кетті.

– Бүгін қалай толқымауға болады?! – деп езуін керіп жымисын сабазын.

Зал тағы дүркірей ала жөнелді де, кілт тынды. Қуат шиыршығы жазылмаған дәптерін енді керексінбегендей сол оралған күйінде төс қалтасына сүңгітіп жіберді, сосын тамағын бір кенеп алып сөйлеп кетті.

– Мен әлгі дәптерден Бүбила апайдың шәкірттеріне берген соңғы сабағы туралы жазылған өлеңді оқығым келіп еді, енді оны оқымаймын. Кейін жыртып тастаймын. Ұстаздың алғашқы сабағы болуы мүмкін, бірақ соңғы сабағы деген сабак жоқ. Сондықтан ол туралы өлең оқылмаса, оқылмай-ақ қойсын!

Зал орнынан тұрып кетті. Мұндай кереметті кім көрген! Жаңағының бәрін Қуат әдейі істегендей, сол өлеңді қалайда оқымауға тырыскандығын табиғи көрсетіп, тамаша сахналық рөл ойнаған болып шыға келді!

Бүбила апай жылап тұрды, қуанып тұрды, қол соғып тұрды.

Қуат қошемет жаңғырығы тынғаннан кейін көктем сайын хош иісті, әдемі гүл жаратын, күзде нарт қызыл албыраған жеміс беретін алма ағашы туралы өлең оқыды. Бірақ бұл жолы өлеңнің кімге арналғанын ол айтқан жоқ...

Осы оқиғадан соң Қуаттың класс алдындағы беделі күрт өсті. Үсенбеков, “жыпылық Қуат” көз алдымызда өзгеріп шыға келді. Енді оның бойындағы ақындық талантқа мұғалімдердің бәрі ерекше көзқараспен қарай бастады. Бұл жәйт оның сабағының белгілі дәрежеде жақсара бастауына да әсерін тигізбей қоймады. Беделге ие бола бастаған адамның “Анорганикалық химиядан” әр түрлі элементтердің қосылу реакцияларын білмей тұруы, такта алдында

геометрия есептерін шығара алмай “жыпылықтап” калуы – жарасымды емес қой. Қуат мұны түсінді, өзіне көрсетілген құрметке дандайсып кете алмады. Үлгерімді көтеру мәселесін бірден жолға қоюды қолға алды. Бұл үшін, әрине, білгіштерден, үздіктерден көмек алу керектігін ол міндетті түрде ескерді. Ал көмек беруге бәріміз де дайын болатынбыз. Бірақ, неге екенін қайдам, ол өзіне қажетті көмекті жалғыз Лаурадан алуды ұйғарды. Алғашқыда бұған онша мән беріп жатпадым. Тіпті Айғатбектің маған Қуатты сыртынан мегзеп, жымындап жүргеніне де көңіл аудармадым. Лаураны одан қызғану деген ой басыма кіріп те шыққан жоқ. Бұл – бір. Екінші – Лаура екеуіміздің арамызда айқындалған әлі ештеңе жоқ қой. Айқындап жүрген Айғатбек сияқты пысықтар ғана. Дегенмен де оған енжар қарай алмайтындығым ақиқат нәрсе. Бұл ақиқат – менің ішімдегі құпия. Лаура бұдан бейхабар, мен әзірге өзімді-өзім “ұстап” келем. Кластас ретіндегі қарым-қатысымызда, рас, аздап ұяндық бар. Осы ұяндық сырт көзге, Айғатбек сияқтыларға ішкі құпиямнан аздап хабар беріп қоя ма екен? Білмедім. Лаураның ғана көмегіне зәру болған Қуаттың да әрекетінен өзгеше қандай пиғылдың көрініп тұрғанын білмедім. Ал мұны, Қуаттың Лаураға деген өзгеше пиғылын маған білдірген кім дейсіндер ғой? Гүл. Менің ақылды, пысық қарындасым.

Әншейінде үйге менімен бірге қайтпайтын Гүл сабақтан шыға салысымен біздің класқа жетіп келді.

– Әбіл, мен сені күтіп тұрмын, – деді есіктен басын жылт еткізіп.

Сабак бітіп, Жаннұр апайымызды “тақырыптан тыс” сұрақтардың астына алып жатқанбыз.

– Алай, мектепті қашан бітірдіңіз?

– Институтты ше?

– Қайда тұрасыз?

– Жолдасыңыз кім болып істейді?

Үсті-үстіне төпелеген сұраққа жауап беріп үлгеру үшін автомат болу керек.

Жаңа апайымыз сұрақтардың бәрін төзімділікпен әрі сыпайылықпен үнсіз, жымиып тыңдап болды да, жауап беруді соңғысынан бастады.

– Жолдасымның кім болып істейтіні әлі белгісіз, – деді ол сүйкімді жымиысын езуінен жимай.

Қыздар жағы түсіндік дегендей, үндемей қалып еді, Қуат:

– Қалайша сонда, ол кісі жұмысқа әлі орналасқан жоқ па? – деп таң-тамаша болды.

– Түсінбедің бе шынымен? – деп Бану оны бүйірден түртіп жіберді.

– Оллани, түсінбедім...

-- Түсінбесен, былай Үсенбеков, – деп Жаннұр апай оған өзі түсіндірді. – Мен әлі тұрмыс құрған жоқпын, яғни болашақ жолдасымның қандай жұмыс істейтіні маған әзірге белгісіз. Түсінікті ме енді?!

– А-а... – Қуат аузын ашып, басын изеді.

Гүлдің басы тағы жылт ете қалды.

– Әбіл деймін, қашан шығасың? – Үнінде кәдімгідей кейістік бар.

– Әбіл кім? – деді жаңа мұғалима ұлдарға қарап.

Айғатбек өзінің қуақы мінезіне басып, біздің класка жаңадан, биыл қосылған Сайынбекті көрсетіп:

– Апай, мына бала болар?! - деді.

Сайынбек жуас, момын, әлі бәрімізге толық үйренісіп кете алмай жүрген. Өзі және ауылдан келген. Ол Айғатбекке аңкиып қарап қалды. Қыздар күлкіге көміліп, мәз болды.

– Қойсаңшы қылжақты, – дедім Айғатбекке зілді үнмен. – Апай, кешіріңіз, Әбіл -- менмін, қарындасым шақырып тұр, жүре беруге бола ма?

– Әрине, әрине, бәріне де рұқсат...– Жаннұр апайдың жүзінде жаңағы көңілділіктің ізі де қалмады.

Гүл мені шыға беріс есіктің алдында тосып тұр екен. Өзіне сұраулы кейіппен таңдана қарағаныма ол елемеген түр танытты. Оның бірге қайтқысы келіп бекерге тызылдамағанын сезіп келемін. Бірақ қашан өзі мәлім еткенше үндемеуге бекіндім. Оның бәрібір шыдамайтынын білемін.

– Әбіл,– деді ол аялдамаға жақындай бергенімізде. – Лаураның сені тастап кеткені рас па осы? Біздің кластың қыздары шулап жүр...

Төбемнен біреу ойда жоқ жерден тарс еткізіп ұрып қалғандай, көзім бақырайып кілт мүдірдім.

– Рас па? – деп ол беті бүлк етпестен сұрағын қайталады.

Басқаны күтсем де, пысық қарындасымнан дәл мынандай сөзді күтпеп едім. Қапелімде не дерімді білмей дағдарып қалдым да:

– Қайда тастап кетуі мүмкін, мен онымен бірге ешқайда барғаным жоқ, – дедім. Күлмей, бет құбылысымды өзгертпей, даусымды сенімді шығаруға тырыстым.

Гүл мырс ете қалды. Менің жоп-жорта анкауси қалған кейпіме мысқылды жүзбен қарады.

– Сен одан өш алуға тиістісің!

– Не айтып тұрсың сен?! Кімнен? Неге? Не үшін?

– Лаурадан. Өзіңді маскаралағаны үшін. Бүкіл мектеп біледі...

Мәссаған! Ал керек болса! Мұндай сорақы сөзге қалай тойтарыс беруге болады? Гүл көмейіне кептелген, көңілін әбден мазалаған сөзді айтып құтылғанына риза болғандай – жайбаракат. Маған көзінің қиығымен ғана қарап қояды.

– Сен өзің не айтып тұрғаныңды білесің бе? – деп тістене сыбыраймын.

– Білемін! – деп ол таңдайын тақ еткізді. Аялдамада тұрған жұрттан қысылатын ол жоқ. Самбырлап тұр. Әне, бірер кісі біздің ерегесімізге құлағын түріп, елеңдесіп қалды. Оны Гүлдің байқағысы да келмейді.

Үндемеймін. Сұқ саусағымды миығымға апарып нұқимын да, Гүлге есің дұрыс емес шығар дегенді осылайша ұқтырамын. Ол тілін шығарады. Жеңілмейді.

Келесі көшенің бұрылысынан біздің троллейбусымыз көрінді. “Үйге барғасын дұрыстап әңгімелесерміз сенімен”, – деп өзіме-өзім басу айтып қойдым.

Троллейбустың терезесінен сыртқа қарап, көңілімді басқа бірдеңемен алаңдатқым келеді, бірақ бұдан ештеңе шықпады. “Гүлдің мына сорақы мәлімдемесінде шындықтың ұшқыны бар сияқты ма, қалай?!” Лаура мен Қуаттың соңғы кездердегі кластағы жүріс-тұрыс, әрекеттерін, сөздерін ойға түсіруге тырысамын.

Өткен сенбіде сабақтан үшеуіміз бірге шыққанбыз. Иә, бірге шықтық. Дәлірек айтқанда, Қуат екеуіміз сабақтан шыққасын мектеп ауласында әлдеқалай себептермен іште кідіріп қалған Лаураны күтіп тұрдық. Қуат Лаура екеуімізге балмұздақ әперді.

Өзі “тамағым ауырады” деп жемеді. Токта! Лаураның сонда: “Менің де тамағым ауырады, бірақ сенің сыйыңа өзімді құрбан еттім”, – дегені қайда?! Мұны мен келеке сөз деп ұқтым да, екеуіне қосылып күлдім. Өйткені Қуатпен келекесіз, маңызды адамша сөйлесу – біріміздің де қанымызға сіңбеген әдет.

Содан кейін не болып еді? Ия, мен киноға бару туралы ұсыныс жасадым.

Қуат үндемеді. Лаура сылтау айтты. Қандай сылтау айтып еді?.. Есіме түсті. “Бүгін Нұрбектің, інімнің туған күні, апам екеуіміз соған сыйлық іздейміз”, – деді. Қуат Лаураға бірденелер айтты, бірақ есімде қалмапты. Мүмкін, Нұрбектің қаншаға келгенін сұраған болар. Әлде оған қандай сыйлық аласындар деп сұрады ма екен? Есіме түсіре алмаймын. Жаксы. Қуат тұра тұрсын. Одан әрі не болып еді? Иә, одан соң үшеуіміз үш жакка кеттік. Бар-жоғы осы-ақ. Бұдан нендей қорытынды жасауға болады? Лаура - баяғы өзгешелігі жоқ, сол Лаура. Қуат - сол Қуат. Рас, аты мектепте ауызға іліге бастады, кластың бетке ұстары болмағанмен, қатарымызға теңеліп қалған сияқты. Нендей қорытындыға келуге болады? Токта! Таптым! Егер шынымен тамағы ауырса, Лаура балмұздақты не үшін жеді? Қуатты сыйлағандықтан ғой. Солай ма?! Солай. Мен киноға шақырғанда Қуат неге үндемей қалды? Ол барамын, я бармаймын деген жоқ, үндемеді. Демек, Лаураға қараған. Лаура келіссе, ол да сөзсіз баратын еді. Бәрі де түсінікті енді. Бәрі де айқын. Түкке татымайтын құпиянды ішіңе сақтап, өзіңмен өзің боп жүргеніңде, Қуат сені жерге отырғызып кетті, Әбеке!

Троллейбус терезесінен көшеге қарап тұрмын. Машиналар, адамдар, аялдамалар. Әне, анау тұрған – Гүл ғой, менің пысық қарындасым. Ол менімен бірге троллейбусқа мінген жоқ па еді?! Маған қолын бұлғайды, күледі. Ойға тым қатты батып, аялдаманы өткізіп алғанымды сонда барып білдім. Енді келесі аялдамадан түсіп, кейін салпактауға тура келді. Көп ойланғанның, міне, осындай да зардабы болады. Айналадағы қозғалыс, әрекет, кәдуілгі жағдай, бәрі-бәрі ұмытылып, табаның жерден көтеріліп кетеді. Табан көтерілгесін, одан арғы әрекет еркіннен тыс болуы мүмкін. Міне, мен өз аялдамадан еркіннен тыс озып, ұзап кетіп барамын. “Қазір троллейбустан түсіп, табаныңды жерге тигізуге тиістісің, жолдас Әділов!” Өз ойыма өзімнің күлкім келді. Ойшыл болу, абзалы, маған жараспайтын қасиет. Троллейбус тоқтады да, мен артқы есіктен ытқып шықтым.

* * *

Соңғы кездері әкем мен апамның арасында келіспеушілік пайда болды. Алғашқыда бұл жай ғана әңгіме түрінде басталды да, кейін кәдімгідей дауға айналды. Апам бұл мәселеге Гүл екеуімізді

араластырғысы келмесе, әкем керісінше істейді. Ол сөзді төрт көзіміз түгел отырғанда бастайды. Бұл әдетте кешкі шайдың үстінде өрбитін мәселе. Әкем оған жедел жәрдемінді таста, бұл саған лайықсыз жұмыс дейді.

– Неге лайықсыз? – дейді апам өзінің сабырлы мінезінен айнымай.

– Мұны менен де гөрі өзің жақсы білесің, – деп ол шорт кеседі.

– Сірә, білмейтін болармын. – Оған әкемнің үдегелі тұрған күйгелек ашуының алғашқы нышаны пәлендей әсер ете қоймайды.

– Білмесең, білгеннің тілін алуға тиістісің! Бұл жұмыс сенің қолың емес. Күн демей, түн демей сабылып жүру сенің жасыңдағы адамға лайықсыз. Түсіндің бе?!

– Түсіндім. Сонда кімге лайық деп ойлайсың?

– Жас адамға. Бұл – солардың жұмысы. Одан қалды – емхана, ауруханалардан дұрыс орын таба алмағандардың істейтін жұмысы.

Апам осы арада жауап қайтаруға асықпай, Гүл екеуімізге қарап: “Шай ішіп болсаңдар, барыңдар, сабақтарыңды қараңдар”, – дейді.

Мен сөз қайтармаймын, орнымнан көтеріле беремін, Гүл асықпайды:

– Сабағымды оқып қойғанмын, – дейді жайбаракат қана.

– Оқысаң, тіпті жақсы, отыра бер, бұлардан жасыратын дәнеме де жоқ, – дейді әкем. – Әбіл, сен де кетпе.

– Сабағымды қараған жоқ едім, – деп сылтау айтсам да болмайды, қолымнан тартып отырғызып қояды.

Қанша сабырлы болуға тырысса да, апам енді сыр бере бастайды.

– Жарас, балалардың көзінше ұрыссаңыз ба енді?!

– Ұрыссып отырған ешкім де жоқ. Ал сенің жұмысыңа қатысты әңгімені бұлар да естуі керек.

– Неге?

– Өйткені сен бұларға бөтен адам емессің, анасысың.

– Мұнымен не айтпақсың?

– Мұнымен мынаны айтамын, бұларға да бір ауық көңіл аударатын кез жетті.

Апам үндемей қалды. Әкем сөзінің нысанаға дөп тигенін сезінгесін өрши түседі:

– Және тіпті естір құлаққа ұят екен, жұртқа бір орталарда “жедел жәрдемнің” дәрігерімін деп отырғаныңда сен түгілі мен қысыламын.

Әкемнің мұнысы енді “шектен шығу”.

– Ал мен қысылмаймын. Кандидатпыз, профессормыз дегендерің сол “жедел жәрдемде” істеп көрсінші әуелі.

– Неге істейді? “Жедел жәрдеміңнің” оларға көк тиынға қажеті бар ма екен!

– Жарас, доғарайық осымен. Сен бәрібір мені түсінбейсін.

– Түсінгім де келмейді. Айтып отырғаның – баланың сөзі. “Жедел жәрдемді” көгертіп-көктетіп жатқан өзің ғана сияқтысың. Ортаңдағы, айналандағы тіршілікке әпенденің көзімен қарайсың. Кез келген ақымақтың басы жететін нәрсеге сенің басың неге жетпейді осы?

Одан әрі әкемнің өзі сөйлейді. Апам оның сөзін естімейді. Ыдыс жуғыш шүмектен аққан судың сарылынан құлақ тұнады.

Мен ортаңғы бөлмедегі теледидарды қосамын. Гүл әкеме “Уақыт” программасының басталғанын айтады.

Көңілсіз кештің әңгімесі осымен тынды да, әкем екеуіміз елімізде, әлемде болып жатқан жаңалықтар мен оқиғаларға көз тігіп, құлақ түрдік.

* * *

Класс өмірінде айтарлықтай өзгеріс жоқ, бір күні бір күнге ұқсап өтіп жатты. Жаннұр апайға үйренісіп қалды. Ол біздерге Бүбила апайды жоқтатпады. Қуаттың ақындық талантынан ол да үлкен үміт күте бастады. Қуат демекші, өткендегі Гүлдің “мәлімдемесінен” кейін, өзімнің ішкі ойланыс-толғанысымнан соң оған деген бұрынғы көзқарасыма “түзетулер” енгіздім. Біріншіден, бұл – баяғы ашық ауыз “жыпылық” Қуат емес. Екіншіден, өзінің “өлең жазғыштық” артықшылығын ертерек түсіне бастаған ақылды бала. Үшіншіден, кез келгенмен тіл табысқыш қасиетін жеке мүддесінің пайдасына ғана икемдейтін үндемес пысықтың өзі. Әлі айкындала қоймаған бұдан басқа да қасиеттері болуы мүмкін. Ол үшін Қуатты “зерттей түсу” қажет. Ал “зерттеуді” дұрыс жүргізуім үшін бұрынғыдан да бетер “дос” болуымыз керек. Қазіргі жағдайда бұл рольді ойнау менің қолымнан келе қояр ма екен? Мәселе осында.

Қуат болса өзін зерттеу объектісіне айналғанынан бейхабар, кәдуілгі өз тіршілігін жалғастыра берді. Лаурадан көмек алу – оның оқушылық басты ісіне айналды. Нәтижесі журналға түскен жақсы бағалармен ғана өлшенсе, бір жөн ғой. Соңғы кезде екеуінің үзілістерде, сабақтан соң кабинетте қалып оңашалануы жиілей

берді. Бір қызығы, бұл көрініске класс та, жетекшіміз Қаным апай да осылай болуға тиісті нәрседей қарады. Айғатбек те Лаураның менен “кетуіне” ана бір кездегідей емес, елеусіз қарай бастады. Шынымды айтсам, класта бәрінен бөлініп жалғыз қалғандаймын. Менің бұл “жалғыздығым” мінез-құлқыма да ептеген әсерін тигізе бастаған сияқты. Мұны өзімнен де бұрын бірінші байқаған адам – “әрқайсымызды алақанына салғандай” білетін біздің құрметті класс жетекшіміз.

– Әділов, саған осы не болып жүр? Басың салбырап, өзіңе-өзің ұқсамай кетіпсің. Ішінді кеулеп бара жатқан бір уайым бар ғой. Сабактан бұрынғы деңгейде көріне алмай жүрсің. Міне, класс журналынан көріп отырмын, бірер “үштік” ілініп қалыпты. Ал сен сияқты оқушыға мұндай баға “екімен” тең. Осыны есіңе ұста.

Желке тұсымнан Айғатбектің күрсінгені естілді.

– Әне, сенің халіңе аяушылық білдіріп, Көшенов досың күрсініп отыр. – Солай ма, Көшенов?

Айғатбек тағы да өзінің орынсыз қылжағына басты.

– Олай емес, апай. Қарным ашып отыр.

– Қарын ашу мен күрсінудің бір-біріне қандай байланысы бар, Көшенов? Қарсы болмасаң, қысқаша түсіндіріп берсең...- Класс жетекші апай көзәйнегін сәл-пәл түзеп қойып, енді назарын біржола Айғатбекке аударды.

Айғатбек бұл сөзді естімеген адамдай отыра берді.

– Кәне, Көшенов, орныңнан тұр, сенімен мұғалім сөйлесіп отыр.

– Білем-м, – деді орнынан созыла көтерілген ол.

– Нені білесің?..

– Менімен сіздің сөйлесіп отырғаныңызды білем.

Айғатбектің мұнысы енді қылжак емес, ерегісу.

– Сен осы ерегісуінді қашан қоясың? Жалғыз мен емес, мұғалімнің бәрімен сондайсың. Әлгі жаңа мұғаліммен тіпті жігітше әзілдескің келеді екен. Бұл не деген көргенсіздік! Жалғыз шешенді мына түріңмен өскенде көкке көтермессің.

– Оны өзім білем.

Қатты ашуланған кезде класс жетекшіміздің тығылып, сөйлей алмай қалатыны бар. Аузының икемі қашып, бір бозарып, бір қуарып кетеді.

– Көшенов, жетті енді саған! Өзіңді сыйламасаң да, класты сыйласаңшы! Бұл – Лаура.

– Сен анау “шәкіртіңе” айқайла, – деп Айғатбек иегімен Қуатты

мегзеді.— Маған әзірге “ұстаз” бола қойған жоқсың.

— Сен... сен барып тұрған...— Лаура одан әрі сөзін жалғастыра алмады, бетін басып жылап жіберді.

Класс жетекші апайымыз осы аралықта өзіне-өзі келген болуы керек, бәсең ғана:

— Көшенов, сенімен директордың кабинетінде, шешеннің көзінше әңгімелесеміз. Шектен шығып бара жатыр екенсің, деді.— Отыр орныңа.

Ол орнына отырған жоқ, партасының астынан тек дәптерлерін ғана салып жүретін папкасын алды да, кластан шығып кетті.

Жеңіл кылжақтан, әрі кеткенде болар-болмас күнкілден аса алмайтын Айғатбектің бүгінгі мына мінезі маған таң.

Бұл біздің кластың тарихындағы ең қысқа тәрбие сағаты болды. Қаным апай кластан тезірек кетіп қалуға асықты. Балалар үн-түнсіз тарай бастады. Лаура сол күйі басын көтермей қала берді. Бану оның қасына келіп, жұбатып жатты. Ал Қуат кібіртіктеп, шығуға асыға қоймады. Артымнан келе жатқан Сайынбекті алға оздырып жібердім де, есіктің қыр көзіне жете бере кідіріп, Қуатқа ым қактым. Иегін көтерді. “Не?” дегендегісі. Жоп-жорта түсінгісі келмей тұрғанына жыным келді. Сұқ саусағыммен есікті көрсеттім. Күртешесінің белдігін асықпай салып, асықпай тартынып, кластан ол зорға шықты. Онда да Бану қолын сілтеп, екеумізге де кете беріндер деп белгі жасағаннан кейін орнынан қозғалды.

Алтын күздің ажарының оңа бастаған кезі. Күн қабағы жиі-жиі кірбің тартып, қара суық, лайсаң мезгілдің келгенін сездіріп қояды. Бүгін де күннің осы шырайсыз қалпы. Ылғал, дымқыл жапырақтар асфальтка желімделіп қалғандай. Аяғына өкшесі көтеріңкі, жез тұмсық туфли киген Қуат мұздақ жолдың үстіндегі тағасыз аттай кикаландай берді.

* * *

Әкем мен апам қонаққа жиналып жатты. Гүл “Медеуге” сырғанак тебуге кеткен.

— Әбіл, тоңазытқыштағы сорпаны жылытып ішіндер. Түшпара пісіріп қойғанмын. Естідің бе? — Апам уақытты текке жібермей, екі шаруаны қатар атқарды: киіну мен сәндену және үйде қалып бара жатқан біздерге ыждағаттап тапсырмалар беру.

– Гүлге айт, түс қайта үйде отырсын. Музыкасына дайындалсын. Естідің бе?

Әлдеқашан киініп алып, үйдің ішіне сыймай, бір бөлмеден бір бөлмеге өтіп “қыдырыстап” жүрген әкемнің шыдамы таусылып, дігірлей бастайды

– Әу, жарқыным қашан боласың? Ұятты адамдар, кешігіп барсақ, ыңғайсыз болады, тездет!

Апам асығып жүріп те тағы бірталай ескертпелер мен тапсырмаларды айтып үлгерді.

– Әбіл, кешке қаңғып кетіп жүрме, Гүл қорқады. Естідің ғой?!

– Естідім. Ал сіздерді телефоннан біреулер сұраса, қайда кетті дейін?

Бұған әкем жауап берді.

– Қайда кеттісі несі, қонаққа бара жатқан жоқпыз ба?!

– Қонаққа кетті дейсің де.

– Кімдікіне деп сұраса ше?..

– Білмеймін де, болды. Сенен ешкім есеп ала қоймас.

– Біздің де білуіміз міндетті емес пе?

– Сендерге неге керек, біздердің қайда барғанымыз? Шешеннің айтқандарын орындап, үйде отырыңдар. Ау, Кәріма, қашан боласың енді? Анау-мынау адамдар емес, үйлеріне алшаң-алшаң басып, асықпай баратын, ұят қой, бәлсінген адамдай кешіккеніміз.

– Апырмай, Жарас-ай, осы сенің дызылдақтығыңнан-ақ қалдық қой пәлеге. Әлі бір сағаттай уақыт бар, ерте барып қылқиып отырған да ұят емес пе?!

– Ұят еш нәрсесі жоқ. Нәдекеңнің үйіндегі жеңгеміз қуанып қалады, қазан-аяқ жағына көмектесерсің.

– Мен біреудің қазан-аяғын жууға бармаймын. Барсам, адам құсап өзіңмен бірге қонаққа барамын.

Апамның бұл сөзіне ол күйіп-піседі.

– Ойбой-ау, біреуің кім айтып тұрған? Бұл Нәдекеңнің үйі емес пе, Нәдекеңнің!.. Ақыл қонбай-ақ қойды-ау осы саған. Нәдекең кім, біз кім?!

Одан арғы сөздерді естімей-ақ қоюға болады. Бөлменің есігін жауып аламын.

Апам әкемнен жеңілмеудің тамаша әдісін біледі. Ол - үндемеу. Дым естімегендей болу. Айтылып жатқан сөздерді далаға жіберу. Әкем оның мұнысын өзіне қарсы келмеу деп түсінеді де,

жеңіскер үнмен бірер сөз айтып, дауды өзі басады.

Олар кеткесін көп ұзамай Гүл де келді. Қасында өзімен бірге окитын Бибінұр дейтін құрбысы бар.

– Мынау – біздің Әбіл ғой, білесің бе? – деді Гүл құрбысына мені балабақшаға барып жүрген інісіндей таныстырып.

Бетінің ұшы секпіл-секпіл сары қыз мінезі жағынан Гүлдің сыңары екен.

– Тоғызыншы “а”-ның бәрін танимын. Ал Лаура бізге көрші тұрады, – деп, маған бажырая карап, беті бұлк етпестен қойып қалды.

Ал керек болса! Бұдан өткен сорақылықты кім көрген? Аузым аңқиды да қалды.

– Әй, сол қызды қойшы, – деп қолын сілтеді Гүл. – Жарасымсыз киінеді. Сонысына карамай маңғаз-ақ өзі.

Бибінұр құрбысының сөзін қолтаудың орнына маған қарайды. Және жай қарамайды.

Гүлдің мына қылығына тойтарыс бере алмай, амалым құрып тұрды. Сары қыз көздерін тесірейтіп, менің қалт еткенімді бағып қалған. Дереу бірдене ойлап табу керек. Әңгіменің бағытын өзгертпесе, Гүлдің сыры белгілі, бастаған сөзін жеріне жеткізіп барып бір-ақ тынады.

– Гүл, апам саған тоназытқыштағы сорпаны жылытып ішсін деді. Сөзді қойып, әуелі тамағыңды іш!

Гүл ыздиып қана:

– Әбіл, қонақты сыйлауды ұмытып тұрсың, неге маған ғана іш дейсің! – деді.

– Жарайды, екеуің ішіндер, ал мен кеттім. Айтпақшы, апам саған үйде отырсын деген. – Күртемді қолыма алып, есіктің ілмегін сырт еткізіп бұрап жібердім.

– Әбіл, апамдар сұраса, сені қайда кетті дейін?..

– Өзің біл.

* * *

Айғатбек үйде жоқ болып шықты.

Шешесі менің атымды ылғи Әбен деп шатастырады.

– Әбен, ол ат жарысы болады, соны көремін деп кеткен, келіп қалар, күте тұр.

Бұл мезгілде ат спортынан ешқандай да жарыс өтпейтінін жақсы білемін. Қадірлі оқушы, жетінші кластың соңында Айғатбек екеуіміздің ат спортымен айналысқанымызды ұмытпаған

боларсындар... Өкінішке орай, біздерден шабандоз шыкпады. Екеумізді қамқорлығына алған Айғатбектің нағашы ағасының ипподромда жаттықтырушы болып істейтін жолдасы қызметі өсіп, басқа қалаға кетті де, ат спортынан қол үздік. Оның орнына келген басқа жаттықтырушы екеуміздің бойымыздан ат құлағында ойнап кете аларлықтай мүмкіндікті көре алмады. Содан бері Айғатбек те, мен де ат спорты ойындарының жақсы жанкүйері ғанамыз. Ал жақсы жанкүйер қаладағы жалғыз ипподромда ат жарысының қашан өтіп, қашан қоятынын жақсы біледі ғой. Айғатбектің шешесін алдап, басқа жакқа кеткенін сезе қойдым. Қайда кетуі мүмкін?

Айғатбектің шешесі менің үнсіз тұрып қалғанымды өзіне сенбей тұр деп ойласа керек:

– Рас айтам, Әбенжан, үйге кіріп отыра тұр, көп ұзамай келеді. Ол кеткелі қашан! Ендігі біткен де болар жарысы, – деді есікті айқарыңқыра ашып.

– Рахмет, апа, Айғатбек маған бір кітап берем деген, кейін алармын, – дедім де, бұрылып жүре бердім.

Қайдағы кітап? Неғылған кітап? Неге өтірік айттым?

Ол кісі менен неге келіп едің деп сұраған жоқ еді ғой. Неге алдадым? Оны Айғатбек те алдапты. Неге?.. Үйден көңілсіз, сұлқ шықтым.

Жаңа ғана күлімсіреп тұрған күн әлдеқайдан пайда бола қалған тоқымдай сұрғылт бұлттың тасасына кіріп кетіпті ғой.

Мұндай күні жападан-жалғыз көше кездудің жөні жоқ, үйге қарай тарту керек деген шешіммен келген ізіме қайта түскенмін. Кенет көше бұрылысынан Айғатбек қарсы жолықты. Мені көрді де, анттарылып тұрып қалды.

– Сәлем. Ат жарысы қалай өтті?..

– Сәлем... Сен біздікінен келе жатыр екенсің ғой.

– Дәл солай. Ал өзің қайдан келесің, ат жарысыңның ойдан шығарылған шіп-шикі өтірік екенін бірден-ақ білдім.

– Мен бұны апама, былайша жай айта салғанмын. Келетініңді айтқанда, онымен басқа бір күні кездесетін едім, – деді сөзінің сонын жұмбақтай салып. – Не тұрыс енді, кеттік біздің үйге, сосын көшеге шығамыз.

Есігінің алдына келгенде ғана мен одан:

– Сонымен, кіммен кездесуге барғаныңды айтпадың ғой. Жанкүйер жолдас? – деп сұрадым.

– Кіммен кездесті деп ойлайсың? – Ол көзі тұнжырап маған қарсы сұрақ қойды.

– Кім білген?!

– Мәселе осында. Апамды тектен-текке алдамайтыным белгілі ғой. Әкеммен кездестім. Кеше жұмысына телефон соққанмын.

Үндемей қалдым. Сұрағымның ыңғайсыздау қойылғанын сезіп, ернімді тістелей бердім.

– Әбіл, сен менің өтірігімді шығарып қойма, жарай ма? - деді кәдімгідей кобалжып. - Әкеммен кездесіп жүргенімді апам білмейді.

– Жарайды, – дедім қолымды иығына салып. - Түсінемін ғой...

Айғатбек маған әкесінің өздерін тастап, басқа әйелге үйленіп кеткенін екеуіміз ипподромға ат спорты секциясына барып жүргенде айтқан. Сенен басқа ешкім білмей-ақ қойсын дегені де есімде. Мұның оған қаншалықты ауыр тиетінін мен сонда түсінгенмін. Содан бері әкесі жайлы әңгімеге оралмаған. Міне, бүгін мен қазбалап, ескі жарасының аузын тырналағандай болдым. Ол менің ыңғайсызданып келе жатқанымды сезгендей.

– Апам жалпы біледі. Бірақ әкем екеуіміздің жиі кездескенімізді ұнатпайтынын сезем. Сондықтан ғой, бүгін алдап кеткенім. Ол маған магнитофон алып бергісі келген еді, содан шұғыл бас тарту керек болды.

– Неге?

– Тыс-с, – деді ол ешкім естіп қалмасын дегендей сұқ саусағымен ернін басып. - Маған ақша керек болып тұр. Әкемнен магнитофонның ақшасын сұрадым. Мұны апам білмейді...

Оның мына құпия әрекетіне таң-тамаша қалдым.

– Токта! Сонда сен...

Айғатбек маған “үндеме” дегендей, қолымен белгі жасады. Бұл кезде екеуіміз кіре беріске келіп те қалғанбыз. Олардың үйі бірінші кабатта, оң жақтағы есік. Есіктің алдына келгенде ол құлағыма аузын тақап: “Кейін айтам”, - деп сыбыр ете қалды.

– Айттым ғой жаңа, Айғатбек келіп қалады, күте тұр деп. Міне, көрдің бе, қарсы алдыңнан шығыпты. - Айғатбектің шешесі өз жорамалының дәл келгеніне де, екеуіміздің кездескенімізге де қуанып қалды.

– Ат жарысың қалай өтті, кім озды, кім қалды? – деді апасы ас үй жаққа бір кіріп шығып.

– Әзір белгісіз, – деп қойып қалды ол. - Ұпай жағынан екі команда тең түсті. Шешуші ойын келесіге қалдырылды.

Өтірікті шімірікпестен соғып отырғанына менін бетім шыдамады, төмен қарай бердім.

– Е-е, аттар да командаға бөлінеді екен ғой,- деп ол кісі ас үйге қарай кетті.

Айғатбек маған қарап, көзін қысып қойды. Мен күлмедім. Оның бұл қылығын тосырмап отырдым. “Өзі не болып кеткен? Бұрын мұндай сияқты емес еді. Кластағы өтірікке жаны қас адамдардың бірі осы Айғатбек емес пе?! Енді мынасы... тіпті кешірімсіз нәрсе. Алдап отырған адамы – өзінің шешесі. Және қайдағы бір ақша туралы айтқан сөзін көрмеймісің? Ақша оған неге керек екен? Мүмкін, бұл шынымен-ақ бұзақылардың тобына қосылып жүр ме екен? Өзінің мінезі де соңғы кезде бір түрлі өзгеріп кеткен сияқты. Өткендегі класс жетекші апаймен жөнсіз ерегесі бұған әбден дәлел бола алады ғой”. Айтпақшы, менің оны іздеп келуімнің де себебі сол оқиғаға байланысты. Қаным апай сол күні түс қайта Бануды жұмсап, мені мектепке шақырып алған. Маған “Айғатбекпен сөйлес, мүмкін үйінде әлдеқандай жағдайлар болып жүр ме, біл, анықта. Тәртібінің нашарлап кеткенінде бір себеп бар, класс болып жөнге салмасак болмайды”, - деп тапсырма берген. Класс жетекшіміздің бұнысын іштей ұнатпай тұрсам да, қарсылық айта алмадым. Енді, міне, амалсыз “шпион” болуға тура келді. Қазір де сол “шпиондық” ролімнің тұрғысынан Айғатбектің мінез-құлық өзгерісін ой сарабынан өткізіп отырған жайым бар.

Айғатбек теледидардан “Кино саяхатшылар клубының” хабарын көріп отырды. Менің өзі жайлы не ойлап отырғанымнан бейхабар ол басқа әлемнің ішіне енген: “Ғаламат желаяқтар мексикандық үнділердің тараурама тайпасынан шыққан. Бұл тайпаның еркек кіндіктері таудағы жарыстарда еменнен жасалған допты жалаң аяқ тепкілеп жүз шақырымға шейінгі жерді жүгіріп өте алады. Ал әйелдері аялдамастан жарты күн бойы жүгіреді екен. Міне, сол себептен де тараурама тайпасын ғаламат желаяқтар тайпасы деп атайды...”

– Әбіл, шынында желаяқ десе, желаяқ өздері. Көріп отырсың ба, түрлері қандай сыптыған сирақтарын қара, қап-қара пластмассадан жонып жасағандай... Ех, шіркін, саяхатшының өмірі ғой нағыз өмір! Олардың көрмейтін жері жоқ, бәрін аралап шытады. Солай емес пе?

Мен басымды изедім.

Екеуміздің әңгімемізді ас үй жактан естілген: “Балалар, тамаққа

келіндер!” – деген Айғатбектің шешесінің даусы кілт үзді.

Мұндай дәмді кеспені бұрын-соңды ішкен емеспін, тіл үйіреді. Менің сүйсінгеніме Айғатбектің шешесі кәдуілгідей көтеріліп қалды.

– Дүнгендердің өздері де бұлайша керемет етіп пісіре алмайды! – деп Айғатбек одан сайын мактауды асырып жіберді.

– Біздің Айғат жаман шешесін көкке көтерудің шебері, Әбенжан, деп, ол маған қарап жымып қойды.

Айғатбек шұбатылған кеспені тамағынан әрең өткізіп болып:

– Апа, осы сен неге ылғи Әбілдің атын Әбенмен шатастыра бересің, – деді шешесінің сөзіне түзету жасап.

– Әбіл, Әбен – ұксас аттар ғой, – дедім өзімді “Әбен” деп атағанға онша мән бермейтінімді аңғартқан болып.

– Әбен деген бір жақсы қайным болған, соның аты аузыма түсе береді, – деп, Айғатбектің шешесі сәл күрсініп қойды.

– “Болғаны” қалай, ол бар ғой, апатай-ау. Мені көшеден көріп қалса болды, машинасын токтатып мінгізіп алады. Үлкен бастыққа еш жері ұқсамайды. Қайта шофері жатқан бір маңғаз, кеудесі мынандай, – деп Айғатбек кеудесін керіп, шалқая қалды.

Ол апасының “болған” деген сөзді қай мағынада айтқанын аңғармады. Атының үндесуі маған ұксас кішіпейіл, қарапайым жақсы адамның тағы да бір тамаша қасиеттерін айта бастап еді, апасы:

– Айғатжан, қазір шай ішіп болғасын Әбіл үшеуіміз киноға барып қайтсак қайтеді,- деп оны бөліп жіберді.

Айғатбек маған қарады.

– Білмеймін. Гүл үйде жалғыз қалған. Апамдар қонаққа кетіп еді,- дедім.

– Әрине, әрине, онда Әбіл бара алмайды ғой,- деді Айғатбектің шешесі.

Киноға баруға Айғатбек те онша ынталанып отырмаған екен.

– Жарайды, апа, келесі – демалыста киноға үшеуіміз міндетті түрде барамыз, бүгін Әбіл екеуіміздің ақылдасатын бір шаруамыз боп тұр,- деді.

“Ақылдасатын шаруамызға” бөгет жасағысы келмегендей, ол біздерді үйге оңаша қалдырып, базарға кетті.

– Ақылдасатын шаруа манағы айтқан ақшаға байланысты. Әкем

саған ақша не үшін керек деп сұрады. Шыныңды айт деді. Мен айта алмадым. Жағдай осылай боп тұр.

– Ақшаны бермеді ме сонымен?

– Неге керектігін жасырмай айтсаң, беремін деді, ал мен шынықты айта алмаймын.

– Ақшаның өзіңе не үшін қажет екенін оған айтуға болмайтын ба еді?

– Ақша өзіме емес, апам үшін керек боп тұр. Ол екі жылдан бері емделуге бара алмай жүр. Және өзінің ауырып жүргенін сездірмеуге тырысады, бұрынғыдай емеспін, қазір жақсымын деп мені алдағысы келеді. Ал мен бәрін біліп жүрмін, емделуге баруға қаражаты жетпейді. Ленинградта оқып жатқан тәтеме ай сайын ақша салып тұрады. Дәрі-дәрмегіне де аз ақша жұмсалмайды. Солай, Әбіл. – Ол сәл кідіріп, күрсініп қойды.

– Өткен жолы өзім дәрігеріне бардым, егер емделуге бармаса, оның сау бүйрегіне зақым келуі мүмкін.

– Айғат, егер әкеңе осы жағдайды түсіндіріп айтып берсең, ақшаны бермеуі мүмкін емес қой!

– Береді, әрине. Ойланбастан береді. Бірақ мен апам сатқындық істеген болып шығамын, түсінемісің?!

– Шынықты айтып, әкеңнен көмек алғаның қалайша сатқындық болады, түсінбеймін?!

– Ех, Әбіл, қалай түсіндірсем екен саған? Апам өзін әлдекімнің мүсіркегенін қорлық санайды. Ал әкемнің... өзін тастап кеткен адамның аяушылығы оған екі есе қорлық болар еді. Егер мен сыртынан әкеме оның жағдайын айтып, көмектесуін сұрасам, апам мұнымды кешірмейді.

– Жақсы. Әкең саған не үшін қажет болғанын сұрамай, ақшаны бере салды дейік, сонда есесі бір болып шықпай ма? Бәрібір бұл әкенің ақшасы ғой.

– Жок, бәрібір емес. Апам әкемнің маған магнитофон сатып алып беретінін біледі. Мен оған сол магнитофонды сатып жібердім деймін. Және мұны өзі үшін істегенімді жасырмай айтамын.

– Біртүрлі қисынсыздау...

– Несі қисынсыз? Апам маған сенбейді деп ойлайсың ба?

– Сенуін сенер. Мен оны айтып тұрғаным жок, апанды алдағаның қалай болар екен деп тұрғаным ғой...

– Мені ойлантып тұрған бұл емес, әкемнен магнитофонның

ақшасын қалай алуым керектігі. Міне, осы ойланып тұрған. Қандай ақыл қосасың? – Айғатбек маған тура қарай алмай, көзін тайдырып әкетті.

– Менің қосар ақылым – ешкімді де алдамауға тиістісің. Шешенді де, әкеңді де және өзінді де. Шындықты айтуың керек. Ерте ме, кеш пе, өтірігің алдыңнан шығады, сонда өзіне жақсы болмайды.

– Ақылың ақыл-ақ екен. Кітаптың сөздері сияқты,- деп ол бір мырс етті.– Қалай түсінбейсің, мен өзімнің жеке басымның пайдасы үшін өтірік айтқым келіп тұрған жоқ қой. Апам үшін, апамның жағдайы үшін сөйтуге тура келеді. Түкке аспайтын, адамға пайдасы, көмегі жоқ шындықтың қажеті не?! Онан да шындыққа бергісіз өтірігім артық. Сол үшін әкеме де ойдан шығарылған “шындығымды” айтамын. Ақшаны қайтсем де аламын. Апам қалай болғанда да емделуі керек. Ал сен, Әбіл, мені айыптауыңа әбден болады. Кластағы белсенділерге айт, мені комсомол жиналысына салсын, талқыласын, түзетуге тырыссын. Солай. Әзірге сау болып тұр!

– Өзім де кетемін, үйіңе қону үшін келгенім жоқ. Бірақ мені дұрыс түсінуіңді сұраймын, Айғат. Апаң емделмесін деп тұрған жокпын ғой, тек алдамау керек дедім. Ал сен кеп қызарактайсың. Айыпта дейсің, жиналысқа сал дейсің, дос деп жүрсем...

Ол терезеге қарап тұрған, жүзін маған бұрған жоқ. Тіпті менің сөзімді естімеген адам секілді. Есіктің алдына келіп сәл кипактап тұрдым да: “Айғат, кешір!” - дедім. Мұны неге айтқанымды өзім де білмедім. Ол тағы үнсіз. Осы сәт оның иығының болар-болмас дірілдеп тұрғанын байқап қалдым. “Жылап тұр екен ғой”. Бірақ қасына жетіп барудың, жұбатудың жөнін таппадым. Бірден шығып та кете алмадым. Осы кезде есіктің қоңырауы шылдыр етті. Айғатбектің шешесі екен. Есікті аша салып, сытыла жөнелгеніме ол кісі таңданып қарап қалды. Қапелімде аузына сөз де түспеді. Мен қылмыс істеп қойған адамдай өз-өзімнен қуыстанып, алды-артыма қарамай кете бардым.

* * *

Класс жетекшіміз Қаным апайдан шындықты бүгіп қалдым. Айғаттың басындағы жағдайды айтқан жокпын. Бәрі дұрыс, бәрі жақсы дедім. Класс жетекші апай маған сенбестік білдіре алмады. Жалғыз-ақ айтқан сөзі: “Онда Көшеновтың жайы түсініксіз екен!”

- деді Әңгімеге қатысып тұрған үшінші адам - Лаура:

– Апай, мүмкін Көшеновтың шешесімен менің сөйлескенім дұрыс болар? - деді.

– Мұның қажеті канша, Әділов сөйлесіпті ғой, сол жетеді,— деді класс жетекші.

– Онда, апай, Көшеновпен класс комсомолдары сөйлессін, жиналысқа сізді шақырамыз,- деді Лаура Айғаттың өзгерісіне енжар қарай алмайтындығын білдіріп.

– Қуанбаева, ұсынысың дұрыс, бірақ әлі де ойланып көрелік. Бостан-босқа шу көтеріп, кластың беделін түсіріп алмауды де ескеруіміз керек. Көшеновтың сабағына ешқайсымыз мін таға алмаймыз. Ал қылжақтығы... әлгі кім еді бізде оқыған?.. Ертаев Сауран ба еді? Содан қалған “кесел” деп ойлаймын, жүре бара түзелер. Солай ма, Әділов?-деді Қаным апай маған қарап.

– Солай, апай, – дедім сөзін коштап. – Меніңше, әзірше бүлінген ештеңе жоқ. Ал мінез әркімде де болады.

– Жарайды онда, үзіліс аяқталып қалды, сабақтарыңа кіріндер, қажет болып жатса, Көшенов жайын тағы да ойласармыз, - деп, Қаным апай Лаура екеуіміздің арамыздағы ашық байкала қоймаған тартысқа пәтуа айтқандай болды.

Лаура өзінің маған деген көзқарасын айқындап келе жатқан сияқты. Түсініп отырған боларсыздар, әрине, жаксы мағынадағы көзқарас емес. Бұның елеусіздеу бір көрінісі – мені атыммен емес, Әділов деп ресми түрде фамилияммен атауы. Несі бар, оның да фамилиясын ұмыта қойған жоқпын. Енді бұдан былай: “Жолдас Қуанбаева, сіздің айтып отырғаныңыз мүлдем дұрыс емес!” “Жолдас Қуанбаева, сізден ақыл сұрауды өз басыма кемшілік санаймын!” “Дұрыс айтасыз, жолдас Қуанбаева, кластың үлгерімінің жоғары болуына сізден басқамыз жеткілікті дәрежеде ат салыса қойған жоқпыз”. “Мектебіміздің мақтанышына айнала бастаған Үсенбеков Жыпылық жолдас Қуанбаеваның арқасында химия мен геометрия пәндерінен тамаша үлгерімге жетіп отыр, бұған қуануымыз керек!” деген сияқты ресми үндеу сөздерді оның фамилиясына қатыстырып айта алатыныма сенімдімін. Және бұл сөздер ешбір кекесінсіз айтылған сияқты болып естілуге тиіс. Себебі мұндай сөздерді класта өте жиі өтіп тұратын жиналыстарда ғана айтамын. Ал жиналыста сөйлеген сөзді кекесін, қылжак деуге ешкімнің қақысы жоқ. Рас, көпшіліктің арасынан біреулер, тіпті Лаураның өзі болса да, тым қатты айтты, асырып жіберді, пікірі ұшқары деп қарсы сөйлеуіне

әбден болады. Бұған мен қарсы емеспін, сөйлей берсін. Ең басты максатымызды мен орындап шығамын: оның фамилиясынсыз бірде-бір сөзді бос қалдырмаймын.

Күйкі қиялымды қоңыраудың үні бөліп жіберді. Соңғы сабақ аяқталды. Жаннұр апай әдеттегідей кластан шығып кетуге асықпады.

– Үсенбеков! Қуат! Сен кідіре тұршы, – деді ол сөмкесінен әлденені іздеп жатып. – Өлеңдерінді оқыдым...

Ә, белгілі көрініс. Қазір ол Қуатқа өлең жазып жүретін жасыл тысты қалың дәптерін қайтарады. Өлеңдерін мактайды: “Мына бір сөзің жақсы екен, мына бір жолың өте сәтті шыққан. Мына бір шумағың құйылып тұр, тағы сондай, сондайлар...” Ол бұрынғы ұялшақ, қыздай сызылған Үсенбеков емес, мактағанға танауы делдиіп мәз болады. Әне, Қуанбаева барды қастарына, Бану да кідіріп қалды. Жоқ, маған бір минут та кідіруге болмайды. Сенбі күнгі ілінісуден кейін Қуат – “Жыпылық” маған да теріс қарап қалыпты. Сірә, Айғатбек үшін өзінен кешірім сұрауымды күтіп жүрген болар. Күте түс, “Жыпылық”, сендей бос қауашақтың алдында бас иетін адамың мен емес.

Айғатбек бүгін ешкімге қосылған жоқ, өзімен-өзі жүрді. Қоңырау соғылар-соғылмастан зытып үлгеріпті. Онымен түсініскенім дұрыс болар еді, бірақ неге екенін білмеймін, өзімді тежей бердім. Айғатбек жаққа қарамауға тырыстым.

Сонымен, Әділов, тоғызыншы “а”-да өзіңнің кінәмшіл, менмен мінезіңнің кесірінен сопайып жалғыз қалдың. Бұлайша жүруге қанша уақыт шыдайсың, төзімдіңді көрерміз әлі.

Жоқ, жалғыз қалмаппын, міне, қасыма Сайынбек келді. Екеуіміз мектептен бірге шықтық. Оның бір қасиеті өзің сөз бастамасаң, үндемейді. Момын. Сабақты да сыбырлап айтады. Мұғалімдер қасына келіп, құлағын тосып тұрады. Әйтеуір, дұрыс жауап беретін сияқты, оған “білмейсің, оқымайсың” деп мұғалімнің ешқайсысы ұрыспайды. Оның ең жақсы көретін сабағы – математика, тактаның алдында тұрып, мұрны пысылдап, үн-түнсіз, бормен есепті шимайлап жатқаны. Есеп шығаруға пәлендей дауыс шығарудың қажеті жоқ, қиналмайды.

Алғашқы күндері класс жетекшімізден бастап бәріміз оны тосырмақ жүрдік. Өңкіген тұлғасына жарасымсыз сылбырлығы, сөзге сарандығы, бояуы тез құбылғыш шикіл сары жүзі – оның сырт кейпіндегі осы белгілер - Сауран кеткелі толық үлгерімге

жетуге талпына бастаған біздің кластың дәмесіне нұқсан келтіретін шәкіртті елестеткен. Күдігіміз орынсыз екен. Ал момындығы ештеңе емес, өзіне жарасады.

* * *

Айғатбектің тәртібіне байланысты мәселені Қаным апайдың ақыры класс талқысына салуына тура келді. Сол күні Айғатбек сабакка келмей қалды.

Жиналыс болатынын бесінші сабақтан соң Лаура хабарлады.

– Балалар, бір минутка тынышталыңыздар! “ЧП” – Төтенше жағдай! Сабақтан кейін кезектен тыс комсомол жиналысы өтеді. Күн тәртібіндегі мәселе - Көшеновтың, комсомол мүшесі Көшенов Айғатбектің тәртібі.

– Жапаров, сенің қатыспауыңа болады, есепке тұрған жоқсың. Сайынбек қарсылық айтқан жоқ.

– Сұрақ коюға бола ма, Қуанбаева жолдас!..

– Сұра, Әбілов.

Класс ду күлді.

– Менің фамилиям саған мазақ емес, Қуанбаева. Дұрыс атаңыз, атағыңыз келсе. Бұл – бір. Екінші, Көшеновтың тәртібі жөніндегі мәселені өткенде класс жетекші апаймен бірлесіп шешкен сияқты едік қой, әлде бүгін Көшеновтың жоқтығын пайдаланып, сыртынан сыбап алғыңыз келіп тұр ма?!

Класс тынып қалды. Лаура бір сазарып, бір бозарып тырс етпеді. Көзі жыпылықтап Үсенбеков орнынан атып тұрды.

– Әбіл, қызбаланбасаңшы. Ал фамилиянды аңдаусызда, былай, толқып тұрып шатастырып алды, онда тұрған не бар? Лаура сенің аты-жөнін ді мазақ етуді ойына да алған емес.

Қуаттың көсемсігеніне шыдай алмадым, қаным одан сайын басыма шапты. Орнымнан атып тұрдым.

– “Қуатбеков”, отыр орныңа. Сенен ақыл сұрайтындай дәрежеге жеткен жоқпын.

Қуаттың көздері жыпылықтап кетті. Класс ду күлді. Сайынбек те ыржиып отыр. Мен де оған қарап жымидым. Лаура мен Қуаттың қарсы сөз айта алмай үнсіз қалғанына өзімді жеңіскер санадым.

Бұл тартыс - Лаура екеуіміздің арамыздағы онсыз да жіңішкере бастаған дәнекерді біржолата үзген сияқты еді.

Жиналыс, дегенмен де, Көшеновсіз өтпейтін болды.

– Балалар, – деп Қаным апай класты бір шолып өтті де, көздерін маған қадады. Өздеріңнің жолдастарың Көшеновтың соңғы кездері тәртібі нашарлап кеткенін біліп жүрген боларсындар. Кластас жолдастары себебін біле алмай жүрген (Бұл арада Лаураны және мені меңзеп отырғаны – соқырға таяқ ұстатқандай айқын нәрсе). Соны білдік. Маған әкесі келді...

Үсенбеков әдетінше ойсыз, парықсыз сұрақпен класс жетекшінің сөзін бөліп, араға киліге кетті.

– Апай, оның әкесі тастап кеткен еді ғой?..

Қаным апай оның сөзін елеусіз қалдырып, сөзін әрі жалғастырды.

– Әкесінің айтуынша, Айғатбектің көше бұзақыларымен байланысы бар сияқты. Оны құтқаруымыз керек. Оған жолдастық ақылдарынды айтындар. Өзі бүгін сабаққа келмепті ғой, жиналысты кейінге қалдырғанымыз дұрыс болар. Қалай ойлайсың, Әділов?

– Апай, мен бүгін үйіне барып жағдайды білейін, – дедім орнымнан тұрып. – Мүмкін, шешесі ауырып қалған шығар...

– Солай істегендерің дұрыс. Қасыңа Қуатты ертіп, екеуің барындар. Өзімен ғана сөйлесіндер, шешесіне ештеңе демей-ақ қойындар.

– Жок, апай, жалғыз барамын, – дедім мен үзілді-кесілді.

– Бұл да дұрыс, – деді Қаным апай өте нәзік сезімталдықпен түсініп.

– Қосақталып жүрсендер, шешесі бірдеңе ойлап қалар...

Қуаттың мұндай сәттерде бір сөйлемей қалуы мүмкін емес. Міндетті түрде сөз қыстырып үлгереді.

– Апай, дегенмен де Әбіл екеуміздің бірге барғанымыз дұрыс болар еді, – деді ол қызарақтап. – Сіздің айтқаныңызға Әділовтың түзету жасауға қандай қақысы бар?!

Қаным Нұрмағамбетовна оның бұл өзеуреген сөзін естімеген адамдай, елеусіз қалдырды.

Айғатбек қос қолымен маңдайын укалап біраз үнсіз отырып қалды. Сосын басын кенет көтеріп алып:

– Әбіл, қалай ойласың, бұзақылармен байланысы бар дегені

класс жетекшінің өзінің сөзі болар?! Әкемнің менен дәл солай сезіктенуі мүмкін емес, – деді.

Үндемедім. Айғатбектің әкесінің класс жетекшіге не айтқанын кім білген?!

– Акша өте қажет, бірақ себебін айта алмаймын дедім оған.

Олай сұрады, бұлай сұрады, бәрібір айтпадым. Бермесеніз, басқа жолмен табуға мәжбүр боламын дегенмін ақырында. Мүмкін, апайға соны айтқан шығар?

– Класс жетекші апайдың әлгіндей деуі үшін сол сөздің өзі жетіп жатыр. Бекер айтқаның әкеңе. Енді бәрі де бүлінді. Сен олай деп неге айттың, Айғат?!

– Неге айтқаным белгілі емес пе. Кеше кешкілік апам бір таныс тәтей телефон шалып, бүйрек ауруларын емдейтін сауықтыру орнына жолдама табылып тұрғанын айтты. Апам телефонның бауын сүйретіп, ас үй жакка барып сөйлесті, бәрібір естіп отырдым: оған қазір жағдайының жоқтығын айтты, әзірше емханадан ем ала тұратын шығармын деді. Таңертең сабақтан калып, әкемнің жұмысына баруыма тура келді. Апамның жағдайы тілімнің ұшына келіп-келіп тұрды да. айта алмадым. Сосын әлгіндей дедім. Ұрысты. Неден зардап шегіп жүрсін деді. Киімің, кітабың, қағазың-қаламың, не керегіңнің бәрі менің мойнымда емес пе деп, өзінің парызын есіме түсірді. Сонда да айта алмадым. Басым салбырап, үйге келдім. Мен кеткесін мектепке телефон соққан ғой...

– Жоқ, өзі келіпті. Класс жетекші апай солай деді.

– Бәрібір ғой – телефон сокса да, келсе де – енді бүкіл мектеп білді десейші. Не істеуге болады. Әбіл, айтшы?

– Шындықты айту керек, Айғат. Онсыз болмайды. Егер акшаның саған не үшін керек болғанын айтпасаң, әңгіме ұлғайып кетуі мүмкін. Әзірше бұл тек класқа мәлім.

– Тағы да сол шындығына бастың. Мен өзімнің басым үшін калтырап отырғаным жоқ, түсінемісің! Апамды ойлап отырмын, маған оның ауырмағаны керек. Мені не десе о десін. Бұзақы десін, жүлік десін, маған бәрібір. Тек апам. апам...– Ол сөзінің аяғын айта алмай, кемсеңдеп кетті.

Мен оның иығына қолымды салып:

– Айғат, жыламашы, өзінді-өзін ұсташы.- дедім басу айтып.- Апаң емделуге барады. Сен жолдама табылғанын айтып, апана телефон соққан тәтейдің кім екенін білесің бе, соны айтшы маған.

– Ал тыңдадык, кайсысың сөйлейсіндер? - деді ол қабағынын астымен екеумізге барлай карап.

Айғатбектің сөзі өте мазмұнды да әсерлі шықты. Алка апай қабағын бір жазып, бір түйіп, сәл үнсіз отырды да:

– Әй, Әсила, Әсила, – деп басын шайқап қойды. Өз жағдайын ойламайтын неғылған бейберекет адам?! Сенің анау әкенді айтамын да, Әсилапың осындай бостығын пайдаланды. Кетем деді де, кетті. Оған қыңк деген шешен жоқ. Басқа біреу болса, оны жас әйелдің қасында тайраңдатып қоймас еді. Неғылған адам, білмеймін. Өткенде, тәуірмін, жазылып кеттім деп, жолдама керек емес деп, азар да безер болды. Әй, Әсила, Әсила!.. Қазір хабарласып көрейін, беріп қоймаса, ондай жолдама тұрмайды, шырақтарым!..

Алка апай біреудің телефонын қайта-қайта теріп, әуреге түсті де қалды.

Қараптан-қарап отырып мен қара терге түстім.

– Қап, мыналарды-ай, өмірі осы, бір босамайды,- деп киналды Алка апай. Бір кезде, әйтеуір, сымның ұшы босады білем.

– Әллеу, әллеу, галантерейный ме бұл?! Мырзақүлмісің? Мырзақүл, бұл мен ғой, Алка тәтең. Шүкір. Жаксы. Ағаң да аман, Аймашка да шауып жүр, оқуы жаман емес. Аузынан сені тастамайды. “Мырзақүл тәтемдей адам Алматыда жоқ” деп қояды. Бала білмей айтпайды ғой. Ия. Амандықтарыңды білейін деп қоныраулатып отырмын. Айтпақшы, анада айтқан “Трусковецті” Бағлан жезден не қылды екен? Бір керекке жарайын деп тұр. Менің звондағаным ыңғайсыздау болар, аралас-құралас болмай жатырмыз ол кісімен. Ия, өзіңнен күтем хабарын. Қазір. Шұғыл қажет. Ал жаксы! – Ол телефонның тұтқасын сарт еткізіп орнына қоя салды. – Қазір хабарын береді.

Сұрғылт телефон лезде қайта шылдырлап қоя берді.

– Әллеу, Мырзақүл, не болды? Көп жаса, айналайын! Қашан алуға болады? Бүгін болса да деймісің? Дайын. Қолымызда. Аламыз. Қазір, мен білейінші,- деп ол тұтқаны бір қолымен басып, біздерге қарады.- Ақшаларың бар ғой, өздерің ала бересіндер ме?

Басымызды шұлғыдық.

– Әллеу, Мырзақүл, саған қазір екі бала барады, школьниктер ғой. Ал жаксы. Хабарласып тұр. Орын әр уақытта дайын,- деп, трубкуны тағы да тарс еткізіп қоя салды.

– Балақайлар, іс оңға басайын деді. Қазір сендер...- деп, бізге аты ғана мәлім Мырзақүлге қалай барып, қалай қоятынымызды түсіндіріп жол сілтеді.

Айғатбек бір сәтке маған танданып қарап қалды.

– Оның не керегі бар?

Шынымды айтсам, басыма қандай шешімнің келгенін өзім де ажыратып үлгермедім. Әйтеуір, ақшаға байланысты шешілетін нәрсе болса, оның аспанда тұрған жұлдыз емес екендігін түсіндім. “Табылады!” деген жалғыз-ақ ой болды менде.

– Бәрі болады. Телефонын білесің бе, дереу хабарласу керек! Жолдаманы аламыз, өткізіп қоймасын дейміз. Түсіндің бе?!

– Қалайша сонда? Ақша ше, оны қайдан аламыз?

– Саспа, табамыз. Мен табамын. Сөз жоқ, табамын,- дедім даусымды сенімді шығаруға тырысып.

Айғатбек жүгіріп барып, телефон тұрған кішкене үстелдің тартпасынан алақандай кітапшаны алып келді. Әліпбилік тізім бойынша әркімдердің телефон нөмерлері жазылған кітапшадан ол таныс тәтейін таба алмады.

– Апаңның жұмысына хабарласайық, – дедім мен. – Кешегі жолдаманы тауып беретін тәтейдің телефонын сұрап аламыз.

– Неге керек болып қалды демей ме, сонда не айтамыз?

– Таптым. Сен былай дейсің қазір. Тыңда. “Апа, кешегі жолдама Әбілдің апасына керек екен, соны тауып беретін тәтейдің телефонын айтып жіберіңізші”, – дейсің. Түсіндің бе?

– Түсінуін түсіндім. Бірақ маған апам телефонды айтпайды, ол кісіге өзім телефон соғамын дейді ғой ондай жағдайда. Сонда не дейміз?

– Онда, әрине, әбден бүлдіріп аламыз. Ал сен сол тәтейдің жұмыс істейтін жерін білесің бе? – дедім Айғатбекке.

– Білемін, қонақ үйдің аға әкімшісі, әлде меңгерушісі ме, әйтеуір, сондағы басшылардың бірі. Апама ылғи біреулер телефон соғып, өздерінің таныстарына орын алып беруін сұрап жататын.

– Қонақ үйдің жолдама беруге қандай қатысы бар? Мүмкін басқа жерде істейтін болар, есіне түсірші,- дедім оған.

– Есіме түсіретін ештеңе де жоқ, анық білемін: сол қонақ үйде істейді.

– Қызық екен?! - дедім сәл ойланып қалып. – Мүмкін, ол кісінің жолдасы сауықтыру орындарына жолдама беретін мекемеде қызмет істейтін болар...

– Мүмкін...

– Онда, кеттік қонақ үйге,- дедім оған. – Уақытты оздырмауымыз керек.

– Сонда ол кісіге, әлгі тәтейге деймін, не дейміз, Әбіл?

– Жолдаманы алатын болдық дейміз.

– Ал апама ше, апама не дейміз? Оның бас тартуы мүмкін ғой. Онда сенің ақшаң текке кетеді,– деді Айғатбек, тура мен ақша тауып, жолдаманы қолға түсірген адамдай.

– Бір айласын табармыз, қобалжыма, Айғат,– дедім оны арқасынан қағып.- Ең бастысы қобалжыма, бәрі реттеледі, көр де тұр!

Қонақ үйге заматта жетіп келдік. Өкінішке орай, Айғатбектің шешесіне таныс тәтейдің бүгін демалысы екен. Жұмысқа шығатын кезегі ертең көрінеді.

Айғатбек екеуіміз мынаған келістік. Ертеңге шейін менің қолымда ақша болады. Сабактан шыққасын қонақ үйге келіп, тәтеймен сөйлесеміз де, мән-жайды жасырмай айтып, қалай да Айғатбектің апасын емделуге баруға көндіріңіз дейміз.

Қонақ үйдің алдынан екеуіміз екі айрылдык. Айғатбек – үйіне, ал мен – әкемнің жұмысына. Ақшаны басқа кімнен сұраймын.

Әкем жұмысында болмай шықты. Ұзын бойлы, ақ құба қыз қолындағы айнаға қарап отыр. Маған мүлдем көңіл аудармады. Тамағымды кенедім. Ол көзінің қиығын бір аударды да, үндеген жоқ.

– Әпкей, Жарас Әділович қайда екен, айтып жібермейсіз бе? – деп сұрадым.

– Қай бөлмеде болушы еді, ол кісі ылғи осы өзінің класында сабак өткізеді. – Ол қазір жоқ, көріп тұрған жоқсың ба өзің?

– Көріп тұрмын ғой, тәтей. Тек түсінбей тұрғаным, – ол кісінің бүгін сабағы бар емес пе еді? – дедім батылсыздау үнмен.

– Сабағы болған, енді жоқ, значит не будет его сегодня. Ал сен кімсің, балакай? – Қасының орнына кішкентей ғана сызат қалдырып, өңгесін жұлып тастаған ұзын қыз үстелдің астында көсіліп жатқан сирағын жинап алды.

Мен жауап беріп үлгермедім, өзі:

– А-а, понятно! – деді күлімсіреп. – Баласысың ғой, похож. Он у нас первый красавец! Так бы и сказал. Жарас Адиевич музыка училищесіне кеткен, ол кісі жюридің мүшесі, там какой-то большой конкурсный концерт проходит.

Ұзын қыз шұбар ала сөздермен әкемнің, қысқасы, жұмыста жоқ екенін жеткізді.

Басымды изедім де, есікті ашып, дәлізге шықтым. Сыртқы есіктің

аузынан Нүкен ағайды кездестірдім, Ол ішке кіріп келе жатыр екен.

– Оу, батыр, қайдан жүрсің?! Тұу, өзің дәу жігіт болып кетіпсің ғой. Жаздан бері көріп тұрғаным, қалай тез өсесіңдер! – деп мені көргеніне өзінше мәз-мейрам болып қалды.

Әкеме келгенімді айттым. Жұмысында жоқ екен дедім.

– Қап, мен де сол кісіге келіп едім. Кім бар бөлмесінде басқа? – деді Нүкен ағай өзінің жолы болмағанына абыржыған сынай танытып.

– Бір ұп-ұзын қыз отыр... – дей салдым.

– А, Юлия ғой, Жәкеңнің аспиранты, – деді Нүкен ағай. – Білмеуші ме едің? (Ол, сірә, әкемнің аспиранттарының бәрін біздің де білуіміз міндетті деп ойлайтын болса керек).

– Жок, қазақ қыз, Нүкен ағай, – дедім оны басқа біреумен жаңылыстырып тұрған болар деп ойлап.

– Сол ғой, ұзын қыз болса. Юлия деп былайынша айтамыз, Үркімтай ғой өз аты. Сен осында тұра тұр, мен ішке кіріп шығайын, сосын үйге бірге барамыз, маған Жәкеңмен міндетті түрде кездесу керек, – деді ол басқышты екі-үш аттап, жүгіре көтеріліп, ішке зып беріп кіріп кетті.

Менің басымда жалғыз ой ақшаны қалайда бүгін табуым керек. Бүгін апам түнгі кезекке кетеді. Тезірек үйге жетіп мән-жайды оған түсіндіруім керек. Абзалы, менен гөрі әкеме оның сөзі өтімді болар. Қарызға ақша бере тұруға әкемді қайтсе де көндіре алады. Ал егер көндіре алмаса ше? Мүмкін, табан астынан тауып беретін ақшалары болмай қалар. Онда не істеуге болады? Айғатбекке берген уәдем күйрейді. Тек қана уәде емес, ойға алған барлық ісіміз дым болмай қалады. Бәрі менің кесірімнен болады. Жок, қалайда табуым керек. Нүкен кіріп кеткен есікке шыдамсыздана қарап қоямын.

“Тап бола кеткенін көрмеймісін. Күте тұр дейді. Неге күтем? Мен болмасам, үйге өзі бара алмай ма?! Кеттім. Кездескенше, Нүкен ағай!”

Кенет басымда бір ой жылт ете қалды. Ақшаны Нүкен ағайдан сұрасам қайтеді. Сірә, онда тиын жағы жеткілікті болуы керек. Жалғыз өзі, бойдақ. Көп ақша жұмсайтын семьясы жоқ. Алған ақшаларын көп қылып жинап жүрген шығар...

Өз ойыма өзім қуанып кеттім. Ақша мәселесі аяқ астынан опонай шешілгендей көңілім сергіп сала берді. Енді Нүкеннің тезірек шығуын асыға күттім.

Уақыт өтіп жатты, шығатын Нүкен жоқ. Дегбірім каша бастады. Ішке кіріп шықсам ба екен деп бір-екі рет окталып-окталып қойдым. Бірақ ұзын қыз есіме түсіп кетті де, бұл ойымнан айнып қалдым. Не де болса, ақшасы көп, қайырымды Нүкенді шыдамдылықпен күтуім керек. “Бір, екі, үш, төрт, бес, алты...” Көшеде ерсілі-қарсылы жөңкіліп бара жатқан машиналарды санаймын. Жаңылысып қалып, қайта санаймын, бәрібір шығатын Нүкен жоқ. Біресе машинасы ағылған көшеге қараймын, біресе өзгелер шығып, маған керекті адам ғана шықпай жатқан меңірейген безер есікке қараймын. Тонғанымды да ұмыттым. Көше шамдары жанды.

Есіктен шығатын адамдардың қарасы азая бастады, ал Нүкен әлі жоқ. Өтетін уақыт өтті, не де болса ішке қарай жүрдім. Осы кезде ар жақтан самбырлап сөйлеп келе жатқан Нүкеннің даусын естідім де, қалт тұра қалдым. Қасында манағы мен көрген ұзын қыз, ол екі езуі екі құлағына жетіп, мәз болып келе жатыр. Егер қарсы алдарынан шықпасам, мені көрмей де кететін түрі бар. Әрине, ұзын қыздың көзі ұстазының баласын бірден шалып қалды.

–Боже мой! Әлі күтіп тұрсын ба папанды? Мен айттым ғой саған. ол кісі келмейді, болмайды деп. Нүкеннің мені біржола ұмытып кеткені бірден-ақ белгілі болды. Бірақ бұны ол сездіргісі келмеді.

– Әбілжан-ай, күтіп қалыпсың ғой. Шықпағасын кете бермедің бе? Іште бір жұмыстар... әңгімелер болып шыға алмай қалдым. Сен бұртіма жаман ағаңа. Жігітсің ғой. Юлия-Үркімтай да оның жоп-жорта көлгірсігенін коштап:

– Әрине, жігіт! Я с первого взгляда заметила, – деп қойды.

Байқап отырған боларсыңдар, ұзын тұра қыздың сөздері төбеден түскендей. Жактырмаған шырайымды, әрине, бұл арада танытпаймын. Күлімсіреген болам. Екеуінің де айтып тұрған сөздерін өзімді еркелеткені ғой деп түсінемін.

Бойлары жағынан ала-құла үшеуіміз көше бойына шықтық. Нүкен Юлия-Үркімтайға такала түсіп қатар жүргісі келеді. Байқап келем, Нүкеннің төбесі оның иығына жетер-жетпес. Сырт көзге ерсілеу. Бірақ Нүкеннің бұнымен ісі жоқ.

Келесі көшенің қиылысына келгенде, Нүкен ұзынтұра серігін алға оздырып, менімен қатарласты.

– Әбілжан, жағдай былай болып тұр, мен бүгін сіздің үйге бара алмаспын, сірә. Мынадан ұят,- деп иегімен Юлия – Үркімтай жакты нұсқады.

– Қанша айтқанмен әйел адам, құрдан-құр, сыйламай жібере салу менің атыма жараспас. Түсінесің ғой өзің, ұрыспайсың ғой, солай ма?!

Көкейімді жылытқан сәулелі үміт қас қағымда көздерімнен бұл-бұл ұшып кеткендей болды.

– Түсінем, ұрыспаймын, солай, Нүкен аға. Біздің үйге бармауыңызға да рұқсат. Тек мен сізден... әлгі, мынандай бір...

– Бірдене сұрағың келіп тұр ма, қысылма, айт. Айта ғой, өзіміз емеспіз бе!

Оның аузынан шығып кеткен “өзіміз емеспіз бе” деген жалғыз ауыз сөзі жағдайымды әжептәуір жеңілдетіп тастады. Мән-жайды барынша түсінікті, қысқа айтып бердім. Ол сағатына бір қарап, ұзын тұра қыз жакка бір қарап, мені мазасыздау кейіппен тыңдады да:

– Қап! – деп өкініш білдірді. – Досыңның жағдайы жаксы емес екен. Сонда шешесі де, әкесі де оған акша тауып бере алмай жүрген ғой. Қандай тасбауырлық!

Ол басын шайқап, сағатына тағы бір қарап қойды. Менің сөзімді оның дұрыс ұқпағанын, дұрыс ұққысы да келмегенін түсіндім. Көңілім сұлқ түсті.

– Сені түсінемін, бірақ казір менде соқыр тиын да жоқ. Былай енді, сұрастырып, тауып беруге болар еді, көріп тұрсың, уақыт кеш боп кетті,- деді камыққан адамның үнімен.

– Кешіріңіз, Нүкен аға...

– Ренжіме. Келістік қой. Жігітсің... - Ол ұзап кеткен серігін қуып жетуге асығып, жүгіре басып дедектей жөнелді.

Көңілім әлем-жәлем. Өзімді дәрменсіз сезіндім. Көмекейіме өксік тығыла берді. Бірақ ызаның безер жасы көзімнен шықпай қойды.

...Үйге келсем, апамның көзі бұлаудай. Жылаған.

– Қайда жүрсің, шырағым-ау. Әкең анау - сені іздеп бүкіл қаланы кезіп кетті. Мен жұмысымнан қалдым. Не болды, қайда жүрсің таңертеңнен бері?!

Гүл де апам қабаттасып, ашы тілімен іліп-тартып кетті.

– Ұзақ серуендеу оқушы балаға жараспайды, біліп қой!..

– Сендер қашан өздеріңмен өздерің боп кеткенше біздерге көрсететін күндерің осы ғой, -деді апам күйінішін жасырмай. - Әкең сені қайдан іздеп жүр екен?

Есіктен кіре өзіме айтылып жатқан сөздерге мен жауап қатқан жоқпын. Үн-түнсіз шешіндім, жуындым. Қолыма кітабымды алып,

диванда үн-түнсіз отырдым. Әдепкідегідей емес, апам да сабасына түсті. Қасыма келіп: “Ия, енді қайда болғаныңды айтатын боларсың, тентек бала” деп шашымнан сипады.

– Сен ана жакка бара тұр,– дедім Гүлге.

– Маған естуге болмай ма құпиянды? – деді ол өкпелі шыраймен.

– Болмайды! – деп шорт кестім.

– Гүл, Гулятай, бара ғой, жарайды, ағаңның айтқанын тыңдай сал,– деді апам оны аркасынан қағып.

Ол селкостау бұрылып, бөлмеден шығып кетті. Барлық жайтты түп-түгел айтып бердім. Апам сөзімді бөлмей тыңдады. Тыңдап болды да, күрсініп қойды.

– Ана деген сол, байғұс баланың шырылдап жүргенің көрмеймісің!... – деді апам жанарына үйіріле қалған жасты кол орамалымен сүртіп. – Мейіріміңнен айналдым, құлдығым, жүрегіннен айналдым, елжіреген... Доска, адамға жасаған қайырымыңның шарапатын көр, Әбілтайым!.. Бәрі болады, бәрі табылады...

Апам егіліп кетті.

Мен оны құшақтай алдым. Өн бойымда ана әлдиін аңсаған сәбилік сағыныш тәрізді бір ғажайып, мейірімді күй тербеліп жатты.

* * *

Бірінші сабакка қоңырау соғылған кезде класс жетекші Қаным апай Лаура екеуімізді мұғалімдер бөлмесіне шақырып алды. Мұғалімдер класс-класка тарап, үшеуіміз оңаша қалдық.

– Ия, Әділов, баянда,– деді класс жетекші.

– Апай, егер рұқсат етсеңіз, өзіңізге ғана айтсам,– дедім Лаураға көңіл де аудармай.

– Көшенев туралы Қуанбаевадан жасыратын нең бар, айта бер, – деді ол Лаураға қарап қойып. – Кластағы комсомол жетекшісі барлық жағдайдан хабардар болуы тиіс...

– Болмайды, апай. Бұл тек өзіңізге ғана айтатын нәрсе, оның естуі міндетті емес.

– Мынауың жаңалық болды ғой, Әділов, – деді Қаным апай. – Қуанбаева, сен сабакка бара бер, кейін сөйлесерміз. Лаура тырс деген жоқ, бұрылды да, шығып кетті.

– Ал, құлағым сенде, – деді апай диванға жайғасып алып. – Сен де отыр.

Айғатбектің басындағы жайтты класс жетекшіге бүкпесіз, түп-

түгел айтып бердім. Комсомол жиналысын ашып, оны талқыға салу – көзсіздік дедім, оның жанын жаралау деп түсіндірдім.

– Жарайды, Әділов, қызбаланба, сенікі дұрыс емес деп отырған жокпын ғой. Дұрыс, бәрі дұрыс. Достық, міне, осындай болуы керек,- деді ол мені сабырға шақырып. – Тек бұл мәселені осылайша жылы жауып қоя салғанымыз, үндемегеніміз дұрыс бола ма? Ойланшы, Әділов,а?..

– Меніңше, дұрыс болады. Тіпті бұл туралы класка да айтпаймыз әзірше, – дедім орнымнан шыдамсыздана атып тұрып.

– Отыр, отыр,- деді Қаным апай. – Ал әкесіне не дейміз? Ұлыңызды класс жиналысына салдык, бұзақыларға еріп жүргені рас екен, енді өйтпейтін болды, түзелетін болды деп өтірік айтуымыз керек пе сонда?! Қалай ойлайсың? Бәрібір шындықты айтуымызға тура келеді. Өтіріктің құйрығы бір-ак тұтам. Қалай ойлайсың, Әділов?..

“Қалай ойлайсың?!” Мұғалиманың айтып отырғаны дұп-дұрыс. Қарсы дәлел айту киын. Дегенмен де өз ойымнан қайтпадым.

– Апай, барлығын түсінемін, бірақ осы амалды қазір лажсыз қолдануыңыз керек,- дедім.

– Неге “қолдануыңыз” керек дейсін?! “Қолдануымыз” керек де. Бұл арада Көшеновке жанашыр мен ғана емеспін ғой: сен, Лаура, Қуат, тағы кім?.. Кластың барлық комсомол мүшелері жанашыр емессіндер ме?!

– Жанашырлар сыртынан жиналыс ашамыз, тәртібін қараймыз деп даурықпас болар.

– Әділов, сенің осындай мінезің бар. Достарың, кластастарың жайлы осылай қиянат ой ойлауға бола ма екен?! Біріншіден, жиналыс ашу керек деген мен, екіншіден, олар Айғатбектің басындағы жайдан бейхабар ғой, - деді Қаным апай сәл-пәл қабағын шытып.

Мен үндемедім, мұным – класс жетекшінің пікірімен келіскендігім емес. Басқа-басқа, Лаура мен Қуат турасындағы пікірімнің әзір өзгере қоймайтынына кәміл сенімдімін.

– Сонымен, Әділов, неге келісеміз?- деді класс жетекші апай. “Бейтарап” тактикасын қолдануға келісеміз бе?

– Келісейік, “Бейтарап” тактикасын ұстануға келісейік, – дедім өзіне риза болғанымды жасыра алмай күліп. - Апай, сізден бір өтінішім: мұны класс та, тіпті Лау... Қуанбаева да әзірше білмей-ак қойсын. Ал әкесіне...

– Ал әкесіне шындықты айтуымыз керек. Айғатбек, әрине, мұны білмейтін болады,- деді Қаным апай.

Мұғалімдер бөлмесінен қуанып шықтым. Осы сәтте үзіліске қоңырау соғылды. Класка кірмей, Айғатбекті мектеп дәлізінде күтіп тұрдым. Бірақ ол кластан шықпай қойды. Сайынбектен “Айғат қайда?” – деп сұрасам, “Іште отыр ғой ол”, – дейді.

Ол иегін тартаға сүйеп, класта жалғыз отыр. Қасына алқын-жұлқын жетіп барып:

– Айғат, қолды әкел, біз жеңдік,- дедім.

– Кімді жеңдік? – деді ол селкос қана.

– Әділетсіздікті. Бұл – нағыз жеңіс, неге қуанбайсың? – деймін оның иығынан жұлқылап.

– Қуанатын ештеме де жоқ. Әбіл, – деді ол самарқау қалпынан айнымай. – Әкем кеше менің барлық әрекетім туралы апам да хабарлап үлгеріпті. Баланы баға алмасаң, дұрыс тәрбие бере алмасаң, қолыма аламын деп қыр көрсетіпті. Апам түнімен ұйықтамай шықты.

– Сонда да шындықты айтқан жоқсың, солай ма?

– Солай, айтқан жоқпын. Апам мені бұзақыларға қосылады деп еш уақытта ойламайды. Ақшаны одан не үшін сұрағанымды дәл білмегенімен, сезген сияқты.

– Қалайша сезеді?!

– “Қалайша, қалайша” дейсің ғой, өзінің табысын зорға-зорға жеткізіп жүргенін көрмей, білмей жүр деп ойлайды дейсің бе?! “Әкеңнен ақша сұрап алып, мені асырамай-ақ қой”, /0 деп кейіді. “Ондай жақсылығыңның бір тиынға керегі жоқ” деді...

– Ал сонда енді жолдаманы не істейміз? Алмаймыз ба?! Бастаған істі орта жолда тастаймыз ба?! – дедім Айғатқа жыным келіп.

– Ал ақшамыз қайда оған?!

– Бар. Кеше болады дедім ғой. Біздің үйде. Апам кассадан алып, үстелдің тартпасына салып кетемін деген. Сабактан шыққасын тұп-тура үйге тартамыз да, әрі қарай кешегі тәтейіңнің жұмысына барамыз.

Ол өзінің бірнеше күннен бері басын қатырып жүрген мәселесін оп-оңай шешіле қалғанына сенбегендей маған жалтақ-жалтақ қарай берді.

– Рас айтамын, сен маған сенбей отырсың ба? – дедім мен. – Апам жағдайды бірден түсінді...

– Ал әкең ше? – деді ол сұраулы кейіппен.

– Ол да түсінді, тіпті сөзге келместен, көмектесуіміз керек деді...

Айғатбек жүзін терезеге қарай кілт бұрып әкетті. Жанарына лықсып келіп қалған жасты маған көрсеткісі келмеді.

* * *

Қонақ үйде қызмет істейтін Айғатбектің таныс тәтейі – Алка апай жайдары кісі екен.

– Ой, Айғатик, айналайын, – деп досымның бетінен сүйді. Менің қолымды алды. – Апаң қалай, жақсы ма? Сирек хабарласатын болып кеттіңдер, менің де қолым тимейді. Аймашканың сені көргісі келіп жүр, келмейсің бе үйге? Мына бала досың ба? Әбіл... аты жақсы екен.

– Өзі де жаман емес, – деп Айғатбек қуақыланып қойды.

– Әрине, әрине, аты жақсы болғасын, өзі де жаман болмайды, – деп Алка апай менің мерейімді одан сайын көтеріп тастады. Келісіміміз бойынша, Айғатбек шаруасын өзі айтуы керек. Бірақ дидактасу рәсімі тым созылып кетті. Алка апай бізден шаруа сұрауға асықпайтын сыңайын танытты.

– Өздерің де мектептен шыға тартқансыңдар ғой, қазір дәмханадан тамақ дайындата қояйын, – деп, телефонның құлағын бұрай бастады.

– Рақмет, апай, біз тамақ ішкенбіз, – дедім мен тамағымды кенеп. – Біздің жұмысымыз...

– Рақметті кейін айтасыңдар, – деп Алка апай сөзімді бөліп жіберді. – Әллеу, Дәметпісің, саған қазір екі бала барады, школьниктер ғой, жақсылап тамақтандырып жіберерсің. Есебін маған жазып қой. Ия, сөйт. Дұрыс. Манағыдан маған екі-үш кило бөлектей сал. Свежий ма?! Одан да қой. Осы сенбіде Әлекеңдер келеміз деген, әлгі жақсы шараптарыңды тауысып алма, “НЗ”-ға сақтап қоя сал. Сөйтерсің. Ия, түсіндім, ол солай екені солай. Жарайды, телефоннан айтпай-ақ қой, кейін...

Алка апайдың меселін қайтара алмадык, жетінші қабаттағы дәмханаға барып тамақтануға тура келді. Дәмханашы тәтейі лыпылдаған, сөзі де, қимылы да тез кісі екен.

– Жей қойыңдар, іше қойыңдар, айналайыңдар, – деп асты-үстімізге түсті. Сөзінің арасында екеуімізге алма-кезек қарап:

– Алка Бәделовнаның кімі боласыңдар? – деп елеусіз ғана тергеп қойды.

– Інісі, – дедім Айғатбекті иегіммен меңзеп.

– Інісі, – деді Айғатбек мені меңзеп.

– Ә, інілері екенсіндер ғой, жақсы балалар екенсіндер, – деп, ол тағы да лыпылдай жөнелді. – Кофе ме, шай ма, не ішесіндер?

– Сыра, – деді Айғатбек.

Мен үстелдің астынан оның аяғын басып қалдым.

– Тоңазытқышта тұрған, тамақтарың ауырып қалмай ма?! – деп дәмханашы тәтей екеумізге жанашырлық білдірді. Айғатбектің сыра сұрағанына ол тіпті мән де бермеді.

– Әрине, ауырады, оның керегі жоқ, – деп, Айғатбектен бұрын жауап беріп үлгердім. – Шай берсеңіз лимонмен...

Осы кезде дәмханаға ұзын сұр макинтош киген, жүзі маған кереметтей таныс бір адам кіріп келе жатты. Кім дейсіздер ғой? Біздің баяғы, таудағы саяжайы қатар көршіміз. Қолында таяқ. Жан-жағына секеммен қарайды, бет келбеті – суық.

Дәмханашы тәтей елпең ете түсті.

– Аға, кош келдіңіз, төрлеңіз, көптен көрінбей кетіп едіңіз, ауырып-сырқап қалған жоксыз ба?

Ол таяғының кайкы басын қарына іліп алып, арқа жағын бізге беріп дәмханашымен сөйлесіп кетті. Сөздері де құрғақ, қатқыл, оның үстіне даусы да қарлығыңқы, құлаққа жағымсыз естіледі.

-- Кәрілік дегенің жақсы нәрсе емес екен, айналайын. Өз балаң өзіңнен теріс айналады. Солар аурусың дегесін, біраз емделіп шықтым. Ия, хым. Хым, ия. Нең бар? Аздап, кішкене...

Мен тезірек кетуге асықтым.

– Апай, рақмет сізге, – дедік те, шыға жөнелдік. Алқа апай телефонның “құлағында” отыр екен. Екеумізге “отыра тұрындар” дегенді көзімен айтып, трубканы тыңдай берді. Сірә, ол кісіге звондап жатқан, дәлірек айтқанда, сымның бір ұшында отырып қазіргі сәтте сөйлесіп жатқан адам өте бір сөзшең адам болса керек. Алқа апай арасына сөз қыстыра алмай дымы құрып отыр. Пулеметтің оғындай жауған сөзге ол “ым, ия, ым, ия” дегеннен басқа қарымды жауап қайтара алмайды. Осы “ым, ия” мәслихаты тағы біраз уақытты “өлтірді”. Ақыры Алқа апайымыз телефонның “тұтқынынан” босады-ау.

– Қалай, жігіттер, нығайып алдыңдар ма, тойды ма қарындарың? – деді.

– Әбден тойдық, апай, енді шаруамызды айта отырсақ, – деп Айғатбекке қарадым.

– Келіп тұрындар, айналайындар. Әбіл, айнам, сен де кел.
Әсиланы өзім көндірем, саспаңдар...

Сыртқа шыққасын Айғатбекке:

– Алқа апай қандай тамаша адам!-дедім.

Ол үндеген жоқ.

* * *

“Бейтарап” тактикасы класс жетекші апай екеуіміздің ғана құпиямыз болып қалды.

Көшеновтың тәртібін класс жиналысында карауға Қаным Нұрмағамбетовна апайдан келісім ала алмағасын Лаура Айғатбекті “түзу жолға” салып жіберудің басқа амалдарын қарастыра бастады. Бір амалдың ретінде ол баспасөзді, дәлірек айтқанда, қабырға газетін пайдаланды. “Жас қайрат” деп аталып, атаулы күндердің қарсаңында шығып тұратын газетімізде “арнаулы тілшінің” Айғатбек туралы жазылған әзілі жарық көрді. “Арнаулы тілшінің” кім екенін іштеріңіз сезіп отырған болар, ол - Үсенбеков Қуат. Лирикалық өлеңге ғана емес, шұбатылған кара сөз жазуға да таланты гүлдеп келе жатқан жас шығармашының аз-мұз икемі бар екен. Мақтауымыз жалаң болмасын, “шығармасынан” үзінді ойып алайық:

“Көшенов Айғатбек – әлі құпиясы толық ашылып болмаған “феномен” адам. Өзінің әр нәрседен жан-жақты хабары бар: мектеп абыройын, қала берді, класс абыройын қорғайтын үлкен жарыстарға қатысып жүлде алмаса да, тиіп-қашып спортпенен әуестеніп қояды. Мәселен, бұдан бірер жыл бұрын ат спортын әурелеп, одан жолы болмағасын өз бетінше “қаратэмен” айналыса бастады, алайда мұны да тиянақтаудың сәті түспеді. “Феномен” Көшеновтың ең басты қасиеті – қылжак сөздің “суырып салмасы”. “Арқасы” ұстаған кезде қасында тұрғанның кім болғанына қарамайды: мұғалім бе, үлкен бе, кіші ме, қыз ба, ұл ма, бәрібір, беті бүлк етпестен, аузына келгенін қойып қалады. Өкінішке орай, оның осы “басты қасиеті” класс алдындағы беделіне әжептәуір нұқсан келтіріп жүр.

Бірақ бұған өкінетін ол жоқ, алаңсыз, уайымсыз тыныш өмір сүріп жатыр...”

Одан әрі де осы сияқты ұсак әжуаның сарынымен кете береді. “Арнаулы тілші” өзінің Айғатбек жөнінде білетін бар дерегін сарқа пайдаланыпты.

“Жас қайраттың” алдына топыла қалғандардың көзі, сөз жоқ, алдымен осы “Феномен Көшенов” деген тақырыпқа түседі. “Арнаулы тілшінің” еңбегін бағалауымыз керек – жазған шағармасының күлкі шақыратыны рас. Тіпті Айғатбектің өзі де еріксіз жымып қойды. Газет ілінген күні Қуат тісінің ауырғанын сылтау етіп, сабақтан кетіп қалды. Оның бұнысын – кейіпкерінен сескенгені деп түсінуіміз керек. Айғатбек Қуаттың бұнысына да күлді. Екеуіміз де күлдік.

– Әбіл, дегенмен де менің әлі беделім бар ғой деймін.

– Сыншының өзі тайсақтап жүр емес пе? – деді Айғатбек.

– Айғат, бір жаксы идея келді маған! – дедім үзіліс арасындағы бір қалтарыста.

– Жаксы идеяны баста сақтау өте зиян, ал айта қойшы, – деді ол әзілдеп.

– Жоқ, айтпаймын! Идеяның жүзеге асқан нәтижесін бір-ак көресің. Сол - қызық!

– Дегенмен де...

– Болмайды дедім, болмайды!

– Ех, Петрарка, Петр... – Айғатбек дәл осы кезде қасымыздан өтіп бара жатып, біз жакка жалт қараған Лаураны көріп сөзінің жартысын айта алмай мүдіріп қалды.

Мен төмен қарадым. Ештеңені байқамаған адамға ұқсай қалдым. Айғатбек мені бүйірімнен түртіп қалып:

– Сенің сүйкімдің көзін алартып бара жатыр-ей, – деді.

– Нағыз Петрарканы менімен шатастырып тұрғанына ызаланып бара жатқан болар шамасы, – дедім мен зорлана күлімсіреп.

– А, түсіндім, түсіндім! – деп Айғатбек ыскырып жіберді. – Сен енді Петрарка емес екенсің ғой?

– Иә, мен Петрарка емеспін...

* * *

“Жас қайраттың” бетіндегі “Феномен Көшенов” деген макала бір түннің ішінде “Феномен Үсенбеков” боп өзгеріп шыға келді. Бұл жолғы “арнаулы тілші” кім дейсіздер ғой? Жә, ойланып көріңіздер, бірден айта салғанның қызығы болмайды. Тура сондай қағазға жазылып, кешегінің үстіне жапсырыла салған шығарманың мазмұны мынандай еді:

“Үсенбековтың “феномен” бола бастағанына көп уакыт өте

койған жок. Рас, қағаз былғап, өлеңге ұқсас бірденелер жазып жүретінін қарғадайынан білетінбіз. Мұнысын тоғызыншы “а”-ны елең еткізерліктей құбылыс деп қарауымыз, жолдастар, әнтектік. Оның талантына “бас июшілер” арамызда кездесіп қалады. Бірақ ондайлар көп емес, біреу, асып кеткенде екеу. Сонда Үсенбековтың несі “феномен” деген орынды сұрақ туады ғой? Біздің тиянақты түрде жүргізген зерттеуіміздің нәтижесі мынандай пікірге саяды: бұл адам қазір өзінің он алтыға тола қоймаған жас шамасын ескермей, тез үлкею әрекетінде жүр. Ал бұл әрекет әзірге сәтті жемістерін бергенімен, кейін Үсенбековтың мінез-құлқына зиянды әсерін тигізуі мүмкін. Атап айтқанда, данғойлық, өзін өзгелерден биік сезіну, жікшілдік, іштарлық, тағы да сол сияқты жаман қасиеттерден арыла алмай қалуы мүмкін. Бірақ өз келешегіне біздің “жарық жұлдызымыз” ешбір күдіксіз, жарқын сеніммен қарайды. Бұған дәлел, оның кейбір сабақтардан семіз “төрттіктің” деңгейінде үлгерім бере бастауы. Үсенбековтың бұл жетістігі, әрине, жеке басының талпынысы. Ешкімнің бұған таласы жоқ. Қуанамыз, қол соғамыз. Бірақ кейде құр талпыныстан да дым шықпай қалуы мүмкін ғой. Талпынысқа қанат бітіретін мықты сүйеу керек. Міне, сондай “мықты сүйеу” орташа Үсенбековты орташа үлгерім беріп жүргендердің арасынан суырып алып, ел қатарына қосты.

Осының бәрі, түптеп келгенде, Үсенбековтың бұрынғы елеусіз өлеңшінің “феномендік” өзгерістері деп айтуымызға, жолдастар, әбден болады”.

Мектеп дәлізінде ілінген газеттегі бұл өзгерісті үшінші сабаққа шейін ешкім байқамады. Идеямды жүзеге асырып қойып, тым-тырыс отырмын. Бұдан Айғатбек те бейхабар.

Үшінші сабақ – тарих, директордың сабағы болатын. Лаура класка директор ағаймен бірге кірді. Оның қолында – шиыршықтап бүктеп алуға үлгермеген қабырға газеті.

– Не дейсің, Қуанбаева, түсіндірші асықпай,- деді директор ағай – класс журналын үстелдің үстіне қойып.

– Ағай, бұл Көшеновтың әрекеті. Кеше өзі туралы жазылған сын макаланы жұлып алып, орнына Үсенбеков

– Жаксы, балалар, отырындар. Қуанбаева, сен де отыр, - деді директор ағай сабырлы даусын өзгертпей.- Көшенов, бұл қалай? Өзің жаксы оқитын оқушысың, мұғалімдерің мақтайды. Ал мынауың рас болса, жарамаған екен. Қаным апайларыңа ескертемін, дұрыстап сөйлессің өзіңмен.

– Ағай, ол Қаным апайды тыңдамайды! – Бұл – Қуаттың даусы. Оны Лаура коштады.

– Көшеновтың тәртібі шектен шығып бара жатыр, ағай. Оның көше бұзақылармен байланысы бар, класс жетекші апайға әкесі хабарлаған...

Директор екі қолын көтеріп, “тынышталындар” дегендей белгі жасады. Лаура сөзін аяқтай алмай қалды.

“Бәрі бүлінді,- деп ойладым,- бәрі бүлінді. Қандай ақымақпын! Нем бар еді сол газетте, нем бар еді?”

– Қазір – сабақ уақыты. Көшеновпен кеңседе сөйлесерміз, – деді директор ағай.

Айғатбек жакка карауға батылым жетер емес. Қабырға газетін бүлдірген мен екенін ол, сөз жоқ, біліп отыр. “Істеген істі мойныммен көтеремін. Қазір сабақ біткен бойда барлығына кінәлі мен екенімді класқа мәлімдеймін. Директор ағайдың көзінше мойындаймын”.

Қоңырауға шейін шыдамым әрең жетті. Қолымды көтердім. Класс журналына әлденелерді түртіп жазып жатқан директор ағай мен жакка карамастан:

– Айта бер, Әділов! – деді.

– Ағай, қабырға газетін бүлдірген – мен. Көшеновтың жазығы жоқ. Ол бұл жайлы, керек десеңіз, білмейді де. Кінәлі – мен, – дедім.

– Сенбеңіз оған, – деді Қуат орнынан атып тұрып. – Екеуі ұйымдасқан. Бұл әрекет – екеуінің ісі, ағай.

– Әділов – Көшеновтың досы, – деді Лаура Қуаттың сөзін нықтағысы келгендей.

Директор ағай кімді тыңдарын білмей дағдарып қалды. Жоқ, дағдарып тұрған жоқ, басын шайқап, күліп тұрды.

– Солай, – деді Қуат қызарактап. – Екеуі бірлесіп бүлдірген. Анау Әділовтың жазуына ұқсамайды, басқа жазу...

Қуат бұл істе жалғыз мені кінәлі қылып шығаруға барынша қарсы болды. Сонымен, не керек, директордың кеңсесіне айыпталушы ретінде Айғатбек екеуіміз бардық. Директор ағай мәселені жалғыз қабырға газетінің төңірегінен емес, әріден қозғады.

– Қаным Нұрмағамбетовна, мына Көшенов сізге бағынбай жүрген сияқты класс оқушыларының айтуына қарағанда. Тыңдамайтын көрінеді сізді. Неге біздің алдымызға мәселе қоймай жүрсіз? Тәртібін педагогикалық кеңесте қараймыз, ата-анасын

шақырамыз. Көше бұзақыларымен байланысы бар көрінеді өзінің. Әкесі хабарласа, рас болуы әбден мүмкін ғой. Бұл мектеп үшін “ЧП” ғой. Мектеп оқушысы ертең милицияға түссе, алдымен сіз бен біз жауап береміз. Бұлай болмайды. Класс тәрбиесін жолға қойыңыз, Қаным Нұрмағамбетовна! – Директор ағай бөлмесінің ішінде ерсілі-қарсылы жүріп, класс жетекшімізге осындай маңызды ескерту жасады.

Класс жетекші апай өзін мұғалімнің алдындағы кінәлі шәкірттей сезініп, үнсіз отыр.

– Көшенов, өзің не айтасын? Қане, қикаймай дұрыс тұр, басыңды көтер! - Директор ағай даусын көтеріп, қаһарлы кейіпке енді. Жалпы, менің бір байқағаным, біздің директорымыз класка сабак өткізуге келгенде өзін қатардағы мұғалімнің рөлінде ұстайды. Директорлығы мүлде байқалмайды. Ал кластан тыс жерде, мәселен, мектепте өтетін әртүрлі үлкен жиындарда немесе тіпті дәлізде жүріп бара жатқанда да өзін нағыз директор сияқты ұстайды.

– Көшенов, сенен сұрап тұр ғой, – деді Қаным апай. Мен шыдай алмай:

“Апай...” – дей беріп едім, директор маған көзін алартты.

– Өзі айтсын, – деді ол зілді үнмен.

Айғатбек директорға тура қарап:

– Бәрі рас, бәріне кінәлі мен, өзім! – деді.

Директор класс жетекшімізге қарады.

– Міне, көрдіңіз бе, ештеңеден қысылатын түрі жоқ, Жок, мұнымен басқаша сөйлесеуіміз керек. Көшеновсыз көштен қала қоймаспыз. Педсовет шақырамыз, әке-шешесіне хабарлау керек, Қаным Нұрмағамбетовна. Біз жүгенсіздерді, бұзақыларды оқытатын мектеп емеспіз. – Директор сағатына қарап қойды.

Қаным Нұрмағамбетовна ернін жымқыра берді. Бірдеңе деп, директорға қарсылық айтуға батылы жетпей отырған адам сияқты.

– Не ғып тұрсыңдар, барыңдар, – деді директор қаһарлы, ызғарлы шырайынан айнымай.

Екі ортада менің неге келгенім айқындалмай қалды. Айғатбек кідірген жоқ, шұғыл бұрылды да, шығып кетті. Мен кідіре бердім.

– Ағай, апай, бәріне кінәлі мен, – дедім батылсыздау, жасқаншақтау үнмен. – Апай, өзіңіз айтыңызшы, түсіндіріңізші, ол емес, мен емес пе едім?

– Әділов, бара тұр, сенімен кейін сөйлесеміз, – деді Қаным апай.

Даусынан толқып тұрғаны сезіледі.

– Бара бер, бара бер...

Айғатбек класка кірмепті. Сол күйі үйіне тартып кетіпті. Сайынбек менің қасыма келіп: “Не болды?” – деп сыбырлады. Мен қолымды көңілсіз сілтей салып:

– Айғатбекті мектептен шығаратын болды, – дедім.

– Қой, мүмкін емес, – деді ол маған сенбей. – Азар болса ұрысқан шығар. Директор атаулының бәрі тәртіп бұзған оқушыға мектептен шығарамыз деп ұрсады емес пе.

– Оны қайдан білесің директорларды зерттеп жүрген оқымысты ма едің?..

– Оқымыстылықтың қандай қатысы бар бұған?! Белгілі емес пе, қорқыту үшін олар, солай деп, мектептен шығарамыз деп ұрсады. Саған айтып ем ғой, біздің Бектісайдағы Арын деген баланы! Сол мотоциклмен Оқпанбай деген тракторшының бұзауын басып кеткенде де мектептен шығарамыз деп ұрсып-ұрсып қойған. Бұзаудың қасында қабырға газеті деген не!.. – деді кәдімгідей маңызды кейіппен.

Бұған енді қалайша күлмеске!.. “Әй, аңғал ауылбайым-ай”. Сайынбек менің мәз болғанымға тосырқай қарап қалды. “Досын мектептен шығаратын болса, неге күледі екен?” деп ойлап тұр ма, кім білсін...

* * *

Сабактан соң Айғатбектің кітап-қағаздарын алып, тура үйіне келдім.

– Ә, Әбіл, кір, – деді ол менің келетінімді біліп отырғандай. Жаңа Трусковецтен апам сөйлесті. Сені сұрап жатыр.

– Айттың ба? – дедім.

– Нені?... – деп гүсінбей қалды Айғатбек.

– Бүгінгі жағдайды, – дедім оның жайбаракат қалпына таңырқай қарап.

– Әй, қойшы, соны, – деді ол қолын бір сілтеп. – Ұсақ-түйекпен емделіп жатқан адамның басын қатырудың керегі не? Ал беріп жатқан емі деген, Әбіл, тамаша көрінеді. Апамның даусы бұрынғыдай емес, самбырлап тұр. Соған қарағанда сауыға бастаған болар. Сені, апандарды қайта-қайта сұрайды. Сәлем айт деп жатыр.

Оның ойында ештеңе жоқ, маған апасының хабарын қайта-қайта айта береді. Тіпті көңілді.

– Әбіл, бүгін киноға тарттық, давай! – деді ол сонан соң. – “ТЮЗ”-да “жиырмасыншы ғасырдың қарақшылары” жүріп жатыр.

– Қайта-қайта көре береміз бе соны, қойшы, Айғат, – дедім көңілсіздігімді жасыра алмай. – Онан да мына мәселені не істейміз, сенің ойыңа түк те кіріп-шықпайды ғой.

– Әбіл, сен осы педсовет дегеннің не екенін білесің бе? – деді ол кенеттен.

– Мұғалімдердің жиналысы болуы керек, – дедім бұны неге сұрағанына таңданып. – Неге сұрадың?

– Былай ғой, отряд жиналысын көрдім, комсомол жиналысын көрдім, енді мұғалімдер жиналысын көруім керек. Иә, солай, Әділов жолдас, қабағыңыз қатуланбасын, бұл да адамның өмір мектебінен алатын сабағы. Және кандай сабағы! – деді ол жасанды дауыспен асқак сөйлеп.

– Қылша мойнына семсер төніп тұрғанда да әзіліңді қоймайсың, Айғат, – дедім күлмеуге тырысып.

– Адал адамға ешқандай да семсер қорқынышты емес, түсініп қой, қорқағым, – деді Айғат саусағын безеп. – Менің ешқандай да бұзақы емес екендігіме сенесің бе? Сенесің!

– Өйткені мен сені білемін, Айғат, ал олар білмейді сенің не істеп, не қойып жүргеніңді. Шынымен-ақ бұзақыларға қатысың бар екен деп ойлайды. Директордың сөзін естідің ғой?

– Естідім. Бірақ мен бұзақы емеспін ғой. Педсоветтерін шақырсын, әкемнің мені бұзақылармен байланысы бар деп ойлауына не себеп болғанын айтайын. Енді жасырмауға болады. Менің ұпайым түгел, Петра... кешір, жолдас Әбіл, Әбеке-ке-ке-ке, – деп сөзінің соңын әндетіп жіберді.

– Педсоветке әкенді шақырады ғой, соның көзінше айтасың ба әлгіндей деп? – деймін мен.

– Несі бар екен, айтамын. Мен оның ақшасын алғаным жоқ қой, рас па? Рас. Магнитофонын да алмадым. Бас тарттым. Ұпайым түгел ме? Түгел.

– Заң тілінде мұны “алиби” дейді. Демек, сенің көңіл-күйіңнің көтеріңкі болып тұрғаны – алибиіңнің түгелдігі екен ғой, – дедім. – Ал қабырға газетін бүлдіргенімізді немен ақтап аласың?

– Бұзақы еместігімді дәлелдеп шықсам, ол өзінен-өзі ақталады. Бұзақы емес адамды келекелеуге біздің қарсыластардың қандай

кақысы бар, айтшы, кәне! Алдымен келекелеуді бастағандары үшін соларыңның өзі әлі-ақ тізесін бүгіп кешірім сұрайды. Біліп қой.

Айғатбек менің алдымда өзін оп-оңай-ақ ақтап шыға келді. Тамаша! Бәрі орын-орында, жүйелі, дәлелінде титімдей де жалғандық, жоқ. Логикасы қандай! Ойында жік жоқ, тұтасып тұр. Нағыз юрист.

– Айғат, сен адвокат болуға тиістісің. Ұмытпа осыны. Шынымды айтсам, мен манағыдан кейін карадай қорқып үрейім ұшқан.

– Солай екен ғой, қалай ойламағанмын?!

Айғатбекке класс жетекші апай екеуміздің ұстанған “бейтараптық” тактикамыз туралы айтып бердім.

– Сезгенмін, – деді Айғатбек менің өзіне ашқан құпияма пәлендей таң қалмай. – Жиналыстарыңның болмай қалғанынан-ақ білгенмін. Және бұған сенің әсеріңнің болғанын да түсіндім.

– Солай ма! – деп таң қалдым мен.

– Солай, ал сен бәрін жып-жылмағай қылып жүрмін деп мәзсің, ашықауыз Петра... түү, Әбіл, – деп ол күліп жіберді.

– Сонымен, не істейтін болдык, “Жиырмасыншы ғасырдың қаракшыларына” тарттық па?

– Менің үйге баруым керек, бүгін – апамның туған күні, – дедім мен.

– Әрине, онда әзірше қоштаса тұруға тура келеді, – деді Айғатбек маған қолын ұсынып.

– Ертеңге шейін!

Иығымнан бір зіл түскендей, Айғатбектің үйінен сергек, көңілді шықтым. Тұнжыр күз жайраң көктемге айналып кеткендей. Үлкен мерекенін алдындағы қаланың салтанатты дидары адамдардың тұнық жанарларына қуаныш сәулесін ұялатады. Әр қилы уайымның, әр қилы күйкіліктің бар екенін ұмыттыратын, көл-көсір мейірімі мен шаттығын сыйлайтын мейрамды күндердің өмірде көп болғаны қандай жақсы!

Бүгін – біздің үйде де мейрам!..

* * *

Туған күніне апам қонақ шақырмайды. Қатар құрбылары, сыйлас адамдар өздері келеді. Бұл күні біздің үйдің дастарқаны жасаулы тұрады.

Оны алдымен құттықтайтындар – біздер: әкем, мен және Гүл.

Апамның жақсы көретін гүл – охризантема. Бұл кезде Алматыда одан басқа гүл де болмайды. Базардан таңдағаныңды аласың. Рас, кымбаттау, оның есесіне уыздай, аппақ гүлдерге көзің сүйсінеді.

– Балам, карашы, міне, мұндай гүлді еш жерден таппайсың! – дейді гүл сатушы әжей. – Кімге сыйласаң да ақ ниетіндей қабыл алады. Жүрегіне қуаныш нұрын құясың, ал, балам. Таңдағаныңды берем!..

– Апама сыйлауым керек, ең жақсысынан, ең ағынан бес тал гүл таңдаңызшы, әжей,- дедім жүзінен жылы мейірім төгілген кемпірге.

– Ракмет, балам. Апанды сыйлағанына рақмет! Туған күніне бұдан артық сыйдың керегі де жоқ! – деп ол құмырасынан гүлдерді талдап-талдап суыра бастады.

Бес тал гүлге мейірбан, адал да ниеттес тілегін дестелеп берген әжейге қатты риза болдым.

– Ракмет, әжей, – дедім, бұдан былай өзіңізден ғана гүл алып тұрамын!

Әкем де гүл әкеліпті. Қалампыр гүлдері. Сабақтары ұзын, шоқтай жанған бес тал гүлді апам екінші құмыраға салып қойды.

– Кәріма, бүгін Нәдекеңдер келеді. Келіндеріңнің туған күні деп айтып қойдым. Дайындығың қалай еді өзі?! – Әкем үлкен бөлмеде жасаулы тұрған ұзын үстелді көзімен шолып.

– Жарас-ай, ақылдаспай, ескертпей, далаңдайсың да жүресің осы! Бұрын-сонды үй көрмеген адамдар, ұят емес пе туған күнге шақырған, – деп апам шыр-пыр болып жатыр.

Әкем өзінің аңғарымсыздық істеп алғанын енді білген адамдай ойланып қалды. Бірақ болар іс болды, шегінетін жер жоқ еді. Сондықтан қазір ол өзінің кателік істегенін бәрібір мойындамайды, апамның айтқан дұрыс ескертпесін жокқа шығарады немесе елеусіз, ұсақ сөздің қатарына қоса салады. Мінеки, нанбасаңыз, өз құлағыңызбен естіңіз.

– Абыржитын ештеңе де жоқ – Нәдекеңдер ондай-ондайды елемейтін, кеңпейіл адамдар. Мен айтқанда қайта қуанып қалды. “Өзіміз бара алмай жүр едік, сылтау табылып жақсы болды”,- деп балаша елбендегенін көрсен. Дастарқан қатып тұр. Құстың сүтінен басқаның бәрін тауыпсың, кемпөшке, саспа, – деді ол дастарқанның шетінде тұрған салаттан бір түйір қиярды алып, аузына салып жіберіп.

– Міне, “Құс сүті” де бар! – деп Гүл апам өзінiң сыйлаған бiр қорап конфетiн көрсеттi.

– Жарайсың, қызым. Міне, құс сүтi де бар екен, ендi не керек! – дедi аузындағы қиярын күтiр-күтiр шайнап.

Апам оның сөзiне елендеуге шамасы болмай, ас үйдiң iшiнде шырк айналып жүрдi.

Бiрiншi келген қонақ – Нүкен. Бiздiң семьяның жас досы. Әкемнiң талантты шәкiрттерiнiң бiрi. Қолындағы құйттай қорапты апам ұсынып:

– Жеңешетай, бетiңiзден әкелiңiз, жылына бiр рет өзiңiздi сүю мүмкiндiгiмiздi құр жiбермейiк! – дедi ол күлiмсiреп.

Сыпайылық үшiн апам бетiн тосты, сыпайылық үшiн рақмет айтты.

Нүкендi әкем өзiнiң бұрынғы шәкiртi болғандықтан ғана амалсыз сыйлайтын тәрiздi. Соңғы кездерi ол шәкiртi жөнiнде, оның тамаша таланты туралы көп әңгiме қозғамайтын боп жүр. Өткенде маған әкем тiптi мынандай ескерту айтты: “Сен ақшаны сол Нүкеннен бекер сұрағансың, баяғы саяжайларында тұрғанның ақысын сұрап жүр деп ойлап қалған болар. Өзiнiң сөзi көптеу ме деп жүрмiн, аңдамаса болмайды осы күнгi адамдардан”.

Ол апамның туған күнiнiң жыл сайынғы қонағы, яғни былайша айтқанда, шақырылмайтын қонақ. Оның келгенiне әкем оншалықты қуана қоймады.

– Жоғарылат, Нүкен, – дей салды. Жағдайын, жұмыс барысын ернiнiң ұшымен ғана сұрастырды. Ол ұстазының көңiл күй құбылысындағы өзiне деген селкостықты аңғарып, бас ауыртып жатпады. Жылтырақ әдемі сөздердi көлiте бердi. Жұмыс орнында өзiне қамқор болар әкем сияқты жақсы ағалардың жоқ екенiн айтып мұңын шақты. Талантын күндейтiндердiң аяқ аттаған сайын шалып жүргiзбейтiнiн айтты. Ара-арасында өзiнiң оларға берiлмей жүргенiн, дұшпандарын оңды-солды жасқап, “күресiп” жатқанын айтып, мықтымсып қояды. Күледi. Кiжiнедi. Дәрменсiз бейшара бола қалады. Бiрнеше рөлдi қатар ойнайтын артист.

Әкем басын изейдi, үндемейдi. Нүкеннiң кейпi де, сөзi де оған ұнап отырмағаны ап-анық байқалады. Ал “ақ көңiл” шәкiрт мұны сезбейдi.

Ол өзiнiң мұңына, жан сырына ұстазының тарапынан ортақтастық таба алмағасын, назарын Гүл екеуiмiзге аударады.

– Әбілжан, Гүлекен, успех қалай? – дейді ыржиып. Бәрі “бес” пе круглый! Дөңгеленген!

– “Бес” дөңгелек болмайды, – дедім жек көріп тұрғанымды байқатып алмауға тырысып.

– Қатырдың-әй, мені! Бір де ноль – сенің пайдаңа. – Ол тағы да даракы күлкісімен әкемді тыжырынтып тастады.

Есіктің қоңырауы шылдырлады. Нүкен есік жакка қарап елен етті.

Бұл келгендер – әкем мен апамның Нәдекең деген сыйлы қонақтары. Мен көз алдыма жасы алпыстардан асқан, шашы күмістей аппак қарт кісіні елестеткенмін, бұл кісі жас шамасы әкемнен сәл-ак үлкен, кимылы ширақ, шашына бір тал ак түспеген адам боп шықты. Ал әйелі апамнан әлдеқайда жас көрінеді.

Апам қонақтармен жылы-жылы сәлемдесіп, ас үйге кіріп кетті. Нүкен мен әкем Нәдекеңдерге қызмет көрсетіп, киімдерін іліп, қалбалақтап жатты.

– Төрге шығыңыз, Нәдеке, төрлетіңіз, үйіміз осы. – Жеңгей, қоғары өтіңіз, – деп, әкем қонақжайлық танытып, оларға ерекше ілтипат көрсетті.

Нәдекең деген ағай үйдің ішін байыптай барлап шықты да, жұмсақ орындыққа барып жайғасты. Қонақ бөлменің босағасында тұрып қалған маған бұрылып:

– Иә, азамат, хал-ахуал мықты ма? – деді де, жұмсақ орындықтың арқалығына шалқая түсті. – Жарасовичсің ғой, ә! Түрің айтып тұр.

– Иә, Нәдеке, бұл – Әбіл Жарасович деген азаматымыз, үлкеніміз. Бір-екі жылдан кейін студент болғалы тұр, – деп, әкем менің болашағымды шұғыл айқындап тастады.

– Жарайды. Жаксы екен. Кім боламын дейді сонда? – деді Нәдекең сөзін нығыздап.

Әкем маған қарады да, сәл мүдіріп қалды. Осы уақытқа шейін менің болашақта кім болып шығатынымның әлі отбасында айқындала қоймағанына қазіргі сәтте өкініп тұрғандай болды. Бірақ жол тауып кетті.

– Шешімді сөзді өзінен күтіп жүрміз, Нәдеке. Ал мұның асығатын түрі жоқ, соған қарағанда қалауын өзі де таппай жүр білем, – деді ол.

– Болмайды, анықтау керек. Сосын қазірден дайындық жүргізе

бастау қажет, – деді Нәдекең сөзін бұл жолы тіпті нығыздаңқырап.

– Әрине, дұрыс кой, – деді әкем оның сөзін коштап. – Қазір баланың оқуға түсуі киындап кетті. Естіп тұрсың ба Әбіл, көкеңнің не дегенін?

Сөзге Нүкен араласты.

– Біздің Әбілжан кім болса да нағыз азамат боп калады, солай емес пе, аға? – деді ол.

Әкем оның сөзін жактырмады. Үндеген жоқ, әңгімені басқа жакка аударып жіберуге ыңғай білдірді.

– Ал Нәдеке, Кәдеке, дастарқанға жакындайык. Кәріма, келсеңші, қонактар күтіп калды.

Жаңа қонак Нүкенге “бұ кім өзі?” дегендей жатырқай, тосырқай қарады.

Үлкендерді өзді-өзі калдырып, Гүл екеуіміз ортаңғы бөлмеге кеттік. Менің ақылды, пысык, қарындасым теледидардан тек мультфильмдерді ғана дәйектеп көреді.

– Жарты сағаттан кейін кешкі ертегі. Көреміз бе, Әбіл? – деді ол қабырғадағы сағатқа қарап.

– Жоқ, бірінші арнадан хоккей көреміз, – дедім бұйрықты раймен.

– Таяк ұстап коньки тепкендердің несі қызык, ертегіні көремін. Ал сенің көрмеуіңе болады, ерік өзіңде, – деді Гүл өзінің оп-оңай жеңіле қоймайтынын танытып.

Ақылды, пысык қарындасымды ерегеспен жеңе алмайтынымды білемін. Білемін де, жеңіл мазаққа көшемін.

– Онан да мен саған қызык ертек айтып берейін тында: “Ерте, ертеде, ешкі жүні бөртеде, қырғауыл құйрығы келтеде бір үлкен шаһарда сыбызғышы кедей мен оның емші зайыбы тұрыпты. Ол екеуінің ұлы мен қызы болыпты. Ұлы момын да ақылды екен. Қызы сөзқұмар, пысык, әрі шолжаң боп өсіпті...”

Осы араға келгенде, Гүл екі құлағын қолымен басып:

– Естімеймін, естімеймін, меңіреуімін, кереммін.

“Ертегінді кімге айттың?!”

Көзі кысык, күнге айттың”, – деп өлеңдете жөнелді.

Ол менің ертегімнің ойдан шығарылғанын және өзі жайлы екенін түсіне қойды. Одан ары ауымды өтірік жыбырлатып отырғанымды сезді де, қолдарын жібере салды. Сол кезде қайтадан бастаймын:

“Әкесі бір күні қызына: “Қызым, өскенде кім боласың?” – депті,

сонда кызы: “Өскенде үлкен кыз боламын”, – деп жауап кайырыпты.

Гүл құлағын қайта баса қойды.

“Ертегінің кімге айттың?

Көзі кысық күнге айттың...”

Ертегі айту ойыны көпке созылған жоқ. Есіктің қонырауы соғылды да, Гүл үздік-создық келіп жатқан қонақтарды қарсы алуға кетті. Бұл шаруаны ол өте ықыластанып атқарады. Мен кімнің келіп, кімнің кетіп жатқанына көңіл аударған жоқпын, теледидарды қостым да, мұз айдынындағы тартысқа жанкүйер боп, басқа өмірдің ішіне ендім.

Сірә, үзіліс жарияланған болуы керек, қонақтар дабырлап дәлізге, темекі тартатындары балконға шығып, үйдің іші абыр-сабыр болды да қалды. Бір-екі қонақ мен отырған бөлменің есігінен сығалап кетті. Ал аузынан арактың жүректі лоблытар жағымсыз иісі аңқыған Нүкен есіктен сығалап, қымсынып жатпады, кіріп келді. Жүріс-тұрысы қызық, түрі де өзгеріп сала берген. Елжірей сөйлейді.

– Айналайын Әбілжан, мына ағаң сен дегенде ішкен асын жерге қояды. Осы үйдегі азамат сенсің. Молодец, осылай тарта бер, бірдеме шығады өзіңнен. Әбітай, саған бір секрет: ана кісі бар ғой, – деді ол қолымен есік жақты меңзеп. – Нәдекең деген ағамыз, мығым адам, во, мынандай кісі! Оның қасында сенін әкең екеуіміз... Міне, сондай боп шығу керек. Жұрт, мәселен, мына мен өзінді танитын, не толькo танитын, сыйлайтын болайын. Түсіндің бе?! Вот, түсінгенің дұрыс. Молодец...

Шыдай алмадым. Тістеніп отырғанмын. Орнымнан атып тұрдым да, бөлмеімнің есігін айқара ашып:

– Барыңыз, шығыңыз, – деп айқайлап жібердім. Иісіңізден, сөздеріңізден жүрегім айнаиды, кетіңіз!..

– Өй, мынау өзі, қарғадай неме маған қалай-қалай сөйлейді... – деп Нүкен қапелімде абыржып қалды.

Айқайға қонақтар елеңдесіп, әкем жүгіріп келді.

– Не болды, а, не айқай, Әбіл? – деді ол состиып тұрған екеуімізге жалтақ-жалтақ қарап. Соның арасынша апам да қасымызға келді.

– Мына балаңыз, менің жағама жармасып, ұрғысы келіп, – деп Нүкен сөзін бөліп-бөліп, ашуға пісіп, жарылып кетуге шак

тұрды. – Нахал! Кішкентай кезінен осындай, ер жеткенде пышақ сұғып алуға жүзі жанбас.

Оның киянат сөзіне түршігіп кеттім. Дірілдеп, калшылдап сөйлей алмадым. Осы кезде көзалдым жарқ ете қалғандай болды, бетім ду ете қалды. Екінші рет ұрғанда әкемнің шапалағы мұрныма тиді.

– Жара -с-с! Не болды саған! – Апамның шар еткен даусын естіп қалдым. Алақаныммен бетімді басып, сыртқа есікке карай жүгіре жөнелгенімді білемін. Гүлдің “ағатайлап” жылап, қолыма жармасқанын білемін. Апам да ебіл-себіл жылап, алжапқышымен мұрнымнан саулаған қанды сүртеді. Әкемнің Нүкенге ұрысып жатқанын еміс-еміс естимін.

– Баламен бала болып нең бар, шырағым-ау. Сен түгілі, бұлар әкенің де, шешенің де қатқыл сөзін көтермейді. Айналайын деп бауырың елжіреп бара жатса, маған айт. Тым жақсы отырыстың шырқын бұзып, қонақтардан ұят болды-ау, Нүкен-ау, Нүкен-ай, шырағым-ай...

Осыдан соң-ақ туған күн кешінің шырқы бұзылды. Қонақтар әр түрлі себептерін, жағдайларын айтып, отырысқа ризашылығын білдіріп, тарқасып кетті. Жылына бір оралып соғатын бәріміз үшін әсерлі, жақсы күннің көңілсіз аяқталғанына өзімді ғана кінәлі санадым. Менің оқыс мінезді тектен-тек көрсетпегенімді апам сезіпті. Ертеңіне үйде оңаша қалған бір сәтте ол:

– Сол жұғымсыз пәлеге несіне айқайлай қойдың, сөзін елемесен де болатын еді. Айтады, қояды. Берекеті жоқ, нашар адам ғой. Өзі бір жерден жұтып келіпті. Нәдекендердің не ойлап кеткенін кім білсін, “қайдағы бір парықсыз, оңбағанды маңына үйір қылғаны несі?!” – деген болар. Әкең де ар жағында зілі жоқ адам ғой, әйтпесе шәкірті болмақ түгілі, тәңірі болса да аулақ жүр дер еді ғой, – деді.

– Кешір, апа, Мен дұрыс істемедім. Айқайлайын деген жоқ едім, өзі...

– Кешірімді әкеңнен сұра келгесін. Түнімен дөңбекшіп, көзіңін шырымын алған жоқ. Қатты күйінді. Қызметіне де бір шыны су ішпестен кетті. Мен кешірмей қайда барады дейсін.

Үндеген жоқпын. Алақаныммен бетімді ұстадым. Әлі дуылдап тұрған сияқты. Нүкенге бола жеген жазықсыз шапалақтың табы емес, әке алдындағы айыбымды сезіндірген ұяттың оты еді бұл.

Лаура мен Қуаттың күткені болмады. Айғат тағы құтылып кетті. Айғатбектің алдында директордың да “дәрменсіздік” көрсеткеніне олар ғана емес, кластың менен басқа балалары да ғаң қалып жүрген болуы керек. Көшеновтың тәртібіне байланысты мәселенің педсоветсіз, ақыл-кеңес, жеңіл ескертулер айтылу арқылы шешілгені оның досы ретінде маған мәлім. “Дегенмен де мән-жайды класка айтуымыз керек. Және тез арада”, – деген Қаным апай. Осы аптадағы тәрбие сағаты, сірә, Айғатбекке арналатын болар. Сенбіге шейін әлі екі күн бар, біздің қарсыластарымыз әзірге дағдарысып жүре тұрсын.

Айғатбек соңғы сабақтың үстінде маған тілдей қағазға “хат” жазып жіберді.

“Әбіл, әкем мені үйіне шақырды. Досым екеуіміз барармыз, барсақ дегенмін. Қалай қарайсың? Жауабыңды үзілісте ауызша беруіңе болады. Айғат”.

Жауапты табан астында бердім. Оның тілдей хатының екінші бетіне: “Баруға болады”, – деп жаздым.

Апам бүгін күндізгі кезекте жұмыс істейді. Демек, Айғатбектің әкесінің үйіне қонаққа баруға кешкі мезгілдің бір-екі сағатын алаңсыз пайдалануыма болады деген сөз. Мән-жайды айтып, рұқсат сұрап едім, апам:

– Өз әкесіне ұлының қонақ болғаны қызық екен, – деді езу тартып.

– Сонда қалай, қонақ болуға болмай ма? – деп сұрадым, оның таңқалысына түсінбей.

– Болмайтын нәрсе жоқ, бәрі де болады. Жай айтқаным ғой, – деді ол бұл мәселені одан әрі қазбаламай-ақ қояйық дегендей, – Тек көп отырып қалмаңдар. Кешіксең, әкенің алаңдайтынын білесің ғой.

Уәделескеніміздей, Айғатбек мені театрдың алдында күтіп жүр екен.

– Кеттік пе! – деді ол сағатына бір қарап. – Он бе минутта жетеміз, екі-ақ аялдама жер.

Орта бойлы, кеудесін тік ұстайтын, бет-пішіні Айғатқа келінкірейтін, әдеміше, түзу мұрнының астына кішкентай мұрт қойған кісі анандай жерден біздерге қарай қарсы жүрді.

– Әкем осы кісі, – деді Айғатбек мені шынтағымен түртіп.

– Ә, жігіттер, келдіңдер ме! – деп, ол екеуімізге қолын ұсынды.- Әбіл ме мынау? Мен – Әбдірәсілмін. Айғаттың әкесімін. Ал үйге жүріңдер, кәне...

Зыр етіп биік үйдің сегізінші қабатына лифтімен көтерілдік. Есікті “Мода” журналында жаңа киім үлгілерін киіп, әр қырынан фотосуретке түсетін әдемі тәтейлердің біріне ұқсас кісі ашты. Күлімсіреп, болар-болмас абыржып, қолдарын алдына киіп алған гүлді алжапқышына қайта-қайта сүрткіштей берді.

– Гүлшар, мына жігіт Айғаттың досы, Әбіл, – деді Әбдірәсіл ағай мені зайыбына таныстырып.

Гүлшар аталған тәтей күлімсірей берді:

– Өте жаксы, өте жаксы, Айғатик, өз үйің емес пе, досыңды неге төрге шақырмайсың? - деді ол. Жұмсақта әсерлі даусымен, күлімсіреген ашық әдемі жүзімен Айғаттың “мамасы” мені бірден баурап алды.

Екі бөлмелі шағын үйдің іші талғаммен жиназдалыпты. Қабырғаны тұтастай алған сөренің төменгі бір қатарына ылғи медициналық кітаптар жиналыпты, соған карағанда Гүлшар тәтей дәрігер болар деп жорамалдадым. Сөренің қалған үшінші, төртінші, бесінші қатарлары әдеби кітаптар. Өне, анау “Бүкіл әлемдік әдебиеттің кітапханасы” сериясының жинағы, ал мынау сұр мұқабалы кітаптар Гогольдің томдары, одан кейін қатарластырылған кітаптар Чеховтікі. Шет ел әдебиетінен Хемингуэй мен Маркестің жекеленген кітаптарын көремін. “Несі бар, жаксы кітапхана”, – деп ойлап қойдым.

Тамақ үнсіз ішілді. Әбдірәсіл ағай оқуымызды сұрады, бірінші тоқсанды қалай аяқтайтынымызды білді. Гүлшар тәтей дәмді пісірілген түшпараны Айғат екеуіміздің сүйсіне жегенімізге ырза болып отырды.

– Бүгін Айғат келеді дегесін, оның жаксы досы келеді дегесін көк базардан жас ет әкеліп, арнайы дайындадым. Ішіндер, іш. айнама, тағы бір-бір ожаудан “дп” жасайын.

Біз “дп”-дан бас тарттық.

Шайға дейінгі аралықта Гүлшар тәтей үшеуімізді әдейі онаша қалдырып, ас үй жакта жүрді.

“Мүмкін, менің де шығып кетуім керек болар” деп ойладым. Менің ойымды оқып отырғандай Әбдірәсіл ағай:

– Әбіл, сенің келгенің жаксы болды. Өзің біздің Айғаттың жаксы досы екенсің, үшеуіміз нағыз еркектерше әңгімелесейік, – деді.

Айғатбек аяғының ұшына қарап үнсіз отыра берді. Мен жымылып:

– Қандай әңгіме айтамыз, аға? - дедім.

– Әңгіме табылып тұр. Мына сенің досың әкесін, мені ойға салып қойды,- деді қораптан ол бір тал темекі алып жатып.

– Кәне, Айғат, өзің айтшы...

– Нені айтамын? Класс жетекшіден бәрін естіпсіз ғой, – делі Айғат күмілжіңкіреп.

– Естідім. Ал сен неге менен жасырдың? Әкең емеспін бе сенің?! Шешеңе айтпайды екенсің, маған тағы айтпайсың, сонда сенің не істеп, не қойып жүргеніңді кім білуге тиісті?! Неге мен сен туралы класс жетекшіңнен естуім керек?

Мен тамағымды кенеп қойдым. Әбдірәсіл ағай маған қарап:

– Бірдеме айтқың кеп пе еді, Әбіл? - деді сауалды кейіппен.

– Ол... Айғатбек маған бәрін айтты, аға, – дедім Айғатбекке көз қиығымды салып. – Апасы үшін сізден ақша сұрады, бірақ өзіңізге шындықты айта алмағанының себебі бар...

Айғатбек менің сөзімді бөліп жіберді.

– Әбіл, себебін айтудың керегі жоқ, – деді даусын қатты шығарып. – Керек емес, айтпа!

– А, солай ма еді! Ұлым деп, артымнан еретін ізбасарым деп жүрсем, сен мені бөтен санайды екенсің ғой. Шешеңнің тәлімі ме, әлде өзіңнің жеткенің бе бұл? – деп Әбдіәсіл ағай орнынан тұрып кетті. Темекісін қайта-қайта, үсті-үстіне сорып, бөлменің ішін ерсілі қарсылы кезді.

– Шешеңмен екеуіміз он жеті жыл бір шаңырақтың астында уақыт өткіздік. Кім үшін жүрдім сонда? Сендер үшін, Нұрғайша екеуің үшін шыдадым, төздім, көндім. Жок, мен қызым мен сенен кеткенім жоқ. Сендер де менен кетпейсіңдер. Әйтеуір, бір түсінерсіңдер әкенің керектігін. – Ол тағы бір темекі тұтатты.

Айғатбек тым-тырыс.

Неге екенін білмеймін, тап осы сәтте мен үй ішімді, әкем мен апамды ойлап отырдым.

Айғатбек тым-тырыс. Бөлменің іші – буалдыр түтін. Жүрегім лоблиды, енді сәл отырсам тұншығып қалатындаймын.

– Аға, мен кетейінші...- дедім. Айғатбек те орнынан тұрды.

– Көке, біз кетеміз, рақмет! – деді ол. – Әбілдің үй іші ұрсады кешіксе...

– Жарайды, барындар, – деді Әбдірәсіл ағай қатқылдау үнмен. –

Токтай тұр, саған дегенмен де әлгі магнитофонды алып қойғанбыз, Гүлшар, а, Гүлшар, кешегіні қайда қойдың? Әкелсеңші...

Гүлшар тәтей әдемі маркалы магнитофонды әкеп, Айғатбекке ұсынды.

– Ең жақсысы жапондық магнитофон екен, оны таба алмадық, Айғатик,- деді ол.

Досым басын шайқады.

– Ракмет, керегі жоқ, бекер шығындалғансыздар, – деді ол менің соңымнан есікке қарай бұрыла беріп.

Ол екеуі үнсіз тұрып қалды.

* * *

Түнгі қаланың қазіргі көрінісі тіпті тамаша. Қызылды-жасылды түрлі-түсті шамдар көздің жауын алады. Күздің тұңғиық, барқын аспанындағы жұлдыздар - көше шамдарының сәулелі ұшқындары тәрізді.

– Айғат,- дедім мен үнсіздікті бұзып. – Сенің ең жақсы көретін мерекең қайсы?

– Үйде апаммен бірге өткізген мерекелердің бәрі жақсы, – деді ол ойланбастан.

– Апаң кашан келеді? - деп сұрадым одан.

– Жетісінде, мереке күні танертең келуге тиісті, – деді Айғатбек. Оның жанарында бір нұрлы сәуле жылт етті.

* * *

...Қысқы каникул күндерін Айғатбек екеуіміз жақсы өткіздік. Түске шейін “Медеуге” барып коньки тебеміз, түс қайта киноға барамыз.

– Қалай жалықпайсындар? – дейді менің ақылды, пысық қарындасым Гүл. – Коньки, кино. Тіпті қызық емес қой. Адам ішетін тамағын, киетін киімін, дағдысын, ермегін күн сайын өзгертіп тұруы керек. Өйтпесе өмірдің біркелкілігінен адам құса болып ауруға шалдығады немесе мидың ойлау қасиеті тежеліп мағынасынан айрылады. Бұны атақты психологтар дәлелдеген.

Маған ермек керек, Гүлді әдейі сөйлету үшін, оның айтқандарын түсінбеген боламын.

– Сонда қалай дәлелдеген, эксперимент жүргізген бе олар?

– Әрине, эксперимент жүргізген. Ньютон заманынан бері, тіпті көне Грек дәуірінен бері ғылыми тұжырымдар, тәжірибелер

аркылы дәлелденіп келе жатқанын төртінші кластың оқушысы да біледі.

– Солайы солай ғой, мәселен, Ньютонның моншаға, алма ағашының түбіне барып тәжірибе жүргізгенін мен бірінші класс оқып жүргенде-ақ білгенмін... – Гүл сөзді ашық кекесінге бұрғанымды түсіне қояды да, мырс етіп:

– Білгішін шіркіннің! – дейді. – Моншаға барған Ньютон емес, АРХИМЕД!

Ол маған “мат!” қойғанына мәз болды. Жалпы Гүлмен кез келген мәселеде аңдап, сөзіңе аңғарым беріп сөйлесу керек. Мойындау керек, ол кітапты менен гөрі ыждағатты әрі көп оқиды. Ал мендегі білімнің негізгі көзі - теледидар. Теледидардан Гүл тек ертеқ-мультфильмдерді көргенді ұнатады.

Гүлдің менен білгіштігін асырғаны бірінші рет емес, онша намыстана қойған жоқпын. Оның үстіне Архимедті Ньютонмен шатастырып алғаным – аңғарымсыздығымнан ғана. Әйтпесе Ньютонның Ньютон екені, Архимедтің Архимед екені екінің біріне белгілі емес пе!

– Сонымен ол атакты психологтарыңның аты-жөні кім? – дедім маңызды дауыспен.

– Олар көп, бізде де, Америкада да, Еуропада да, барлық елде бар, қайсыбірін атап жатам? Ең бастысы, дәлелдері көкейге қонымды. – Гүл сол психологтардың бір де біреуінің де аты-жөнін білмейтінін осылайша сездірмей жіберуге тырысады.

– Жарайды, ешқайсысының аты-жөнін білмейді екенсің, онда сен сол “көкейге қонымды” дәлелдері бар атакты психологтардың адамдарға қалай эксперимент жасағанын айтып берші,- деймін мен. – Лабораторияда ма, тауда ма, далада ма, суда ма?

– Оған ешқандай да арнаулы орынның қажеті болмаған. Олар осы Айғат екеуің сияқты адам айтқысыз біркелкі өмір сүретін жандарды сырттарынан бақылаған да, көздерін жеткізген! – дейді ол, өзінің менен оп-оңай жеңіле қоймайтындығын дәлелдеп.

– Мынауың қызық нәрсе екен-ей, қане, сол, оқыған кітаптарыңның атын айтшы маған, мен де көз жүгіртіп шығайын,- деймін енді.

Енді оны осы тұрғыдан мүдірткім келді.

– Ол кітаптарды мен орталық кітапханадан оқығанмын. Ал сен оған ешуақытта бармайсың. Сондықтан кітаптардың атын саған айтып жатуым – пайдасыз, – дейді ол әр сөзін шегелеп.

Ал керек болса! Бұдан әрі таласты созу – менің пайдама шешілмейтінін сезем де:

– Болды енді, ділмарсып, өзіңнен үлкенмен жағаласпа, – деймін мен. – Онан да пайдалы іспен шұғылдан.

...Айғатқа телефон соқтым.

– Алло, Айғат, сәлем! Дайынмын ғой... Бірақ бүгін “Медеуге” бармай-ақ қойсақ қайтеді?! Мүмкін басқа бірдеме ойлап табармыз, дедім келесі бөлмеде жүрген Гүл естіп қоймасын дегендей даусымды бәсендетіп.

– Коньки тебуге барамыз деген келісімді бұзамыз ба?! – дейді Айғатбек өкпелі үнмен. – Оның үстіне бүгін бізбен бірге Айман барамын деп еді, қалай болады?!

– Айманың кім?

– Алка апай есінде ме, соның қызы ғой.

– Әрине, есімде. Аймашка ғой, сені көргісі келе беретін. Онда кеттік, бүгінгі сапарымыз күндегіден гөрі өзгешелеу болады екен!

– Қалай, қалай дедің? – деді ол күліп.

– Бүгін өзгешелеу боламыз екеуіміз, – дедім оған. Күлгенім жок.

– Ә, түсіндім, түсіндім, – деп күлді ол тағы да. – Танысасындар. Қаткан қыз!

Айғатбек менің айтқан “өзгешелігімді” өзінше түсінді. Ауызғы үйдегі жәшіктен конькиімді алдым.

Айман екеуіміз қол алысып таныстық. Түрі тура Алка апайдан аумай қалған дөңгелек жүзді, дөңгелек көзді, шолақ танау кара қыз “Медеуге” коньки тебуге емес, үстіндегі спорттық супер модалы киімін көрсеткісі келгендей, мұз айдынының жиегіне қарай көлендей береді. Су жаңа финдік спорт костюмінің жағасын иегіне шейін көтеріп алып, қакқан қазықтай иілмейді. Айғатбек екеуіміз оны ортаға қарай тартамыз, ол кейін кегежектеп:

-- Да ну, вас, – деп қолын сілкілейді. Түріне карамай, кірпияздың кірпиязы. Сыпайылық сақтап, қасынан ұзамай әрі-бері жүрдік те. кішкенедең соң оның бар-жоғын ұмытып, екеуіміз қалың нөпірдің ішіне “сүңгіп” кеттік. Құлақтың түбінен “гу-гу” жел ағындайды, көгілдір айдыңның үстінде көсіліп сала бердік. Бірле Айғат шапшаңдығын үдетеді, бірде одан мен оза жөнелемін. Шіркін, конькиді жұрттың бәрі Айғатбек екеуіміз сияқты немесе жылжылтыр шекесіне шейін қонырайып кеткен әнебір ағай құсап тепсе ғой! Онда мүдіріп қалмай, кібіртіктемей, құсша ұшар едік. Мұз

үстінде калтаң-калтаң етіп жүргендермен соқтығысып калмаудан сақтанып, өзінді амалсыз тежейсін.

Тау шаткалындағы әйгілі сырғанақтың үстінде уақыттың қалайша тез сырғып кеткенін білмей қалдық.

– Аймашқан көрінбейді,-- дедім Айғатқа қатарласа беріп.- Өкпелеп, тайып отырған болар?..

– Әй, мейлі, өкпелесе, барсын. Сырғанақ тебуге бірге барайық деп сұранған өзі, мен шақырғаным жоқ – деді Айғатбек мені айдыңның шетіне қарай шығуға икемдеп,

– Сонда да ұят болар, іздейік.

– Түсінем, түсінемін,- деп күлді ол. – Ұнап қалды ма?! Былай жаман емес, тек үстіндегі спорттық формасы аздап жараспай тұр.

– Менінше бар ғой,- дедім Айғатбекке, – спорттық формасына оның өзі жараспай тұрған сияқты. Ал сен маған ұнады ма дейсін...

– Жарайды, бұртима, калжыңды түсінбейсің бе? – деді ол мені шынымен-ақ өкпелеп қалдыға санап.

– Жоғ-а, неге бұртиямын?! Бірге келгесін, ұмытып кеткеніміз ұят болды ма дегенім ғой.

Айғат жиекке шыға бере қалт тұрып қалды.

– Анаң кара, Сауран ғой. Ертаев қой, көріп тұрсың ба? Аймашканы іздеп дал болып сен тұрсың мына жерде, ал ол соның жетегінде сырғып жүр. Ех, ылғи жолы болмайтын Әбіл досым-ай! - деп Айғатбек тағы қылжағына басты.

– Қайсы, қайсы? – дедім қалың нөпірдің қай тұсына қарарымды білмей елендеп.

– Міне, келе жатыр. Сабазың тіпті қарамайды-ай. Үлкен жігіттер сияқты, қарашы түріне, – деді Айғатбек.

Соның арасынша екеуі қасымыздан зу ете қалды.

– Сауран! Ертаев! – деп айқайлап қалды Айғатбек.

Естіді ме, естімеді ме, әйтеуір, ол артына бұрылып қарамады. Сырғып келе жатып артқа бұрылу, әрине, мүмкін емес. Және ағындап келе жатқанда кімді кім байқайды?! Оның үстіне Сауранның қасында үстіне жалт-жұлт еткен спорттық форма киген қыз келе жатса!

– Жүр, алдарынан тосайық, – деді Айғатбек.

Айғатбектің өзін атап айкалағанын ол естіпті. Екінші айналымның қарқынын бәсеңдетіп, өздері де біздің тұсымызға кідіргелі келе жатыр екен.

– О, сәлем, достар! – деп екеуімізге құшағын жая қарсы жүрді.

– Танысып қойыңыз, Айман, мына балалар – менің бұрынғы кластастарым.

Аймашканың ішек-сілесі катты. Ішін басып, бүгіліп, шалқайып күлкіден құлап кала жаздады. Сауран таныс қызының әнтек күлкісіне танырқай қарап қалды. Біз екеуіміз бір-бірімізді шынтақпен түртіп қойып, әдейі тым-тырыс тұрмыз. Ертаев біресе бізге, біресе күлкіге көміліп сөйлей алмай қалған “қызына” қарап, кып-қызыл боп ыңғайсызданып қалды.

– Да они же, мои знакомые, чудак! – деп Айман күлкісін зорға тыйды. – А вы что молчите?! Ой, умираю...

Сауран да күлімсірей бастады, бәріміз косыла күлдік.

– Мен қайдан білейін? – деді Сауран.

– Правильно, а за что я перед тобой буду отчитываться? – деді Айман күлкісін заматта тыйып.

– Жарайды, – деді Айғатбек. – Мына жігіттің кім екенін айтып, біз таныстырайық саған, есімі...

– Білемін, аты – Сайран, таныстық, – деді ол жаңа танысына қарап.

– Дұрыстап таныспағандарың бірден көрініп тұр. Мұның аты – Сауран. Сауран, мына қыздың аты – Айман, Аймашка.

– Сауран, Сайран - бәрібір емес пе? Сайран деген қайта звучит! Сола ма? – деді Аймашка Сауранның иығына асыла кетіп.

Ол қызарып-бозарып, берекесі кашып үндемеді. Бұрынғы Ертаев емес. Тілін безеген қылжакпас, қуақы Сауранның орнында ұялшақ, сызылған, тым сыпайы бозбала тұрды.

– Қазақша “сола” деген сөз жоқ! – дедім Аймашка-Айманның ерсі қылығына жыным ұстап.

Аймашка-Айман шولاқ танауын көтеріп, жактырмай қалды. Мысқылды кейіппен мырс етіп:

– Оқымысты! – деді ол. – Сайран, жүр, прокатимся.

Сауран оның жетегіне еріксіз ере жөнелді. Ол үн-түнсіз тұрып қалған екеуімізге жалтақ-жалтақ қарап қойды.

Бүгінгі сырғанақ, Айғатқа қайдам, маған өзгешелеу көрінді. Менің пысық, ақылды қарындасым қателеседі – Әбіл Әділовтың күнделікті өмірі біреңкейліктен тұрмайды. Өмір болған соң олай болуы мүмкін емес.

– Балалар, бүгін Жапаровтың әкесінен хат алдым, – деді Қаным Нұрмағамбетовна. – Оның каникулдан кешігіп жатқан себебі бар екен. Себеп болғанда да жай себеп емес, сендердің әрқайсысың үшін, класымыз үшін, бүкіл мектебіміз үшін мақтаныш боларлықтай себеп. Сайынбек қазір аулында ауруханада жатыр.

Класс демін ішіне тартып, тынып қалды. Класс жетекші апай конверттің ішінен бір паракка қысқа жазылған хат пен газеттің үлкен киындысын алды.

– Міне, мынау екі түн, бір күн боранның астында қалып, бір отар қойды аман сақтаған өзіңнің достарың... комсомол мүшесі Сайынбек Жапаров туралы аудандық газетке жазылған очерк. Әкесі хатпен бірге салып жіберіпті. Үсенбеков, сен жақсы окитын едің ғой. Қане, асықпай, көркемдеп бәрімізге оқып бер.

Осы сәтте мен бұдан екі жыл бұрын Қуаттың дәл осылай класс алдына шығып, біздің жетінші “а”-ның қызыл ізшілері тапқан казак офицері Молдатаев Тұраптың күнделігін оқығанын есіме түсірдім. Ол сонда Қаным апайдан майданның қиын жолдарынан, от пен жалынның арасынан өтіп, отыз жылдан астам уақыттан кейін қолға түскен қыршын жауынгердің күнделігін жұрт алдына оқып беруге өзі сұранған еді. “Жыпылық Қуат”, “момын”, “үндемес” деп, өзіне елеусіз қарайтын кластасымды сол күні басқа қырынан танығанмын. Бұл екі жыл бұрын еді ғой...

Қуат газет киындысын қолына алып, сәл тосылып тұрды.

– Ал тыңдадық! – деді класс жетекші апай оған оқуға команда бергендей.

– “Ерлік”, – деді ол әуелі очерктің тақырыбын оқып, сонан соң тамағын бір кенеп алды. – ...Бұл очерктің жазылуына түрткі болған жәйт – “Бектісай” совхозының маңдайалды шопаны Жапаров Сәмидің тоғызыншы класс окитын ұлы Сайынбектің екі түн, бір күн табиғаттың катал сыны – боранның астында қалып, мемлекет малын аман сақтап, ерлік өнегесін көрсеткендігі туралы аудан орталығына шұғыл жеткен телефонограмманың қысқа хабары еді...

Класс іші тым-тырыс. Терезеге төнген жиде ағашының бұтағына кеше түнімен жауған ақ ұлпа қар ұлпілдек шәлісін жауыпты. Көктемде гүлдеп, жиде ағашы хош иісін айналаға таратқанда осы бұтақтарға келіп жабайы қос кептер қонақтайды, уілдесіп.

бір-біріне әндей нәзік сырларын айтады. Ал қазір қыс. Осыдан бірнеше күн бұрын алыстағы Бектісай аулында көз аштырмайтын, екі адым жерді түнек қылған дүлей боран соқты. Астанадағы мектепте оқитын шәкірт бала туған үйін, даланы, кіндік қаны тамған кең жазираны аңсап, сағынып келген еді.

...Түске шейін аспан ашық болатын. Ақ боз құнанға мінген шопан баласы ауыл маңындағы “Қорғанды” деп аталатын төбенің баурайында қой жайып жүрген әкесін алмастырады. Күн ұзағына белін жазбай ат үстінде отырған шопан ұлының азаматтығына ырза болып: “Балам, түс ауып қалды, енді көп ұзатпай қойды ауылға қарай беттете бер, мен науаларға жем салып, қора маңындағы жұмыстарды тындыра берейін”, – деп ауылға оралды.

Очеркті жазған журналист Сайынбекті – бала қыранға, ақ боз құнанды – тай буырылға теңеп, дүлей боран соғар алдындағы сәтті жарқылдақ сөздермен біраз көсілтіп баяндап шығыпты. Қуат бұл тұсты ауылын сағынып келген баланың сезіміндей іңкәр үнмен оқуға тырысты, бірақ сықиған сөздер оны еркіне жібермеді, кібіртіктей берді. Класка, бәрімізге керегі ерлік туралы жазылған газет шығармасының көркемдігі, әдемі сөздері емес еді, Қуат мұны түсінбеді. Даусының ырғағын өзгертіп, газет сөзінен көркемдік әуен, бояу іздеп әуреге түсті.

– Апай, рұқсат па? – дедім қолымды көтеріп. Қуат кідіріп қалды. – Үсенбеков артист құсап оқымасыншы...

– Енді қалай оқимыз?! – деп Қуат шап ете қалды. – Мә, оқы өзін, оқығыш болсаң.

– Ұрыспандар, – деді класс жетекші апай. – Әділов дұрыс айтады, сенің даусың жасандылау боп кетті, өз сөзіндей етіп неге оқымайсың.

– Апай, онда Әділовтың өзі оқысын, – деді ол газет қиындысын үстелдің үстіне қойып.

– Оқыса несі бар, оқимын, апай, рұқсат па?

Қуат орнына отырды, мен класс алдына шықтым.

Аспан мен жердің арасы тұтасып кетті. Қарлы бұрқак ішін тартып, зәрлі демімен ышқынады. Бытырап кеткен отардың етек-жеңін жиям дегенше кеше жауған жұмсақ қарды төтеннен тұрған терістіктің ызғарлы, қатты желі үйіріп ала жөнелді. Артынша күн қабағы бірден түнеріп, төңірек дүлей түнекке айналып сала берді. Тап жаңа ғана қол созым жерде қарауытқан төбе заматта басқа маңға ауып кеткендей, көзден үшті-күйлі таса болды. Төбенің

“Қорғанды” деген аты ғана болмаса, қазір одан пана да, пайда да жоқ еді, Сайынбектің астындағы ақ боз құпанның құлдырай кісінегенін құтырылған боран ұйтқыған түнегіне тұншықтыра салды. Сәт сайын көз көрім жер бозамық тартып, жарық пен күңгірт сәуленің шекарасы ұласып бара жатты.

Сәл үзіліс жасап, демімді бастым. Кластың бүкіл ұл-қызы бүрісіп, қалтырап, мына алапат боранның арасында әрқайсысы өздері қалғандай бір түршігісте отырды. Лаураға көзім түсіп кетіп еді, жанарында енді-енді болғалы тұрған үрейлі сұмдықты сезінген шошыныс пен жан киналысының мұңлы көлеңкесі тұнады. Қуат басын төмен салып, боранға, Сайынбекке катыссыз белгісіз бір ойлардың тұңғиығына батылды. Айғатбек ақбоз құпанның үстінде тура өзі отырғандай, біресе алға емініп, біресе тіктеліп қалып, өзімен-өзі арпаласып отыр.

...Кенет оның құлағына уіл сияқты үздік-создық бір дыбыс шалынды. Ақ боз құнан құлағын қайшылап, пыскырынып қалды. Жаңағы уіл енді айқынырақ естілді. Атының тізгінін сәл тарта түсіп, тың тыңдады. Естілген уіл оған ілкіде мотордың еміс-еміс гүріліндей әсер еткен еді. Ақбоз құнан қайта-қайта тізгінді жұлқып қатты-қатты пыскырына берді. Уіл барған сайын ұлғайып, ішін тартып, деміккен боранның талмаусыраған үніне араласып кетті. Қыбыр-қыбыр ығып бара жатқан қойдың алды кенет іркіліп қалды. “Қасқыр!” дегеннен басқа ой келмеді оған. Дереву желіп отардың алдына шықты.

– Ехе-е-хей! Айтак! – деп, камшысын онды-солды сермеп, әлі көріне қоймаған бөрілерге өзінше сес, айбар танытып қойды. Оның айқайын долы түтек зым-зия жұтып жіберді. Тағы айқайлады. Айқайлады да, тың тыңдады. Уіл естілмеді. Боранның зәрлі үскірігі ғана ұлып, ысқырынып, құтырына берді. “Әншейін мына боранның уілі екен ғой”, – деп ойлады ол. Көңілі тынышталғандай болды. Көзі үйренгендіктен бе екен, ақ түтек дүлейдің екпіні ілкідегідей емес, сәл саябыр тартқан тәрізді.

“Ырғайт, ырғайт! Шу! Шу!” деп, отарды іркілген орнынан қозғалтып, айдағысы келді. Бірақ қойлар бұрынғыдан бетер бір-біріне тығылып, ұйыса берді. Сайынбек отарды шырк айналып, дауыстап, қолындағы шалақ камшысын сермеп біраз әуреге түсті, қойлар бәрібір қозғалмады. Өзі бусанып, денесі қызынып кетті. “Қозғалу керек, қимылдау керек екен” деп ойлады ол. Сонда тоңбайтынын білді. Мана апасы қояр да қоймай оған жып-жылы

тері шұлғаумен өзінің пимасын кигізген. “Аттың үстінде кимылсыз отырасың, аяғың тоңады”, – деп, кимеймін дегеніне қаратпаған. Сайынбек қазір апасының сол камкорлығын ырзалықпен еске алды. Ол аяғының тоңбағанына қуанды. “Рас, икемсіздеу, тіпті атты тебінгенде де аяқты әрең кимылдатасың. Оның есесіне жылы. Оның есесіне ешбір боранның да, үскірігін де маған қауіпті емес, аяғым тоңбаса болғаны”, – деп ол өз-өзіне дем беріп қойды.

Бізге осылай, бір-бірімізге тығылып тұра бергеніміз жақсы дегендей, қойлар иіріліп қалды. Ақ боз құнан да манағыдай емес, маңдайын ыққа, құйрығын жел өтіне бере бермей, тізгінді олай тартса, олай, былай тартса, былай жүріп, ырыққа тез көнеді. Боранның суырыла ышқынғаны жоғары жақтан естіледі. Табан астынан құйындап, жынданған ақ түтек енді жерден көтеріліп, аспан жақты әлек-шәлекке салып жатқандай. Токтап тұрған жері үлкен еңіс, сай табаны секілді. Арт жақтан еріксіз тықсырып, ықтырған тентек, қиямпұрыс боран төменге түсе алмай, жоғарыдан ыскырынады. Сайынбек қойдың шетін тағы бір айналып шықты. Аласапыран бораннан тасаланған отарға енді қасқыр болмаса, басқа қауіп жоқ еді. Бірақ ақ боз құнан ауық-ауық пыскырынып, құлағын қайшылай берді. Сайынбек елеңдеп, айналаға сергек қарап, өзін барынша сак ұстады. Тың тыңдады. Жынды боран бір отар қойдан, ақ боз ат мінген баладан айрылып қалғанына, үскірігіне, меңіреу түнегіне тоңдырып, қамап, тұншықтырып құрта алмағанына ыза болғандай құтырынып өршелене ұиды...”

Класс манағыдай емес, жайбаракат, сабырлы қалыпка түскен тәрізді. Құдды әлгі үрейлі дүлейден аман-есен құтылып, әрқайсысының көңілі жайланып қалғандай. Енді боран Сайынбекке де, оларға да қауіпсіз еді. Азғантай аялдаған сәтте Лаураға көзім түсіп кетті. Оның жүзінде әлі айыға қоймаған қорқыныштың табы тұрды. Жанарынан “әлгі бір уіл неғылған дыбыс, ақ боз құнан неге құлағын қайшылап, пыскырына береді?” деген секемді ойды аңғарғандай боламын.

...Сайынбектің бір отар қоймен боранға ығып кеткеніне бір тәулік уақыт өтті: бір түн, бір күн. Бір түн, бір күн бойы бүкіл Бектісайдың атқа мінуге жарайтын азаматтары сабылысқа түсті. Жолсызбен жүруге жарайтын техниканың барлығы даланың қойнау-қойнауын кезіп кетті. Совхоз рациясы боранды күннің оқиғасын ауданға хабарлады. Баланы іздеу шаралары жан-жақты ойластырылып, аудан көлемінде дереу қолға алынды. Облыстан тікұшақ

шакырылды. Бірақ ауа райының қолайсыздығынан ұшқыштар темір канат құстарын әуеге көтере алмады. Бір басылып, бір көтерілген қатты жел оларды амалсыз жерге байлап қойды.

Әке мен анаға бұл бір түн, бір күн уақыттың берген қайғы-зардабын сөзбен айтып жеткізу мүмкін бе екен? Сәми шопанның көңілін өкініш оты күйдіріп бара жатты. Қыс күнінің бұл өңірде құбыла қалуы оған бесенеден белгілі жай емес пе еді? Төбенің етегінде бытырап, өрістеп кеткен қойды тым болмаса жинақтап бермей, күн көзінің ашықтығына сеніп, ауылға кете қойғанына өкінді. Үйден бір шай ішіп шыққанша теріскей беттің тез құбылып кеткенін аңғарды. Бірақ кеш аңғарған болатын...

Боран өршіп бара жатқан соң Сәми бас-көзге карамай, түтектің арасына аттан сап жалғыз кірді. Олай шапқылады, бұлай шапқылады, ештеңе шығара алмады. Айкалаған даусын боранның ұлыған сарыны жұтып жіберді: “Сай-ын-жа-а-а-а... а-а-а-н”. Ақ түтек құтырына түсті. Ол қарға адым жерде қалған өз қыстағын таппай, іргелес отырған қойшының ауылынан бір-ақ шықты. Хабар төңіректе отырған қойшылардың барлығына тиді. Екеу-екеуден тағы да жан-жақты шолған болды, бірақ боран безеріп, олардың әрекетінен түк шығартпады. Қорғандының арғы баурайындағы комсомол-жастар бригадасының рациясымен хабар орталыққа берілді. Түн ортасы ауа үш “Кировец” тракторы Қорғандыдағы шопандар аулына келіп жетті.

Класс тым-тырыс тынып қалған. Банудың көзі жасаурап отыр. Айғатбек иегімен партаға сүйеніп ойға шомады. Кабинет-кластың қабырғасында ілулі тұрған портреттерден ұлы физиктер де бір сәтке тұнжырай қарап қалған сияқты. Олар да сонау алыстағы “Бектісай” совхозының “Қорғанды” қыстағындағы әкенің халіне, қамыққан көңіліне өздерінің ортақтастығын білдіріп тұрғандай.

Қуат терезе жаққа қарайды. Терезенің сыртқы ернеуіне шатырдан еріген мұзданақтардың тамшылары тырс-тырс тамады. Ал Қорғандыда боран... Лаураға бұл жолы тура қарай алмадым... Қаным апай: “Оқы, Әділов”, - деді.

...Айналаның еміс-еміс сұрғылттана бастағанына қарап Сайынбек ымырт үйіріліп келе жатқанын аңғарғандай болды.

Бір кезде қараса, қалғып кетіпті, өз-өзінен селк етіп, шошып оянды. Ұйқтап кетсе, меңіреу түнектің ішінде жападан-жалғыз қалып қоятындай сезінді. Құнан қарды тебініп, ауыздығын қарш-қарш шайнайды. Қалжыраған қойлар ыққа түскесін бытырап кетпей,

бастарын төмен салып, кешегі тоғын қайырып күйіс қайырды. Әкесі қойының биыл қысқа өте қонды түскенін айтқан, отардың төпелеген боранға әзірше төтеп беріп келе жатқаны сондықтан болар-ау деп ойлады ол. Бірақ бәрібір отардың бұл тыныш күйі ұзаққа созылмайтынын шопан баласы білді. Еңіс табанындағы қарды тебіндететін жылқы ғана. Аш қойлар расында да көп өтпей маңырай бастады. Ызы-шу болған отарға Сайынбектің беретін шөбі жоқ, тіпті өзінің ішін бұрап бара жатқан аштыққа не дәрмен істерін білмеді. Тонның ішінен киген әкесінің кеудешісінің қалтасына салған жарты құртын мана ертеңгісін талғажау етіп тауысқан.

...Түн жарымы ауған шамада Сайынбектің құлағына бір гүрілі шалынды. Бұл – өзі паналаған осы сайдың желкесіндегі қырқаға жақындай бере кері бұрылып кеткен “Кировец” тракторының даусы еді. Ол орнынан тағы тұра алмады. Әлдене деп айкайлағысы келді, трактормен өзін іздеп жүрген адамдарды тоқтатқысы келіп еді, бірақ даусы қарлығып, үні шықпай қалды. Көз алды қарауытып, жердүние теңселіп тұрғандай болды оған. Бір мезгілде есін жиып айналасына қарады. Қараса, қойлар жоқ, ақ боз құнаны да көрінбейді. Орнынан ышқына атып тұрды: “Қой-лар-р-р-р жо-о-о-к... Әке-е-е, ко-о-о-ойла-а-ардан айырыл-л-лдым!”

Ол тәлтіректеп барып, құлап түсті. Одан әрі не болғанын Сайынбек білген жоқ.

Таң жаңа қылаң беріп келе жатқан кезде іздеушілер екінші рет сол маңға келді. Оларды мұнда әкелген сай табанынан өріп, жақын қыстақтың үстінен шыққан бір отар қойдың шұбалған іздері еді. Ақ боз құнан шылбырын сүйретіп, қойдың соңынан еріпті де отырыпты. Ессіз жатқан, кеудесінде жаны ғана бар бала қыстаққа жеткізілді.

Ол өмір мен өлімнің арасындағы халде жатты. Санитарлық ұшақпен келген дәрігерлер бригадасы екі өкпесін суық шалған, ес-түссіз жатқан баланың өмірін сақтап қалу үшін күресті. Екі күн бойы қыстақта болған дәрігерлер кірпік ілмеді. Үшінші күні Сайынбекті дәрігерлік ұшақ облыс орталығына алып кетті. Қазір боран астында калып ерлік көрсеткен “Бектісай” аулының жас азаматы, астана мектебінің тоғызыншы класс оқушысы Жапаров Сайынбектің ахуалы жаман емес, дәрігерлердің ерекше күтімінде.

Мемлекет малын аман сақтап қалу жолында көрсеткен ерлігі. өнегесі үшін “Бектісай” совхозының дирекциясы оған бағалы сыйлық берді. Сайынбек Жапаровтың есімі аудандық комсомол

комитетінің Құрмет кітабына жазылды...”

Класс үнсіз отырып қалды. Мен газет қиындысын үстелдің шетіне апарып қойдым.

– Рақмет!.. – деді Қаным апай.

Бұл маған емес, кластасымыз, комсомол мүшесі Сайынбек Жапаровқа айтылған РАХМЕТ еді. Бәріміздің атымыздан айтылған жүрегіміздің достық рақметі!

Бұл оқиға мектеп көлемінде аталып өтті. Пионерлер дружина жиынын өткізді. Жиынға Сайынбектің кластастары – біздер шақырылды.

Лаура мектеп пионерлерінің осы үлкен жиынында біздің класс жайында баяндама жасады. Күлмеңіздер, иә, кәдімгідей бірнеше паракка жазылған баяндаманы жиын алдында мәнерлеп оқып берді. Баяндамашы сөзін біздердің пионер класында жетінші “а”-да оқып жүргендегі өнегелі істерімізді айтудан бастады. Сондағы өнегелі ісіміздің ең бастысы – отрядта ұйымдастырылған “Ерлік даңқы” мүйісі еді. Лаура сол мүйістің қасиетті экспонаты – 2-ші Украина майданында соғысқан, Днепр үшін болған ұрысқа қатысып, ерлікпен қаза тапқан кіші лейтенант Молдатаев Тұраптың күнделігін қалай тапқанымыз туралы айтты. Әрине, бұл арада ол менің еңбегіме ерекше тоқталып өтті. Мактағанды кім жек көрсін, көңілім әжептәуір өсіп қалды.

– Сол күнделікті атасының жеке архивінен алып, пионер Әбіл Әділов біздің кластың қызыл ізшілері жүргізген “Ерлік даңқы” жорығына елеулі үлес қосты. Күнделіктің кейбір беттері жыртылған, жазулары өше бастаған еді. Тіпті күнделікті жазған офицердің аты-жөні де біздерге әуелі толық белгілі болмады. Іздеу жұмысына класс пионерлері зор ынтамен кірісіп, нәтижесінде белгісіз казак жауынгерінің есімін анықтадық. Ал келесі жылы біз оқып кеткен жетінші “а” класының отрядына ерлігі үшін “Үшінші дәрежелі Даңқ” орденімен марапатталған Молдатаев Тұраптың есімі берілді...

Міне, біздің кластың өзіндік шағын өмірбаяны бар екен. Өмірбаянымыздың шынайы жарқын беттерінің бірін Сайынбек Жапаров жазды. Класымызға алыстағы ауылдан келіп, елеусіздеу қосылған момын баланың бейнесі көз алдымызда зорайып кетті. Ол өзінің ерлік деуге тұратын қарапайым ғана өнегесімен біздің бір-бірімізге құрметпен қарауымызға, араларымыздағы азғантай түсініспеушілікке кешірімді болуға

үйреткендей болды. Класс өміріне өзгеріс енгенін әрқайсымыз сезіне бастадык.

* * *

– Әбіл, саған хат келіпті! – деп Бану класка айқайлай кірді. – Дирекцияда отыратын хатшы әпкей беріп жіберді.

Таңқалдым. “Мектепке менің атыма кімнің хат жазуы мүмкін?!” Конвертті қолыма алдым.

– Ракмет айту керек! – деді Бану мені өзінше сыпайыгершілікке шақырып.

– Ракметті кейін айтамын, мүмкін бұл хат ракмет айтуға тұрмайтын шығар, қайдан білемін?! – дедім мен өзімше ақталған болып.

– Ракмет айтуға тұрады, Әділов. Өйткені хатты жіберушінің кім екендігі көрсетілмеген...

Кімнен екені жазылмағаны рас екен. “От меня” дей салыпты маған хат жазған белгісіз адам. Айғатбек менің иығымнан үңіліп тұрған.

– Сайынбектің жазуы ғой мынау!.. – деді ол.

Өзімізбен бірге екі-ақ токсан оқыған оқушының жазуын Айғатбек қалай білді екен, ә?

Хаттың басында “Бектісайдан сағынышты сәлем!” деген сөз тұрды.

“Аса құрметті жақсы жолдасым Әбілге мен – Сайынбектен ыстық сәлем! Бұл хатты ауылдан, Бектісайдан жазып отырмын. Естіген боларсың, әкем мән-жайды айтып, мұғалима апайға хат жаздым деген. Қыстың күні каникулға келгенде далада қалып, өкпеке суық тиіп, ауырып қалдым. Қаладағы ауруханада ай жарымдай уақыт жатып шықтым. Қазір жаман емеспін. Бірақ кей-кейде басым айналады. Апам дәрі сорып тастаған дейді. Биылша дәрігерлер оқуға рұқсат етпей отыр. Әлсізсің, тынығуың керек дейді. Ал өзіме салса, оқығым келеді. Біраз қалып қойдым. Үшінші токсан бітіп қалды ғой, бірақ бәрібір сендерді қуып жетер едім. Қаным апайға айтып көресің бе, Әбіл. Бұл хатты жазып отырған себебім - класта екеуіміз бір-бірімізге кішкене үйренісіп қалып едік қой. Балалардың бәрі жақсы. Айғатбек Көшенов те жақсы бала. Ол сенің досың ғой. Әбіл, сосын мынаны айтқым келген, менің комсомолдық есеп кәртiшкімді сендерге жіберіп қойыпты. Лаура Қуанбаева оқымайды деп кейін қайтарып жіберіп жүрмесінші, ескертерсің оған. Егер Қаным апай

тоғызыншы класты биыл оқуға рұқсат етпесе, келесі жылы міндетті түрде барамын ғой. Енді көп не айтамын?! Бізде, ауылда көп жаналық, қызық дегендер болмайды ғой. Әзірге хатымды осымен аяқтаймын. Хабарынды асыға күтуші - Сайынбек. 20 ақпан 198... жыл, “Бектісай” совхозы, 1-ферма, “Қорғанды” кыстағы”.

Хатты Айғатбек екеуіміз оқып шықтық. Қуат қасымызға келді де, хатта не жазылғанын сұрауға батылы жетпей, кластан шығып кетті.

Хат менің атыма жеке жазылғандықтан балалардың бәріне оқып беруді жөн деп таппадым. Бірақ үзіліс бітіп, бәрі класка жиналғасын, такта алдына шығып Сайымбектен хат алғанымды айтып, оның қысқаша мазмұнын айтып бердім.

Қуат өзінің белсенділігін көрсетіп:

– Несі бар, класс жетекші апайға бәріміз айтамыз, ол кісі қарсы болмауға тиісті. Сайынбектің оқуын жалғастыруына директордан рұқсат алады. Солай емес пе, оның қайтсе де бізбен бірге оқуы керек, ондай ерлік жасаған оқушы қалайша бір класс қалып қоюға тиісті? - деді ол.

– Қуаттың айтқаны дұрыс. Ол біздің мектебіміз үшін абырой. Сондықтан директор ағай класс жетекшінің, біздің ұсынысымызды қуана құптауға тиіс! - деді Бану.

– Ой, шіркіндер-ай!..- деді Айғатбек кекесінді үнмен. – “Мектеп абыройы”, “мектеп абыройы” деп такылдайсындар, ал ол егер ауру болса, денсаулығы әлі түзелмесе, қалай оқиды, ойдағындар ма өздерің?! Әлде сендерше ол бәріне қолды бір сілтеп, “мектеп абыройы” үшін кеп оқуы керек пе?

Лаура орнынан тұрып:

– Көшеновтің айтқаны дұрыс меніңше. Қуат та, Бану да ойланбай айтып тұр. Егер қайткенде де оның қазір оқуын жалғастыруын мектеп директорынан сұрап, ол кісіні көндірсек, бұл тоғызыншы “а”-ның Сайынбекке, әрқайсымызға үлгі болуға жарайтын жақсы досымызға жасаған қастандығы болар еді,- деді.

– Олай деп айтқан кім бар? – деді Қуат қызарактап. – Бір жыл да болса уақытын жоғалтпасын дегенім ғой...

– Екі түн, бір күн боранның астында қалған Сайынбек бір жылды емес, бірнеше жылды, тіпті өмірін жоғалтып алуы мүмкін еді ғой, – деді Айғатбек қызуланып. – Оған дос екеніміз рас болса, класс атынан хат жазып, өзімен әрқашанда бірге екенімізді айтайық. Биылша денсаулығын түзесін, тынықсын, келесі жылы ол

катарымызға қосылады. Ал бір кластың не жоғары, не төмен достығымызға нұқсан келтіре қоймас.

Класс бір ауыздан осы келісімге келді. Хатты Сайынбекке жазып, бүкіл класс соңына қол қоятын болды. Манадан бері біз мәслихатымызға бөгет жасамайын деп есік аузында тұрып қалып Жәніп Нәметовна өзінің әдемі жымысымен күлімсіреп:

– Сәлематсындар ма, азаматтар, – деді. – Бәрін естіп қойған кешірім өтінемін. Ал жалпы мына келісімдерің досқа деген үлгі жанашырлық. Басқаша айтқанда, нағыз адамгершілік!

– Апай, кешіріңіз, сіздің класқа кіргеніңізді байқамай қалыпп – дедім мен партама қарай өтіп бара жатып.

– Ештеңе етпейді, Әділов. Менің сабағымды сендер өзде бастап кетіпсіңдер. Және өте тамаша бастапсыңдар!..

Осы мезетте Лаура маған бұрылып қарап, күлімсіреп қойды. Мен де күлімсіредім. Жүрегім алып-ұшып, әлденеге қуанып отырды

* * *

Сонымен, есімінді өзіне қайтаруға болады ғой, – деді Айғат сол күні сабақтан шығып келе жатқанымызда.

Мен әуелі түсінбей қалып:

– Қандай есімді қайтармақсың? – дедім оған.

– Қандай есім болушы еді, Қуат “жыпылық” алып қоя жазды “Петрарка” деген есімінді айтамын да! – деді Айғатбек күлі

– Меніңше, бұл есімге Қуат лайықты. Өлең жазады. Ақ Тарихта қалатын есім. Ал мен өлең түгілі қара сөзді дұрыс а алмаймын. Күзде көрдің ғой, қабырға газетін қалай бүлдіргені

– Жок, Әбіл, егер сен өлең жазсаң бар ғой, “Жыпылықтан” он есе артық акын болар едің. Ал Петрарка да есімге сен өлеңші болмасаң да лайық адамсың. Көзің мактағанымды, әрине, кешіріп қой, – деді ол.

Мен оған жалт қарадым. Күлмей, қылжақтамай, қад салауатты кейіппен айтып келе жатқан сияқты.

– Неге бүйтіп қарадың?! Ойнап келе жатқан жоқпын, шын ай келемін. Бүгін – бірінші наурыз. Лаураның Петрарка Петрарканың Лаураға қарап күлімсіреген күні. – Айғатбектің жолғысы енді әзіл.

Екеуіміз қосыла күлеміз. Көктемнің алғашқы күні де бүгін өз жайдары мінезін танытып, күлімсіреп тұрған еді.

– Әбіл, сені телефонға шақырады! – деді Гүл мырс етіп. –
Әлгі сұлуларын сызылып тұрған...

Менің ақылды, пысық қарындасымның мінезі кейде шектен шығып кетеді. Төбеден түскендей сөздерді айтады. Әкем оның мұнысын еркелікке саяды. Ал апам екеуіміз Гүлдің бұл “еркелігіне” шыдамдылық көрсетіп келеміз. Қазір де, міне, көрдіңіз бе... Көзімді алартып, оған іштей бір кіжініп қойдым да, телефонды көтердім.

– Алло, тыңдап тұрған – Әбіл.

– Ал сөйлеп тұрған, – Лаура, – деді ол күліп. – Мазалағаным кешірім сұраймын. Хоккей көріп жатқаныңды сезгенмін, біздің Нурик те теледидардың алдында тықыршып отыр.

– Жо-жок, мен хоккей көріп отырған жоқпын. Манағы уәдеміз бойынша Сайынбекке хат жазып жатқанмын.

– Сен хоккейге жанкүйер едің ғой. Қай командаға жанкүйер екенінді де ұмытқан жоқпын – ЦСКА ғой, солай ма? – деді Лаура тағы да күліп. Өзі көңілді. Мені сөйлеткісі келіп тұрған сияқты. “Не деп жауап берсем екен, не айтсам екен? Сөйлесуге уақытымның жоқ екенін айтып, сыпайы түрде кешірім сұрап, телефонның тұтқасын қоя салсам қайтеді?”

– Әбіл, неге үндемей қалдың, алло!..

– Тыңдап тұрмын ғой, Лаура! – дедім мен даусымды болар-болмас шығарып. Гүлдің құлағы қазір мен жакта екені даусыз.

– Естілмейді, алло, алло! Әбіл, сен қайтадан телефон соқшы, қайтадан терші нөмірді, – деді де, Лаура телефонның тұтқасын қоя салды.

Қолымдағы “гук-гук” деп тұрған телефон трубкасына қарап, анырып қалдым. “Нөмірді қайтадан терші!” – дейді. Қызық! Ол маған емес, мен оған телефон соғып жатқан сияқтымын. “Не істесем екен?” Сәл ойланып тұрдым да, телефонның тұтқасын орнына қоя салдым. Керек болса, өзі терсін біздің нөмірді. “Неге телефон соқпадың?” десе, “Телефоныңыздың нөмерін ұмытып қалыппын”, – деймін сыпайы ғана. Өз ойыма өзім мәз боп, телефонның қасында тұрған жұмсақ орындыққа шалқая кеттім. “Егер өте маңызды ісі болса, өзі-ақ шыдамас”. Телефонға қарап-қарап қойып, “Бір, екі, үш төрт, бес” деп санай бастадым. Елуге шейін, жүзге шейін санадым. Бір минут, екі минут, үш минут өтті, телефон безірейіп қатты да қалды. Ақыры шыдамым таусылып, Лаураның нөмірін дереу “есіме түсіріп”, телефон соқтым.

Телефонның тұтқасын інісі алды, даусынан жазбай таныдым.
– Алло, Лаураны шақырып жіберші! – дедім онымен мәзіреттесіп жатпай.

– Кім сұрайды? – деді ол ересектерше маңғазсып.

– Әділов сұрайды, – дедім мен, оның пысықтығына жыным ұстап.

– Лаура жок, далаға шығып кеткен, – деді ол.

Бұған не дерсін?! Телефонның тұтқасын тарс еткізіп, қоя салдым.

“Өзі телефон сок” деп алып, далаға шығып кетуі қалай?! “Әлде айтқан бойында нөмірін термегенім үшін әдейі інісін сөйлестіріп, мені мазак етіп отыр ма екен?!” дейді арам ойым. “Жок, мүмкін емес, Лаура ондай қыз емес!” Көңілім орнығып, Сайынбекке жазып отырған хатымды жалғастырдым.

“...Өзің жайлы ауырып қалдым дегеннен басқа ештеңе айтпапсың, Ал біз сенің не күйге ұшырағаныңды...” Жок, “не күйге ұшырағаныңды” дегенім дұрыс емес. “Ал біз сенің ерлігің жайлы жазылған очеркті бүкіл класымыз боп оқыдық... Сен жайлы бүкіл мектебіміз білді. Саған арнап класс газетін шығардық. Үсенбеков Қуат өлең жазды. Бәріміз бізге алғашқы келгенінде өзінмен қалай танысқанымызды есімізге түсірдік. Ептеп әзіл де айттық. Айғатбек сені қарды үңгіп, қыста ұйқтап жататын аюға теңеп, сурет салды. Қысқасы, біздің газеттің бұл нөмірі тек саған ғана арналды. Демек, газетіміздің кейіпкері - Жапаров Сайынбектің осал адам болмағаны ғой. Сол үшін де класс атынан саған Үлкен Рәкмет!”

Одан әрі хатқа Сайынбектің өтінішіне байланысты айтқан кластың ортақ ақылын, кеңесін жаздым. Ал комсомолдық есеп карточкасына байланысты бір-ақ сөз жаздым: “Сайынбек, сен әрдайым бізбен біргесің, біздің қатарымыздасың!”

Хат дайын болды.

Сағатқа қарадым. Түн жарымы болыпты. Бүгін апам екінші кезекте жұмыс істейді.

Бөлменің балконға шығатын есігін аштым. Бізге қарсы тұрған үйдің ең жоғарғы қабатындағы бір пәтердің шамы самаладай жарқырайды. Ән естіледі. Сондай керемет ән. Кісіні еріксіз елжіретіп бара жатыр...

Кенет көше жақтан “Жедел көмек” машинасының азынаған үні естіліп, қала селт еткендей болды...

Сайынбекке жазылған хаттың соңына бүкіл класс қол қойды. Кейбіреулер бір-екі ауыз қосымша тілегін, сәлемін жазды. Мәселен, Қуат табан астында дайын, жаттанды ұйақтарын суырып алып, бір шумак өленді сүйкете салды:

Сен – даланың қыранысын,

Мен – каланың ұланымын.

Мәңгі бірге айтатын жыр-әніміз!

Бану таңдайын қағып:

– Қандай керемет! – деді.

Айғатбек басын шайқап, көзін жұмып:

– Тамаша, тамаша! Айтатыны жоқ! Егер маңдайымызға Қуат сияқты акын бітпесе, мына өмір не болып кетер еді? Жасасын, Үсенбеков!- деді.

Қуат көздерін жыпылықтатып, “осы шын айтып тұр ма” дегендей Айғатбекке қарай берді.

Лаура бұл көрініске көңіл аударған жоқ. Менің қасыма келіп:

– Әбіл, кеше мен сенен Сайынбектің хатын сұрағым келген... – деді, сөзінің аяғын толық айтпай.

Түсіне қойдым. “Неге телефон соқпай қойдың?” дегенді айта алмай тұрды.

– Мен саған телефон соқтым. Бірақ... әлгі Нұрбек сені үйде жоқ деді...

– Солай ма? Ол маған сенің телефон соққаныңды айтқан жоқ. Бірақ біздер кинодан кешірек келдік, мүмкін ұмытып кеткен болар, -деді ол реніштілеу реңін бірден өзгертіп.- Егер ішінде өзіне ғана айтылған құпиясы болмаса, хатты оқып шығуға бересің бе?

– Құпия жоқ ешқандай...- дедім сөзімнің соңын жұтып: “Киноға кіммен барып едің?” деген сұрақты қоя жаздауға шақ қалдым. “Кіммен болушы еді, “акынмен” бірге барған шығар?”

Бешпентімнің төс қалтасынан хатты алып, көңілсіздеу ұсындым.

– Ракмет, Әбіл,- деді ол менің көңілсіздеу кейпіме таңырқай қарап.- Дегенмен де ішінде маған оқуға болмайтын жайлар бар шығар, а?

– Жо-жоқ, қайта сен оқуға тиістісің. Сайынбектің саған да айт деген өтініші бар...

Лаура дереу хатты оқи бастады. Өзіне қатысты тұсты оқығанда сәл күлімсіреп қойды.

– Қызық бала өзі,- деді ол хатты маған беріп жатып. – Біздің балалардың ешқайсысына ұқсамайды, аңғал... Кеше әкем екеуіміз көрген кинода да тура біздің Сайынбек сияқты бір бала бар. Әбіл, міндетті түрде көр, барлық кинотеатрларда жүріп жатыр, тамаша кино!..

– Көремін, міндетті түрде көремін!.. – дедім неге қуанып кеткенімді өзім де білмей.

Ол маған киноның атын айтқан жоқ, мен сұрамадым. Сұрағым да келмеді.

* * *

Әкем кешкі шайдың үстінде бұрын-соңды болмаған пысықтық танытып:

– Әбіл, ертең тауға, саяжайға барып қайтайық,- деді.

Гүл бұртия қалып:

– Ал мен ше? – деді.

– Сен де жүр, қызым. Апасы, сіз қалай қарайсыз?! – деді әкем жайдарыланып. – Демалып қайтайық бір. Әрі саяжайымыздың жайғдайы не боп жатыр екен, соны білейік.

– Онда Әбіл үйде қалсын, – деді менің ақылды, пысық қарындасым.

– Қолына күрек алып жұмысты кім істейді, Әбіл бармаса? – деді апам аққұманын еселеп жатып. – Сені мен әкең бе күрек ұстайтын!..

– Несі бар ұстаса!.. – деп, әкем оның сөзіне қарсылық білдірді. – Күректі кезінде мына біз ұстағанбыз. Марқұм көкем, Әбілдің атасы он үш жасымда қолыма қайла ұстатқан. Ал осы қазіргі Әбілдердей кезімізде майданға кеткен әкенің орнын басып, кен көтергенбіз. Ақсаусак боп өскен мына өзің, кемпөшке. Студент кезінде есінде ме, хайуанатханадағы түйені қазақтың пілі дегенін. Көз ашқалы көріп келе жатқаның бір қала. Сөйте тұра күрек ұстай алмайсыңдар деп мінеуге күштісің. Солай ма, Гүлетай, біз күрек те ұстай аламыз, Моцарт, не Вивальдидің концерт, симфонияларын да орындап бере аламыз!..

– Солай, солай, – деді апам Гүлге қарап. – Мына қызың әлі күнге шейін күйсандықта сольфеджиодан басқа нәрсені дұрыстап тарта алмайды. Сен Моцарт дейсің...

- Ештеңе емес, әлі-ақ үйреніп кетеді, – деп әкем Гүлді қорғады.
- Сәл еркелеу екені рас енді...
- Менінше Гүлде пайдалы нәрселерге үйірсектік жағы нашар, – дедім мен ақылды, пысық қарындасымды сынға алудың сәті түсіп кеткенін пайдаланып. – Оның орнына керексіз сөзге өте “шешен” және үлкенге ақыл айтқыш.
- Ал сендердің Әбілдерің бар ғой, нағыз даңғой, мактаншак, оның үстіне тиянаксыз, табансыз...

Осылайша кешкі шайдың үстіндегі мамыражай жақсы басталған әңгіменің соңы Гүл екеуіміздің, әкемше айтқанда, “ит пен мысықтай ырылдасуымызбен” тамамдалды. Ақылды, пысық қарындасым әдеттегідей апамнан ескерту алып барып тыншыды. Әкем менің ылғи да үлкен бола тұра қарындасыммен тәжікелесетінімді бетіме басып, ұялтты. Бұдан соң саяжай туралы әңгіме өрбімей қалды.

* * *

Ертеңгісін тауға әкем екеуіміз кеттік. Гүл амалсыздан күйсандыққа “тұтқындалып”, музыкалық қабілетін дамытуға үйде қалды. Ал апамның бір аптаның ішінде жиналып қалған үй шаруасын тындыруы керек екен.

...Автобустан түскесін өрге қарай тура тартатын таныс жолмен өрледік... Әкем де мен сияқты сидам, “арам еті” жоқ адам, бірақ бәрібір шапшаң жүре алмайды.

– Есінде болсың, өрге қарай жүгіру – күшінді сарп ету. Жүгірме, мына мен құсап бір қалыпты аянда, сонда шаршамайсың, – деді әкем жоғарылаған сайын ентігуі жиілеп.

– Мен қайта, жүгірсем, шаршамайтын сияқтымын, көке! Міне, қараңыз! – Мен жүгіре жөнелдім.

– Әй, балалық-ай! – деді ол ентігін баса алмай.

Жүгірген бойы өрдің басына бір-ақ шықтым.

– Е-е-е-е-е-ей!..

Бұл ара - дауыс жаңғырығатын таудың меңіреу қойнауы немесе шатқал емес. Бірақ тұнық ауадағы айқай алысқа кетеді, айқын естіледі.

Саяжайға келген жалғыз біз емес екенбіз. Әкем екеуіміз үй-жайды қарап, былтыр күзде жинаусыз қалған бактың ішін аралап шығып, есіктің алдындағы орындықта демалып отырғанбыз, ауланың сыртынан әлдекімнің: “Қайырлы күн! Жақсымысыз, көрші!” - деген даусы естілді. Ауланың аласалау есігінен сәл еңкейіп

өтіп, бері қарай келе жатқан брезент күртелі кісіні бірден таныдым: Әбдірәсіл ағай, Айғатбектің әкесі! Ол бізбен қол алысып амандасты. Сосын маған қарап, “сен баланы осы қайдан көрдім” дегендей, ойланып қалды. Шыдамадым:

– Әбдірәсіл аға, танымадыңыз ба, бұл – мен, Әбілмін ғой! – дедім.

– Ә, Әбіл екенсің ғой, қайдан көрдім деймін, әйтеуір? – деді ол басын шайқап. – Міне, сіздермен көрші боп жатырмыз. Отағасы, танысып қоялық – есімім Әбдірәсіл, фамилиям – Көшенов, мына балаңыз менің Айғат деген ұлыммен бірге оқиды. Біздің үйде қонақта болған...

– Ия, ия, білемін, сырттай таныспын сізбен, – деп әкем де қалбалақтады да қалды. – Өте жақсы, өте жақсы! Менің есімім – Жарас, замандас болармыз.

– Мына сіздерге қатарлас үйде бір ақсақал тұрған екен. Өзі үлкейіп, аурулы болыпты, сосын бізге сатты. Міне, солай... – деді Әбдірәсіл ағай, әлгі біздің бұрынғы көршіміздің, құрметті демалыстағы интеллигенттің, маскүнем шалдың үйін көрсетіп.

– Білеміз, білеміз ол кісіні, – деді әкем басын изеп. – Ауру болған екен ғой байғұс акыры... бұрын заң қызметінде істеген адам еді...

Әбдірәсіл аға үндемеді. Саяжайдың бұрынғы иесінің кім болғаны оны пәлендей қызықтыра қоймаған сияқты. Әкем жаңа көршіге қайырлы қоныс айтпағанын енді есіне түсірді:

– Онда, көрші, қонысыңыз қайырлы болсын, қош келіпсіз! – деді ол, екі қолымен бүйірін таянып, төменге, қала жаққа қарап, ойланып тұрған Әбдірәсіл ағайға.

– Ракмет, Жәке! Қоныстың қайырлы болуы көршіге байланысты, сіз бен біз жақсы болсақ, тату болсақ, құт та, береке де ешқайда қашпас, – деді ол әкеме күлімсірей бұрылып.

– Әрине, әрине, оның солайы солай ғой, тату болсақ, сыйлас болсақ... – деді әкем де қалбалақтап.

– Жакс-е-е! – деді жаңа көршіміз сыйластық жайлы, татулық жайлы әңгімені осымен тиянақтағысы келгенін сездіріп. – Қалай, бұл жердің ауасы, былай несі... жаман емес сияқты ғой, ә? Жазда су жағы қалай болады, уақытында беріп тұра ма, бактарыңыз шөлдеп калып жүрмей ме?..

Әкем мен жакка еріксіз қарап алып:

– Былай енді жаман емес қой... – деді күмілжіңкіреп.

Өзінің аса шаруакор адам емес екендігін, бұл жерге окта-текте бір келетінін жаңа көршіге айтып жатуды артық санаған сыңайы бар.

– Дұрыс екен онда, – деді Әбдірәсіл ағай. – Ал енді, Жәке, үйге жүріңіз. Көрші болғанымызды шамалы атап өтейік. Біздің бәйбішенің әкелген оны-мұнысы бар еді...

Әкем рақмет айтып, сыпайы тұрде бас тартып еді, ол болмай тұрып алды.

– Көршілігіміздің жөні бір баска, мына балалардың екеуіміз де әкесіміз, давай жүріңіз, Жәке, жаксылап бір дем алайык. Дача демалыс үшін керек, әйтпесе түү каладан артынып-тартынып, азаптанып не жынымыз бар? Жүріңіз. Әбілжан, сен де жүр, – деп Әбдірәсіл ағай еркімізге қоймады. Ақыры баруға тура келді.

Гүлшар тәтей мені көріп:

– О, Әбілчик! – деді. Сонан соң әкеме бұрылып:

– Қош келіпсіздер, жоғары қарай өтіңіз, ағай, – деді жайдары үнмен. – Әбілжан біздің Айғатиктің досы, сен не ғып тәтенді бөтен адамдай тосыркап тұрсың? Қане, үйге кіре ғой, айналайын...

Әбдірәсіл ағай әйелінің әкемді “ағай” дегенін ұнатпай қалды.

– Бұл кісінің есімі Жарас қой, Гүлшар. Жәке деуіңе, замандас деуіңе де болады. Солай емес пе, Жәке! – деп ол әкемнен өз сөзіне мақұлдау күтті.

Әкем мақұлдай кетті.

– Әрине, әрине, қарындастың... зайыбыңыздың есімі – Гүлшар болды ғой сонымен, – деді ол. – Иә, біз Жәкең боламыз, Жарас деген көршіңіз боламыз...

Үйге кіргесін де әңгіменің тақырыбы күнделікті ұсақ-түйек жәйттардан, әкем онша көп біле бермейтін саяжайдың айналасынан аспады.

Үлкендердің көңілсіз, керексіз әңгімелерінен ішім кеуіп кетті. Әкем тауға не үшін келгенімізді ұмытып кеткен сияқты. Бактың ішін жинастырамыз, келесі жексенбіде келіп, гүл егетін жерді қолпсытамыз дегеннің бәрі жөніне қалды.

Менің мазасыздана бергенімді Гүлшар тәтей аңғарып:

– Әбілжан, бой жазғың келіп отырса, рұқсат, біздерге қарамай-ақ қой, – деді.

Оның бұл сөзі маған ең бір қонақжайлық құрметтен бір де бір кем болмады. Далаға атып шықтым.

Қолыма тырма алып, бактың ішіндегі жартысынан көбі

жиналмай, төгіліп-шашылып, шіріп, қап-кара коқысқа айналған былтырғы алмалардың қалдықтарын, сынған бұта, шөп-шаламдарды әр-әр жерге үйіп, оны-мұны істеген болдым. Ара-арасында көленкеге барып, сәкіге отырып дем аламын.

Үй шатырының ішкі ернеуіне салынған қарлығаштың ұясы сол күйінде тұр. Бұл ұяны қарлығаштар атам қайтыс болатын жылы көктемде салып еді-ау. Содан бері жұдырықтай балшық ұядан еңбеккор, адал құстар екі рет балапандарын түлетті. Олар биыл да оралар ма екен, тіршілік ұрығын салып, ұяларын жылуымен тағы да аялар ма екен?

– Әбіл-л, а, Әбіл,- деп әкем иығымнан түртеді. Қалғып кетіппін. Оның көздері кілгіріп, тілі күрмеліп тұр.

– Үй-ге... үй-ге-е қайтайық, бала-ла-а-кай. Жаңа көрші-ші-лер кетіп қал-л-ды. Біз де кетейік...

Оның сілесі қатып, қалжыраған түрін көріп, жылап жібере жаздадым.

– Ех, көке, көке! Не болған саған?! Мына түріңмен сені үйге қалай жеткізем?!

Ол жалпы арақты көп ішпейтін, сондықтан мас болғанын ең уақытта көрген емеспін.

– Онда-а... сен мені осында қалдырып кет-т... Мы-ы-ы-на сәкінің үстіне жата кетем... Бара бер, бар-р-р-а бер...

Сәкінің үстінен оны зорға тұрғыздым. Қолтығынан сүйеп ауладан шығардым. Айналып түсетін тегістеу жолмен төмендегі аялдамаға жеткенімізше күн кешкіріп қалған еді.

Есікті апамның өзі ашты. Әкемнің түрін көріп, бірдеме дегіс келгендей болды да, қолымен аузын баса қойды.

– Кәріма, біздің-ң дачаға мынауский көршіл-е-е-р келіпті Солардың құрметіне демалып, былай аздап шаршап-п дегендей.. Түсіндің ғой? Дұрыс онда-а. - Ол диванның үстіне барып сыл ете түсті.

Гүл көздері жәутендеп біресе әкеме, біресе апамға қарайды.

Апам “не болды” дегендей маған сауалды жүзін бұрды.

– Тағы да бір нашар көршілерге тап болыппыз. Со саяжайды сатып жіберейікші,- дедім жабырқап.

Апам үндемеді. Ол менің көңілімдегі күйзелісті түсінді. Гү. өзінің қанына сіңген дағдысынша бұл әңгімеге де өзінің пікірін білдіруді жөн санады.

– Қайдағы бір маскүнемдерге бола саяжайдан айрылу ұя қой,- деді.

– Бәрібір сатуымыз керек ол саяжайды,- дедім апама карап.
– Құтылуымыз керек...
Неден құтылуымыздың керектігін түсінсе де, апам ләм-лим деген жоқ.

* * *

– Сөйлеп тұрған – мектеп радиоторабы! Қымбатты оқушылар, кезекті хабарымызды бастаймыз. Хабарымыздың мазмұны: Мектебіміздің спорттық намысын кім қорғайды? Интернационалдық достық клубының почтасынан: біздерге жас тельманшылар хат жазады. “Оқу - басты ісіміз!” Сергізінші кластықтардың арасында үздік оқушылар неге азайып кетті? Келесі аптада мектебімізде өтетін жиындар туралы хабарландырулар. Сонымен, хабарларымызға құлақ түріңіздер.

Бұл самбырлап тұрған диктор - Гүл, менің ақылды, пысық қарындасым. Өзінің дикторлық қабілетін бірінші рет сынға салып отырған жайы бар. Даусы құлағымызға әбден сіңісті болып қалған диктор оқушы биыл мектебімізден түлеп ұшқалы отырғандықтан дауыстары ашық, әсем ұл-қыздардың арасынан өзіне ізбасар дайындау жұмысын қолға алыпты. Бұдан былай, оқу жылы аяқталғанша мүлтіксіз, таза, әсерлі үнмен сөйлей алатындар өздерінің даусын мектеп алдында сынға салады. Гүл, міне, осы ерекше конкурсты бірінші боп бастап отыр. Алғашқы болу қандай істе де оңай емес. Сонымен қатар бұл - үлкен құрмет. Ол бұл сынға жатпай-тұрмай, жарғақ құлағы жастыққа тимей қатты дайындалды. Үш күн бойы бүгінгі радиохабардың мазмұнын үйде бірнеше рет қайталап, өзі - диктор, біздің әрқайсымыз - тыңдаушы боп, мектеп радиоторабының конкурсына үй ішімізбен дайындық жұмысын жүргіздік. Қазір айтылып жатқан хабардың әр сөзіне шейін жатқа білемін.

Менен басқаға бүгін мектеп радиосынан кімнің сөйлеп жатқаны бәрібір еді. Айғатбек қасыма келіп, тоғызыншы “б” мен футбол ойнауға шақырды. Бармаймын дедім. Мені үгіттеп жатуға оның уақыты болмады, тезірек команда жинап, “б” класынан өткендегі ұтылыстың есесін қайтаруға асықты.

Бір аңғарғаным - тек біздің класс ғана емес, мектептің бүкіл баласы мектеп радиосының хабарына ден қойып, көңіл аударып жатпаған сияқты. Бәлкім, бұл дұрыс та болар – үзілісте басты тынықтырып, демалу керек қой. Сабақтан шыға салып радио тыңдау

кімге қызық дейсің? Мектеп дәлізінде, терезе алдында Гүлдің дикторлық өнеріне құлақ түріп тұрған менің жаныма Лаура келді.

– Әбіл, құттықтаймын, бүгін мектеп жаңалықтарын Гүл оқып жатыр ғой деймін,- деп, қолын ұсынды ол.

– Ракмет, – дедім оған тандана карап. Көзімдегі “Гүл екенін қайдан білдің?” деген сауалды Лаура тез аңғарып:

– Даусынан таныдым. Сөзді нақпа-нақ, мәнерлі оқиды. Диктор болуға әбден лайық екен, – деді ол.

Қарындасын мактағанды кім жек көрсін, көңілім өсіп қалды, бірақ Лаураның “Гүлді даусынан таныдым” деген сөзіне іштей таңырқап тұрдым. Қалайша ол Гүлді даусынан тани алды? Мына менің өзім, егер оның бүгін мектеп радиосынан сөйлейтінін білмесем, қазіргі даусына карап Гүлді тани алмас едім. Ал Лаураның сөзіне қарасаң, ол Гүлдің радиодан сөйлегенін бір емес, бірнеше рет тыңдаған адамдай. Тіпті қалай сөйлейтініне шейін аңғарып тұр. “Сірә, қыздар ұлдарға қарағанда сезімтал, аңғарғыштау болар” деп ойладым мен.

Үйге келгесін ақылды, пысық қарындасымның дикторлық өнеріне Лаураның сөзімен баға бердім. Жаксы сөйледің, даусың мәнерлі, сөздерің айқын, нақпа-нақ шықты дедім.

– Ал класыңдағы басқа балалардың пікірі қандай? – деп сұрады ол мактағанымға бірден дандайсып кетпей.

– Қалай болушы еді, жаксы... – дедім күмілжіңкіреп. – Кейбіреулері, мәселен, тура жаңағыдай пікірде, даусы – мәнерлі,сөздері- нақпа-нақ дейді.

Гүл одан әрі қазбаламады. Мактанып қалғанын, қуанып қалғанын күлімдеген көздерінен таныдым.

Өзі жайлы жаксы пікір айтқан “кейбіреу” дегенімнің Лаура екенін, оған сол бойда ашықтан-ашық айтпағанымға кейін өкіндім. Бәлкім, Гүл Лаураға деген өзінің теріс көзқарасын өзгертер ме еді, қайтер еді?

* * *

Таудағы саяжайымызды сату мәселесіне әкем ойланған да жоқ.

– Дұрыс, – деді ол. – Соның күтімін жасап жатқан біз жоқ, көкем кеткелі әбден қараусыз қалды. Құр босқа азып-тозып тұрғанша, игілігін шаруаға ыждағатты, бау-бағын күтіп-баптап ұстай алатын басқа біреу көрсін.

Апам қарсылық білдірмеді.

– Егер солай ұйғарсаңдар, саяжайды сатуға менің де қарсылығым жоқ. Әбілдің оқуы бар, келесі жылы мектебін бітіреді, одан әрі тағы институтта оқиды, саяжаймен айналысуға уақыты бола қоймас. Ал сенің жайың екібастан белгілі,- деді ол әкеме. Жаңа көршілеріміздің кім екенін әкем осы арада еске түсіре қойды.

– Әлгі ана шалдың саяжайын сатып алған көршіміз жаман жігіт сияқты емес. Әбілмен бірге оқитын Айғатбек дейтін баланың әкесі көрінеді, – деді ол.

Менің бір таңқалғаным, апам бұл жаңалықты елеусіз кейіппен қабылдады. Ол көзінің ұшымен маған бір қарады да қойды. Мүмкін қазір, менің көзімше жаңа көршілер туралы әкеммен пікір бөліскісі келмеген болар.

Әңгіме осымен тиянақталды да, саяжай мәселесіне олар қайтып оралған жоқ.

Дикторлық өнердегі өзінің алғашқы жетістіктерімен жігерленген менің ақылды, пысық қарындасым Гүл бүгін кеш бойы келесі радиохабарды жүргізуге дайындық жасап жатты.

Бөлменің есігін аша түстім де, оның жаттығуына кедергі келтірмейін деп қайтадан жауып қойдым.

Апамды жедел жәрдем станциясы кезектен тыс жұмысқа шақыртып әкетті. Кешкі кезекке шығатын бір бригаданың орны толмай қалыпты. Сірә, дәрігер ауырып қалған болар. Апамның “қиын да қолайсыз” жұмысына әкем қазір наразылық айтудан жалықты. Бәрібір оның “жедел жәрдемді” тастамайтынына көзі жетті.

Гүл екеуімізге апамның “Жедел жәрдемде” жұмыс істеуінің ешбір келіп-кетер бөгеті жоқ. Өзіміз үйді жинаймыз, өзіміз тамақ ішеміз, өзіміз сабак оқимыз, өзіміз мектепке барамыз. Алаңсыз ұйқтап, алаңсыз тұрамыз.

Түнгі кезектен оралған апам әдетте танертенгісін бәрімізді шайға оятады.

* * *

Айғатбек маған тауға шығып қайтайық деп ұсыныс жасады.

– Жаксы ұсыныс, бірақ қазір ауа райын бақылаушылар күннің жылынуына байланысты тауда қар көшкіні болуы мүмкін деген ескерту айтып жатыр ғой,- дедім оған.

– Онда сендердің саяжайларыңа барайық, ол қауіпсіз жерде емес

пе?! – деді ол қалайда өзінің тауға бару туралы ұсынысына қайтқысы келмей.

– Дұрыс қой, – деп күмілжідім, – бірақ біз саяжайымызды әлдеқашан сатып жібергенбіз. Ешкім бәрібір бармайды, сонғы кездері азып-тозып, қараусыз қалды.

– Ал сен ше?! Ағаштарды күтіп-баптау да жұмыс болып па! Ех, бекер істеген екенсіңдер, – деді ол кәдімгідей өкініш білдіріп. – Мен көмектесіп тұратын едім ғой. Біздерде саяжай жоқ, болса, барлық жұмысын өзім-ақ істер едім.

Ол әкесінің бізге қоңсы қонғанынан бейхабар еді.

– Айғат, менде мықты идея бар! – дедім мен.

– Айтып көр, – деді ол қуақылығына басып.

– Ертең Лаураны демалыс паркіне қыдыруға шақырайық, – дедім салмақты кейіппен. – Ұмытпасам, оның туған күні... Шайтан дөңгелекке отырып, қаланың үстінен қараймыз, тирге барып мергендікке сайысамыз... Қалай қарайсың, а?

– Дұрыс қараймын. Тек мен үшінші адаммын ғой...

– Неге олай дейсің, Айғат? Үшеуіміз де тоғызыншы “а”-да оқымаймыз ба? Және оның үстіне кластасымыздың туған күнімен басқалар құттықтамайды деп ойлайсың ба?! Мәселен, Үсенбеков.

– Құттықтасын. Онда тұрған не бар?

– Онда тұрған мәселе сол, біз екеуіміздің паркке барып қыдыру туралы ұсынымызды Қуанбаева қабылдамайды. Мәдениетті түрде рақмет айтып, шығарып салады. Сондықтан, Әділов жолдас, бұл идеяңыздың болашағы жоқ деп ойлаймын. – Айғатбек өз жорамалын үзілді-кесілді нық сеніммен айтты.

– Бармаса, екеуіміз барармыз, айтып көрейік, Айғат, – дедім, мен де өз ұсынысымнан қайтқым келмей.

Айғатбек үндемей қалды. Сірә, менің ұсынысымды қалайда жүзеге асырмаудың жолын ойлап тұрған болар. Жоқ, олай емес екен, құптай кетті.

– Жаксы, келістік. Бірақ Лаураға идеяңды өзің айтасың.

– Келістік, – дедім мен сәл тосылып барып. – Бірақ сен менің қасымда тұрасың. Жүр, қазір сабаққа кіруге қоңырау соғылып қалады.

Ол күліп, басын шайқап:

– Әй, сені де Петрарка дейді-ау, – деп жүре берді. Лаура біздің ұсынымызды қуана қабылдады.

– Рақмет. Тамаша ұсыныс екен, туған күнді үнемі үйде өткізе

берген қызык емес,- деді ол өзінің әдемі жымысына салып. - Біздің кластан тағы кімдер барады?..

Айғатбек екеуіміз бір-бірімізге қарадық. Ол мән-жайды түсіне қойды.

- Үшеуіміз барады екенбіз ғой, мен түсінбей қалыптын,- деді ол күлімсіреген кейпін өзгертпей.

- Ия, үшеуіміз-ақ, - деді Айғатбек мені қайталап. Ұаде бойынша Айғатбек Лаура екеуімізді демалыс паркінің алдындағы троллейбус аялдамасында күтетін болды. Келсек, ол жок. Күттік. Жарты сағат өтті. Келмеді.

- Ол келуге тиісті, - деймін мен өз-өзімнен мазасызданып.

- Келеді. күте тұрамыз әлі,- дейді Лаура да.

Айғатбектің келмей қалуы - ол екеуіміздің алдын ала ойластырған қулығымыз сияқты көрініп, Лаураның алдында әбден қысылып, берекем қашты.

- Мүмкін, оның үйіне барып қайтармыз? - дедім Лаураға. Бұл - Айғатбектің келмей қалуына өзімнің кінәлі еместігімді сездіргенім еді.

- Үйі алыс қой, - деді Лаура өкініп. - Онан да басқа бір жолы қыдыармыз, тарайық үйді-үйімізге...

- Ал туған күн ше? - дедім сасқанымнан.

- Туған күнді үйде өткіземіз. Музыка тыңдаймыз. Әкем маған болгар эстрадасының жұлдызы Маргарита Хранованың әндері жазылған күйтабак сыйлады. Жүр, Әбіл, біздің үйге барамыз, - деді Лаура.

- Ал Айғатбектің кешігіңкіреп келуі мүмкін ғой, - дедім мен әлі де үмітімді үзбей. - Ол біздерді парктің ішінен тауып алады, міндетті түрде тауып алады.

Лаура менің осы сөзімді күтіп тұрғандай.

- Не тұрыс, кеттік онда, - деді жайдары дауыспен.

- Кеттік, - дедім көңілденіп. - Әуелі шайтан дөңгелекке отырамыз!..

- Сөйтіп, Айғатбектің қай жерде келе жатқанын көреміз, - деді Лаура күліп.

Шайтан дөңгелектің ең биік нүктесіне көтерілген кезде төменге қарасаң, жүрегін суылдайды. Жоғары қарасаң, төбең заңғар аспанға екі-ақ елі жетпей тұрған сияқты. Ал жан-жағың жасыл нұға малынып келе жатқан ғажайып қала, қайнаған өмір!..

Бұдан соң Лаура екеуіміз велотрекке барып, велосипедшілерді жарысын көрдік.

– Әбіл, велосипедшілердің жарыс жолы неге көлбеу болады? – деп сұрады Лаура.

– Менің жобалауымша, көлбеу болатын себебі жылдамдықты тез алу үшін керек сияқты. Өне, көрдің бе, жылдамдық бірдең үдеп кетті, ал тегіс жолда бұлай болмас еді.

Дәл осы кезде желке тұсымыздан:

– Паһ-паһ, білгішін-ай мына жігітсымақтың! – деген бөгде дауыс естілді.

Жалт қарасам, жас шамалары менімен қатар бейтаныс екі бала. Біреуі сәл бойшандау. Езуінде сигарет. Түтінін шиырып қояды. Үндемейді. Өзінше сынай қарайды. Сөйлеп, мәз болып тұрған – екіншісі, томпақ бет, дүрдік ерін кара бала.

– Танысайык! – деп кекесінді кейіппен қолын ұсынды. – Есімім -Әли. Ресми айтқыңыз келсе – Әли Баба.

– Танысуға зауқымның сокпай тұрғаны,- дедім мен жайбарақат қана.- Жолдарыңнан қалмағандарың дұрыс болар.

– Мынау ірі ғой, әй! - деді Әли Баба серігіне қарап.

– Айтатыны жоқ! – деп ол Әли Бабаны коштап қойды.- Қасында тұрған нәзік жанды адамнан да ұялмай, дөрекі сөйлейді екен өзі.

– Балалар, біздерде не шаруаларыңыз бар? Неге тиісесіңдер,- деді Лаура сөзге араласып. – Жөндерінді табыңдар, кәнеки!..

– Мәссаған, мына қыздың өзі тәртіпсіз екен ғой! – деді Әли Баба серігіне жоп-жорта аңтарыла қарап.

– Тіліңді қысқарак ұста, жігітім, – дедім тістеніп.

– Әбіл, байланыспа бұлармен, кетейікші бұл арадан, – деп Лаура қолымнан тартты.

– Жолымыз бірге болатын шығар, – деді Әли Бабаның бойшан серігі.

Ол екеуі артымыздан ерді де отырды. Лаура мені асықтырып, “жүр-жүрлеп” келеді. Оған салсаң, тырақайлап каша жөнелу керек.

– Қорықпа, ештеңе істей алмайды,- деп қоямын даусымды сенімдірек шығаруға тырысып. - Ерігіп жүргендер ғой...

– Әй, бокмұрын, тоқта, не деп сыпсыңдап барасың? – деп айқайлайды Әли Баба.

Токтай қалдым. Бұдан ары шыдау мүмкін емес еді.

– Лаура, сен мені ауыздан күт. Қазір келемін. Мыналардың менде “әңгімесі” бар сияқты.

Лаура без-без етті: “Бірге кетеміз, жүр, төбелеспе олармен. Сені ұрып тастайды”.

Мен оның қолын сілкіп жібердім.

– Жіберші өзін! Кімді кімнің ұрғанын көрерміз қазір.

– Бар, бар, бикеш, – деді Әли Баба өктемсі сөйлеп.-
Әйтпесе екі ортада... кім біледі. Ал мынаны біз жуасытып,
өзіңе қайырып береміз.

– Токта, асықпа! – деді Әли Бабаның бойшаң серігі досының
арынын басып. – Ағаттығы үшін мүмкін кешірім сұрар мына
жігітсымағы. Өзінің таяқ көтеретін жері де жоқ екен.

– Қорқып тұрсаң, оныңды айт, – дедім мен ашуымды әрең
басып.- Әйтпесе, көп былшылдамай жекпе-жекке шық!

Әли Баба “мынау кайтеді-ей” дегендей серігіне қарады. Серігі
оған “сен баста” дегендей ым қакты. Лаура менің қолыма тағы
жармасты.

– Әбіл, жалынамын, қойшы, төбелеспеші. Бұлар барып тұрған
бұзақылар, өлтіреді...

– Әй, сужүрек, неменеге тайсактап тұрсың? – деді Әли
Баба тұмсығын көтеріп. - Кісінеген сөзің ғана екен ғой... жекпе-жек
деп мықтымсып едің.

Лаураға ештеңе дегенім жоқ, кеудесінен сәл ғана итеріп, “кейін
тұр” дегендей ишара білдірдім.

Әли Баба бірден ұмтыла қойған жоқ. Екі қолын төмен
салбыратып, гүржиіп, иығын қомдап, аңдыспак жасады.
Жұдырығымды тастүйін ғып, мен өзімше мығым тұрмын.

Ол “аңдыспағын” көпке созбады, атылып кеп, аяғын сермеп
қалды. Бұлт етіп, тайқып кеттім. Сол кезде ол екпінімен барып,
тыраң ете түсті. Әли Бабаның сыры белгілі болып қалды. Енді
тұрып, қайта ұмтыла берген оны жақсылап тұрып бір соқтым. Ол
мұрнын алақанымен басып отыра кетті.

Артыма жалт қарағанымша болған жоқ, әлгі екіншісінің
жұдырығы құлақ шекемді жанап өтті. Әйтеуір, жалтарып үлгердім.
Бірақ қарсы сокқы беріп үлгере алмадым, оның сермеген аяғы
тіземнің басына тиді. Бүгіле бергенімде қос қолының құрсауымен
ол арқамнан кеп ұрды. Ышқынып кеттім. Тұра салып, баспен әлгінің
ішінен соқтым.

Оның қиралаң, етіп отыра кеткенін көріп қалдым, кенет көзімнің
алды жарқ етті. Бұл – есін жиған Әли Бабаның жұдырығы еді.

Осы кезде Лаураның шыңғырған айқайы естілді. Парктің

велотрек жағындағы шеткері тұсына әп-сәтте қараң-құраң жү-
толып, Әли Баба мен серігі тез тайып отырды.

– Ай-ай-ай, бұзақылар, оңбағандар, байғұс баланы әб-
ұрыпты,-деді бір тәтей мені сүйемелдеп тұрғызып жатып.

Лаура ебіл-себіл жылап жүр.

– Неге төбелестің олармен, оңбағандармен. Айтып едім ға-
тындамадың ғой мені, Әбіл...

Жиналып қалған жұрттың арасынан біреудін:

– Мен бұл баланы білемін, өзі де бұзақы! – дегені естілі.
“Таныс дауыс. Кім болды екен?” деймін ішімнен, бірақ басымд
көтеріп ол жакка қарай алмаймын. Бір қолыммен көзімді бас
беремін.

– Өте жүгенсіз боп кеткен бала!- дейді әлгі дауыс тағы да.
Милиция бөліміне апарып тапсыру керек!..

– Не айтып тұрсың, ағай?! Сіз бұл баланы мүлде
білмейсіз, неге тектен-тек қаралайсыз, қалай дәтіңіз барады. Бұл
бұл менің кластас жолдасым, ешқандай да бұзақы емес. Сі
жала жауып тұрсыз! - деп Лаураның шыр-пыры шықты. Өзі әл
өксігін баса алмай жүр.

– Білемін, айналайын, білемін бұл баланың кім екенін.
Әбіл деген атын да білемін. Әкесін де білемін. Жаксы
адамдардың баласы, өкінішке орай, міне, осындай болады, – деді
әлгі дауыс.

Сонда барып таныс дауыстың иесі кім екенін біле қойдым.
Нүкен. Шекесінен қарап, кекірейіп тұр. Өзге жұрт не десін, бастарын
шайқасып, осы күнгі жап-жас балалардың, аузынан уызы кетпеген
балақайлардың бұзақы болып бара жатқандықтарын айтысып.
жөндерімен тарқап кетті. Қасына бейтаныс бойжеткен ерткен Нүкен
де көзден ғайып болды.

Лаура арықтағы суға бет орамалын сулап әкеліп, көзіме басты.

– Әбіл, бір жерің қатты ауырып қалған жоқ па?

– Жок...- дедім мен.- Ештеңе етпейді.

Лаура бұдан әрі қазбалап сұрамады. Болған жайды үй ішінен
жасырғаным жоқ.

Әкем әдеттегідей күйіп-піспей, өзгеше мінез танытты.

– Намысыңды қорғағаның жөн емес дей алмаймын, балам,
– деді ол салмақты кабакпен.- Бірақ кейде білек күшінің де дәрменсіз
боп қалатынын ескер.

– Құлыным-ай, көзінді шығара жаздапты ғой. Соншама

аяусыз ұрыпты ғой онбағандар,- дейді апам жыламсырап. Гүл көздері мөлтендей жәудіреп, үндемейді. Ол өзінің маған деген аяушылығын жүрегімен сездіріп тұрды.

Ертеніне сабакка бармай қалдым. Айнаға қарасам, көзімнің алды, бетімнің жартысы көкпенбек. Менің киналып тұрғанымды сезген апам:

- Бүгінше бармай-ақ кой сабағыңа,- деді өзінің де күйзеліп тұрғанын білдірмеуге тырысып. - Қаным апайларына өзім айтып шығармын жағдайды...

- Өзім айтамын, апа, - дедім оның мектепке баруына қарсы болып. - Егер сұрап жатса...

Апам жауап орнына, маған қарап күрсініп қойды. Бұл - оның менің айтқаныммен келіскені.

Түс қайта үйге Айғатбек келді. Кеше өзінің уәдеде тұрмағанына кінәлі сезініп, қайта-қайта кешірім сұрай берді.

- Әбіл, шынымды айтсам, әдейі бармай қалып едім,- деді ол маған тура қарай алмай. - Әдейі сөйтіп едім...

"Сенің қайдағы бір бұзақылардан таяк жеп қалатыныңды білмедім ғой" деген сөзін айтпаса да, түсіндім. Түсіндім де, неге "әдейі" келмей қалғанының де себебін сұрап, қазбалағым келмеді.

- Лаура класс жетекшіге болған оқиғаның бәрін айтып берді, - деді ол жабырқаңқы үнмен. - "Бұзақылардың өздері тиісті, Әбіл төбелескен жоқ" деді.

- Сенің паркке келмей қалғаныңды да айтты ма? - деп сұрадым одан.

Айғатбек басын шайқады.

- Айтқан жоқ, бірақ маған бұртиып қалыпты. Сөйлеспей қойды менімен,- деді ол кәдімгідей күрсініп.

- Қызық екен, - дедім басымды шайқап. - Одан: "Кеше не болып еді?" деп ешкім сұрамаған болар, сүйінші сұрағандай неменеге актарыла салды екен? "Бұзақылардың өздері тиісті, Әбіл төбелескен жоқ!" дегені не сөз?! Сонда мен әркімнен бір таяк жеп қала беретін бір байғұс болдым ғой оның түсінігінше.

Айғатбек менің күйінішімді басып, өзінше ақыл айтқан болды.

- Әбіл, дұрыс түсінші. Лаура, менінше ондай тұрғыдан айтқан жоқ. Бәрібір сенен ертең мектептегілер мына түріне қарап, жауап сұрайды. Қанша шыныңды айтқанмен, біреу сеніп, біреу сенбеуі мүмкін. Сондықтан оның класс жетекшіге барлық жайды жасырмай айтқаны дұрыс болды.

– Дұрыс емес! - дедім мен бір-ак кесіп. - Әуелі болған жағдай, өзім айтуым керек еді! Сүйінші сұрағандай... Анау Қуат сияқты, іштерінен күліп, мәз болып отырған шығар.

– Бәрібір ол дұрыс істеді, -- деді Айғатбек оған ара түсіп. Оның көңілінде сені класс алдында кемсітейін деген болған жоқ, біле білсең Лаура өзінің саған адал дос екен танытты. Ол – адал, жақсы қыз. Сен оны текке жазғыры өзімшілдігіңе басып отырсың. Байқайсың ба, Әбіл, осы өзімшіл болып бара жатқан сияқтысың...

– Ал бұл кімнің пікірі? - дедім оның жүзіне тік қарап. - Мүмкін мен туралы бүгін тәрбие сағатын өткізіп, диспут жасағандарың боларсындар?! Мүмкін, тағы біреу “өзінің адал дос екен танытып” мен жайлы класс алдында жанашырлық пікір айтқан шығар?

Айғатбек менің ызакорланып сөйлегеніме бір мырс етті де:

– Бұл – менің пікірім, Әбіл. Жалғыз сен туралы емес, өзім туралы да осындай пікірдемін. Біз екеуіміз де кластан дараланып, тың кезде қағып бара жатқан сияқтымыз, – деді.

Мен оған аңтарыла қарап қалыппын. Бұл сөздерді айтып отырған нағыз өзімшілдің өзі, туралау мінезімен көбіне қисық қыңыр тартып кететін кәдімгі Айғатбек емес, маған басқа бір сияқты көрінді.

– Рас па, ей, айтып отырғаның?! – деймін таң-тамақ болған кейіппен. - Сен осы тоғызыншы “а”-ның Көшеновысың ба әлде басқа біреусің бе?!

– Бұл айтқанымды қалай түсінсең, олай түсін! – Ол орнынан тұрып, кетуге ыңғайланды. Даусынан өкпелеп қалғаны сезілді.

– Өкпелеме, қыз сияқты бұртиғыш боп кетіпсің ғой өзің, - дедім оның иығынан қағып қалдым. – Ал өзімшілдік жайлы айтқаның ойлап-толғанып көруге болады. Келістік пе?

– Келістік! – Айғатбек жымып қолын ұсынды. – Егер қазір фотоаппарат болса ғой, “жаралы жолбарыстың” осы кейіпін естелікке қалдыратын.

– Несі бар, бұл да өзінше бір естелік болуға жарап қалар деп басымды кегжитіп қойдым.

Айғатбек маған қарап жымнып тұрды.

* * *

Май айының шуақты мерекелерінен кейін-ак соңғы тоқсанын

мәресіне жақындай түстік. Қаным апай бір күні класқа:

– Балалар, мен сендерге бүгін жақсы бір жанадық айтамын. – деді де, сәл тосылып, Лаураға күлімсірей қарап қойды. – Біздің Қуанбаева Лаура, класымыздың, мектебіміздің үздігі, өнегелі комсомол мүшесі, өздерің сияқты жасөспірімдер өмірінен түсірілетін көркем фильмнің бас ролінде ойнайтын болды.

Класс гу ете қалды.

– Міне, керемет!

– Бірден бас ролде ойнайтын актер боп шықты десейші!

Класс жетекшіміз қос қолын көтеріп, араның ұясындай гүлдесіп кеткен класты тыныштыққа шақырды.

– Бұл – шынында да үлкен қуаныш, үлкен жаңалық. Екіншіден, ертеңнен бастап Лаураны сабақтан босатуға мектеп дирекциясы ұйғарым жасады, яғни оны сендерден бұрын оныншы класқа үздік бағалармен көшті деп есептейміз.

– Алақай! – Айғатбек орнынан атып тұрды.

– Көшенов, саған не болған? – деп, класс жетекші апай қабағын шытты.

Айғатбек күліп:

– Апай, сеніңізші, бұл менің, біздің бәріміздің шын қуанғанымыз. Тым құрыса бір рет, осылайша шын қуануға рұқсат етіңізші! – деді.

– Әй, Көшенов, Көшенов, сенің осы сөзден жеңілмейтін қасиетің-ай! – Класс жетекшіміз еріксіз жымыды.

Осы кезде Қуат қолын көтеріп, орнынан тұра берді.

– Апай, менде бір сұрақ... – деді ол, біресе Лаураға, біресе класс жетекшіге қарап. – Сонда осыған дейін мұны, Қуанбаеваның киноға түсетінін біздер неғып білмегенбіз, а?

Мен шыдамадым:

– Өйткені біздердің арамызда Үсенбеков сияқты аузы жеңіл адамдар бар! – дедім даусымды нығыздап. – Болмаған нәрсені болды деп газетке жазып жіберуі мүмкін.

Класс жетекші апай жүзін тұнжыратып:

– Үсенбеков, отыр, – деді де, маған қарап. – Әділов, сенің соңғы кездері мінезін өзгеріп бара жатыр. Жолдастарыңның алдында өзінді бұлайша ұстауын – өнегелікке жатпайды. Ертеңгі күні, мектеп бітіріп кеткеннен кейін, осы қылығың үшін әлі-ақ ұялатын боласын. Естеріңде болсын, бұл сөзімді бәріне де айтамын. Класс ішіндегі ұсақ-түйек кикілжің, бірінді-бірін іліп-қағу – жақсы

касиет емес. Өмірлеріндегі ең жайдары кезең - оқушылық жылдар кайтып оралмайды. Кейін бір-бірлерін жайлы сағынышпен кимастықпен ойлайтын сәттер туғанда, әлгіндей мінездерің үн ұялып қана қоймай, қынжыласыңдар әлі. Ал Лаураның кино түсетіні жайлы хабарды мен де бүгін естідім. Бұған дейін бұл ролді бірнеше кандидатура болған көрінеді. Киностудияның көркем кеңесі біздің Қуанбаеваны іріктеп алыпты. Түсінікті ме енді, Қуанбаева?

Қаным апай бірер ауыз сөзбен достық жайлы, адамдардың бір-бірімен сыйластығы туралы класқа кәдімгідей үлкен ойды ұшқынын тастады. Класс жым-жырт боп ой құшағында қалды.

Осы бір қарапайым да айқын ой бұрын-сонды қалайша басы келмеген?! Өмір бойы Үсенбеков Қуатпен бір класта оқымайтыны ақиқаттың да ақиқаты ғой. Енді бір жылдан соң, бар болғаны бір-ақ жылдан кейін әрқайсымыздың өмірден тандаған үлкенді-кішісіне, соқпақтарымыз әр тарам бағытқа кетеді. Әр тарам бағыттың иелесі дәл осылайша мектеп шаңырағында қайта кездеспесі анық. “Мектепте шәкірт болу – адамның маңдайына бір-ақ рет жазылатын тағдырдың керемет сыйы”. Бұл қай ғұламаның сөзі дейсіздер ғой. Тек күлмеңіздер. Немесе күлсеңіздер де, өмірдің көгілдірі сағымының арасынан ересек бейнесі сәл ғана айқындалып кетіп жатқан жасөспірімнің өз бойына жараспайтын осы ойшылдығы кешіріммен қарағандарыңыз абзал.

2. ЕКІНШІ ЖҮЗДЕСУДІҢ СОҢЫ НЕМЕСЕ ҚЫСҚАША ҒАНА ЭПИЛОГ

Лаурадан бүгін хат алдым. Хаттың маған жазылды деген ат ғана, кластағы балалардың әрқайсысын жеке-жеке сұрап, ұзақ толғанысты, сағынышты сөздерін үш парак қағазға түсіріпті. Кино түсудің, кәдімгідей өмірді ойнаудың оп-оңай шаруа еместігі айтыпты. Өзімен бірге ауыл балаларының ролін ойнап жүрген жандар таныстарының аттарын ұзыннан-ұзақ қылып тізіпті, бірі де есіміз қалмады. Маған арналған жалғыз сөзді, құрметті оқушылар, сенің қалпыңда айтуға рұқсат етіндер. “Әбіл, сен маған суретіңді салып жіберші, өзінді мұндағы достарыммен таныстырайын. Лаура Байқап отырған боларсыңдар, бұл осы хаттың ең соңғы сөйлемі. Мен бұл сөйлемді жүз қайталып оқыдым. Алабұртып, толқып өзгеше бір ұяң тебіреніспен оқыдым.

Бұл – тоғызыншы кластың ең соңғы сабақтары өткен күн еді. Мен Айғатбек пен Қуатқа суретке түсейік деп ұсыныс жасадым. Айғатбек:

– Тамаша идея! - деп қуана құптады.

Қуат менен мұндай жылы шырайды күтпегенін аңғартып, абыржып қалды.

Қалайша? Түсінбеймін?! Суретке Айғатбек, сен және мен, үшеуіміз түсеміз бе?! Не үшін түсеміз?!

– “Не үшін түсеміз?” деген де сөз болып па, достығымыздан ұмытылмас естелік қалу үшін түсеміз, жыпылық Қуат-ау! – дедім күлімсіреп.

Жыпылық Қуат күлімсіреп Айғатбек екеуіміздің ортамызда тұрды. Дәл осылай суретке түстік. Екеуінен құпиялап дәл осы суретті ертеңіне Лаураға салып жібердім.

ҒАШЫҚ БОЛУ БАҚЫТЫ

Сымбатты да сұңғыла Қыземшектің кос үшкілін зіп-зілдей қыбырлы бұлт тұмшалап алғаны сол-ақ екен, жайма-шуақ тау аңғар ызығырық кеудей жөнелді. Бозамық тартып, қараша таңын айқындалып келе жатқан нобайы түнеріп, төңірек дем күнгірттеніп сала берді.

– Әй, Бердеш, Әбілді оят. Жылқының етек-жеңін жинандар, і бұзылып барады! – деген нағашымның айқайына Бердеш кы деп те жауап қатпады.

Бердеш маған қол созымдай жердегі бір шок жас аршан үстінде, астына тоқымды жалаң төсеп, қалың тұлыпқа оран қаннен-қаперсіз, пыр-пыр қалың ұйқыны соғып жатқан е. Жылқының түнгі күзетіне шыға бастағалы ұйқым сергек. Лып е арша-төсектің үстінен сырғып түстім де, Бердештің оранып жат тұлыбының жеңінен тарттым.

Не болды-ей?.. – деп ыңырана аударылды ол ұйқысын бұзғал ырза болмай. – Қасқыр шапты ма?..

– Шаппаса, қасқыр шабады жылқыңа! Тұр! Қайны барып керілген жаман күйеу құсамай, – деді нағашым қатымен Бердеш жатқан аршаға қарай кеуделей өңмендеп. – несі-ай, күннің бұрқап кетейін деп тұрғаны мынау..

Бердеш аршадан домалай-момалай түсіп, тұлыбының етегім жерді сыпыра-мыпыра анадай жерде ұзын шылбырын сүйре жайылып жүрген жирен төбеліне қарай жүрді.

Таңғы жусаудан жаңа ғана өрген жылқыны жинау қиындыққа түскен жоқ. Аздан соң, Қыземшектің үстіне үйірілі бұлт жауын-шашынды бұрқағын төндіріп үлгергенше жылқы дүркіретіп аңғардан алып та шықты. Алғашқыда нағашым тұ күзет кезінде жылқысынан гөрі маған көбірек қарайлап, “тон қалма, қымтанып ал”, “жылқы жусап жатқанда ұйқтап ал” д бәйек болып жүрді. Әкесімен нағашысындай әзілдесетін Берд бірде:

– Әбіл жылқыны күзетемін десе, ал көкем Әбілді күзетеді. Біздерге жылқы күзетіспейтін болсаң, үйде, жылы пештің түбінде жатып ұйқыңды қандырмаймысың?! – деп өзінің бір шымшыр қутың қалжыңымен қағытқаны бар. Нағашым абзалы сезімтал жан ғой, маған көз қиығын тастап:

– Әбілді бала көрсем, әке-шешесінің қасынан мұнда алып келер ме едім?! Таулы жердің мінезімен ойнауға болмайды, сактанып жүрсін дегенім ғой,– деп өзінше ақталған болды.

Қырсық Бердеш сөзді одан әрі жорта қоздыра түседі.

– Әбілдің өзі емес пе бізге келген?! Тура әке-шешесінен жылқы бактыруға өзі сұрап әкелгендей сөйлеуін кара біздің шалдың. Ол көзін қысып, маған қарап, жымың-жымың етіп қойды.

– Тек әрі, жүгенсіз неме! Әкеңмен құрдасындай жағаласып, не көрінді саған,– деп, Балымай әжей сөзге араласып, Бердешті зілсіз ғана тәртіпке шақырған болады.

– Жә-жә, сөйлей берсін, ауыз өзінікі ғой қанша сөйлесе де,– деп нағашым да кеңпейілділігін танытады.

Кешкі астың үстіндегі осындай мамыражай жарасымдылықта отырып үшеуіне алма-кезек қарап, жымиғаннан басқа шарам жоқ.

Бердештің сөзінің жаны бар, Қыземшектің баурайындағы жылқылы ауылға – нағашымның ауылына келуге ойламаған жерден шешім жасаған өзім болатынымын.

* * *

Менің болашағыма қатысты әңгіме біздің үйде бір жыл бойы “күн тәртібінен” түскен жоқ. Әсіресе, бұл мәселеге әкем ерекше маңыз берді. Кешкілікте, төрт көзіміз түгелденіп қалған сәттерде оның сөзінің желеуі – мен, менің болашағым. Мұндайда әкемнің оң қолы, қолдаушысы апам емес, Гүл – менің еркемтай қарындасым.

– Егер, Әбіл, сен университеттің философия факультетіне тапсыратын болсаң, оған қазірден бастап дайындала бастауың керек. Қосымша сабақ беріп, емтиханға дайындайтын мұғалімдер іздейік, қалай ойлайсың, ә, Кәріма, – деп, әкем одан өзіне қолдау күтеді. Бұған апамның жауабы қысқа:

– Әбілдің өзі біледі де...

– Міне, сен өстіп баланы есіртесің. Өзі ештеңені де білмейді. Білсе, осы уақытқа шейін бір жөнін айтар еді ғой,– деп күйіп-піседі.

Осы екі арада Гүл де өзінің мен турасындағы тұжырымын аяқталды.

– Әбіл өзінің ең кимас досы Айғатбекке еліктейді, а заводка барып жұмысшы болмақшы...

– Ия, жұмысшы болады. Бір партадан екінші партадан бірден ауысып отырғысы келмейді оның, өмірдің не екенін көрсетеді. Бұл жаман ба?!

– Әрине, жақсы, – деп іліп әкетеді менің сөзімді әке. Өмірдің не екенін өзі араласып көру -- азамат болар адамның ісі. Сені де біз өмір бойы аркалап немесе жетектеп жүрмесек. Сол өмір деген шіркіннің ащы-тұщысын татып көруге алды адамның дайындығы болуы керек қой. сен, осыны түсінсең. Мектептен шықпай жатып өмірдің қиындығымен белдесу сенде ертерек. Оқу керек, мамандық алу керек, жұмыс ешқашан қашпайды.

Қашанда сабырлы апам өзінің үнсіздігімен әкемнің мұң, пайымдауымен келіспейтіндігін білдіргендей. Ол әкем екеуіміз арасындағы әңгімені қоздырмаудың амалын ойлап, сөздің ыңғайына басқа жаққа аударады.

– Уәдесінде тұрса, биыл жаз жәкем кемпірін алып бізге келіп қалар еді. Пенсияға шығатын болыпты ғой ақыл. Бердештен хат келген екен, – деп ол күйсандықтың үстінде жатып конвертті әкеме ұсынды.

– Үлкен жаңалық екен, – дейді әкем селкостан ғана, “үлкен мәселеге” қатысты әңгіменің төтеннен үзілгеніне көңілі толмай. “Оқуды түгескен” Бердеш мықты әкесін зейнетке жібермесе дейсің...

Апамның жәкем деп отырғаны - әкесінің інісі, жалғыз ағасы Халел. Кегендегі жылқы зауытының байырғы жылқышысы, өмір бойы шаруа баққан адам. Бұрын оқпай-жазбай ғана қатысып тұратын сол нағашымның ауылымен әкем машина алғалы, соңғы кезде жиі араласа бастағанбыз. Ал Халел нағашымның мен ес білгелі біздің үйдің есігін ашқалы тұрғаны осы.

Нағашым да, Балымай әжей де салдырлап сөйлеп тұрған көңіл жандар. Олардың кіші ұлы Бердеш, әкем айтқандай оқуды ертерек түгесіп, армияға барып, әскери міндетін өтеп келіп жылқышы құрығын ұстаған мықты. Үлкен ұлдары Ердеш - мектеп мұғалімі.

Нағашымның аулы – барсаң кейін қайтқанды келмейтін жер.

жанның. Бұл – “Далашық” – жылкылы ауылдардың жаз жайлап, қыс қыстайтын өңірі. Таудың кең қолтық еңіс, беткейлері, төбеден төнген шың-құздары, мен мұңдалап тұратын Қыземшек үшкілі – неше алуан бояумен құлпырған көрікті де келісті әлем. Бұл өңірдегі адамдарға да мінезі бірде жайсаң, бірде қатаң, бірақ та тұп-тұнық осынау кәусар жаратылыстың қасиет-киесі дарығандай.

Міне, нағашымның сол сапары менің мектептен кейінгі мақсатымды біржола айқындауға себепші болып еді. Бірер күн жатып, қалаға - “тас камалға” сыймаған нағашым мен Балымай әжей ауылдарына қайтуға жиналған күні университеттің қабылдау комиссиясынан құжатымды қайтарып алдым. Менің бұл “ерлігім” әкемнің төбесінен тура жай түсіргендей болды. Апам да қобалжып қалды.

– Философ болу үшін басты азырақ тынықтыру қажет! – дедім маған шарасы таусыла қараған әкеме.

– Адам бола ма десем... – Әкем ашудан тығылып, сөйлей алмады.

Нағашым не болғанын түсінбей, әрқайсымызға жалтақ-жалтақ қарап қояды.

– Адам боламын, әрине... Нағашымның аулына барып жылқы бағамын.

Әкем нағашыма жалт қарады, менің мына сөзімнің мәнісін сол кісіден іздегені анық еді. Жауапты нағашым үшін Балымай әжей берді:

– Ойбұй, шырағым Жарасжан-ай, Әбілжанды біз неғылайық. Бізге салса, оқығаны жақсы. Жылқы деген адам баласының жолайтын нәрсесі емес. Жүр ғой әлгі Бердеш, осы күнге шейін опынады институт оқымай салпақтағанына. Басшылардың енді одан айрылғысы жоқ...

– Жә, жә, қоя ғой! Бір сөздің аяғын бір сөздің басына қосып, неменеге дабырлап кеттің!? – деп нағашым кемпірін тыйып тастады. – Әбілжанды бесіктен белі шықпаған бала деп пе ең, қаумалап жан-жақтан ақыл үйрететін.

– Оу, сонда, Халеке! – деп әкем алақанын жайып, сүйекке біткен мінезімен күйіп-пісіп келе жатыр еді, нағашым оны да тоқтатты.

– Жарасжан, құр босқа таусылма, егер Әбілдің өзі осындай байламға келсе, бетінен қақпа. Жылқы бағамын десе, несі бар, бақсын. Көрсін оны да, нан жеуге де маңдай терді сіңіру керектігін

білетін уақыты жетті. Бізбен бірге жүремін десе, тіпті құба. Әбілге бола алаң болатын жөндерің жоқ енді...

Дегенмен де әкем өз пікірінде қалды. Ол апама қарап:

– Міне, жалғыз ұлдың өз жөнін өзі білетін “азамат” болғанда көрдік! – деді әр сөзін мысқылмен нықтай айтып.

Апам сол сабырлы қалпынан өзгермеді. Қашанда жұрт көзі бізге, балаларына ақыл-өнеге үйрету оның табиғатына жат. күні оңаша қалған бір сәтте ғана ол:

– Әбілжан, әкенді де түсін. Өз баласына кім болмасын дей. Бірақ одан арғысын өзің білесің де, енді сен бала емессің. Қ жүрсең де осыны жадында ұстағайсың: біз саған болма лемейміз,- деді ол әр сөзін сабырмен салмақтай айтып.

– Түсіндім, апатай! – дегеннен басқа аузыма сөз түспеді.

– Түсінсең болғаны... – Апам жұп-жұмсақ алақаны мандайымнан сипады да, мейірбан сезімін лезде жасаурай қа жанарымен жеткізді.

Шынымды айтсам, нағашымның аулына барып, жылқы (дегеніңіз үш ұйқтасам да түсіме кірмеген жайт. Мұндай ба шешім жасауға менің іштей дайындығым болған жоқ. Ал бойы өміртануға деген ұлы құштарлықтың табан астында ояна қалмағ дәлелдеуді қажет етпейтін ақиқат. Бірақ осындай қада итермелеген қандай күш?! Әлде бұл тек ересектікке ерте ұмтылған балалықтың шалағайлау бір әрекеті ме екен?! Қа болғанда да осы қиын сауалдың жауабын іздеуге бел бу сияқтымын.

* * *

Жылқыны аңғардан шығарып, Қарабастаудың шың беткейіндегі қарағайлы баурайдан төменірек жатқан тепсе тастаған соң, Халел нағашым екеуімізге:

– Ал енді үйге барып, ыстық ішіп, бойларыңды жылытың деді. Ол атынан түсіп, ұзын саптамасының қонышынан шақша алып, насыбай атты. – Әлгіндегі аңғардың өткінші бұрқағы тазадында күн райы бұрыс болмас. Әй, Бердеш, басың іскер ұйықтамай, әлгі бригадка барып кел. Зоотехник пен управтын сонда болса, хабар айтқын: біздің жылқыдан бөліп алатын тақұлының кешіктірмей бригадка өткізсін де...

Бердеш әкесінің сөзін ұйқылы-ояу, манаураған қалыпта тыңда, атының басын бұра берді.

Менің астымдағы жуас торы бесті бірер шу-шулемейінше орнынан мызғи қоймайтын жайсаңның өзі. Бердештің сар желіске мығым жирен төбеліне оның шоқырақ жортағы қайдан ілессін, іші корк-корк етіп, зордың күшімен делендей жөнелгенде мініске тақымды жаңадан үйретіп келе жатқан мен үстінен түсіп калардай копаң-копаң етемін. Бердеш менің бұл жайсыз күйімді сезіп келе жатса керек, атының басын тежеп, тосып алды.

– Қап, бәлем, койшының мына жаман жабысының қорлығы саған әбден өтті-ау, бүгін кешке көкеме айтып, көктемде жуасытқан құла қасқа дөненді нокталамасақ осы, – деді ол өзіне жанаса бергенімде жаман торыны қолындағы қамшысымен бір тартып жіберіп.

Жаман торы құлағын бір жымитты да, сол шоқырақ жүрісінен айнымай тарта берді.

– Өй, ол асау немең мені бір мөңкігенінен-ақ жерге атып ұрар, – дедім атымның тізгінін тартыңқырай ұстап. Бердештің бұл сөзіне ішім бәрібір жылып тұрды.

– Жылқышы болатын адамның сөзін қара! Аттан құлаудан қорықсаң, тізгін ұстаудың қажеті не?! Мұнынды менен басқа естімесін. Жаман жабымен тепендеуден ұялсаң етті.

Менің әлгі айтқанымды шын деп ұкса керек, шіркіннің қайрауы қайрау-ақ болды! Дымымды шығара алмай, қызараң еттім де, өшімді жабы торыдан алғым келгендей, оны қамшымен осып-осып жібердім. Жуас ағ “менің не жазығым бар еді” дегендей, басын бір шұлғып алып, еріншек жортағынан бәрібір аспады.

Бердеш маған бір жалт етіп қарады да, алдағы кезеңге қарай желдірте жөней берді. Біріміз осылайша желдіртіп, біріміз жортақтап еңісте отырған ауылдың үстіне келіп құлағанда, таң жарығы әбден айқындалып еді.

* * *

Пеш аузында ызылдап тұрған самауырға Балымай әжей шымшуырымен түйірлеп қарағайдың қып-қызыл боп жайнаған шоғын салып отыр. Үйдің ішін демделген шайдың әдемі иісі жайлап алған.

Қол-аяқты еркін жазып, жылы төсекте керіліп жатып соғатын ұйқыны маужырай аңсап келген екеумізді қаймақты қою сүт қатқан тобылғы күрең шай сергітіп жіберді.

Шелпек нанды ұртына бұралай тығып, Бердеш мұрнының үсті

тершіп шайды бірқыдыру сораптады. Төрт-бес кеседен дастарқан басынан ығыса беріп едім. Балымай әжей:

– Қазір жылытпа құйып беремін, дастарқаннан шегі Әбілжан, – деді.

– Сосын екеуіміз комсомолдардың плембригадасына ба қайтамыз, – деді Бердеш кесесін төңкеріп жатып. – Көкем манағы айтқан тапсырмасы бар емес пе?!

– Ол не тағы?! – деді Балымай әжей қабағы кіріп, іңкіреп. – Түні бойы тоңып-шаршап, ұйқы көрмеген сенде жұмсайтындай неғылған қапылған шаруа оныкі?!

– Бригаданың басында бастықтар жүрсе, біздің табын бөліп алатын тайларын айдап кетсін, соны айт дейді. Қ түспей соларынан құтылсақ, біржола алаңсыз болар еді көкемдікі дұрыс, – деп, Бердеш өзінше әкесінің айтқан мақұлдаған болады.

Балымай әжей қамыр-кеспе салынған жылытпаны үлкен табақ құйып, ортаға қойды.

– Ей, шырағым-ай, сен не білуші ең. Әкеңе салса, тақұнанды үйірінен бөлуге қайбір құлқы соғып жүр дейсің. Бригаданың құрдық, жастар жылқы бағуды үйренсін дейтін көрінеді совхозда басшылары...

– Дұрыс-ақ! Бұған қарсы болатын не бар!? Жылқы көкемдер құсап баяғы заманша бағудың қажеті не?! Бәрін де жаңа істеу керек. Соған үйрету керек мектеп бітірген азаматтарды. Әбі сен сол бригадаға барар ма едің, а? – деп сұрады Бердеш кәдімгідей маңғазсыз сөйлеп.

Мен бұған не дей қояйын, үндемедім. Оның үстіне Бердеш кейде дұп-дұрыс сөйлеп отырған сияқты кейпінен не кекесінді, та шынды ажырату қиын. Қазір да сол, тым “салауаттылау” үнмен тақылдап отыр.

– Қорықпа, батыр-екесі! Қазір бригадаға барып, мән-жайды көзбен көріп дегендей, байқап келеміз. Ұнаса, екеуіміз де соларға ызып береміз, – дейді Бердеш бет-жүзі бүлкі етпестен ділмәрсіп.

– Адамда бет болсайшы! Былтыр әлгі кәмсөмелдің осы ауылдағы бастығы - Бәдишаның баласы келіп жалынғанда болғанда қайда қалдың. Азар да безер болмап па едің, – деді Балымай әжей Бердешке қарап бетін шымшып. – Енді келіп бригаданың бол қалғанын...

– Онда Әбіл жоқ еді ғой, апатай-ау!.. Енді баруға әбле

болады! – Бердеш кеудесін керіп, сұқ саусағын төбеге шаншып мардымси қалды.

Осы көріністің барлығы Бердештің артистігі. Және ешбір күлкісіз, кісімсіген қалыппен істейді. Мұны Балымай әжейдің мен ғұрлы түсінбейтініне қайранмын.

– Бар! Тап осы қазір кет. Әбілде бірақ жұмысын болмасын. Өмір бойы баккан жылқысын әкең әлі де баға береді. Сенің біздің қасымызда амалсыздың күнінен жүргенің аян. Бар, түге. Көрме бізді...

Бердеш Балымай әжейдің бұл тәсіліне де үйреніп алған, “ойбай, апатай, ойнадым, койдым” демейді. Маған карап көзін бір қысып:

– Жүр, Әбіл, тым құрыса мені бригадаға апарып таста, жирен төбелді жетелеп қайтарсың,- дейді.

– Әбіл саған аткосшы емес. Кетер болсаң, өз жөніңмен кет, бармайды ол ешкайда. Сілесі катқан баланы әурелемей жөңіңе жүр!..

Балымай әжей күңкілдеп, өз-өзімен сөйлеген күйі қазан-ошак маңындағы күйбеңімен айналсоқтап кетті.

“Әй, аңқау әжетайым-ау, Бердештің жоп-жорта тіл мен жағына сүйеніп, өзінді сөйлеткісі келіп тұрғанын неғып сезбейсін?!”

Маған есік жакты ымдап, сыртқа шақырып, Бердеш үйден шығып кетті. Көп айналмай оның артынан мен де шықтым.

Қора жактағы мама ағашка байланған аттардын қасында жүрген Бердеш менің жаман торымның арқасын ерден босатып жатты.

– Әбіл, мына “көлігің” осында қалсын. Екеуіміз жирентөбелге мінейік, – деді ол.

– Мінгені қалай?..

– Менің артыма отырасың. астыңа тоқымша саламыз. Мына тұғырмен митындап жүресің бе сол, біздің тұлпармен жотадан тіке асамыз да, Жіңішкенің бойындағы бригаданың нақ төбесінен түсеміз.

– Екеуімізді арқасында соландатып алып шығу жиренге қиын соғып жүрмесе...

– Қиын соқпайды. Біздің жиреннің ешбір коспасыз таза донскойдың өзі екенін білмейсің бе?! Мұның арғы тегі – көне дон жылқысымен дон казактары Суворов әскерінің құрамында Альпі асып, таулы жердегі жорыктарға қатысқан деседі. Сондықтан біліп қой, бұл таулы өлкенің жылқысы, өріңнен онмендеп, жотадан жортып өте шығады. Қалай, бәлем, мактауын келістірдім бе өзіңе,- деп ыржияды Бердеш.

– Келістірдің, келістірдің. Донскойдың ата-тегіне қатыс мәліметтерді анықтамалықтардан судыратып жаттап алған ұқсайсың.

– Ағаңмен ойнама, балакай. Племзоотехникпін д бригада құрып жүрген Амантұрың мұны да білмейді. Мы жылқышы деген білдей аты бар бізге бұл жирендеріннің сыра болғаны қашан!..

Бердеш атының төс тартпа, шап тартпаларын босатып, қай тартып, колы істен, аузы сөзден босамай есіп тұрды.

– Жирен атты Бердешің, “Айт, жануар, шу!” деді, құбыл жирен гуледі, табаны жерге тимеді. Көлденең жатқан көк тастіктеп тиген тұяғы саз балшықтай иледі-ау... – де “Қобыландыдағы” Тайбурылдың сипаттамасын өз пайдасын ыңғайлап, ол енді жырдың әуенімен макамдай жөнеліп барып токтады.

– Әй, шіркінің! Қобыланды – сен, Тайбурылдың – жирентөбесі бе сонда! – деймін оны одан сайын бөстіртіп.

– Әлбетте! – дейді Бердеш жиреннің сауырын алақанымен б шапаттап қойып. – Сен және мынаны біліп қой: тарихшылар 18 жылғы Наполеонға қарсы соғысқа казактар да қатысқан деп жағой. Сонда олардың жаяу соғыспағаны аян, құдай біледі, бізді казекендер сол соғыста осы жирендерді мінген...

Бердешті жалпы, бөспе, мақтаншақ адамның санатына жатқырмайсың. Бірақ өзімбілемдік мінезі сөзінде де, ісінде де кейде аты салып тұрады. Бойына шақ келмесе де, көсемсіп, екі-үш адамның басы қосылған жерде аз-мұз билік те айтып қоятыны бар оның. Амаған келгенде ол мүлдем еркін: ол – тәлімгер, мен – тәлімдемеде өтуші шәкірт.

Жол бойы Бердештің аузында дамыл болған жоқ. Өрге қарай тырмысқан кезде астымнан суси берген терлік тоқымшаны тартқыштап әуреде түсіп мен келем. Оның жағасы - жайлау, көңізі - көл. Ара-тұрада “Қобыландыдан” үзінділерді термелейді:

*...Мініп шықтым елімнен
Астымда Бурыл дөнен-ді...
Көкке тойған көбең-ді...*

Далашық өңірінің осы Қарабастау, Акбастау аумағының не бірі қиян-аңғарларымен ирелендей ағатын өзеннің аты ғана – Жінішкө

әйтпесе оның таулы алқаптың жазық баурайларында алқымын ашып, жайылып, толықси ағатын иін-тұстары баршылық. Міне, осындай иіннің бірінде жылқышылар бригадасы коныс теуіпті. Аты – “Құлагер”.

Бригаданың басынан іздеп келген адамдарымызды жолықтыра алмағанымызға Бердеш онша өкіне қоймады. Қайта бұған іштей қуанғандай кейіп танытты.

– Бәсе, бұл жерде олардың құйрық басып дәйектеуі екіталай-ау осы дегенмін өзім де,- деді тәлімгер жылқышы Садықжаннан мән-жайды білген соң.

Садықжан – жас шамасы елуді еңсерген, екі бетінің ұшынан қызыл тамған ақ сары кісі, сойдиған, күрек тістерін маңдайлата жымиып, Бердешті іліп-қаға сөйледі.

– Ау, жарқыным, басшылардан басканы ел санатына қосатын түрің жоқ қой өзіңнің. Бізбен де бір шешіліп, қабағыңды жазып дегендей, тілдессең нетті.

– Е, сөйлесеміз сендермен де, – дейді Бердеш өтірік-шынды копаңдап салмақ көрсете. – Сол үшін келгенбіз...

– Сені өз орнына сайлап, дайындап жүргені бекер болмаса керек Халекеңнің, шаруадан басқаға мойын бұратын түрің жоқ. - Садықжан күле сөйлеп біздерді үйіне қарай бастады. – Ал мына азамат қаладан келген әлгі жиендерің ғой шамасы, жылқылы ауылдың баласы емес екендігін пошымы айтып тұр...

– Пошымы қалайша айтып тұр?! – деп жұлып алғандай так етті Бердеш. - Шыныменен-ақ ұқсамай ма жылқылы ауылдың баласына?!.

– Ұқсаса ұқсайтын да болар, бірақ астына ат бермей, аяғын салаңдатып артыңа мінгестіріп алғаныңа карағанда... – деп Садықжан сөзінің соңын жұтып қойды.

Бердеш маған жалт етіп бір қарап қойды. Менің намыстан ба, ызадан ба, әйтеуір, тымырси бастағанымды сезіп, үндеме дегендей, қолымен жайменен белгі берді.

– Садық аға, Әбілді әлі аттың тізгінін ұстауға жарамайтын бозөкпеге санағаныңыз ба бұл?! Керек болса, мына бригадаңыздағы бокмұрындарыңыздың кез-келгенінен артық ол. Аттың құлағында ойнайтын нағыз шабандоздың өзі біздің Әбекендер!..

Оның бұл мақтауы мен үшін сорақы кекесіннен бірде-бір кем болмады. Ашудың тығыны тарс етіп атылып кетті.

– Сенбеңіз бұған! Нағыз көкіменің өзі бұл! – деді. Қапелімде ауыма түскен сөз осы болды.

Даусым әнтек қатты шықты білем, желпініп сөйлеп келе жатқан Бердеш аңтарылған күйі қалт тұрып қалды.

– Өй, сен... сен... – дей берді ол тұтығып, жартымды ештеңе айтпа алмай.

Садықжан жылқышы бар зейілімен ақтарыла күліп, бұлақ қалайсыздықты өзінше жуып-шайған болды.

– Әй, бәрекелді-ақ! Жиен болсаң осындай-ақ бол! Нағашысың еркіндеп те, еркелеп те сөйлей білетіні көрініп тұр өзінің. Жалғалмақтан-намысқа көнбейтін адамнан не шыкса да, осал шықпаса сірә!..

Бердеш біресе сазарып келе жатқан маған, біресе Садықжанға қарап жөнсіз ыржалаңдай берді.

– Біздің Әбіл осал емес дедім ғой, осал емес!..

Неге екенін білмеймін, Бердеш ауылға қайтуға асықпады. Ат қораның маңында қолдарына балға, шеге алып, жем астаушалары мен ақырларды жөндеп, төбенің жел ұшырып әкеткен шифрларының орнын бүтіндеп, оны-мұны шаруалармен айналысып жатқан бригада жігіттерімен сөйлесіп, айналсоқтап жүрді де қойды.

Оның іш пыстырарлықтай ақылгөй сөздерін тындап, қасында салпақтай беруден жалыққан мен ауыл сыртына, өзен жағасына қарай оқшау кеттім.

Қараша түскелі қысқа бейімделе бастаған тау табиғатында мұндай шағырмақ шуақты, жылымық күндер сиректеу болып тұрған. Көкшіл мұнардан жеңіл перде ілген шыршалы баурайлардың тұнық тылсымы күздің осылайша жайдарланып тұрған сәтінде өзен аңғарына таялып төне түскендей. Сән-салтанатты, міні кетпеген жасыл жасауын төгілдіре, малындыра кербезденеді. Одан әрі шырқау-шырқау биіктен ғана көзге шалынатын аппақ шырша сымбатты, көкөрім көркем бойжеткеннің күміспен күптелген сәукелесі сыпатты.

Жіңішкенің мөлдір моншақтары тынымсыз сыңғырлап сылдыр қағады. Осының бәрі кереметтей бір әсерлі, бейкүнә тазалығымен мені таң-тамаша күйге баурап, ой-қиялыма қанат бітірді. Мөлдір кәусар моншақты өзеннен алқа таққан, жап-жасыл шыршадан сәнді көйлек киген, мұзарт шыңнан келісті сәукелесі бар ару қарашадан көктем мейірімін күлімдетіп, өмірдің нұрлы жырын жырлап тұрды.

Көкірегімді тәтті сағыныш кернеп кетті. Кімді сағындым, нені сағындым?!

Әйтеуір, беймәлім, түсініксіз сағыныштың болуы мүмкін емес қой. Сірә, осы сәттерде жаныма айрықша жақын адамдарды сағынған болармын-ау!

Көз алдыма әуелі үйдің де, сырттың да мазалаң тауқыметінен үнемі шаршап-шалдығып жүретін аяулы апамның бейнесі келеді. Күйгелек те тез, шектен тыс сенгіш те ақ көңіл әкем қазір маған сауалды кейіппен қарап тұрғандай. Ал Гүл – мақтаншақ, ерке қарындасым, қазір, сөз жоқ, менің бұл тірлігімді адам айтқысыз ерлікке балап, бүкіл мектебіне жария етіп мадақтап жүрген боларсың. Бұл әнтек кылығыңды бір жолға, әрине, кешірермін, өйткені менің сағынышымның ішінде сенің де кішкентай жүрегің лүп-лүп соғып тұр.

Асығып, аптығып толассыз тасқындаған Жінішке өзені өзінің жағасында, қойтастың үстінде отырған маған шуылы, сылдыры мол үнімен тіл қататын сияқты: “Сенің тағы да кімді сағынатыныңды мен білемін... мен білемін?!.” “Кімді сағынамын, айтшы, таудың тентек өзені?” - дейді менің ішкі үнім. “Қызық екенсің өзің! – деп сылқ-сылқ күледі оның бұйрабас толқындары. – Ең нәзік те мөлдір сағынышыңды өзіңе өзіңнің құпиялағаның қалай?” “Қалайша өзіме-өзім құпиялаймын бұл сағынышымды. Міне, сен де оны біліп алыпсың”, - дейді кеудемнен дүрсілдей шыққан толқулы бір үн. “Білемін, құпиялайсың... Өйткені ол басқа емес, Лаура ғой! Ла-у-р-р-а-а!...”

Тау өзенінің тасқыны құдды кеудемнен асып-төгіліп жатқандай, неше алуан дыбыс-жаңғырықтардан құлағым тұнып кетті.

“Лаураны еске алудың маған қаншалықты қиын соғатынын білмейсің ғой, тентек өзен, мөлдір өзен, -деп мұңаяды тағы бір сырлы үнім. - Сондықтан да бұл сағынышым ешкімге тіс жарып білдірмес өмірлік құпиям болып қала берсе екен деп едім...”

Тау өзені маған тұп-тұнық толқын-көзімен жалт етіп бір қарады да, екпінін толастатпай сылдырлап ағып кете барды, кете барды.

...Мектеппен қоштасар ең соңғы сәтте – айдың нәзік сәулесі уылжып тұрған жаздың сол нұрлы түнінде Айғатбек пен Лаураны мектеп бағының ішіне оңаша тастап, олардан бөлініп жалғыз кетуге мәжбүр болдым. Бұл Айғатбектің емес, Лаураның тілегі еді. Ол өзінің осы жалғыз кимас тілегін тілдей қағазға алдын ала жазып

алыпты. Биден соң бак ішіне топ-топ болып серуенге шыққан кезде Лаура әлгі қағазды құпиялап қана менің алақаныма салды да, жалт беріп екеуімізден ұзап жалғыз кетіп бара жатқан Айғатбектің соңынан жүгіре жөнелді.

“Әбіл, мен сені нағыз дос санаймын, досымдай жақсы көремін. Мені сен түсінеді деп ойлаймын. Айғатбек екеуіміздің мектептен соңғы алғашқы танды оңаша, бірге жүріп қарсы алайық деген уәдеміз бар еді. Ол өзі саған мұны еш уақытта айта алмайды, түсінесің ғой. Айғатбекке де өкпелеме. Лаура.”

Адамның балалықтан есеюге қарай өтетін белгілі бір нақты уақыты, сағаты болса, сол сәтті мен басымнан әлгіндей жағдайда кешірдім ғой деймін. Үшеуіміздің, кейде Қуат төртеуіміздің бірігіп, бөлектеніп жүретін шақтарымызда өзімді Лаураға ол екеуінен жақынырақ екенімді ашық болмаса да, сездіретінмін. Айғатбек те, Қуат та мұны солай болуға тиіс деп қабылдайтын сияқты еді-ау. Енді ойласам, менің балаң сезімім бәрінен де бейхабар екен. Сол балалықпен қоштасқан көңілсіз сәттен бастап Лаура менің енді мәңгілікке оралмас сағынышыма айнала бастаған-ды.

Ал Айғатбек ше? Жанымды сыздататын осы бір сауалға қанша оралғым келмесе де, ол мені бәрібір алаңдата береді. Айғатбек шынымен өз шешімінде тұрып заводқа жұмыс істеуге кетті ме, әлде Лаура екеуі қол ұстасып бір институттың студенті болып жүр ме екен?! Жок, бұл мүмкін емес, Лаура Театр институтының актерлік факультетіне түспекші болған еді ғой. Ал Айғатбектің бойынан ондай дарынның аяқ астынан ояна қоюы екіталай нәрсе, ол еш уақытта артист бола алмайды.

Лаура ойнаған киноны көргеннен кейін Қуаттың бүкіл кластың алдына шығып: “Лаураның партнері – ауылға келіп, оған ғашық болатын қалалық бозбаланың Айғатбекке ұқсас мінездері бар екен”, – деген сөзіне мен ешқандай мән бермеппін. Мұны Қуаттың класс алдында дараланып, өзіндік пікір айтқансыған білгіштігіне сайғанмын да қойғанмын. Енді ойлап қарасам, қайран Қуаттың ол пікірі – маған білдірген әлдеқандай ымы сияқты болған екен-ау. Ия, Лаура сынды сұлудың Петрарка сынды ғашығының ролін ойнап жүрген, аңқау Әбіл, сен ештеңені сезбегенсің. Жаныңда жүрген Лаураның өзіңнен алыстап кеткенін білмегенсің. Сезбегенсің, білмегенсің ештеңені. Солай, жылқышы Әбіл Әділов жолдас, солай...

– Оу, ойға батқан бозбала жігіт! – деген желке тұсымнан

оқыс шыққан Бердештің даусынан селк етіп, отырған орнымнан ыршып тұрдым.

– Өй, сен де бір... Тфу!

Бердештің көзі бағжаң-бағжан алақтап, капелімде абыржып, тосылып тұрды.

– Әдейі істеген жоқпын ғой. Шошытайын деген ой болған жоқ менде, Әбілтай. Қасыңа келіп әрі тұрдым, бері тұрдым, каперіңе алатын түрің жоқ адамды...

Оның имене ақталған бұл түріне оншалықты мән бермеген сынаймен:

– Қайтпаймыз ба ауылға? - дедім суықтау үнмен.

– Қайтамыз. Қайтпағанда қонар деп пе едің осында. Амантұр мен управ жылқы табындарын аралауға кетіпті ғой, бүгін-ертеңдері өздері де соғып қалар біздің маңға.- Бердеш қолындағы қамшының өрмесін бүктей ұстап, етігінің қонышына тықты. - Қайта бір есептен жолықпғанымыз да жақсы болды, біздің шалдың өзі сөйлессін олармен...

* * *

Халел нағашым Бердештің айтқан құла қаскасына жүген салуға қарсы болған жоқ, бірақ оған мені мінгізуге келісімін бермеді.

– Сен өзіңнің жиренінді Әбілге беріп, құланы өзің мін. Жуасытылғанымен, міністі жатырқап қалған неме мінез шығарып жүрер. Біразырақ тақымдап жөнге салып алмаса болмас.

Бердеш, әрине, бұған қарсы болған жоқ. Қайта құлшынып, жанып түсті.

– Жөнге саламыз! Бір он күн ойкастасам, есектей болады өзі де.

– Ал маған есегіңнің керегі жоқ, – дедім, оның бұл сөзін ашықтан-ашық жактырмай. – Онан да сол жаман торымның өзі жақсы...

– Әбілдікі дұрыс, есекке айналған жылқының қай жерінде қасиет қалады, – деді Халел нағашым мені құптап, әрі Бердештің желікпе сөзін ұнатпаған сынаймен. – Сондай-ақ, жылқыны есекке айналдырған жылқышының қай жері жылқышы?!

Мұндай сөзге қынатын Бердеш пе, бір мырс етіп:

– Біздің көкемдер, шіркін, осындай даналығымен ел

баскарып, жұртқа өзін мақұлдатып отыратын адамдардың сортынан ғой,- деді даусын еңселете көтеріп. – Тым құрыса, осы Амантұрлардың деңгейіндегі билігі болса ғой, ә!..

Ол Бердештің шолжаң сөзін әдеттегідей зілсіз қабылдап, басын шайкап жымиып, қалың мұртының кос шалғысын колымен жайлап ширатып қойды. Әңгіме үстінде не месе бірдеңе айтуға окталғанда, Халел нағашымның мұртын осылайша әурелейтін дағдысын ұдайы байқаймын.

– Жылқыны қораға қамап, сиыр құсатып бағамын деп жүрген Амантұрың да сен сияқты парықсыздардың сикынан ғой, шырағым. “Баканың бағынан сұңқардың соры артық” дегендей, ондай пәтуасыз биліктен осы кара шаруа тірлігімнің өзі мың артық. – Оның бұл сөзінің артында көңілін кәдімгей ортайтып жүрген әлдекандай бір реніштің табы бар еді. Бердеш әкесінің осы көңіл-күйін сезген болуы керек, әңгімені одан әрі қоздатпады.

* * *

Жылқының үлкен сәскеде жусауға дамылдаған мезгілінде Халел нағашым екеуіміз үйге қарай беттедік. Менің астымда – Бердештің жүрдек жирен төбелі. Бердеш кешеден бері басын шалт ұстап, мініске көндіккісі келмей тікіректеп жүрген құла дөненді жүріске салып, терін аламын деп бізден бөлініп жота асып кеткен.

Үйдің қасында, тұмсығын тура есіктің аузына тірей тұрған “Уазикті” көрген нағашым:

– Е, әлгілер келген екен ғой,- деді салғырт қана. Оның “әлгілері” жалғыз Амантұрдың өзі болып шықты.

Көздері жылт-жылт ойнап тұрған, дембелше келген, жалпақ бас, кара торы жігіттің кейпі ауылдың атқамінер шолақ белсенділерінен гөрі шаруаның күйін көбірек күйттейтін пысықшалау адамның сипатын көбірек танытқандай. Халел нағашым оның елпең қағып берген жайдақ сәлеміне салқындау қабақ танытты.

– Осы жақта да бір ел бары, әйтеуір, естеріңе түскен екен,- делі ол Амантұрға жүзін қырын бере сөйлеп.- Дүйім жұртты дүрліктіріп, жылқыны жаңаша бағамыз деп, бригад құрып, өзгені ұмытқан болар деген ем... Әлгі управ бастық қайда, ол да сенімен бірге елдің қамын жеп жүр деп еді ғой?!

Амантұр дөңгелек көздерін жылтырата күлімсіреп, қылтын-кылтың етеді.

– Бұл шал амандық-саулықты, жөн сұрасуды өстіп енді өкпе айтудан бастайды, хе-хе-хе...

– Өкпе айтсам, істеріңе, тірліктеріңе қарап айтамын. Әйтпесе тілімнің қышығанынан, еріккеннен албаты есіп сөйлейтін адамың мен емес, шырағым.

– Халеке-ау, олай деген кім бар сізге?! Қалай айтсаңыз да сөзіңізді көтереміз ғой... – Амантұрдың даусы құбылып, әп-сәтте мүләйім бола қалды. – Жаңадан басталған іс болғасын, әрі мына сияқты сарыауыз балаларға бас-көз болып, шаруаның оны-мұны мәнісін түсіндіріп дегендей, қазір бригада жакқа қарайлап жүргеніміз рас енді былай...

– Жә, енді бірімізден-біріміз іліп алып сөз жарыстырмай-ақ қоялық, әлгі шаруаның мәнісі сонымен не болып жатыр? – деді нағашым жастыққа шынтақтай қисая жайғасып.

– Мәнісі сол, әзірге бригадамыз Садықжанның жылқысынан бөліп алған жүз қаралы құнаншығар тайды бағып жатыр. Қыста қораға ұстайды. Енді өзіңізге қарап отырмыз. Өткендегі сөзіңізден қайтып, көнсеңіз, сізден де сол шамада тай-құнан бөліп аламыз да, сонан соңғысын көре жатамыз. – Амантұр байыпты сөйлеп, нағашымның жүзіне барлай қарайды. – Келесі көктемде асылдандыруға жарайтындарын іріктеп, бөлектеп дегендей, алып қаламыз да, өңгесін жылқыға қайтарамыз, – деді ол.

– Көнгенде, көнбегенде бұл Халелдің жеке жылқысы емес, өз дегендеріңді менің келісімімсіз-ақ істейтіндерің анық... – деп нағашым сөзін бір үзіп мүдірді де, одан әрі нықтай, қадай сөйледі. – Бірақ малдың обалына қаласыңдар деп тағы да айтамын. Асылдандырамын деп құр жылқыны жабыға айналдырасыңдар. Менің айтып отырғаным бір басқа да, сендердікі бір басқа емес пе?! Үйірге түсіп, дағдыланбаған жас жылқыны әу бастан қамап ұстап, бағудың дұрыс еместігін айтамын мен. Тай-құнан қойдың тоқтышығы, сиырдың торпағы емес, оның тегі жылқы ғой. Еркін жайылып, үйірлесуге жаратылған мал ғой бұл. Осы еркіндікті, осы табиғилықты о бастан сезінбеген еркек жылқы – айғыр болып жарытпайды, бұдан асылдың іріктеліп шығатыны күмәнді. Мен осыны айтамын, айтсам...

– Бізді өкімет бірдеңе білетін шығар деп қойған болар бұл жұмыстың басына. Баптап бакканнан ештеңе шықпаса – шықпағанын да көреміз, – деп, Амантұр енді шалкалай сөйлеп, даусын нық қадады.

– Бұл шаруаға жаны ашыған адамның сөзі емес, – деді

нағашым басын шайқап. Жүзі күреңітіп кетті. – Осындай жасанды іскерлікпен жастарды шаруаға, еңбекке тәрбиелейміз дейміз-ау...

– Ақсақал... Халеке! Сіздер осы ақыл айтуға келгенде ешкімге дес бермейсіздер. Сөзбен барлығын орын-орнына қойып-ақ бересіз. Ал үй көрмей, күй көрмей, осы малдың төңірегінде шыр-пыр шығып жүргендер сізше күні үшін жүрген, ештеңеге байып бермейтін бір әңгүдіктер ғой шамасы! – Амантұр тар танауы деле қағып, жылтың көздеріне лезде ашудың оты толып шыға келді. – Осы шаруаны бастарда Салықжанға емес, алдымен өзіңізге келіп, құлдық ұрып, жылқы бағуға жастарды тәрбиелейміз, соған тәлімгер болыңыз, бригада жасақтап берейік дегенде шалқаңыздан түскеніңіз қайда?! Оларыңнан жылқышы шықпайды деп қолыңызды бір-ақ сілтегенсіз. Дұрыс тәрбие беретін болсаңыз, қайда қалдыңыз өзіңіз?!

Нағашым Амантұрдың үстемелете төккінеткен сөзін барынша ұстамды тыңдады, айтар сөзін армансыз айтып болсын деген кейпі бар.

– Ал болдың ба. жарқыным? – деді ол содан соң жайбаракат қана.

Ол тырс деп үндеген жоқ. Қалтасынан “Медеу” сигаретін алып, бір талын езуіне қыстырды.

– Сөзіңді айтып тынсаң, сол айтқаным айтқан – өзіңді де, өзгені де көгертеміз десеңдер, шаруаны ақылмен істеу керек. Жастарды жылқы бағуға бұлай үйретпес болар дегенім де – имандай рас сөзім. Үйретсем, әншейін тобыр құрып емес, өзімше үйретемін дегенім де – басқаның сөзі емес. Құдай алдында да, өкімет алдында да бұл сөзімнен қайтпаймын. Әлгі жиналыс құрып, қаулы жазудан танбайтын партөрігіне де осыны айтқанмын, білгендеріңді істеп алыңдар! Ал керегің, жарқыным, тай, құнан болса, тап қазір ал да, қос бригадана. Бірақ көктемде, естерінде болсын, әлгі “асыл” болуға жарамай қалған “қалдықтарыңның” бір тұяғын да қайтып жылқыға қостырмаймын! – деді ол салмақты, жайбаракат үшін өзгертпеген күйі.

– Оны енді амандық болса, тағы да көре жатармыз, – деді Амантұр темекісінің түтінін сынар езулетте шүйіріп. – Осы әлгі Бердеш қайда жүр? Онымен де сөйлесетін сөз бар: бригадаға барып, бұл Істеріңнен түк шықпайды деп балаларды қобалжытып жүрген көрінеді. Бұл да, ақсақал, оның өз басының ақылы емес болар...

– Мен оны бригадана ақыл айтуға емес, бізден алатын

жылқысын бөліп алып кетсін деп өздеріне хабар салуға жұмсағанмын. Аузына сөз салып беретін бес жасар бала емес, өз жөні өзіндегі адам ол. Жауаптасаң, маған карадай ұрынбай, өзін жауапта, – деді нағашым. Дәл осы сәт ол жүзі жүдеп, енжар, жабырқау тартып, кәдімгідей шаршап тұрды.

Әркім өз ойымен өзі болып, шай үнсіз, көңілсіз ішілді. Төрде көсіліп жатқан Амантұр шайды көп ішпеді, кесесін төңкеріп, кейін ысырылды да, жастыққа басын салған күйі шалкасынан түсіп, қор етті.

Ешкіммен ісі жоқ Балымай әжей жіпсіген маңдайын қол орамалымен бір сүртіп қойып, шайды асықпай баптап ішті.

Нағашым кесесін төңкеріп, бетін сипады да, орнынан тұрды.

– Әлгі Бердеш қайда жүр екен?! - деп, ол мұрнының астынан мінгірлей сөйлеп, сыртқы есікке қарай беттеді.

* * *

Құнан-тайларды жылқыдан бөліп алу үшін үлкен аула керек болғандықтан, жылқыны Амантұр келіп кеткен күннің ертеңіне “Құлагер” бригадасының өзіне айдап апарды.

Аулаға камалған жылқының ішінде Бердеш бастаған үш жігіт жүрді. Олардың міндеті – жылқыдан бөлінетін тай-құнандарды қақпайлап, қақпаның аузына қарай ығыстыру. Ал қақпаға таман келгенін алды-артына қарайлатпай қуып, айдап сыртқа шығарып жіберу жұмысын Садықжан мен Амантұр атқарып тұрды.

Халел нағашым екеуіміз бұл шаруалардың ешқайсысына араласпай, қораның төбесіне шығып, осы көрініске сырттай бақылаушы, көз салушы ғана болдық.

Мың-сан тұяқтың дүрсілі біз тұрған қораның төбесін солқылдатып жіберді. Шұрқыраған, ышқына кісінеген жылқы, ауланың үстін тұтастыра қамаған калың шаң. Қақпаның есігінен сыртқа ытып шығып жатқан құнан-тайлар желе-жортып барып, қора маңынан көп ұзамай, үйірлесіп, құлақтарын қайшылап, оскырынып, өздері жаңа ғана сытылып шыққан ала-шапқын сүргінді майдан жаққа елеңдесе қарайды.

Қапелімде тірлігінің бүкіл үйлесім-келісімі мидай араласып, аласапыранға түскен, үйірлерінен адасқан айғырлардың бір-біріне жайшылықтағыдай дөң айбат көрсетуге де шамасы келмей өз-өздерінен алас ұрды. Дуалы биік жалпак ауланы айнала үрдіс жосылып, шынғыра кісінесіп, бей-берекет қызыл шапқынға түсе берді.

Қақпа сыртына құлдыраңдап шығып жатқан құнан-тайды қарасы керекті шамаға жетті-ау деген кезде Амантұр қолын көтеріп белгі берді.

Қиулап, үркітіп, әрлі-берлі қақпакылға салып, ала-шапқың түсірген айдаушылардан арылған соң да аула ішіндегі жылқыны, шұркыраған кісінеуі үдемесе, азаймады. Қатарынан, үйірінен ажыраған құнан-тайлар да осы күйге түсті. Екі жақты кісінесу, бірін бірі іздеген үйірлестердің шұркыраған зарынан құлақ тұнғандай. Бұл көріністі көріп тұра беруге Халел нағашымның шыдамь жетпеді. Өңі қап-қара боп түтігіп кетті.

– Әй, Бердеш, ана бөліп алғандарын көзден тасалап, әрі алып кетсін, жылқыны айдаймыз!..

– Оу, Халеке, табыныңнан берген малды тағы бір ексең санамаймыз ба? - деген Амантұрға ол қолын бір сілтеп, анадай жердегі мамағашқа байланған қара атына қарай жүре берді.

... Жылқыны Қыземшекке қарай жосылта айдап, үйреншікті өрісіне апарып бір-ақ құлаттық. Айдаудан, сүргін қамаудан шалдыққан, күн ұзын нәр сызбаған жылқы үйір-үйірімен бытырай, жайылысқа бірден бас қойды.

Халел нағашым Бердешке қарап:

– Жылқыны осы тепсеңге жусатып, шәй-пәй ішуге сосын барарсың. Біз Әбіл екеуміз “Көкқасқа ат” шатқалына барып қайтамыз, – деді. Оның бүгіндікке ауыз ашып, жайбаракат сөйлеген сөзі осы болды.

“Көкқасқа ат шатқалы” немесе Көкқасқа тұлпардың басы қалған шатқалға барудың сәті аяқ астынан түскеніне өлердей қуандым. Көптен уәде беріп жүрсе де, бұл туралы нағашым кешелі бері де, бүгін де маған ешбір емеурін танытпаған-ды. Бұған оның жағдайы да, көңіл-күйінің де болмағаны анық. Енді, міне, екеуіміз солай қарай сыдыртып келеміз. Ұзыны есік пен төрдей, жүріске алымды қара ат иесінің тізгінді сәл ғана шаужайлаған қимылынан оның көңіл-қошының қалт еткен өзгерісін аңғаратындай, басын шұлғып-шұлғып қойып тайпалаңдайды.

“Көкқасқа ат шатқалы” туралы аңызды нағашым маған тағы да қайталап айтып берді. Шыршалы, қарағайлы баурайларды жағалай, сол киелі шатқалды бетке алып, жол үстінде бара жатқан кезде естіген бұл аңыздың әсері айрықша болды. Нағашым да құлды бірінші рет айтып келе жатқандай бипаздай, майын тамыза толғады.

– Ата-бабамыздан қалған бір мұра - көкқасқа ат туралы аңыздан-

ауызға көшіп, бүгінге жеткен хикая ғой бұл...

Қызылбөрік елі осы Қарабастау мен Акбастаулар өңірін қыс қыстап, жаз жайлап ғұмыр кешкен бағзы замандағы аталарымыздың бірі - үш ағайынды жігіт екен. Ынтымағы, татулығы жарасқан ағайындылардың пейіліне дәулеті сай болып, әрқайсысы мыңмыңдап жылқы айдаған екен. Сол ерен жылқының ішінде үшеуінің бір-бірден еншілеген көк қаска, қызыл қаска, жирен қаска деген үш тұлпары болады.

Жас шамасына қарай көк қаска тұлпар – үлкені, қызыл қаска – ортаншысы, жирен қаска – кішісі екен. Үлкен ас, атакты жиынтайлардағы бәйгені де бұлар осы ретпен бөлісіп алатын болса керек. Әрине, бұл жай бөліс емес, үш тұлпардың күш-шамасы да осы ыңғайдан шығып отырады. Шіркін, жылқы малының жалы шымыр, сүйегі жасымаған, тегі, азбаған кезі ме екен-ау сол! Әлде қасиетті жануарлардың бабын білді ме екен көненің адамдары, әйтеуір, сол қаска маңдай тұлпарлардың даңқы тау асып, баурайға жетіп, одан өтіп, ата жұртымыздың кен жазира қолтығына түгел тарап, дүйім елді таңдандырып, тамсандырғаны ақиқат көрінеді.

Нағашымның кара аты “осы айтқандарыңның бірде-бір өтірігі жоқ, келіскен шындықтың нақ өзі” дегендей басын шұлғып-шұлғып қояды.

– Ия, деймін-ау. Сөйтіп, уақыт жарықтық өтіп жатады. Үш ағайынды жігіт үрім-бұтағымен бірге өсіп өнеді, олардың жылқысы да осынау аңғарды кернеп, дүбірлей береді. Үш тұлпардың атакдаңқы да өрлеген үстіне өрлеп, шалқыған үстіне шалқи түседі. Ойхой, сонда көкқаска аттың жиырманың сегізіне шығып, кекселеніп, тісі сарғайып, марқайған шағы екен деседі. Сол жылы жаз ортасы толыса ойдағы елдің, Сарысу бойын мекендеген әрі бай, әрі би, дәулетті бір адам әкесінің жылына үлкен ас беретін болып, Атырау, Арқа, Сыр жағасы мен Алатау, Алтай жайлаған, етек-жеңі далиып жатқан ел-жұртқа хабар салады.

Бал көмей, күміс таңдай әншілерін, сылқым, сырбаз, төкпе күйшілерін, нарды иығымен көтеретін түйе палуанын, шашасына шаң жұқпас, сүйріктей небір тұлпарын сайыс-сынға салмаққа асығып, межелі жерге аттанғандардың қатарында жүйрігін жетекке алған біздің аталарымыз да бар екен.

Жазыққа түсе көп екпінге салмай таң салқыны, кеш сабатымен жол бойы деміл-деміл ашы терін алып, бар бабымен, шалдықтырмай, сүмектей сылаңдатып, түгін жылтыратып үш

тұлпарды олар ас өтетін елдің шетіне дер кезінде іліктіреді.

Жұтынған жүйріктің саны мың қаралы болыпты да, ас иесі бас бәйгеге үш тоғыз және екіншіге де атаулы бәйге, үшіншіге үстеме бәйге атап, түстік мәре белгілейді...

Нағашым әңгімесінің осы жеріне келген кезде атының басын шалт тартып, қапталдағы беткейге жалт қарады.

– Қап, антұрған-ай, тағы да бүкендеп суыр аңдып жүр екен ғой.

– Ол кім?

– Әлгі бір аңшысымақ та. Жалаңашта тұратын сағатшы ма, тігінші ме, әйтеуір, біреу. Суырдан құлақшын тігіп, сатып кәсіп ететін көрінеді өзі. Бізді көріп қорықшы екен деді-ау шамасы, қарағайдың арасына тасаланбақшы боп бүкендеп жүгіріп барады, байғұс-ай.

– Неге байғұс дейсіз оны?..

– Таудың тышқанын аңдып тентіреген немені байғұс дегенде. Жә, қойшы соны, – дей салды ол атының тізгінін жеңіл ғана делбелей қозғап. – Мына иіннен әрі айналған жерде көкқасқа тұлпардың бас сүйегінен үш тармақ қарағай өсіп тұрған тоғай бар. “Көкқасқаның шатқалы” деген сол...

Сәл аялдадық та, ілгері тарттық. Өзіне де, тыңдаушысы - маған да әбден жаттанды болған әңгімесін үзілген тұсынан әрі жалғауға ол енді асықпады.

Көздерін әлдеқандай бір ой кіреукеlep, ол бір сәт үнсіз қалды. Жолымызды әжептәуір-ақ қысқартқан әсерлі әңгіменің одан әрі өрнектеле бергенін қанша қаласам да, нағашымның осы бір үнсіздігін бұзуға батпадым. Ол өзінің ішкі әлемінің, бәлкім тебіреніске, бәлкім кобалжуға, бәлкім аздаған мұңға, аздаған сағынышка толы ойларымен алма-кезек сараптасып, үнсіз тілдесіп келе жатқандай көрінді.

Үрліс жүріске сұранған жиренімің тізгінін тежеңкірей ұстап, оны бір мойын алда келе жатқан қара аттан оздырмай, сәл ғана үзенгі ілестіре қапталдастырып отырдым.

Қараша айының соңғы күндері нағашымның айтуынша. Далашық өңірі үшін адам танығысыздай жайлы болып тұрған. Күн қабағы көп кіртимей, желтоқсанның алдында соғатын ызғырық-бұрқағын ішке бүгіп, шаруа баккан жандарға қарашаның қарасқандай сыңайы бар еді.

Атақты шатқалға апаратын беткеймен қиялай төмен түсер жерде нағашым қара атының тізгінін сәл тартып, мүдіріс жасады.

– Көкқаска аттын соңғы бәйгеден өзінің атағын соңғы рет паш етіп, туған мекеніне жетіп құлаған жерін, үлкендер біздің бала кезімізде осы ара десетін, – деді ол колына бүктей ұстаған камшысымен осы аумақты түгел шола көрсетіп. – Ия, айтпақшы, сонымен түстік жерден жіберілген, колтығын жел кеулеген өңшен қанатты пырактардың ұлан-көш карасы жер-ғаламды тұяғымен дүбірлетіп, ойхой, бір ұлы сайысқа түседі ғой баяғы! Ілкімде үш қасканы айдаған қызылбөріктің шабандоз үш жас өспірімі аттарының өкпесін қалың шаңға қаптырып алмас үшін бәйге дүрмегінің жел жағын ұстай, ортан бел тұстан асырмай біркелкі шабыспен отырады. Кіші сәскеден ауа біртін-біртін тізгінді босатып-тартып, екпінді бірде өршітіп, бірде тежеп, үзіліп алға шыққан жиырма-отыз каралы аттан озып та кетпей, кейіндеп қалып та қоймай, үш қасканың мәреге таяларда салатын ырғын күшін іркінкірей ұстайды.

Тізгінді бос тастап нағыз кикүге салар сағатта дүлділ көкқаска құнандай құлдырандап өзімен құйрық тістесіп, бірде үзеңгі қағысып келе жатқан екі інісінен даралана емініп бөліне береді.

Сайыс жолында, мәреге тура тартар жазықтың бір қапталындағы окшау төбенің басында қай жүйріктің маңдайлап келе жатқанын біліп, сүйінші хабарын жеткізуге дайын тұрған қарауыл жігіттердің бірі: “Көкқаска! Көкқас-қа! Бас бәйге - Көкқасқанікі!”- деп атой сала шауып келе жатқанда, сайыстың қызығына ынтыққан, асқа жиылған жұрттың ешкайсысында да Көкқасканың бірінші боларына шүбә қалмаған еді. Алайда қас-қағымда бәрінің басқаша өзгеріп сала бермесі бар ма?!

Мәреге бір ыршып, енді ағып өтер жерде таралғыдан үзіліп түскен темір үзеңгі сарт етіп көкқасканың артқы оң аяғының тұяғына тиеді де, сол аяқтың шашасына барып қағылады. Қатты, ғаламат екпін алып келе жатқанда оқыс тиген қатты заттан тіксіне үріккен ат артқы аяқтарын шалыс алуы мұң екен, танауынан пар-пар дем атқылап, құйындай аққан қызыл қасқа қас қағым мұрсада оның жанынан окғай зулап өтіп, мәрені бірінші қияды. Бірақ “Көкқаска! Көкқаска!” деген үн бір сәт те толастамай төңіректі жаңғырықтырып, аспан астын желп-желп еткізіп жатты. Мәреге бар-жоғы он-ак қадам жетпей артқы аяқтарын дір-дір сілкілеп өр екпінінен жаңылған кәнігі тұлпардың ерлігіне асқа жиылған дүйім таңдай қағысты, бас бәйгені бәрібір соған ғана телуге бірауыздан лайық көрді. Шірік таралғыдан үзілген темір үзеңгі қас тұлпардың шын

даңқына кіршік түсірсе әділетсіздік болар еді-ау. Жұрт тілегі қабыл алынып, төреші көкқасқаға жібек кілем жауып ортаға шығарды.

Қайраты қайтпаған, жігері жасымаған шағы болса, кошаметшіл бұл ортаға көкқасқа ойнақтап-ақ шығар еді. Бұл жолы кәрі тұлпар артқы аяқтарын сілкілей басып, айналасына үркектей қарап, оскырынып, әлденеден дір-дір етіп секем ала шықты. Көздерінде – үрей оты талаурады.

Аяқтарын сілкілеткен сол үрей Алатауына, елінің шетіне жеткізгенше көкқасқа тұлпарға маза бермей, бойына дерт шаншуын қадап, ақыры осы беткейге әкеліп тұяқ серпітті.

Жылқы малын қасиеттеген ел емеспіз бе, әлгі ағамыз, тұлпардың иесін айтамын да, көкқасқаны құбылаға каратып бауыздап, адалдап, басын жападан-жалғыз жалқы өсіп тұрған балаң қарағайдың үшкіліне іліпті де, осы жерді “Көкқасқа ат шатқалы” атапты деседі ғой. Содан әлгі жалқы қарағай көкқасқаның басын ит-құсқа жем қылмай, аздырмай-тоздырмай дініне сіңіре, үшкілі түйін-шорға айналып, сол жерден үш тармақ жана бұтағын өрбітіп өсе берген, өсе берген. Үш тармақтан төгілген ұрық-жаңғақтардан қарағайдың сыңсыған ну тоғайы өніп, бұл шатқалынның қазір мәуелеп тұрған жәйы бар. Көкқасқа тұлпар жасыл қарағайға айналып өзінің, міне, мәңгілік ғұмырын кешіп жатыр...

– Қарағайдың шетіне екі атты қосақтап тастадық та, нағашым екеуміз ұшарынан жел суылдаған биік ағаштардың арасымен жаяу тарттық. Қарағайға айналған көкқасқа тұлпарды іздеп келеміз.

– Міне! – деді нағашым бір қарағайдың қасына келгенімізде. Көкқасқаның басынан үш тармақ зәулім бұтақ өсіп шыққан қарағай осы!..

Дінінің қол созым жерінде ат басының сұлбасын елестеткендей буылтық шоры бар және сол шордан үш аша боп тармақталып кеткен білеу-білеу бұтақтары оны көкке шаншыла, тік өскен айналасындағы өзге қарағайлардан даралап тұр.

Нағашым қарағайдың түбіне келіп, қос тізірлей отырды да, маған да тізе бүк дегендей ымдап белгі берді. Көкқасқа тұлпарға біздер осылайша аз-кем ғана үнсіз отырып, тағзым рәсімін жасадық.

... Көкқасқа аттың шатқалынан оралған кезде кеш көлеңкесі айналаға көлбеп те қалған еді.

– Әбілжан, сен үй жакка бара бер, мен жылқыны бір көздеп қайтайын. Бердеш үйде болса, түнгі күзетке екеуің біржолға

бірге келерсіндер,- деді ол ауылға жакындай бере атының басын жылқы табыны калған еңіске карай бұра беріп.

* * *

Жылқының түнгі күзетіне окта-текте ғана болмаса, нағашым мені көп шығармайды. Шығарса да, қасыма Бердешті серік етіп тастап, жылы бүркеніп ұйқтағанымды қалайды. Бұл, әрине, оның мені көпе-көрінеу баласынуы. Амалсыздан төзесің, күзетке алып шықканының өзіне де шүкіршілік етесің.

Жылқының ең ұзақ жусауы түнгі мезгілде. Жұлдыз жамырап, ай жарығы толысқан кезден Шолпан туғанша тыпыр етпейді, етек-жеңін жинап тастаған жерінізден бір мызғымайды. Жылы тұлыпқа оранып, құрғақ аршаны лаулата жағып, мамыражай отырар мұрсаң да осы кез. Әр-дек-әрдекте бой көрсетіп, дауыс шығарып, жылқыны бір аралап қайтасың, бұл - ит-құсқа білдірген сесің, күзеттің бар екенін сездіріп кою.

Түнгі күзеттің осы бір тылсымы маған әрі таңсық, әрі қызық.

Бердеш екеуіміз түнгі күзетке киетін тұлыптарды ердің артына, қанжығаға ыңғайлы етіп орап, малта езілген сөк көжені термос-құтыға құйып, табадан жаңа ғана алынған нанды дорбаға салып дайындап қойдық та, кешкі асты апыл-ғұпыл жедел іштік. Балымай әжей де нағашымның дағдысынша маған қарап:

- Әбілжан, тонып калма. Барғасын тұлыбынды үстіңнен тастама! - деп біз үйден шығып бара жатқанда қамқор-нұсқауларын беріп жатты. - Әй, Бердеш, әлгі көкең бүгіндікке үйдің жүзін көрген жоқ, тағы да айнолсоқтап жүріп алмай келіп ас-суын ішіп кетсін. Өлейін деп жүр ме өзі, түге?!.

- Құп болады, нәшәндік жолдас! Айтқаныңызды екі етпейміз! - деп тақылдады Бердеш. - Жылқының түнгі күзетіне түсуге рұқсат етіңіз!

- Әй, жүгірмек, әке-шешесін мазақ етіп шолжандағаны несі!.. Онан да әкеңнің жайын ойласаңшы. Қартайғанда жылқыны тастамай дірдең қағып жүргені сендердің қамың емес пе?! - Балымай әжейдің үнемі қайталана беретін мұндай зілсіз ұрыстарына үйренген Бердеш ләм деп жауап қатпай, сыртқа сытылып шыға берді. Мен соңынан ілестім.

Түнгі күзет жылқы үшін де, біз үшін де жайлы болмады. Әр-әр үйірдегі бүгін тайынан ажыраған бірлі-жарым қысыр биелер жусамай, кісінеп, шұркыраумен болды.

– Өттеген-ай, мана жирен төбел айғырдың үйіріндегі боз биені тайынан бекер-ақ ажыратқан екенбіз. Өзі әуелден, қулы кезінен балажанды неменің бірі еді, құлынын әкесінен қызғанып айғырды маңына жолатпайтын алғашқы күндері. Әлі кожасынғандарға кисяямын деп не болып, не қойғанын өзім де аңғармай калыппын, – деп өкініш білдірді Халел нағашым. Және дағы табынның бас үйіріндегі бұл биенің тыншымауы киын соғайын деп тұр-ау, балақайлар, Бердеш, саған бүгін тұң ұйқы бола қоймас, сірә, Әбілді бірақ қозғама...

Бердеш екеуіміз аршаны тұтата алмай әуре болып жатқанбыз. Тамызыққа деп жиған аршаның ұсақ шырпылары дымқыл ма, түтіндеп, бықсып, от демде жана қоймады. Көзге кірген түтіннен жанарым жасаурап, тамағым барлығып тұрған, Халел нағашымның әлгіндей сөзін естігенде түр-кейпім жыламсыраған адамға ұқсап:

– Мен бесіктегі бала емеспін, – дедім, оған китыққанымды білдіріп. Бірақ мұным китығу да, ыза да емес, аузы бұртиып өкпелеп, жылап тұрған баланың түрін елестеткендей болып шыққан сияқты. Мұндайды қалт жібермейтін қылжакбастау Бердеш:

– Көке, Әбілді неге жылатасыз? – демесі бар ма. – Ұйықтамаймын, мен бесікке бөлейтін бала емеспін деп тұр әне жыламсырап...

– Қой әрі, кайдағыны сокпай. Әбілді баласынып тұрған кім бар?! Ұйқысы келсе, дегенім ғой... – деп нағашым әрі ақталып, әрі Бердешке кейіген сынай білдірді.

Мен болсам Бердештің әлгі сөзіне күлкім келіп, нағашыма деген азғантай өкпем лезде тарқап кетті.

Әзер тұтанып жанған оттың да бүгін түн мазасы болмады: ауық-ауық бықси, түтінін шалқытып, жалыны өрши алмай-ақ қойды. Қоржынға басып әкелген тамағымыз да жөнді желінбеді. Үшеуіміз де боз биенің ішін тарта кісінегеніне елендесе бердік. Нағашым:

– Бұл бәтшағарға бір сұмдық көрінейін деп тұр ма, неге дамыл болмады?! – деп орнынан тұрды. – Жылқыны бір айналып келгенімше мызғып алындар...

Оның бізге деген бұл көңілшектігіне еліге қоймадық. Бердеш томаға-тұйық тымырайып, іштей мазасыздана берді. Аршаның бұтақтарын сындырып, бір-бірлеп отқа тастап отырған оның кейпінде бір алаң бар еді.

– Бердеш! – деймін оған қарап.

Ол үндемейді.

Тағы кайталаймын, ол тағы үнсіз.

– Сен мені естимісің? – деп даусымды нығарлай шығарамын.

Ол басын көтеріп, не айтпак едің дегендей, маған сұраулы жүзбен қарайды.

– Жылқының адам мінездес екені рас болғаны ма сонда? – деймін. Арша отының жарығы оның көз жанарында жылт-жылт ойнады.

– Мүмкін, керісінше, адам жылқы мінездес болар, – дейді Бердеш отқа шырт сындырып аршаның бір шырпы бұтағын тастап. – Біздің көкем сондай кісі. Байкамадың ба?!

– Әрине, байкау киын. Ол үшін сен де жылқы сияқты болуың керек...

– Қызык екен?! – деймін мен оның айтқанына оншалықты байып бере алмай. – Адам қалайша жылқы сияктана алады?!.

– Өмір бойы жылқы баксаң, сияктанбак түгілі, тура өзі болып кетерсің!..

– Қызык екен...- деймін тағы да. Арша отының жарығы Бердештің жанарынан кенет жым-жылас өшіп қалғандай. Ол жалт етіп боз бие кісінеп жатқан түннің меніреу қойнауына қарады. Сосын демін ішіне тартып ауадан иіс аңдығысы, әлденені сезініп-білгісі келгендей тым-тырыс тынып қалды.

– Ауадан ызғырықтың дымкылы сезіледі, байкайсың ба?! – деді ол алақанын тосқан күйі қолын жоғары көтеріп. – Жылқының көп оскырынып-пыскырынып кетуі күн райының құбылайын деп тұрғандығынан да болар-ау осы...

Оның бұл болжалын растағандай түнгі аспан түнере түсті: октын-октын дүрмектелген бұлт арасынан жылт етіп көрініп қалған айдың реңкі тым жүдеу-тұғын.

Қызыл канатын жалбырата сабалаған аршаның отын жел ұйқы-тұйқы етіп, мазасын әбден кетірді, маздап бір жана алмай-ак қойды.

Жусап жатқан табынды үрдіс барып шолып қайтқан нағашым оттың жанында байыз тауып отыра алмады.

– Бердеш, сен жирен төбелдің үйіріне көз салып қайт, әлгі боз биенің тыншымауынан қорқамын. Қайта-қайта қарадан бөлініп бір бүйірге шыға береді, айғыры оны қайырып әуре. Жамандатқыр, манып кетіп жүрер...

Бердешті жұмсауын жұмсаса да, ол табын жаққа құлағын түріп, әлсін-әлсін елеңдей берді.

...Түн жарымы ауған мезгіл. Жылы тұлыпқа оранып, қалғып-

шұлғып отырған Бердеш екеуімізді нағашымның кику салғаны айқайы сергітіп жіберді. Жылқы тұяғының дүбіріне аралас:

– Һайт-т! Һайт-т-т!.. Һайт-ай!.. – деп жылқыны қайырып жанталасқан оның даусынан бір қолайсыздықтың болғанын аңғару қиын емес еді.

Қоп-кою тұман ба, әлде зәрлі де дымқыл, ызғырық демін бүркіп тұрған бұлт па, әйтеуір, еңсені езген ауыртпалық айналаны тұмшалап алған. Әлдеқашан сөнген арша отының орнында сұп-суық боп қарайып коқыр-коламта қалған.

Біз ат үстіне конғанша нағашымның жылқыны қайырмалағаны айқайы бірсін-бірсін алыстай берді. Дүркіреген ат тұяғының дүбірі еміс-еміс шыққан тұсты бетке алып тартып келеміз.

– Һайт! Һайт-ай!..

Нағашымның даусы енді алдан емес, біздің өкпе тұсымыздан шыққандай. Мұны Бердеш те аңғарған екен, атының басын кілт тартып тұра қалды.

– Әбіл, көкемнің даусы мына алдымыздан естілген жоқ па еді? – деді ол жан-жағына алаң-құлаң қарап.

– Ия, солай еді...

– Ойпырмай, не істедік енді?! Жап-жаңа ғана тып-тыныш жусап жатқан жылқыға не көрінді екен?! Боз биенің үйірі ғана қадағалап келе қояйын, сен сәл мызғып ал деген көкемнің өз еді.- Бердеш үні жыламсырағандай болып, абыржып, абдырай берді

Осы мезетте нағашымның даусы әлдеқайдан тағы да естіліп қалғандай болды. Елендесіп, абыржып, бағыт-бағдардан адасып тұрған біздер дауыстың қай тұстан шыққанын дәл аңғара алмадық

Мандайдан сокқан ызғырық өңменнен өтіп барады. Дымқы-ызғырық демнің орнына енді қар аралас жабысқак тамшылап сокталана бастады.

Ошарылып, бір орнында шырқ айналып, не істерге білме дағдарып қалған біздердің қазіргі халіміз айналасы ақ тұман елсі аралға оқыстан тап болған жандардың шарасыздығын елестеткенде еді. Бердеш қос алақанын кеукетеп, аузына тосып, айқайлап дыбы берді.

– Ха-а-а-ей-ей-ей! Көке-е-е!..

Тұңғықка жым-жылас сіңіп кеткен Бердештің жан-дәрмен бұ айқайына қайырылып қайтқан дыбыс болмады. Демін ішіне тартқа ызғырық өрши түсті, жаңағы сокталанған тамшының арт жапалақтаған қарға айналды да, енді нағыз акбұрқак басталды-а дейсің бір.

– Тондын ба-а?! – деді Бердеш тұлыбының жағасын көтеріп жатып. – Мұндайда тек аяғың тонбаса, мына тұлыптан анау-мынау суық өте қоймас...

– Енді не істейміз, Бердеш? Нағашым қайтпек?..

– Білмеймін-н, – деді Бердеш сәл мүдіріп барып. – Сірә, сәл жарық түсе бір әрекет жасармыз...

– Қандай әрекет?! Іздейміз бе?..

– Іздейміз. Одан басқа қандай әрекет болушы еді?! – Бердеш ауыздығын карш-карш шайнап, одыраңдап тұрған құла каска дөнениң маңдайын ыққа карата бұра берді. – Жылқының жусаған орнына баруымыз керек-ау осы. Жылқының кеткен ізін сол арадан табармыз.

– Ал мына кар ше?! Ізді әлдекашан көміп тастады ғой...

– Көмсе де, шұбырған іздің сокталанып сұлбасы қалады. Қалуға тиіс!..

Бердеш тағы да дыбыс берді. Бұл жолғысы үмітсіздің жандалбасасы сияқты бірдеңе болып шықты. Жылқының жусаған орнын табу үшін алдымен от жаккан жерімізді іздеуге тура келді. Сол төңіректен көп ұзай қоймасак та, біраз шалқыладык. Акыры кішігірім үйінді боп жатқан отымыздың орнын да таптык-ау. Бердештің шамалауынша осы төңіректе жылкы жусаған тепсең де бар.

Акбұркактың арасынан себездей бастаған болмашы бозғылтымнан таңға іліккенімізді білдік. Бердештің айтканы рас екен, жүн шұлықтың сыртынан қос қабат шұлғау оралса да, керзі етік сыр бере бастады. Аяғымның ұшы шымырлап қояды.

– Қане, Әбіл, жерге түсіп, қозғалып, аяғымызды жылытып алайық, – деді Бердеш осыны сезгендей. – Күн ашылғасын бәрі де орнына келеді. Көкемді де табармыз, ыққан жылқыны да қайырып әкелерміз. Ой, сосын бір үйге барып, ракаттанып жылынармыз-ау!..

Аттарды шылбырмен қосактап тастап, ауыр тұлыптың етегін сүйрете-мүйрете біразырақ қорбаңдап, әрлі-берлі жүріп аяғымызды жылытқан болдық.

– Әбіл, маған мынандай ой келіп тұр. Мен жылқының ізімен кетейін, сен бригадаға, Садыкжандарға барып хабар айтарсың, бәлкім. Мына бұркак басылмаса, жылкыға қиын соғар, – деді Бердеш маған әрі ойлана, әрі сынай қарағандай. – Тек бригаданы таба алсан...

Оның бұл ұсынысына бірден келісім бере алмайтыным өз-өзінен түсінікті. Айнала төпеп жауған аққұйын қар, бағыт-бағдарды ажыратып болмайсың. Бригада кайда, біз кайда?!

– Ия, бірақ қалай тауып барасың мұндайда, әрине, – деді Бердеш колын ысқылап қойып, – жарық түсіңкіресін, мүмкін төңірегімізді шамалармыз...

Жарық ешқашанда түспейтіндей, буалдыр аспаннан төпелей құйылған мына қар еш уақытта тыйылмайтындай көрінді маған. Төзімдерінді, бәлем, әбден бір сынайын дегендей, ақбұрқак үдегеннің үстіне үдей түседі. “Біз ештеңе емес-ау,- деп ойладым мен. - Ыққан жылқының сонынан кеткен нағашым не күйде екен қазір?...”

– Көкемнің жылқымен бірге ыққаны бұл бір емес,- деді Бердеш құдды менің ойымды оқып тұрғандай. – Тек ит-құс кезікпесін де...

“Дегенмен де табиғат каталдығының алдында адамнан төзімді ешкім жоқ қой, шіркін. Үдей түс, долдана түс, бәрібір қыңқ демейміз. Қайта қатая түсерміз, шар болаттай шыңдалып шымырлана түсерміз”.

“Ә, солай дейсің бе, бөзөкпе неме. Сен өзін біздің алдымызда әрдайым жеңіскер санайтындардың қатарындағы даңғой, ессіздің бірі екенсің ғой. Қарымды төпетіп, боранымды үдетіп, жаныңды алайын мен сенің! Төзімдерің қаншаға жетер екен, көрейін бір..”

“Көр-көр! Көре түс! – дейді менің ішкі үнім. – Бәрібір жасыта алмассың. Қазір, көп ұзамай жарық көзін ашады, көрдей қараңғы түнің үңгіріне қашады. Бұлтың ыдырайды, сонда көрерміз күшінді. Бораныңның, жауыныңның ғұмыры қып-қысқа, қас қағымдық қой біле білсең...”

“Менің дауылдарымның, боран-шашындарымның ұзақтығын. аздығын салыстыру сенің пайдаңа шешіле қоймас, адамның көкжасық күшігі,- деп өршеленді табиғаттың ызбарлы реңі. Мен бәрібір өзім мәңгілікпін. Менің каталдығымның өзі жыл мезгілдерімен бірге қайта оралып, соғып отырады. Қанша мықтымын десендер де, жылт етіп жанып, жалп етіп сөнетін сендер боласындар”.

“Жылт етіп жанатынымыз да, жалт етіп жалындап кетеріміз де рас. Жалп етіп еш уақытта сөнбейтініміз де – ақиқаттың ақиқаты! Біліп қой мұны, біліп қой!”

“Сендерді, әсілі, жеңу қиын. Жер бетіндегі нағыз өлермен пенде – адамдар. Нешеме қырғыннан, нешеме апаттан, нешеме сел-тасқыннан, дауыл, ызғардан соң да бастарың қылтиып-қылтиып.

тіріліп шыға келесіндер. Соған карағанда тым көпсіндер ме, кайдам?!”

“Жок, тым күштіміз біз. Солай жаратылғанбыз: жығылып, кайта тұруға, өліп, кайта тірілуге, сөйтіп мәңгілік болуға жаратылғанбыз!” - деп аскақтады менің ішкі үнім.

“Онда мен кайттым райымнан. Бірақ сен бәрібір табиғаттың алдында өзінді жеңіскер санама, жанымды жаралама. Мені мәңгілікке жеңген күні – өздерің де қансырап мәңгілікке жеңілесіндер. Осыны ұқ”!

– Қалай, батыр?! Ақ тер-көк терің шыққанша қимылдадың ғой, жылындың ба? – деген Бердештің үні мені әлгіндегідей ұйқы мен ояудың арасындағы халден сергітіп жіберді.

Жауап орнына басымды изедім.

– Онда атқа қоналық. Жарық түсті, енді айналамызды шамалармыз.

Төңіректі олай-былай шолып, бірқыдыру сыдыртып шыққасын, Бердештің нені тапқанын кайдам, әйтеуір, табынның кеткен бағытын білдім деді.

– Екеуміз бірдей салпактай бермейік, неде болса сен бригаданы табуға тырыс. Мына теріскей бетті күн шығысқа қарай қиястай ұстап отырсаң, екеуіміз анада қыр арқасынан асып түскен жонның нақ тұмсығынан шығасың. Сол тұмсықты әрі айналған жерден - бригаданы табасың, – деді Бердеш маған терістікті нұсқап. - Келістік пе?..

– Келісітік.

– Садықжанға “жылқының кеткен бағыты - Қыземшектің батыс беткейі” дерсің. - Бердеш атының басын бұра берді. - Әбіл, егер бар ғой, бағыттан ауытқып әлдеқалай адасар болсаң, жиреннің тізгінін бос таста, өзі тауып апарады – ия бригадаға, ия ауылға... Ал жөнел!

Жөнелсем де, былай шыға көңілі құрмағыр ептеп құлази бастады. Қанша айтқанмен, екі адам бір-біріне ес, Бердештен бөлінгесін мына меңіреу, азынаған тау ішінде жападан-жалғыз аңырап қалғандай күй кештім. Әйтеуір, астымдағы жирен істің, жағдайдың қиын-қысталаң екендігін түсінгендей, жүрістен іркілмеді.

Мезгіл күндізге айналғасын, ақбұркактың арасынан төңіректің сұлбасы шамалы да болса айқындалғандай еді. Шәй қайнатым уақыт мөлшерінде Бердеш айтқан әлгі жонның

дөнкітен тұмсығы да мен мұндаласын. Жол үстіндегі жалғы та, құлазып көңілсіздену де заматта ұмытылып, жиренді те түстім.

Бригада басында зоотехник Амантұр да, ферма меңгеру Құлахмет те - төрт көзі түгел жүр екен. Менің сүмектей сорға солбырайып келген түрімді көріп, Садыкжан:

– Ойпырмай, мына күнде сені неғып жалғыз жіберді? Беі кайда? – деп үрейлене сұрады. – Әйтеуір, амандық па?!

Мән-жайды естігесін ферма меңгерушісі Құлахмет қа қабағы ұшы қосылғанша түксиіп, әлдекімге кейістік біл сөйледі.

– Өзімізден де бар, басы бүтін бірер көмекшіні тым болы мына қысқа түсерде беруіміз керек еді. Тышкандай балда жылқыға иелік ету, он жерден Халел болса да, шамасы жетпес ем-ау... Енді не істейміз, ә?!

– Құлеке, Садыкжанмен екі-үш жігітті қосып жіберу қ көмекке. Халел жылқыдан айрылмайды. Қыземше қойнауындағы бір аңғарға ықтатқан шығар ендігі... - Ама бәрін қолмен қойғандай, нақпа-нақ сөйлеп, өз шешімін ті астында айта салды.

– Біз екеуіміз не істейміз сонда?! Қолды қусырып, жылк қашан аман-есен қайырып әкеледі деп күтіп отырмақпыз. Күннің сықпыты – мынау. Ас жоқ, су жоқ, малдың соңы салпақтағандардың жағдайын бұлайша ауызбен шешпе Амантұр шырағым, – деді ферма меңгерушісі сыртқа тепкен аш ішіне бүге, барынша ұстамды сөйлеп. - Бұлармен бірге сеі барасың, ұқтың ба?! Ас-суды, Садыкжан, мол ғып алыңдар. біледі, күн қабағы бүгін ашылса, жақсы.

Амантұр жүзі күреңітіп, ләм дей алмай тымырайып қалды. О қазір сөз таластырып, салғыласуға дәтінің жетпегені анық.

– Ал біз екеуіміз бұларды сіздің ауылдан күтеміз, балақай, – Құлахмет мені қапсыра құшақтап. – Халелдің жиені болсан, с жігіт болмауға тиіссің. Бар, әуелі Садыкжан ағаңның үйін жеңгеңнің шәй-суанын ішіп, жылынып ал...

* * *

– Ой-бой, жарығым-ай, бәрінен бұрын сені уайымдап жаны қоярға жер таппадым ғой, – деп Балымай әжей құрақ ұшты. Әйтеуір, аман екенсің ғой, тәуба, тәуба!..

– Қаланың баласын жылқы бағуға үйретемін деп жүрген сенін шалыңда да ес жоқ екен-ау, Бәке, – деп күлді Құлахмет аға. – Өзі дегенмен де мығым екен, а!

– Мығым болмаса әлдеқашан үйіне безіп кетер еді ғой. Бердешжаннан қалыспай нағашысының шалғайына жабысып жүр ғой, әйтеуір, не шығатынын?! – деп Балымай әжей мені көзінің қиығымен жанап қойып. – Ойбой, сонымен әлгілердің де күйі күй емес десейші.

– Уайымдайтын дәнеңе жоқ. Садыюжан мен Амантұр бес қаруын сайлап, жылы киім, ас-суын қамдап арттарынан кетті. Кештетіп болса да бір шаң беріп қалар. Бәрінен бұрын бізге хабардың дер кезінде тигенін айтсаңызшы!..

– Ия, ата-баба аруағы, қолдай гөр, – деп күбірледі Балымай әжей.

Шай да, кешкі ас та көңілсіз ішілді. Құлахмет ағаның жайбарақаттығы тек сырты ғана сияқты. Мезгіл-мезгіл далаға шығып, тықыршып, байыз таба алмай жүргенінен-ақ оның ішкі әлемінің алай-дүлей мазасыздығын аңғару қиын емес еді. Ол кіріп-шыққан сайын:

– Апырым-ай, мына күн қайтеді-ай?! – деп қояды.

Балымай әжей ауық-ауық күрсініп, құдіреті күшті тәңіріне сыйынады. Ғұмыр бойы қиындық пен ауыртпалықты осылайша сарғая, ішкі төзіммен көтеруге жаралған оның да жан-дүниесінде небір төңкерістердің болып жатқаны күмәнсіз.

Осы бір тым ұзақ көрінген кештің көңілсіз оңашалығында марқұм атамды есіме түсірдім. Оны Халел нағашыммен, Балымай әжеймен салыстырып, бұл жандардың өзара бір жақын ұқсастықтарын тапқандай болдым. Ол ұқсастық, сірә, осы адамдардың төзімі мен шыдамдылығында шығар-ау! Екі кештің арасында, саяжайда жалғыз, өлім халінде жатқан атамның сондағы соңғы күшін бойына жинаған сол шыдамды да сабырлы кейпі бір сәт көз алдымнан көлбеңдеп өткендей болды.

* * *

Дабыр-шудан, әлдекімнің арсын-гүрсін сөйлеген даусынан оянып кеттім. Мезгіл, шамасы, таң алды болса керек, терезенің көзінен бозарған жарық білінеді.

– Тәубе, әйтеуір. Бастарың аман болса жарар! – Балымай әжейдің даусы. – Не күйге ұшырады деп үрейден үрей қалмап еді. Тәубе, тәубе!..

– Әлгі... Әбіл... Әбіл суықтап қалмады ма екен?.. келді ме?.. - Нағашымның икемсіздеу сөйлеп, қалтырап үнінен оның қазіргі халін айтпай сезуге болатындай. Бұдан әл беруге дәтім жетпеді.

Ауызғы бөлмедегі дабырласқан адамдардың арасынан ал өңі қап-қара боп кеткен нағашыма көзім түсті. Бар әл-д үйдің табалдырығынан аттауға ғана жеткендей, сірескен созған күйі пешке аркасын сүйеп отыра кетіпті. Екі ұрты с көздері шүңірейіп, әбден қалжыраған кейпеті тым сұрғылт, демалып, тілі сөзге зорға оралады.

– Айналайын Әбілжан... Аман екенсің ғой... Бердешке ұ Неге жалғыз жібердің деп...

– Халеке, бәрі жақсы, бәрі төрт көзі түгел, мұздай Шаршамай, кішкене дем шақыр. Ау, неғып үрпиісіп тұрсы шешінуге көмектеспейсіңдер ме?! – деді Құлахмет сос состиып қалған біздерге қарап. – Бәке, кане, шайынды қай ас-суынды жылытып, тезірек кам-дастырып жібер...

Бердеш ысылдан-пысылдап шешініп, ошақтың аузына б колын оттың табына ұстап, бетін укалап, өз тірлігін өзі істеп ж

– Әй, Бердеш, отка көп жақындама. Қатты тоңып к адам әуелі аяқ-колын ысқылап жылынып алмаса, ыстыкка б шарпылып қалады, – деп, Құлахмет аға оны ошақтың ауз алып кетті.

Балымай әжей екеуіміз нағашымның аяқ-колын укалап жактан тыпырлап бәйек болып жатырмыз.

– Садыкжан мен бригаданың бір жігіті жылкының бас калды, Құлеке. Бойымызды жылытып алған соң алмастырм олар да әбден сілесі қатты, тоңды, – деді Амантұр мән-жәйдан беріп.

Құлахмет аға Балымай әжейге әрі әзілдей, әрі бұйыра сө

– Шалынды жаңа көргендей, қасынан үйіріліп шықпайсы жүдә. Басы бүтін, колыңа әкеліп тапсырды ғой, енді кайда дейсің. Мына жігіттерге тезірек шайынды камда, жылқыға бару керек,- деді.

– Ой, құдай-ай, түге... – деп Балымай әжей күліп, ша камына жедел кірісіп кетті.

Шай үстінде Құлахмет Амантұрдан жайлап кана:

– Жылкы ит-құстан аман ба екен? – деп сұрады. киығын төр алдындағы төсекке қисайған нағашыма салып ко

– Бір бие ғана... өзгесі аман. Сосын бірер тай-құнанға қасқырдың тісі тиген білем, бірақ басы түгел, – деді Амантұр шайды сораптай түсіп.

– Сол боз бие... – деді нағашым демін үзіп-үзіп алып. – Бүкіл жылқыны да дүрліктіріп... үдіртіп алып кеткен өзі еді... Ақыры қасқырға да өзі жем болды жалғыз... Өзінің басын өзі жұтты...

– Ол неғылған бие еді? – деп сұрады Құлахмет аға Бердешке карап.

– Аанада тайын бригадаға бөліп тастап кеткенбіз. Қысыр неме екен, кісінеп, зарлап, үйірін де, бүкіл жылқыны да түнде жусатпады. Сол ғой боз бие дегені...

– Мал екеш малға да баладан ажырау оңай ма, бейшара, өлімге өзі сұранғандай болған екен-ау, – деді Балымай әжей.

Дастарқан басындағылардың өзгесі тырс деген жоқ. Нағашымның өңі сұп-сұр, көмейіне келіп қалған бір сөзді айта алмады білем, жұтынып-жұтынып қойды да, үндемеді.

Амантұрлар жылқыға кеткесін Құлахмет аға нағашымның қасына келіп, тамырын ұстады.

– Халеке, сізді суық қатты қармаған екен. Мен орталыққа барып, дәрігер жібертейін, ем-дом жасап, емдемесе болмас. Ал жылқыға алаң болмаңыз. Садықжан осында бас-көз бола тұрар. Бригаданың басында Амантұр бар ғой, – деді ол.

– Жә... соны қайтесін... Әуре болмай-ақ қой. Бойым жылынып, аз-мұз тер шыкса, сауығып кетермін. Халелдің көрген құқайы бір осы ма?! Дәм жазса, тұрармыз, қайда барармын дейсің, дәм-тұзың таусылған жерде, амал бар ма?!.

– Еркелікті, қиканды қой, сен шал. Қыстың көзі қырауда, ондай жылқыны тастап, “ана жакқа” тайып отырудан дәмең жоқ емес екен. Бұл қулығыннан ештеңе шықпайды, мен орталыққа кеттім, – деп Құлахмет аға нағашымды әзілдеген боп орнынан жеделдей тұрды.

* * *

Нағашымның халі кешке қарай күрт төмендеп кетті. Демалысы ауырлап, ыңқылы күшейе түсті.

Ойпырмай-ай, суыққа қатты ұрынған екен, – деді қасында отырған Садықжан басын шайқап. – Екі түн бойы сіресіп ат үстінен түспеу деген?! Өзіміз болсақ, тұяқ серпуге де шамамыз келмей, қалар едік айдалада. Халекендер мықты ғой...

Балымай әжей көзіне үрей толып, уйлей береді.

– Әлгі Құлахметтің орталыққа жететін уағы болған жәді? – деді ол күрсініп.

– Қайда-а-а, әлдеқашан жетті ғой, жетуін. Ендігі доғдыр келіп қалар әні-міні дегенше...

Нағашым мезгіл-мезгіл сандырақтап сөйлеп жатты.

– Әй, һайт!.. һайт! Әй, Бердешжан-ай, Әбілжаһ Уһ!.. Садықжан аға алақанымен оның маңдайын басып:

– Қызудікі ғой. Шеке тамыры солқылдап жатыр. Салқын сұдымдалған шүберек болар ма еді, – деп Балымай әжейге қарап.

Ылғал шүберекті маңдайына басқасын ыңқылы азы саябырсып, тыншығандай болды да, ұзамай тағы да сандырақтады.

– Әй, сорлы-ай, зарлаған неме-ай... Не істейін мен. Түстің барып аузына өңшең бөрінің... һайт! һайт! Айтақ! мылтық қайда?..

– Әлгі Құлахмет орталықтағы балаларға да хабар айта сәжаксы болар еді-ау, – деп уайымдады Балымай әжей. – Бердешжан, сен жеткізбесең болмас хабарды Ердештерге. Әкең ауруының беті жаман сияқты ғой...

– Қой, жеңеше, қайдағыны айтып, балаларды корқытпа. Ілініп кетті қазір. Ұйқы жазады. Не ауруынды да ұйқы жаза деп, Садықжан көңілімізді ептеп тыныштандырғандай болды.

Іңір әбден қоюлана сырттан машинаның гүрілі естілді. Бекеуіміз далаға атып шықты. Есіктің алдына келіп тоқтап “Уазиктен” екі адам түсті. Еңкіштеу ұзын тұра жігіт пен бас түлкі малақай, аяғына ақ байпақ, үстіне белі бүрмелі тон киген талдырмаштау қыз үйге асыға кірді.

– Ия, құдай, жарылқай гөр! – деп, Балымай әжей келген кісілерді нағашым жатқан түпкі бөлмеге қарай бақып жөнелді.

Екі бетінің ұшы дөп-дөңгелек боп албыраған талдырмаш қыз тұп-тұнық жанарында аяныштың елес сәулесі мөлт-мөлт дірілдеп. Төсекте сұлқ жатқан нағашымды фонендоскоппен тындап, қысымын өлшеп болған дәрігер фельдшер қызға қарап:

– Танзимат, алдымен димедрол қосып, қызу басқарып дәртіңі сап! – деді.

Манадан бері оның сөзін күтіп, тапжылмай отырған фельдшер қыз дереу қаңылтыр кобдишасын ашып, шалт-шалт қимыл бастады.

– Аксақалға суық қатты тиген екен. Екі өкпесі бірдей қабынған. Емдеу керек, жақсылап емдеу керек, – деді дәрігер жігіт бір жапырақ қағазға әлденелерді жазып жатып. – Танзимат, қобдиыңда пенициллин бар ма еді?..

– Екі блок...

– Шамалы уақытқа жетіп қалар. Екі-үш күннен кейін тағы оралып соғамын, сонда әкеп тастармын. Сені ала келгенім ақыл болған екен, ауруды әзір орнынан қозғауға болмайды. Осында қалуға тура келеді саған, Танзимат.

– Әрине, әрине, Нұржан аға...

“Даусы қандай өзінің нәп-нәзік” деп ойлап қойдым ішімнен.

* * *

Танзиматтың емі нағашыма жакты. Екі-үш күннің ішінде қызуы түсіп, басын көтерді. Шай ішіп, ептеп тамаққа да қарай бастады. Үй ішіндегі уайым, көңілсіздік біржола серпіліп, ажарымыз кіріп қалды. Танзимат та нағашымның қасына көп отыра бермей, Балымай әжейге көмектесіп, үйдің оны-мұны шаруасына қолғабыс етіп жүрді. Тура өз үйіне келгендей, жаркылдап өзінің әдемі күлкісімен, ашық-жарқын мінезімен бәрімізді үйіріп әкетті. Әсіресе Балымай әжейдің ырзалығында шек жоқ.

– Өзің бір құдайдан тілегендей бала екенсің! – деп қояды.

Дәрігер қыздың келуімен Бердештің мінезіне өзгеріс ене бастаған сияқты ма, қалай. Сыпайы сөйлеп, ыздиып тұрып, ыздиып жүретін болды. Бұрынғыдай әкесімен де, шешесімен де қылжақтасып тәжікелеспей, табан астында жібектей есілген жігіт боп шыға келді ол.

Танзиматтың бірақ көбірек сөйлесіп, көбірек сырласатын адамы - Балымай әжей, қала берді, мен. Ал Халел нағашымды ол баладай мәпелеп, көкелеп бәйек болды. Бердешті биязы ғана сыйластықпен “ағай” дейді. Ал “ағайының” түрі сол – аузына су толтырып алған адамдай, тырс деп үндемейді.

Күндіз болмаса, түнгі күзетке нағашым мені жібермей қойды. “Шырағым, жылқы сенсіз де күзетілер, қайтесің, шаршап, ұйқыннан қалып”, - деп үзілді-кесілді айтылған соң оның сөзінен аттап кету қиын. Енді қыстың ұзақ осы бір кештеріндегі ермек - нағашымның әңгімесі болды мен үшін. Әңгімені Танзимат та беріліп тыңдайды. Ара-арасында өзі жайлы да аз-кем сыр шертіп қояды. Талғардың дәрігерлік училищесін бітіріп, Кегенде тұратын жалғыз әпкесін

сағалап келген жайы бар екен. Менен өзінің бар-жоғы бір-ақ жас үлкендігіне карамай, “тәтеңмін ғой сенің” дейтінін қайтерсің.

– Алматының қасынан келсең, біздің Әбілжан екеуің, жүде жерлес екенсіңдер ғой,- деп күледі Халел нағашым. – Бізді, Әбекен де сол жақтың азаматы.

– Рас па. мен әйтпесе осы үйдің баласы деп жүрсем өзін, - деп сыңғырлады Танзимат жанарына нұрлы да жылы күлкі ойнатып. - Сізге ұқсайды ғой, көке!..

– Ұксамай, жиен ғой біздің. Алматыда тұратын өзін сияқты доғдыр қайын сіңлімнің баласы. Жарас дейтін дәкей әкесі – күйеу баламыз бар, – деп Балымай әжей менің мәң-жайымды нықтай түседі.

– Жерлес екеніміз шынында рас екен, олай болса. Әбіл Мен де Алматыда тұрғанмын училищеге дейін, – деді Танзимат маған көздерін мөлт еткізе бір карап.

– Алматының қай жерінде тұрдыңдар? - деп сұрадым одан.

– Қай жерінде дейсің бе?! Кіші станица жактағы балалар үйін білетін бе едің, сонда тұрдым... Мен де, әпкем де...

“Жерлесімнен” мұндай жауапты күтпегенім рас еді, әйтпесе қайда тұрғанын ежіктеп сұрамас та едім ғой. Не дерімді білмей. аңырайдым да қалдым. Жүрегімнің басы шым ете түскендей болды.

– И-и, құлдығым-ай... – деп Балымай әжей болар-болмас қана күрсініп қойды.

Танзимат Балымай әжейдің не сұрағысы келіп отырғанын сезгендей:

– Шешемнің қандай адам болғанын білмеймін. Ол кісі дүние салғанда үш-ақ жаста екем, әкпемнің де ол еміс-еміс есінде, Нәзіла алты жаста қалыпты... - деді ол тамағына кептелген құрғақ өксікті зорлана жұтқандай. – Әкем басқа біреуге үйленіпті де... Біздерді сосын...

– “Шешесіз жетім - шын жетім” деген осы, – деді Балымай әжей кемсеңдей сөйлеп. – Құлдығым-ай, енді өз аяқтарыңмен тұрып кетіпсіңдер ғой, бұдан былайғы жерде құдай жылатпасын сендерді. – Бағың ашылсын, қызым. Мандайың қандай ашық еді өзіңнің? – деп Халел нағашым төсектен басын көтеріп, Танзиматтың арқасынан қақты. Ол кіп-кішкентей бала құсап, көзінің жасын білегімен сүртіп-сүртіп жіберіп, түк болмағандай, оң бетінің ұшына құп-құйттай шұңқырша ойнап, жадырап шыға келді.

– Кешір, Танзимат!... – дедім мен даусымды болар-болмас

шығарып. Оның осы бейуақтағы көз жасына өзім кінәлідей сезінгенім рас еді.

Ол жауап орнына жасаураған көздеріне сүйкімді жымыс ұялатып, басын изеді.

– Ой, әжетай, көке, менің тетя Катя деген мамам бар, ұмытып барады екем ғой. Ол кісі - балалар үйінде бәрімізге ана болған адам. Мені әсіресе, тетя Катя өлердей жақсы көрді. Каникулда ылғи да сол шешеме барып тұрдым. Демалыс алсам, осы жазда Нәзила екеуіміз барып қайтпақшымыз мама Катяға, - деді ол жан-дүниесі елжірей сөйлеп. – Өзі бар ғой, біздерге, барлығымызға бірде-бір рет ренжіп, зекіп көрген емес-ау. Бірдеңені бүлдіріп қойсақ та, ұрыспайтын, күліп сөйлеп, мандайымыздан сипап қана қоятын... Былтыр Ауғанстанда интернационалдық борышын өтеп жүрген Сережа деген жалғыз ұлы каза тапқаннан бері көп жылайтын болып жүр дейді... - Танзиматтың көзі тағы да жасаурап шыға келді.

– И-и, байғұс-ай десейші... Тағдыр дегенің сол әне: біреуге – көл, біреуге шөл,-деді Балымай әжей қамыға сөйлеп. – Барындар, айналайындар, мамаларына, жұбатындар оның жетім көңілін...

Бір күліп, бір жылап отырып, кішкентай қыз – жаны аяулы Танзиматтың қиындау тағдырының жүгін Халел нағашым, Балымай әжей үшеуіміз бірге көтеріскендей болдық. Ол өз тағдырының бет-жүзіне тайсалмай қарайтын мықты да нәзік жан екен, менің осыған көзім жете бастағандай. Сол сәттен бастап оның осыншалықты адамды өзіне еріксіз тарта беретін жұмбақ та сырлы әлеміне ынтыға түскенімді сезбедім.

Үш аптаның жүзі дегенде нағашымның хал-жағдайы біршама жақсарып қалды. Алғашқыда сыртқа біреуімізге сүйеніп шығып жүрді де, біртін-біртін өзі жүріп-тұратын болды. Нұржан дәрігер соңғы келгенінде енді емханаға жатқызып емдейміз деп еді, Халел нағашым бұған пәлендей ырзалығын бермеді.

– Өкпенің суыққа қабынуымен, көке, ойнауға болмайды,-деп Танзимат оған өзінше кадалап ақыл айтады. – Қасыңыздан өзім бір елі кетпей емдеймін, көке. Күштірек ем болмаса, сіздің жасыңыздағы адамға әбден сауығып кету қиын.

– Е, шырағым-ай, боларымыз болып, бояуымыз сіңіп, базарымыз тарқаған бізді қатарға қосқаннан не береке, не қайран,- деді нағашым мұртының ұшын дағдысынша ширатып. -- Жәрменкелеріне думандатып бара жатқан сендер аман болыңдар.

Сендерде ғой кырмызы кызык пен той-дүрмек... Кеше келіп кеткен әлгі Амантұрдың сөзін көрмейсің бе, “басшылар айтып отыр” деп бет-жүзі шімірікпестен: “Халекең өзі де зейнетке шығамын деп жүрген, жасы да асты, енді сізді зорламайық демалсын деп ұйғарым жасағысы келеді” дейді... Менің камымды жеп қалыпты бәрі де, түге...

– Айтса, азаматтардікі дұрыс сөз,- деді Балымай әжей. Осы жылқының соңында салпалақтағаныңа қырық жыл болды. көз ашқалы көрген күнің осы, жаз болса жылқымен бірге шыбындап, қыс - аязы мен боранына бүрсендеп, ығып... Жетер енді сол көрген бейнет. Қайта камқорлығына рақмет демеісің бе жағдайды түсініп, елеп-ескерген азаматтарға.

Халел нағашым иығына желбегей жамылған қаусырма, тері күртешесін қымтаңқырай түсіп, қозғалақтап-қозғалақтап қойды. Кемпірінің сөзіне әлдене қарсылық айтқысы келгендей сыңайы бар еді, айтып болсын дегендей, үндемеді.

– Баланың жүрісі анау, елдің жүзін көрмей, шеттеп жүрген біреуге кім қызын береді?! Жылқы бақтырам деп оның да обалына қалып отырсың. Осы жылқысы түспегірді біз бакпасак, қырылып қалатындай, неменеге безересің?! Отыр ғой, эне, іргеде бригад болып шулап өңшең қырғидай жастар. Солар баксын...

Балымай әжейдің көкейіндегі бұл сөздерді нағашымның естіп отырғаны бұл бір емес. Мен келгелі де осындай әңгімені оның әлденеше рет қайыра қоздатқаны бар. бірақ Халел нағашымның бұған қайтаратын жауабы - я үндемеу, я бір сөзбен: “жә, енді көп есіле берме” деу.

Бұл жолы нағашым үндемеді, өз ойымен өзі болып, ойдың терең бір онаша әлеміне шомып отырып қалды. Осындайда ол өзінің бүкіл өмірін ойша бір қайта шолып шығатын шығар-ау, сірә...

Танзимат жеңіл ғана күрсініп, тым-тырыс монтия қалады. Балымай әжей ошақтың аузынан шокка көмілген табаны шығарып. күп-күрең боп піскен таба нанды үрлеп, ысқылап, сұлгіге орап жатты. Үй ішін жайлаған осы бір жым-жырттықтан – тіршіліктің кәдуілгі көрінісінен ғажап әуен шырқалып жатқандай. Әрқайсымыздың ішкі әлемімізде өмірдің нұрлы да, азырақ мұңды да тынысы лүп-лүп соғып тұрды осы бір мезеттерде.

Танзиматтың нағашымды орталықтағы ауруханаға алып кеткеніне де бірталай уақыт өтті. Қыстың қақаған күндері артта қалды. Бізге көмекшілікке келген бригаданың екі жігіті мен маған басшы боп Бердештің өзі жүрді. Нағашым бардағыдай емес, сөзі де, жүріс-тұрысы да орнығып, ол өзін нағыз ересек адамдарша ұстады. Шаруаның ретін ешкімнен кем білмейтінін танытқысы келгендей, ара-тұрада ақыл-кеңесті те көбірек айтып қояды. Бұл енді Бердештің қанға сіңген мінезі.

Нұркат деген жігіт пен маған ол қора маңындағы жұмыстарды міндеттеді. Өз аяғымен жайылуға жараксыз арық-тұрық саяктар мен құнандарды жемдеп, суарып дегендей, ұсак-түйек шаруаға бас-көз боламыз.

Көңілі түссе Бердеш кейде мені күзетке де ала салады. Бірақ бұл үшін екеуіміз Балымай әжеймен алдын ала келіссөз жүргізіп дайындаламыз. Бердеш ондайда әңгімені әдетте кешкі тамақ үстінде ауа-райының жайын айтудан бастайды.

– Бүгін күннің май тоңғысыз жылы болып тұрғаны сондай, жылқы түс ауа мамырлап ұзак жусады. Түннің де сыңайы сондай болатын шығар-ау осы?! - дейді ол сөздің ұшын шығарып.

Бұл - маған берілген белгі. Демек, түнгі күзетке Балымай әжейдің көзінше одан сұрануым керек. Біраз кипактап отырамын, тамағымды жөн-жосықсыз кеней беремін. Бердеш көзінің киығын мен жаққа бір салып қойып, сөзін одан әрі суыртпақтады.

– Ой, түнгі күзетте біздің Әбілден артық от жағатын адам жоқ екен. Мыналар бықсытып, түтіндетіп, өздері қақалып, шашалып жатқаны,- дейді Нұркат пен Бейсекке карап.- Осы от жағуыңның қандай сиқыры бар, үйретші маған. Сен тұтатқан аршаның бұтақтары пышыр-пышыр етіп майша жанады. Керемет!..

Түнгі күзетке сұранудың бар сылтауын тілімнің ұшына өзі салып беріп отырғанда мүдіруімнің енді жөні жоқ.

– Үйретейін бүгін... Егер күзетке алсаң?! – деймін, көзімнің астымен Балымай әжейге карап қойып.

Балымай әжей бұл сөзді естімеген адамша, тырс демейді. Бердеш болса, жоп-жорта маңғазси қалады.

– Қайдам?.. Сенің билігің жалғыз менде емес. Бас қолбасшымыздың бұйрығын қадағалаушы адам бар дегендей... – деп, сөздің ұшығын енді Балымай әжейге ашықтан-ашық бағыттайды.

– Әй, неменеге шүңкілдесіп-күңкілдесіп отырсындар, түге?! – деп зілсіз зекиді Балымай әжей, жіпсіген мандайын табактар қол орамалымен бір сүртіп тастап. – Орағытып, қуланып, сөзді ұзартпай манадан, Әбілді түнгі күзетке алып барамын демейсің бе?!

Менің түнгі күзетке баруымның қиын мәселесі осылайша оңай шешіледі де, тамақты жеделдете ішіп алып, атқа қонамыз. Бердештің астында – нағашымның салмай мінетін кара аты. Кара атқа мінгенде – ол құдды нағашым, камшылар жағындағы иығын төмен салып сыдыртып келеді.

Ақпанның сағы сынып, айдың толып қалған шағы. Көптен жаңармаған қардың беті сүреленіп, жылқының тебінді ізінен шұбарланып жатыр.

Табынның тебін салған беткейі толысқан айдың ақ шағыл сәулесіне жазирасын көлбетіп, жап-жарық, жайбарақат тыныстайды.

– Енді әрісі он бес-жиырма күннің қарасында биелердің алды құлындай бастайды. Бөрінің қызылға араны ашылатын мезгілі де осы караөзек кезде деуші еді көкем. Әзірге ит-құстың иісі білініп тұрған жоқ, – деп шаруаның жайын бағамдайды Бердеш.

Аршаның дымқыл шырпысы бірден жанбайды, жаксылап тамызықтасаң, кою түтінді ұйытқытып-ұйытқытып барып, ылғалы әбден семген кезде маздайды. Маздаған отқа аршаны үйіп тастамай. талдап салып отырсаң, оның жалыны жалаулап, шалықтай жанады. Аршаның нағыз кызуы да осы жалынында.

Жалын-оттың сәулесі айнала отырғандардың көздерінде жылт-жылт ойнайды. Жылқының сонар жусауы кезінде оттың табына балқыған әрі шаршаған екі көмекші - Нұркат пен Бейсек қалғып-шұлғи бастады. Бердеш олардың тыныштығын бұзбай, табынға ара-тұра барып өзі көз салып келді. Ұйқтамай, сергек отырған маған Бердеш әлдене айтқысы келгендей кипактап, тұлыптарына оранып алып, тәтті қорылға басып жатқан екеуіне қарап қойды.

– Әбіл, егер саған жауапты тапсырма жүктесем, орындайсың ба? – деді ол сыбырлай сөйлеп. Екі көзі ұйықтап жатқандарда.

– Айтып көр, – деймін бірден елпең ете түспей. – Орындауға тұратын шаруа болса, көрерміз...

– Жок, сен олай деме, – деп қиылады ол. – Неде болса бір сөзінді айт. Орындаймын де, сонда ғана айтамын, әйтпесе...

– Әйтпесе айтпайсың ба?! Онда өзің біл, айтпай-ақ қой! – деп шалқайған боламын. – Не шаруа екенін білмейінше, саған уәдемді бере алмаймын. Мүмкін сен...

– Қандай саксың, тіпті тастай катқан безердің өзісін ғой, – деп күйіп-пісе бастайды Бердеш.

Оның бұл сөзіне киттыккан болып, жоп-жорта кикарлана түсемін.

– Безер болсам, безер шығармын. Безермен сөйлеспей-ақ қой онда.

– Қойшы сені, – деп, ол күдерін менен біржола үзгендей қолын сілтеп, біраз үндемей отырады. Шыдамы бірақ көпке жетпейді.

– Саған жеңге керек пе? – деді ол енді көздері күлімдеп.

– Қандай жеңге?!

– “Қандай жеңгесі” несі-ай мынаның?! Шынымен-ақ түсінбей отырғаннан саумысың өзін?! Маған – катын, саған – жеңге болатын қалыңдықты айтып отырмын.

– Е-е, – дедім енді түсінгенімді білдіргендей. – Ол кім?..

– Бәсе, сөйдемейсің бе манадан! – деп көңілденді Бердеш. – Ол – Танзимат...

– Танзимат?! – Өн-бойым дір ете түсті. – Сол ма?..

– Ия, – деді ол, менің әнтек өзгеріп кеткен кейпіме, сірә, танданып қалған болуы керек, – онша емес пе, қалай?..

Оның бұл сауалын жауапсыз қалдырдым. Қобалжыған күйімді оған сездірмеуге тырысып, ернімді жымқыра бердім.

– Тапсырма дегенім... Танзиматқа менен әлгі... сәлем хат апарасың, – деді Бердеш өз сөзінен өзі ұялғандай. – Апам екеуін көкеме барып қайтамыз деп еңдер ғой, сонда берерсің хатты...

Шынымды айтсам, бұл Бердештің тарапынан күтпеген жаңалық болды. Ішіме, өзегіме бір қызғын түскендей, абыржи бердім. Ол айтуын айтып салса да, мұнысына өзі де әнтек қолайсызданып, кипактап, отқа аршаның бұтақтарын үсті-үстіне тастап, берекесі қашты.

Бердеш менен сол сәтте ешқандай да сөз күткен жоқ. Күтпегені былай тұрсын, маған тура қарауға батпады.

Ал мен түсініксізлеу бір күй кештім. Күйініш пе, қызғаныш па, әйтеуір, бір сезімнің тұтқынында қалып, жүрегім аузыма тығылып, өреки бердім. Танзиматтың нәп-нәзік бейнесі, адамның жан-жүйесін еріксіз нұрландыратын ғажайып жымиысы осы мезет тәп-тәтті елесімен көз алдыма келіп тұра қалды. Бұл қандай сезім мені сонша толқытқан? Танзиматтың маған жеңге болуына қарсылық па бұл, білмедім. Әйтеуір, оның Бердеш үшін жаралмағандығы

ақиқаттың ақиқатындай болса екен деген құпия тілекті шырғауында тұрғаным анық еді.

Танзиматтың айналасындағы адамдарға деген көзқарасы, сезімі мөлдір бастаудай тұнған жанарында, әрбір сөзінде, үнінде, әрбір қимыл-қозғалысында аңғарылып тұратын. Ол Бердешті бедейсіздеу, тағылау үнсіздігіне үркектей қараушы еді-ау. А. Бердештің сол үнсіздігінде, сол епсіз биязылығында ғашықты сезімі тербелген екен-ау?! Ғашықтық сезімі...

Аршаның оты лаулай түсті. Қып-қызыл канатын жалп-жал сабалаған қызғылт құс тынымсыз тыпырлайды. Түнгі тау ғаламына тыныштық тылсымы талмаусырайды.

Бердеш оттың басынан әлдеқашан тұрып кетіпті. Қара атты үстінде жосыла желдіртіп, жылқы жатқан беткейге қарай ұзап бар жатқанын көзім бір-ақ шалды.

* * *

Төс қалтамдағы Бердештің хаты зіл қара тастан бір кем болмады. Мұны Танзиматқа бере салуға әлденеше рет оқталып, әлденеше рет өзімді-өзім тежей түстім. Неге екенін білмеймін, осы зілден құтыла қоюға асықпадым да...

Қалтамды сипалап-сипалап қойып, хаттың сырын білмекке де құмарлығым ауып еді, оған да батылым жетпеді.

– Үйінді сағынып жүрсің бе, Әбілтай? – деді нағашым менің кейпімдегі алаңды, көңілсіздікті байқап. – Мүмкін барып қайтарсың, а?..

– Білмеймін, – деп иығымды көтердім. – Хат келіп тұрады ғой, көкем көктем шыға келіп қайтармыз деген еді... Шыдай тұру керек шығар...

– Оның да дұрыс, – деді нағашым мақұлдап. – Құлахмет ағам сені мақтап қояды. Шаруаға ысылып қалыпты дейді. Енді маған Бердеш екеуіңе жылқыны тастап кете беруге болатын шығар. – Ол мені арқамнан қағып қойды.

Бұл сөзге кәдімгідей көтеріліп қалдым.

– Ауылдың қара шаруа азаматы боп шыға келдің, міне, – деді ол мұртының ұшымен күліп. – Түп тамырың, негізің - шаруа баққан елден, осы жерден шыққандығыңды білдірдің. Енді осы ауылдың бір қызын алып берсек, қазығыңды біржола қағасың...

Шекемді қасып, күлгеннен басқа амалым қалмады. Осы әңгіменің үстінде палатаға кірген Танзиматқа қарауға жүзім

шыдамай, тұқшия бердім.

Ол маған карап, үнсіз жымыып койды. Сол ғажайып жымыысы.

– Ал, кызым, мені кашанғы бордакылайсындар енді?! Дәрігерің көзге көрінуді койды. Қашан шығарасындар мені? – деп Халел нағашым Танзиматка жалынып, мұның шағып коя берді. – Жамбасым да тесілді инені шанышкылата-шанышкылата. Қандай кесепат болса да, бойдан шығатын уакыты болды ғой..

Нағашымнан, сірә, күнде еститін бұл арыз-шағымына Танзиматтың құлағы әбден үйренсе керек-ті, аспай-саспай шприцке дәріні толтырып, күліп тұра берді.

– Көке, организмiңiздi ендi витаминдермен нығайтып жатырмыз. Дәрiден, көп емнен шаршадыңыз, әлсiредiңiз. Қалыпка келтiруiмiз керек кой, солай емес пе?!

– Қалыпка келтiргенiң сол болсын, айналайын, менi кемпiрiммен бiрге ауылға кайтарындар. Анау Нұржанға айт. Әбден жазылды де, шығаруға болады де...

– Болмайды. Сiздi әбден жазып, ендi бұдан былай ауырмайтындай етiп жiберуге тиiстiмiз.

– Лебiзiңнен айналдым. Құдай ендi аурудың бейнетiн баска салдырмай, тiк жүрiп, бұл дүниеден тiк кетсем арман не!

– Ауырып жатқан адамға мұндай сөз айтуға болмайды, көке. Солай емес пе, Әбiлчик, а? – деп Танзимат маған жүзi жарк етiп бiр карады. – Ал сенiң уакытың бiттi. Ауру демалуы керек, Әбiл жолдас! Тура жарты күн отырдың қасында. Бас дәрігер бiлсе, екеуiмiзге де жақсы болмайды!

Танзиматтың бұл бұйрығын калт еткiзбей орындауға даяр едiм.

Халел нағашым жiбергiсi келмедi.

– Сәл отыра тұрсын ендi көкесiнiң қасында, – деп жалынып еттi. – Оны-мұны тапсыратын шаруалар бар едi бұларға...

– Жарайды, өтiнiшiңiз қабылдансын. Ендi жарты сағат отыруға рұқсат, – дедi Танзимат тағы да нұрлы жымыысын сыйлап. Сөйттi де, өзi палатадан тез шығып кеттi.

– Берлеш кара аттың бап-күйiн дұрыс жасап жүр ме? Арытып, аздырып алған жок па? – деп сұрады нағашым. – Бiр ауык жемге ұстарсын деп едiм...

– Кара атты ол өзiңiзден кем күтiп жүрген жок, – деп оның көңiлiндегi аланды аз да болса сейiлтуге тырыстым. – Уакытылы суарады, жемдейдi. Ара-тұрада жүгеннен босатып аулаға құр жiбередi.

– Ай, кайдам соны?! Аркасын босатпай, сабылтып мініске салып жүрген шығар сол Бердеш. Әнеу күні түсіме іріпті кара ат...

Қара атын нағашымның ерекше қасиеттейтін жөні бар. Адам мен жылкының достығындай берік, айнымас достықтың айкын бір дәлелі – осы Халел нағашым мен кара аттың бір-бірімен тым етене боп кеткен серіктестігі еді.

– Жылқы деген жарықтық кейде анау-мынау адамыннан бетер есті болады, – деп отырады ол кейбір кездері. – Қара атпен екеуіміздің серік болғанымызға он жылға карап барады. Бірде-бір рет мені налытқан жоқ жануар. Небір қиын-қыстауда қыңқ деп мінез көрсеткен емес-ау өзі...

Нағашымның кара ат жайлы айтқан небір қызық әсерлі әңгімелері көкейімде сайрап тұр. Оның жершілдігінің өзі бір бөлек хикая. Бұл өңірде, нағашымның айтуынша, кара аттың тұяғы баспаған қойнау-қолтық қалмаған екен. Тіпті мына көрші ел – Қырғыздың да тау-тасы оған таңсық емес деп, есіле сөйлейді нағашым кара аты жөнінде әңгіме шерте қалса.

– Ана бір жылы, ұмытпасам, біздің жылқыға ақалтекенің екі айғырын қосып, олары үйір құрай алмай, ақыры солардан зорға құтылған күзде осы кара аттың кайратына үлкен бір сын болды. Ақалтекенің айғырымен шайнасып, қысырықтарын қызғанған шағыр көз жирен каска айғыр үйірімен жылқыдан бөлініп, бір түнде үшті-күйлі жоғалып кетті. Мезгіл – қазанның орталап қалған шағы. Қара суық. Жаңбырлатып, түнеріп, көктің жүзі, жарықтық ашылмай тұрған. Шағыр көздің үйірін іздеп, Қарабастау мен Ақбастаудың мен карамаған ұңғыл-шұңғылы қалмады. Сонау Қарқараның да біраз жерін шолып кайттым, зым-зия жоқ. Сөйтіп қысқа күннің құйрығы шолтаң ете қалды, алдым – кеш.

Жылқыны, Шолан мен Ракман деген екі көмекшім бар еді. соларға тапсырып, Қырғызға – Түпке қарай кара атты айладым дейсің жосылтып. Жануар, сонда бар ғой, сыр бермеді. Жолшыбай бір рет, сүт пісірімдей уақыт шалдыртып алдым да, тарта бердім. Содан, не керек, түні бойы жүрдік. Бозала таңның кезінде ғана оның аяғын суытып, өзім бір түп аршаны жастанып, азырақ мызғыған болдым. Сосын тағы да күні бойы сабылдым. Кезбеген ой-қыр қалмады, жылқы жоқ. Ақыр соңында не істерге білмей, дағдарып сілем қатты. Бұл маңда шағыр көз айғырдың үйірі жоқ екеніне ешбір күмәнім қалмағандай еді. Өстіп тұрғанымда, кара атым жүріске

сұранғандай тізгінді жұлқып, қиястап тартып бермесі бар ма! Тізгінді тартпадым, ол құлағын қайшылап, оскырынып қояды ауық-ауық. Апырмай, бұл не сезді екен деп ойға қалып келем.

Айналама қарап қоямын, кешегі жүріп өткен ізімізбен кері қарай сыдыртып барамыз. Қара атым басын шұлғып-шұлғып қойып, жүрісін ширата берді. Не керек, сол жүргеннен жүріп отырып, өзіміздің Қарқараның кезеңіне іліктік. Ымырт жабылып, көз байланып қалған кез. Арқам сіресіп, тақымым талды, қара ат токтар емес. Әлден соң алдымыздағы алқымнан аса бере төменгі жақтан жылқының үдіре дүрлігіп, шұрқырағаны құлаққа шалынғандай болды. Қара атым ішін тарта ышқына кісінеп, сол төменгі беткейге қарай бұра жөнелді.

Аумағы котандай-ақ кішкене ғана шаттың ішіне камалған үйірді бір ұя қасқыр қамап алыпты. Шағыр көз айғыр омыраулы, бура сан, қайратты жылқы болатын, үйірін қасқыр арттан айналып өте алмайтын шаттың тік жарқабағына қарай ығыстырып, өзі бергі жағынан бар айбатын көрсетіп, алды-артымен бірдей тарпып, көкжалдарды жақындатпай жүр. Бұл тайталастың қашан басталғанын кім білсін, әйтеуір, үйірдің қарасы түгел тәрізді. Аспасы иығымды тіліп, қара зілге айналған жаман дара аузымның пайдаға жарағанына қуандым. Бір қасқырдың сирағын канатпаса да, кәдімгідей сес көрсетуге жарады. Қара ат үсті-үстіне кісінеп, қысталанға кезіккен ағайындарымен қуана есендескендей сыңай танытқанда, бұл жылқы малының адамға тең келетін қасиеті бар ма деп қалдым-ау. Солайы солай ғой ол. Мұны жылқы тіршілігіне әбден кәнігі боп кеткен біздер білмегенде кім біледі?! Қара ат жарықтық жылқының төресі ғой. Оған өзіме сенгендей сенемін. Өткенде бүкіл жылқыны соңынан ілестіріп айғырына әл бермей безген боз биенің үйірін қайырмалаған да сол. Әйтпесе өзге ат ондай бұрқакта, әй, ондай қайрат көрсете алмас?!

Оның есті серігі қара атқа деген осы бір қимастығынан жылқыға өзінің бүкіл саналы ғұмырын арнаған адамның жан лебізі сезіледі. Мұзарт шыңын, жақпар құзын, зеңгір көгін аңсап, канатын комдай талпынған қыранды елестетіп отырдым қазір.

* * *

Мазамды кетіріп, жан-дүниемді тыныштықтан айырған Бердештің хатынан ауылға қайтар күні құтылдым. Танзиматтың қолына ұстата салып, алды-артыма қарамай безе жөнелуге бекінгенмін. Бірақ олай істей алмадым.

– Хат?! Кімнен? – деп таңғалды Танзимат оны менен алмасын білмей.

Капелімде не дерімді білмей абдырап қалдым.

– Хм-м... Әлгі кімнен ғой... Бердештен ғой. Жеке өзіңе, – деп жазып, маған бер деген еді. Беріп тұрғаным ғой сосын, міне...

... Бердештен дейсің бе! Қызық... Мүмкін...- Ол хатты менен алғанша бір қызарып, бір бозарып әбден берекеті қашты. Ал менің жағдайым одан да бетер – табанымның астын өрт шалып, күйдіріп бара жатқандай, орнымда тұра алмадым. Зытып кетуге даяр тұрдым.

– Білмеймін... – деп күмілжіп, теріс айнала бергенімде екеуіміздің жанарымыз ұшырасып қалды. Бұл қас-қағым ғана сәт еді, оның қандай күйде қалғанын сезе алмадым. Ол тез бұрылып терезенің алдында барды да, қолындағы конвертті жаймен аша бастады. Бұдан әрі кідіруге дәтім жетпеді, есікті аштым да, сыртқа қарай сытылып шығып жүре бердім.

Екі бетімнің ұшы ду-ду жанады. Нәзік сәулесін құйып, көңілімді алабұрта дірілдеткен шық тамшысындай мөлтең қакқан сезімімнің үкімін өзім қиып, оны өз қолыммен күйреткендей күй кештім. Танзиматтың бір қызарып, бір бозарған жүзі көз алдымда көлбеңдегі де тұрды.

* * *

Жанымды жегідей жеп, көңілді алаңға бөлеп, әркілы толқынысқа салған ой-сезім ауылға оралғасын да көп уақыт маза бермеді.

Бердештің бірдеңе сұрағысы келіп әлденеше мәрте окталғанын сезіп жүрдім. Менен батпады ма, әлде көкейіндегісін айтудың қисынын таппады ма, өзін тежей берді. Мен де үндемедім.

Жылқылы ауылдың дағдылы тіршілігі күн артынан күн жалғап. мезгілдің ағынымен, өз жөнімен сырғып өтіп жатты.

Көп ұзамай сәуірдің жайма-шуақ күндері туып, бие құлындап. нағыз бір қарбаласты тірлік басталып кетті. Нағашым ауруханадан шығып келгенімен, шаруаға дендеп кірісе алмай тиіп-қашып қана алыстан қарайласып жүрді. Түнгі күзет баяғыдай Бердеш пен көмекші жігіттердің мойнында.

– Енді, шырағым, қағаз жүзінде де, іс жүзінде де басшылар бас жылқышылықты саған өткізді,- деді Халел нағашым ауылға оралған күні.- Қасында қара болып жүруге жарасам да жетеді, шаруаға не болып, тастүйін жинакылыққа дағдылан. Малға жауап беретін өзің, біз емес...

Бердештің бар айтқан жауабы да, токтамы да:

– Түсінікті ғой! – деген жалғыз ауыз томырык сөз болды.

– Түсінсен сол! – деді нағашым кесіп айтып. – Келіншек
лып, өз үй-жайыңның бір жөні болғасын кемпір екеуіміз орталыққа,
Бердештердің қолына барамыз. Бұған да бейіл бол, шырағым.

– Ол бұл бесжылдықта болмайтын шаруа, – деп дүңк етті
Бердеш. – Демек, сіздерге әлі біразырақ осында бола тұруға тура
келер, сірә.

– Қатын алу өзіңнің қолыңнан келмесе, мына көршідегі қырғыз
жылқышы Ашанбектің қызына құда тұсем, – деп әзілдеген болды
Халел нағашым. – Бердешке қызымды беремін деген сөзін естідің
ғой өзің былтыр...

– Оның қызын мына Әбілге айттырындар. Өзі тезірек есейгісі
келіп жүрген жігіт, әбден катып кетеді. – деді Бердеш китығып,
қырсығып. – қыс бойы тапқан табысы қалың мал кәдесін беруге
жетеді...

Мұндай әңгіме қозғалғанда Балымай әжейдің жайбаракат
отыруы мүмкін емес.

– Әбілге тиіскені несі, ұрынарға кара таппағандай, – деді ол сөзге
білегін түре, сыбана килігіп. – Кімді алатынын ол сенен сұрамас!
Ертең інстөтке барғасын өңшең қаз мойын сұлудың ішінен
қалыңдығын өзі таңдайды. Үйге өзі келіп, тапжылмай бір ай жатқан
қыздың бетіне тура қарай алмай, бүгежектеген сенің осы түрің
жаман, өзің әйел алып көктетпессің. Осы жаз үйге бір шүйкебасты
әкеліп кіргізбесең, Ашанбектің қызын қолынан жетектеп өзім
алып келем. Осы айтқаным – айтқан!

– Өйдойт дегенің-ай! – деп мырсылдайды Бердеш. –
Шіркіндердің қиялын. Ашанбек тура қызын өткізе алмай отырған
адамдай-ақ екеуінің екі жерден желдей есулерін кара!..

– Жөні солай, шырағым, – деді нағашым ұлын сабырға
шакырғандай. – Қойдын жасындай жасымыз қалды, біздің де
жайымызды ойла, балам...

Бердеш әкесімен сөз салғастырмады, бұдан әрі үнсіз тынып,
тымырайды да қалды.

* * *

Бие түгел құлындап, шаруаның жайы әжептәуір реттеліп қалған
күнлердің бірінде Қарабастауға облыстық радионың тілшісі келе

калмасы бар ма. Халел нағашымды бұрыннан танитын сыңайлы, сылынғыр кара жігіт бірден оның іші-бауырына кіріп, үйіріп ала жөнелді.

– Халеке, шаруа-жайларыңыз қалай болып жатыр?! Естуімше, құлынды биыл тоқсан бестен алыпсындар. Керемет көрсеткіш. Аудан бойынша да, тіпті әзірге облыс көлемінде де өзіңіз екен алда келе жатқан, – деп ол нағашымды дереу сөзге тарта бастады. – Кеше ғана өткен сәуір Пленумының шешімдерімен қаруланып, іске жігермен кірісіп жатқан сыңайларыңыз бар екен!..

– Сыңайымыз бар болса, бар да шығар, осылай, шырағым. Біздікі, әйтеуір, шаруаны қолдан келгенше дұрыс, жөнімен істеу, ақылмен істеу ғой...

– Ақсақал, сәл ғана кідіре тұрыңыз, сәл ғана... – Сылынғыр қара мойнына асып алған магнитофонын іске қосуға ыңғайлады. – Қазір бәрін басынан бастайсыз...

– Бәрін басынан бастағанда... енді сол ғой біздің айтарымыз... Жылқы бағамыз ертелі-кеш.

– Бастағанда, былай дұрыстап сөйлеп, алдымен Пленумының шешімдерімен танысып жатқаныңызды айтып дегендей, сосын міндеттеме алсаңыз, соның абыроймен орындалғанын айтып, биылғы көрсеткіштеріңізге айрықша тоқталыңқырап, кішкене былай жігермен дегендей, Халеке-ау!..

– Кәзитті оқитын Бердеш пен мына балалар ғой, үкімет пен партияның айтқанымен танысып жатқан осылар айтсын да, – деді Халел нағашым тамағын кенеп. – Ия, айтпакшы, оның үстіне биылдан бастап мен жылқыға қолғабыс жасап жүрген ғана адаммын, бас жылқышы – мына Бердеш.

Тілші жігіт өз дегенінен қайтпайтын нағыз пысықтың өзі екен:

– Ой, Халеке, білеміз ғой сіздің бұл арада қандай “көмекші” екеніңізді, бәрібір осындағы басты адам өзіңіз, айта беріңіз әлгіндей нобаймен, – деді микрофонын ыңғайлай түсіп.

– Ойпырмай, шырағым, қинадың ғой әбден. Өзің бірдене қылып радионан осы көрген-білгеніңді сөйлей бермейсің бе?! Неғыласың мені әурелеп?..

– Хабарға, ақсақал, “живой” дауыс керек, түсінесіз бе?! – деп ол қояр емес. Микрофонын аузына апарып, қайта-қайта “бір, екі, үш” деп санамалап, үргілеп қояды. – “Бір, екі, үш! Бір, екі...” – Бұл оның магнитофонын тексергені. – Ал сөйленіз...

Халел нағашым микрофонға бір, тілші жігітке бір қарап, көздерін жыпылықтатып, әбден ебі қашты.

– Айтатын мәселе көп қой, аксақал. Өмір бойы бакканыңыз осы жылқы. Мына іргенізде жылқы бағушы комсомол-жастар бригадасы құрылып жатыр екен. Бұл да болса жаңаша істің тағы бір көрінісі. Бұрын жастарға қой баккызатын едік, енді олар бригада болып жылқы да баға бастады. Міне, осыны мақұлдап, бәрін өз сөзіңізбен айтып берсеңіз болды. Мен әдейі қағазға жазып бермей тұрмын...

– Е, манадан бері сөйдемейсің бе?! Олай сөйле, былай сөйле, анадан баста, мынадан баста дегенше. – Нағашым кәдімгідей жігерленіп, құлшынып түсті. – Өз сөзіммен айтсам, былай, шырағым. Жаксылап тындап ал: бұл жылқы деген түлігің басқа малға карағанда күтімі де, бабы да біліктілікті, төзімділікті тілейді. Күтім мен бап дегенде, оған қой мен сиыр сияқты жылы қора сайлап, әлгі дәрі қосылған ұнтақ жем, ақырына балауса шөп толтырып қою керек дегендік емес, әрине. Жылқы – тек жайылыстың малы. Қысы-жазы мол өріс пен жаксы тебінде ғана қоң алып күйленеді, өсіп-өнеді. Әрине, бұл үшін өріс, жайылыстың шүйгіні, тебіннің молдығы керек. Бұл – бір. Ал екіншісі -жылқының дұрыс өсіп өнуі оның әу бастан дұрыс үйірлесуінде жатыр. Міне, басты нәрсенің бірі де осында...

– Ия, ия, бұл жөнінде қандай ойыңыз бар, Халеке?

– Айтайын деп келе жатырмын ғой енді, – деді ол тілшіге “қоя тұр, сөзімді бөлме” дегендей, қолын көтеріп.- Ойым сол: үйірден бөліп бағылған жылқыдан асылы текті мал шықпайды. Жылқы үйірінің өз заңы, өз тірлігі, өз табиғаты болады. Жылқы еркіндікте үйірлесуі керек. Әлсізі мықтысына жол береді. Үйір сондай айғырдың айналасына қауымдасады, сайдың тасындай іріктеледі. Ал мына бригададағы сияқты тай-құнан кезінен “асылдандырылған” айғыр кейін үйір ала алмайды. “Асылдандарылған” дегенімді қай мағынада айтып тұрғанымды өзің түсініп тұрған боларсың. Ана жылы бізге әкелген ақалтекенің екі айғыры бұған дәлел. Сөзім өтірік болса, айтсын, ана Амантұр деген племязоотехник. Сөйлес сонымен де. Сондықтан жылқыны асылдандырамыз деп бригад құру – құр әурешілік, шырағым. Бұл сөзімді құдайдың да, адамның да алдында қаймықпай айта аламын...

– Дұрыс қой енді, Халеке. Дегенмен де, олардың да ісінде бір дұрыс жактар бар шығар. Алдын ала ойластырылған болар...

– Кіммен ойласыпты олар?! Маған келіп айтқандағысы – бригада құрдық, айғырларынды асылдандырып береміз, соған жүз бастай тай-құнан қосасың деді әлгі білгіштер.

– Сіздің жауабыңыз? – деді тілші микрофонын ентелетіп.

– Менің жауабым не болушы еді?! Түк шықпайды дедім.

– Ал бригадаға сұраған жүз тайды бердіңіз бе?

– Бермегенде ше, бердім. Сөз тындамаса, олармен төбелесесіз бе?!

– Келісесіз бе, келіспейсіз бе, қараған жоқ қой бұған сонда?

– Айтып тұрмын ғой енді, келісетін бе еді олар?! Сен бір әншейін шаруа баққан өз жөніндегі адамсың, сен үшін бәрін де сыртыңнан шешіп қояды. Ол шешкені - дұрыс па, бұрыс па, бәрібір. Айтады, сен көнуің керек, бас шұлғи беруің керек. Солай шырағым...

Нағашым қыза-қыза өзінің радиоға сөйлеп тұрғанын ұмытып кетті білем, дағдысынша мұртының ұшын дамылсыз ширата берді.

– Енді шаруаның, шаруашылық жүргізудің жайы басқаша қойылмақшы. Іске, шаруаға, оның барлық мүддесіне, нәтижесіне тікелей жауап беретін өздеріңіз боласыздар.

– Мұны айтып жатқан жоғарыдағылар ма?..

– Партияның Орталық Комитеті, оның сәуір Пленумы, Халеке. Үлкен бетбұрыстың қарсаңында тұрмыз қазір...

– Аузыңа – май, астыңа – тай, шырағым. Бірақ қайдам, сол бетбұрыстың қандай болатынын байқап көру керек шығар алдымен

– Әңгімеңізге көп рақмет, Халеке! Сәуір Пленумының шешімдерімен рухтанып, еңбекке белсене, аянбай кірісіп жатқандарыңыздың куәсі болып отырмыз бүгін. Еңбегіңіз жана берсін, өрісіңіз малға толсын!

– Айтқаның келсін, шырағым!..

Магнитофонының түймесін шырт еткізіп бұрап, тілші жігіт демін “уһ” деп бір алды.

– Аксақал, бұл бір қатқан, мынауский хабар болайын деп тұр. Келесі жұмада, амандық болса, эфирден самбырлап тұрасыз.

– Не дейді, бәтшағар?! Сонда жаңағы айтқанның бәрін мына кобдишаң жазып тұрды ма? – деп таңданды нағашым. – Ойбай-ау, мен әлгі арасында былай өзімше сөйлеп кеттім ғой... Нетіп...

– “Нетіп” кеткен жерлеріңіздің мұртын басамыз, өшіреміз. тұастырамыз да, сол әңгімеңізден проблеманың көкесін жасап шығарамыз.

– Апырмай?! – деп басын шайкады Халел нағашым. – Өлгі немелер, осы ауылдың шолақ белсенділері осы айтқандарымды сынадың, жамандадың демей, дұрыс ес-ақылмен түсінсе жаксы ғой...

* * *

“Қуырдақтың көкесін түйе сойғанда көрерсің” дегендей, бар қызықтың көкесі нағашымның радиодан сөйлегенінен кейін басталды.

Бердеш жылкының күзетінен келіп, бәріміз таңғы шайға енді отыра бергеніміз сол еді, тыстан машинаның гүрілі естіліп, артынша управ Құлахмет пен Амантұр, совхоз комсоргі Бектұрған деген жігіт, үшеуі абың-күбің, сау етіп кіріп келді.

– Шай тәтті! – деді Құлахмет өзінің аржайы, ашық қалпынан зйымай.

Комсорг те өзінше ілтипат білдіргенсіді. Жүзі өрт сөндіргендей түтіккен Амантұр ғана сазарып, сызданып, ернінің ұшымен болар-жолмас жыбыр етті.

– Ал, төрлендер, сәлемшілер! – деп Халел нағашым төрден ағысып, келгендерге орын берді.

– Сәлемшілердің сізбен ақылдасып, кеңесетін сөзі бар, Халеке, – деді Құлахмет аға бірер кесе шай ішіп, жайланған соң.

– Өңгімесі болса, сәлемшілер от ала келген жоқ шығар, отырып қайғасындар. Жылкылы ауыл болсақ та, сыбағалық тоқты-торым абылады, – деді Халел нағашым Бердешке ымдағандай иегін көтеріп.

– Сыбаға жегелі келген жоқпыз аулыңа, сыбағамызды онсыз да керіпсің, жер-көкке жария етіп! – деді ашуын ішіне зорға сыйғызып, сініп-кебініп отырған Амантұр. – Бәрін бүлдіріп, абыройымызды йрандай төгіп алып, меймандос бола қалуын...

– Жә, жә, Амантұр! – деді Құлахмет аға оның асып-төгілген рынын тежегісі келіп. – Адамда кішкене ұстамдылық деген болуы ерек емес пе?!

– Оу, жаным, түк түсінсем бұйырмасын. Өлтірсең де, айтып өлтірмейсің бе?! Айтып отырғаныңның байыбына жете алмадық ой, түге, – деп аңтарылды нағашым. – Келе жағамнан алатындай е жаздым саған?..

Амантұр темекісін тұтатып жатып, көзінің астымен нағашыма іліп-жей қарайды. Бектұрған үй-ішіндегі ахуалды үнсіз барлап, өзге араласа қойған жоқ.

– Халеке, өткен жұмада радиодан тілшімен сөйлескен сөзіңізді ауданның басшылары естіп, біраз ебіліп-себіліп жатқан жағдай бар. Бригада керек емес депсіз. Оны бүкіл ауданға таратып, жастардың өнегелі бастамаларының бірі деп жария еткенімізді өзіңіз білесіз. Жылқы малын өзіміз жергілікті жерден асылдандыруымыз керек ғылыми негізде дегенбіз. Ал жастар соны қолдады. Сіздің сөзіңіз соған кереғар шықты ма, қалай?! Осының анық-қанығын өзіңіздің аузыңыздан естіп, білейік дегендік қой бұл келіс, – деді Құлахмет аға жұмсақтай, сипалай сөйлеп.

– Е-е, сол екен ғой мына “ғалымыңның” бүлік сала келгені, – деп мұртын ширатты Халел нағашым. – Ал аудандағылар не дейді сонда?..

– Не десін?! Бүлдіріп жатқандарын не деп бізге ұрсады да баяғы. Бүгін-ертендері хатшының өзі келіп қайтпақшы екен, соған да бір жағынан алаңдап...

– Жөн, жөн,- деп нағашым сөзін салмақтап қойды. – Сонда маған айып таға келдік дейсіңдер ғой, сірә...

– Аға, сізді айыптағалы келгеніміз жоқ, дұрыс түсініңіз,- деп сөзге араласты шіңкілдек дауысты Бектұрған. – Өз басым. мысалы, пікіріңізді білгім келеді: жылқы бригадасын құрумыз сонымен дұрыс емес дейсіз ғой?..

– Шырағым, кәмсөмөл жігіт, бригадаңмен келіп, мына жатқан жылқыны қанша баксаң да қарсылығым жоқ. Бірақ жылқыны қораға қамап, табыннан бөлектеп асылдандырамыз дегендеріңе қарсымын. Мен осы туралы айтқанмын. Мына отырған ғалымға да осыны айтқанмын әу баста.

– Ғалым, ғалым деп неменеге тіліңізді сұққылай бересіз. аксақал, осы, – деп Амантұр тағы да морт кетті. – Жетті ғой енді үлкен басыңызбен жағаласуыңыз. Бәрін біледі, бетке ұстарымыз дегенге сөйтіп еркінсі беруге бола ма?! Радиодан сөйлейтініңізді алдын ала бізге неге айтпадыңыз? Неге ақылдасып алмай, ешбір жауапкершіліксіз сөйлейсіз?! Қандай қакыңыз бар өйтуге?! Айтыңызшы, қане, осы төрт көзіміз түгел отырғанда.

– Бәріңе айтпаймын, тек саған ғана айтамын, ғалымсымақ неме. өтің жарылып кетсе де, өз сөзімнен танбаймын. Ал менің қакымда сенің жұмысың болмасын. Партиянда болмасам да. мен де осы елдің адамымын. Өз сөзіме өзім жауап бере алатын шамаға жеткенмін, – деді нағашым өңі күп-күрең болып. – Қолыңнан келмесі бар, артыңды былғап нең бар еді?! Көрдім асылдандырып

жатқан жылкынды. Терісін әрең көтеріп, жак жүні үрпиіп, көкке ылдилап әрең жетіпті. Сөйте тұра екпіндеп-екпіндеп сөйлеуін қара өзінің...

Құлахмет аға сөзді өршітпей, басу айтып, әңгімені баска арнаға аударғысы келгенмен, ештеңе шыкпады. Амантұр әлгі сөздерден кейін байыз тауып отыра алмады, орнынан тұрды да, күңкілдеп сыртқа шығып кетті. Бектұрған оған ілесе шықты.

– Жастың аты жас қой, Халеке, дұрысы да бұрысы да болады істерінің. Әйтеуір, неде болса ниеттері түзу ғой, болмасын деп жүрген бұлар жоқ. Тым қатты кетпей, кейде алдап-сулап ақылымызды айтып, айтқанымызды өткізбесек, қиын,- деп мәміле сөз айтты Құлахмет аға онаша қалғасын. – Бригаданың күйі, дұрыс айтасыз, онша емес. Бас-көз болатын Садықжан да біраз уақыт Бердешке қарайласып жүрді, өзіңіз білесіз. Кеше Амантұрға парторг пен директор да қатты-қатты сөздер айтты. Сіз қатыса алмадыңыз, соңғы жиналыста бригаданың жағдайы үлкен мәселе боп қозғалды. Коммунистер Амантұр екеуімізді онда да біраз сынға алды. Сөйтіп жатқанда мына радиоңыз да жағдайды асқындырып жіберді ме, қалай?!

– Сипақтатпа, Құлахмет! Мен білетін Құлахмет болсаң, сенің де көңілің баста бұл іске бұрыла қоймаған. Радио асқындырды дегенің бекер сөз. Қайта көмек бұл бәрімізге. Бригада тарқап, жылқыны табынға қайтарса, жағдайдың, істің асқынбағаны сол болады да қояды. Менің айтарым осы!

– Көрерміз оны да, – деді Құлахмет шығып бара жатып. – Әйтеуір, жігіттерге енді көп ұрса бермеңіз, Халеке...

* * *

Сөйтіп, аты данғырадай “Құлагер” бригадасының жолы болмады. Совхоз орталығынан Халел нағашым көңілі көтеріңкі оралды.

– Ауданнан келген хатшы менің сөзімді жиналыста қолдап шықты. Істің байыбына жетіп, мәселені дұрыс шешетін азаматтар, құдайға шүкір, бар екен ғой,- деп желпіне сөйледі ол шай үстінде.- Ол ол ма, маған әуелі рақмет айтты жиналыстан соң. Шаруаға осылайша бас-көз болып көмектесіп тұрыңыз дегенде, төбем көкке бір елі жетпей қалды-ау!..

– Бопты онда. Басшының қолдауын тапқанына өзгелер де дұрыс қараған шығар,- деп, Балымай әжей оны көңілдене мақұлдады.-

Айтпақшы, келесі сәрсенбіде сенің Ашанбек “құдан” әскерден келген баласына той жасамақшы, соған хабар салып жатыр бізге. Дүрліктіріп өткізбекші ме деймін тойын. Көкпар беремін деп осы төңіректегі көкпаршылардың казак-қырғызын түгел құлақтандырыпты...

– Біздің Бердеш көкпаршының арқасы козып отыр десейші, деді нағашым көзінің қиығын Бердешке салып қойып. – Былтырғы өзін жуасытқан құла қасқаң мықты ғой...

Бердештің көкпар десе, елірме құмарлығын өзінің айтқан әңгімелерінен білемін. “Ашанбек құда” дегенді құлағының сыртынан жіберіп, көкпарға бола амалы құрып үндемей отырғаны да сондықтан.

Халел нағашымның бір бума ғып әкелген газет-журналдарының арасынан менің атыма жазылған екі хат шықты. Бірі – үйден. Гүл жазыпты. Екінші конверттегі жазу маған біртүрлі таныс сияқты көрінді, Айғатбектен екен.

Гүлдің, маған хат жазуға ешқашанда ерінбейтін ерке қарындасымның хабары - майдың жиырмасы күні мені әскери комиссариатқа шақыртып жатыр екен. Соған қайткенде де жетуім керек. Ал әкемнің бұл жаққа келіп қайтуға консерваториясындағы мемлекеттік емтиханнан қолы тимейтін көрінеді.

Сонымен, енді он шақты күннен соң мен “Қош, Қарабастау!” дейтін болармын.

Ал екінші хаттың мазмұны мынадай еді:

“Әбіл! Достым, сен туралы қазір көп ойланып жүрмін. Әрине, екеуіміздің достығымызды кимастықпен сағынып жүргенім - бөлек әңгіме. Сонымен қабат мені мазалайтын ой – Лаураға бола екеуіміздің бір-бірімізден соңғы сәтте алшақтап кеткеніміз. Кінәлі – мен, желік сезімнің еркіне беріліп, “өзгергенімді” білмей қалдым. Лаураның соңғы мезгілде мүлдем өзгеріп кеткенін мен де, сен де сезбеппіз ғой. Оның адамдар жайлы, олардың өмірдегі орны жайлы түсінігі мүлдем басқашалау екен. Қазір ол театр институтының актерлік факультетінде оқиды, студент, ал мен, естіген боларсың “Поршень” зауытында үйренуші-токарь боп жұмыс істеймін. Апама бола, оның, екеуіміздің қиындау тұрмысымызға бола тандаған жолымды Лаура әумесердің романтизмі деп бағалады. Оқуға түспегенім үшін, өзі сияқты студент бола алмағаным үшін мұрнын шүйіріп, жөніне кетті. Ал мен, ақымақ, күйіп-жанған оның әсіре ғашықтығына құлап түсіппін. Сен мені кешіре алсаң, кешір, қайдағы

бір жеңілтек қызға бола достығымызды құрбан етіппін...

Адресінді Гүлден алып, бұл хатымды әскерге жүрер алдында жазып отырмын, Әбіл. Сен күзде аттанасың ғой, төрт-бес ай үлкендігімнің аркасында өзіңнен сәл бұрынырақ солдат болуға тура келіп тұр (әзіл). Сау болып тұр, достым, көріскенше. Өзіңнің бұрынғы Айғатбек-Серің.

4 мамыр, 1985 жыл,”

Бұл хатты бірнеше қайтара оқыдым. Оқыдым да Айғатбектің қалтқысыз достық сырына іштей қатты тебірендім. Лаураның бейнесі бұл күндері маған мүлдем алыс тартып, көмескілене бастағандай да еді. Оның орны Танзиматпен алмасып, бар жан-сезімім соған қарай алас ұра береді. Осы сәттерде оның шық нұрындай мөлдір дидары көз алдыма келіп тұра қалды. Көңілді ынтық сағыныш тербеп кетті.

– Ия, не жазыпты? – деді Халел нағашым маған қарап. – Үйіңнен келіп пе хат, аманшылықта ма екен олар?

– Ия, үйден келіпті. Амандықтарын айтады. Мені әскери комиссариатқа шақыртып жатқан көрінеді, соған жүруім керек шығар...

– Қашанға шақыртыпты? – деді ол. – Әскерге де баратын уақытың болып қалған екен-ау...

– Осы айдың жиырмасында қалада болуым керек...

– Бүгін айдың неше жаңасы еді? – деп, Халел нағашым Бердешке қарады.

– Он бірі, жаңылмасам,- деді ол шайды асықпай сораптай түсіп.

– Үш күннен кейін - көкпар...

Уақытты көкпардың өтетін күнімен есептеп жүрген Бердештің көңілінде қазір Ташкемер жайлауында болатын тойдың сол қызығынан өзге нәрсе аландатпайтын сияқты.

– Кеп-кеше келген сияқты еді-ау Әбілжан. Уақыт-ай, зымырап өтіп бара жатқан,- деді Балымай әжей.- Бізді ұмытып кетпей, хат жазып тұрасың ғой...

– Әбіл тура бүгін жүргелі отарғандай, апам да қызық, – деп Бердеш қолын менің иығыма салды. – Көкпарды көрмей кетпейсің ғой?!

Көкпар туралы кітаптардан оқып, Бердештен естігенім болмаса, көргелі отырғаным осы. Көруге өзім де ынтызармын.

– Әрине, – дедім даусымды көтеріңкі шығарып. – Тек жеңіп шығатын бол көкпардан!..

– Жеңбегенде... – деді Бердеш өзінің мактанғойлығына басып. Серке колға бір тисе, құла дөнен алып шығатын аттың сынайы. Ашы терін біраз алдым, казір сылаң қағып тұр...

– Бұйыртса деп айту керек,- деп түзетеді оның сөзін Халел нағашым. – Сенің құла дөнөніңді он орайтын аттар бар қырғыздарда. Оның үстіне бұрын көкпарға түсіп көрмеген ат, кім біледі...

– Әбілдің жолашар құрметіне көкпарды қайткенде де тартып алып шығуым керек! – деді Бердеш кеудесін кере нык сөйлеп.

– Ой, бәле-ай, сонда Әбілжанның құрметіне тартып алып шыққан әлгі көкпарыңды кімнің босағасына байламаксың? – деп күлді Балымай әжей. – Біліп отырайық та біз...

– Оны кезінде көкпаршының өзі біледі де! – Халел нағашым күлімдеп, мұртын шиырып қойды.

– Көкем дұрыс айтады, бұл – көкпаршының өз қалауы. – деді Бердеш құлды көкпарды тартып алып шығып отырған адамдай.

– Ал мен күзетке кеттім. Ай туғанша құланың денесін қыздырып. терін алайын тағы да.

* * *

Той өтетін Ашанбек аулына нағашым, Балымай әжей үшеуіміз күн жаңа құланиектене бере аттанып кеттік. Балымай әжей сауынға байлап отырған жуас бурыл биені мінді. Құлыны қарақұлактанып қалған, бір асу айналатын жүріске ештеңесі кетпес деген Халел нағашым.

Бердеш Ташкемерге сәскеге таман, жылқының өрісін сол маңға қарай аударып, сол жақтан баратын болған.

Мамырдың тамылжып тұрған күні. Қыземшек мен мұңдалап. аппак қос үшкілін көкке шаншып кербезденеді. Көксеңгір аспанның жүзі түп-тұнық, жаңа жуылған шәйі көйлектей жазиралана көлбейді.

Желіден босап, енесінің қасында, еркіндікке желіккен ақ төбел жирен құлын әдемі келте құйрығын желбірете тіктеп, жіп-жінішке ұзын сирақтарын көсілте созып, құлдыраңдап шапқылап, аңа озып. орағытып кеп қатарласып, әбден мәз болды. Өзінің қылығы, жүде. қызық, шауып-шауып келіп, жүріп келе жатқан енесінің шабын тұмсығымен түрткілеп, емшек сұрайды. Енесі құлағын жымитып. жүріске кедергі жасама дегендей, оған мінез көрсетіп қояды. Емшек ала алмағасын төбел құлын басын шұлғып-шұлғып жіберіп, жібек құйрығын ойнақшыта қағып қойып әрі-бері енесімен қатарласа шоқырақтап отырады да, тағы да көсіле жүйткіп алға кетеді. Сосын

кілт тұра қалып шінгірлей кісінесін. Бұған буырыл бие мекірене кісінеп жауап қатады.

Балалық бал-құрақ дәуренінің қызығына тоймаған сүйкімді құлыншақ бізді той сапарына бастаған жолдың бар қызығын өзі көріп емін-еркін есіп құлдыраң какты.

Ташкемердің оралымы теп-тегіс, кең қолтық жазығына тігілген, бес-алты үйдің маңында косақталып байланған нөпір ат, ерсілі-қарсылы жүрген халық. Ортаңғы үй, сірә, той иесінікі болуы керек, соның алдына үлкен жайма-сәкі орнатылған. Сәкінің үстінде қобызын төгілдіріп бір ыршы тойға арнау айтып отыр. Қаумалаған жұрт маңдайынан бұршақтай сорғалаған терді сұртуге мұршасы келмей, қызынып көсілген ыршыны көтермелеп жатты.

– Ой, жаша, жаша!

– Ашанбектің бұл тойының даңқын асырды-ай, пәле!

– Оу, халайық, той шашулы болсын! – деді Халел нағашым. Әлгі ыршыны қоршаған топтың ортасынан Ашанбектің өзі шығып, бізді қарсы алды.

– Қуаныштың ұзағынан болсын, бауырым Ашекем! Тойың тойға ұласып, ұл-қызыңның қызық-сүйініштеріне осылайша бөлене бер, кенеле бер!

– Ракмет, шоң бауырым Халел-аға! Тойымның қадірлі қонағысың, төрлет, төріме шық, той қызығына ортақтас! – деп Ашанбек те ілтипатын көрсетіп, құшағын аша аңқылдай сөйледі. – Оу, бұ бала жиен бе! Жаксы, келішті-ақ екен!

Балымай әжейдің екі уысымен алма-кезек алып шашқан той шашуына бала-шаға, кемпір-шал опыр-топыр таласып, өзінше бір қызыққа кенеліп жатты.

Той сыбағасы желініп, саба-саба кымыз ішіліп болғасын, бүкіл тойшы қауым енді басталатын көкпардың қызығына елеңдесіп, үй сыртынан әрменірек барып, топ-топ боп жиналды.

Сылаңдаған, түгі жылтырап, жұтынған аттарын ойкастатып, тытыршыған көкпаршылардың арасында құла қасқа дөненмен олай бір, бұлай бір көлендеп біздің Бердеш те жүр. Белін жалпақ белдікпен шарт буынған, басында маңдайдан кере тартылған - қызыл орамал.

Сойылып, көкпарға дайындалған серкені Ашанбек анадай жерде сызылған шеңбердің ортасына әкеліп өзі қойды. Сосын былайырақ шығып қолын көтеріп, бастандар деген белгі берді. Жан-жақтан кеп қаумалаған көкпаршылар аттарын тебініп қап, шеңберге бірінші

жетуге ұмтылды. Шеңбердің ортасынан көкпарды іліп әкетпектің дүрмек тартысы опыр-топыр, ала-шапкын боп басталды. Қиқуласып, бір-бірімен жанаса, қызу тақасып, кейін серпіліп, қайта ұмар-жұмар шоғырланып тартысқа түскен тобырдың ортасынан торы ала аяқ, жұмыр мойын бесті мінген көкпаршы серкені салақтатқан күйі тартып алып шықты да, алдына өңгере сала ытып, бөліне берді. Оның соңынан “Тарт та тарт! Бері тарт!” деп айқаға басқан он шақты көкпаршы бірден дүркірей ілесті. Өзгесі көкпардың кімнің қолында кеткенін білмей, шеңбердің айналасында шырк айналып, ошарылысып қалды.

Серкені тартып алып шыққан көкпаршыға ілескен топтың ішінен Бердешті байқап қалдым.

– Кетті! Кетті!..

– Ой, бәле! Беріспе! – деген қызғын айқай-шудан құлақ тұнады.

Көкпаршылардың артта қалған негізгі тобы киқулап бөлініп кеткендерге қарай бас қойған кезде, әлгі серкені өңгерген жігіт алғашқы қуғыншылардың ортасына түсіп қалған еді. Тағы да тартыс, тағы да опыр-топыр жұлқысу. Бірақ бұл ұзаққа созылмады, - серкені одан алып, басқа көкпаршы өңгеріп кетті.

– Қызыл орамалды, қызыл орамалды алып кетті! – десті анталай қарасып тұрған жұрттың ішінен көзі жітілеу әлдекім.

– Ура! Бердеш! – деп айқайлап жібердім мен. – Тарт! Берме! Жүйткі, Бердеш!..

– Ойпырмай, мықтысын-ай! – деді менің қасымда тұрған кекселеу кыргыз. – Озып барады, анаң қара!..

– Кетті! Кетті!

– Аты мықты сабазыңның! Көкпарға көп түшкен екен-дә...

Құла каска дөненнің бұл алғашқы көкпары екенін айқайға басып, қыз-қыз дуылдаған тойшы жұрт қайдан білсін.

Көкпаршылардың қарасы мүйісті айналып, көрінбей кеткесін барып шуласқан жұрт саябырсығандай болды. Әрі-беріден соң бері салатын көкпаршы-жеңіскерді күткен ынтық сыңайлары бар. Бұл қызық та көп күттірмеді.

– Әй, ана құла ат бере қоймас, сірә?!

– Токтанның бәйге көгі бірдеме іштейді. О жібермейді көкпарды.

Осылайша айтылған болжал-жорамалға елең-құлаң етіп, көкпаршылар кеткен жакка қайта-қайта көз саламын.

Әлден соң көкпаршылар Ташкемердің жазығын ұзыннан салып, кері оралды.

– Келеді, ана-а келеді! – деп тойшылар дүрк етіп шуласып қалды.

– Токтанның көгі! Құлаға жетіп қалдуу, жетіп қалдуу!

Міне, ғажап, серке сол әлі Бердештің тақымдығында салақтап келеді. Құла қасқа дөнен өрлей тартып, маңдайын ашып, жұлқына жүйткіді. Оған құйрықтаса ілескен үш-төрт қараның озық келе жатқаны – ұзын көк ат. Айдаушысы бірде үзенгі қағыстыра, бірде құланың сауырынан қағып, тақасып-тақасып қалады. Енді сәл әуірімдесе, Бердеш көкпар тартылып шыққан шеңбер-межеге жетіп-ақ келер еді. Ұзын көк осыны сезгендей, екпін үстіне екпін алып, жетіп қалды. Бірден үрдіс кетіп, шабысқа күшті көбірек салған құланың шаршағаны анық. Мұны Бердештің өзі де біліп келе жатса керек-ті, енді туралап тарта бермей, бұлталаң, қияс шабысқа көшті. Мұндай жағдайда меже ұзай түскенмен, көкпарды бермей, қуғыншыны әуреге салуға болады екен. Осы әдіспен бұлталаңға салған Бердеш бір қас-қағымда тойшы жұрттың алдынан ызғытып өте берді.

“Көкпарды кімге байлар екен?” деп анталаған жұрт құланың екпінін басып, бері аяндаған Бердешке қарсы жүрді.

Өз басым одан мұндай көсемдік шығады деп ойламаппын, ол көкпарын той салтанатын ән-жырымен қыздырған ыршының алдына сылқ, еткізіп тастай берді.

– Ыршы аға, сізге байладым! – деп ат үстінен камшысын кесе-көлденең кеудесіне басып, басын иді.

– Мына Халелдің ұлы тапты, тауып кетті-ай! – деп, тойшы жұрт оны ду көтеріп әкетті.

– Сыйлы қонағыма арнап көкпарыңды байлағаның үшін, шапанды шоң жігітке өзім жабамын! – деп Ашанбек Бердешті аттан өзі түсіріп, маңдайынан сүйді.

Осы мезетте анадай жерде тұрған Халел нағашымның мейірі тасып, көзінде қуаныштың жасы мөлтендеді.

...Той тарқап, үйге келгесін Бердеш Ашанбектен киген шалак жең, өңіріне ою салған мауыты шапан мен айыр қалпақты маған ұсынды.

– Осы көкпардың жеңісін өзіңе арнадым деп едім ғой, Әбіл, соның белгісі болсын - сен ки мына жоралғы шапан мен қалпақты. Бірақ айтып жүр: көкпаршығағамның көкпардан алған бәйгесі деп!

Халел нағашым мен Балымай әжей ұлының бұл ісіне де тағы мәз болды.

– Көкпардан тарткан серкенді ыршыға байлап бір ұтып ең, мынауың одан да өткен біліктілік болды, құлдығым! – деп екеуі оған ырзалықтарын білдірісті.

Қырғыз калпакты коқырайта киіп мен тұрмын мәз болып,

* * *

Халел нағашым мені орталыққа дейін жеткізіп салмақшы болып жолға ілесе шықты. Кеше кештетіп келіп кеткен Құлахмет ағаның машинасына мінбегенім, нағашым алдында атпен барамыз, жиренді өзім алып кайтамын деген. Мұның да себебі жоқ емес екен. Былайырақ шыға ол:

“Көкқасқа аттың шаткалына” соға жүрелік. Күзге шейін бізге соға алмай, әскерге аттанып кетсең, ата-баба аруағы колдай жүрер өзінді,- деді қатарында келе жатқан маған көз тастап. - Құдайға, аруакка сенгіш мына шал басымды қатырды ғой дерсің... Бірақ әр адамның бір құдайы, иланым ғып сенері болмаса, болмайды, шырағым. Арың да - құдайың, ел алдындағы тазалық, адалдығың да - құдайың, кеуіліндегі адамдық ибаң да – өз құдайың. Соған табына жүр дәйім, соны сақтай жүр, құлдығым Әбіл. Адамды құдайсыздықтан сақтасын о заманда, бұ заман...

Ол бұдан соң кара атының жайлы аяңына көңілін үнсіз тербетіп, шаткалға жеткенше ләм демеді.

Үш тармақ діңін көкке созып өскен алып карағайдың сыңсып шулаған ұшарына басын шалқайта караған нағашым:

– Жарықтық Көкқасқа, көкке қарай өрлеп барасың ба көсіліп! – деді. – Өсе бер, өсе бер, бізден кейінгілер де келіп, саған тағзым етсін...

Көкқасқа аттың шаткалына көп аялдамай, орталыққа тарттық. Үйренісіп қалған мекенмен жол үстінде қимай қоштасып, көңіл шіркіннің жүдеп келе жатқан да жайы бар. Бірақ бүгін Танзиматты көретінімді есіме аламын да, жиренімді шаужайлап, тебіне түсемін. Мұнаю да, қуану да алма-кезек алмасқан түсініксіз әсер мені өз еркіне үйіре берді.

Қалаға баратын соңғы автобуска үлгермегеніме қуандым. Нағашым да бұған әттеген-ай деген жоқ, немерелерінің қасында бір қонып кетуге өзі де бейіл еді.

Ердештің үйінен шайды апыл-ғұпыл іштім де, аурухана жакқа қарай жөнелдім. Басымда – қырғыздың айыр калпағы.

Танзимат аурулардың кешкі емін беріп жатыр екен, дәлізде күте

тұруға тура келді. Уақыт өтіп болмады. Оның үстіне дегбірім қашып, алденеге абыржып, өзімді қоярға жер таппадым. Әлден соң Танзиматқа көрінді-ау есіктен. Ол маған аң-таң қарап қалды.

– Ой, Әбіл! Қайдан келіп қалған қырғыз деп тұрсам, сен екенсің ғой...

– Иә, менмін... – Дереву басымнан қалпағымды ала қойыппын.

– Киіп ал, киіп ал, өзіңе сондай жарасып тұр! – деп жымыып, қалпақты басыма қайтадап кигізді. – Енді әдемі етіп мұрт қойсаң бар ғой, қатып кетер еді, оллаһи... Саған мұрт қашан шығады, Әбіл, айтшы, а?..

Ол бұл сауалына өз-өзінен мәз болып күлді. Күлді де, үндемей қалды. Мен одан көзімді ала алмадым, Қадалып қатып қалған осы көзқарасымнан ол әнтек бір күйге түскендей, екі бетінің ұшы қызарып шыға келді. Осылайша аз-кем тұрды да, есіне бірдене түсіп кеткендей:

– Ой, мен жұмыстамын ғой, Әбіл!- деді ол ақ шағаладай халатының өңірін түзеп. – Қашан қайтасың ауылға?..

– Ауылға енді қайтпаймын. Қалаға, үйге кетіп барамын... Саған жолығайын деп, көре кетейін деп келгенмін...

Танзимат сәл ойланып қалып:

– Онда сен мені күте тұр. Жарты сағаттан соң шығамын, – деді ол маған мұная қарап. – Күтесің ғой?..

Мен басымды изедім. “Сені мәңгілік күтуге бармын, Танзимат!” Бұл сөзді көзіммен айттым.

Танзимат айтқан уақытынан кешіккен жоқ. Үстінде үлбіреген көгілдір көйлек, талдырмаш, нәзік бойына жарасып-ақ тұр.

Ауыл сыртында күркіреп ағып жатқан Таушелектің бойын жағалап ұзақ жүрдік. Ол сөйлейді, мен тындаймын. Кейде ол әңгімесін үзіп, отыра қалып үлбірек қауызды гүлдерді қолдарымен аялайды.

– Қандай нәзіксіңдер, әдемісіңдер, сендер! Әбіл, қарашы, мына бір гүл тура жымыып күліп тұрған сияқты. Қарашы, қарашы анықтап!..

Гүлдің жымығанын адам жүрегімен ғана көруі мүмкін. Оның көңілі үшін әлгі гүлге үңіле қарап:

– Ұқсайды екен, – деймін.

– Неге, кімге ұқсайды? – деп ол анықтай түседі. – Айтшы енді, кімге ұқсайды?..

– Күліп тұрған Танзиматқа ұқсайды! Оллаһи, ұқсайды! –

дедім оның өз даусына салып.

– Рас айтасың ба, Әбіл? – деді ол езуіндегі күлкісін жиып. – Жок, мен мұнайып тұрған гүлдерге ұқсайтын болармын, сірә?! Танертенгілікте сен гүлдің қауызына тұнатын шықты көргенің бар ма? Олар көз жастары моншақтап жылап тұратын сияқты.

– Гүлдер де жылай ма? – деймін оның мөлтең ете қалып тұнжырай берген жанарына көзім еріксіз түсіп.

Ол үндемеді. Мен колынан ұстай алдым, өн-бойымды діріл билейді.

– Танзимат...

–

– Мен сені... ұмыта алмайтын сияқтымын. Ұмытқым келмейді, Танзимат...

– Бала сияқтысың, Әбіл. Сорайған бойың ғана. Сөйлегенің де, қылығың да, бәрі де... Сондай аңғалсың, тазасың сен. Тек ренжи көрме. Сен... сен жаксы жігітсің...Әбіл... – Танзимат тілінің ұшына орала берген бір сөздерді айтпай, мүдіріп қалды. Мен сені ертең шығарып саламын, жарай ма?! – Оның тұп-тұнык жанары төгіліп кетердей мөлдіреп тұрды.

... Танзимат мені шығарып салуға келген жоқ. Халел нағашым менімен коштасып кеткесін де, автобуска мінуге асықпай, қарайлай бердім. Жол-қағазын толтырып, диспетчердің будкасында отырған жүргізушінің де асықпағанын осы мезетте ең ұлы тілегімдей тіледім. Ол бәрібір келмеді...

Көңілде алаң мен өкініш, тәттілеу мұңға тербеліп кете бардым.

Ересек өмірдің алғашқы балаң кадамы жасалған Далашык өңіріне – Акбастаулар мен Қарабастауларға қайтып бір оралуға кәміл бекініп, жол үстінде өзіме уәде еттім. Гүл қауызына тұнған шықтың нұрындай Танзиматтың кіршіксіз бейнесін жан әлеміме ұялатып, оны ұмытпауға, жоғалтпауға жол үстінде жүрек антын бердім.

Ал жол алда әлі ұзақ еді..

Мұғалімнің жылағанын көргенім осы. Солқ-солқ етіп өксігін а алмайды. Тура бар ғой, өкпешіл жылауық қыздар сияқты.

– Апай, жыламаңызшы, сізге не болған? Балалардан ұят емес?! Олар... олар нағыз бұзақылар. Әне, дабырлаған солар, келіп лды. Бұдан соң сізді ылғи да сыртыңыздан мазактап жүретін лады. Олар сондай, сіз әлі білмейсіз ғой... Қойыңызшы, ламаңызшы, апай. Әйтпесе бар ғой, мен де жылаймын. – Оның лынан тартып, жыламсырап есік жаққа жалтақ-жалтақ қарап, ыр-пырым шықты.

– Сен неге жылайсың?.. Бар, сен де шығып кет, Тілеулесова!

Жылап тұрып, бұлайша шегеріп тастайды деп ойлаған жоқ едім. Әбірленіп қалдым. Көңілімдегі осы сәткі аяныштың не күйге шырағанын білесіңдер ғой. Өзімді-өзім аяп кеттім. Кеудемді апыр боп өксік қысып бара жатты.

Ол теріс қарап, терезе жаққа бұрылып, бет орамалмен көзінің асын сүртіп тұрды. Ернімді жымқырған күйі жылап жібермеуге ырысып, кластан оқтай атылып шықтым. Есіктің аузында біздің ластың балалары үйме-жүйме боп топырласып тұр екен. Сірә, ланадан бері есіктен жалтақ-жалтақ, сығаласып, іштегі болып катқанға құлақтарын тосып тұрса керек.

– Мынау қайтеді-ай?

– Боздап барады...

– Екеуі қосылып жылаған ғой, хи-хи-хи...

– Иығым-ай, иығым-ай...

– Немене иығың шығып кетті ме, ей?..

– Жо-о-қ, анау ана қыз қағып өтті...

Ығысып, шегініп қалған, жоп-жорта өңкілдесіп мазак сөзге тілдері бұрала кететін кикар, әңгүдік топты қақ жарып өттім. “Бәрі бітті. Мыналар мұғалиманың жылағанын көріп тұрыпты. Сұмдық-ай!” Мектептің бұрышын айнала беріп көз жасыма ерік бердім. Неге жылағанымды өзім де түсініп жатпадым. Аяныш па, ыза ма?!

Біздің класка жетекші болуға өзі сұранып келіпті. Сегізінші “б” дегенде төбе шашы тік тұрмайтын мұғалім жоқ бұл мектепте. Өзінен де бар, жұрттың бәрі азар да безер болып қашатын атышулы класты қайтып жөнге келтірмек екен. Түрі анау, тәжірибе сабақтарын өткізуге келіп жүретін студенттердің бірі сияқты. Олардың бірақ

ешкайсысы бүйтіп жыламаушы еді. Егер класс көнбей бара жатса, артқы парталардың бірінде отыратын мұғалімімізге, не өздерінің әдіскер-жетекшісіне қарайды, ал олардың ешбіреуі сабаққа қатысып отырмаса, екі құлағын екі қолымен басып, біздерді тастай қашатындарын талай көргенбіз. Жылағандарын бірақ көрген жоқ едік. Ал бұл... Кішкентайында нағыз жылауық болған шығар өзі...

* * *

Ол бізге екінші тоқсанның басында келді. Әдетте жаңа мұғалімді директор немесе завучтардың бірі әкеліп таныстыратын. Ол өзі жалғыз келді класка. Қоңыраудан соң жым-жырт болып отыра қалатын біздің балалар ма?! Кластың ішін ала шаң қылып алыс-жұлысты әбден қыздырып жатқан. Момынымыз деген Беріктайдың өзі қағаздан көгершін жасап, оның екі қанатына қыз бен баланың атын жазып, бір-бірлеп ұшырып отырған. Қалықтап жүрген бір көгершін класка кіріп, есіктің көзінде тұрып қалған оның дәл аяғының астына кеп түсті. Қолында ұстап тұрған сары мұқабалы класс журналы болмағанда біздің кластың оны, бейтаныс жүзді талдырмаш қызды, мұғалима деп қабылдай қоюы екіталай еді. Кластағы жиырма бестің елу көзі өздеріне батылсыздау қарап тұрған бейтаныс мұғалимаға бір мезет антарыла қадалды. Ол еңкейіп, еденнен, аяғының астында жатқан қағаз көгіршінді алды.

“Әзім қосу Бота” деп көгершіннің қанатына жазылған Беріктайдың “төл туындысын” дауыстап оқыды да, езу тартты. Күлімсірегенде бетінің ұшында оймақтай ғана ұяша пайда болады екен. Онысы нәзік жүзін одан бетер балғындандырып жіберетін сияқты ма, қалай?!

“Соңғы мода жаңалығы” – Гүлнұр:

– Былайша әдемі... – деп, құлағымның түбінен сыбыр ете қалады. “Соңғы мода жаңалығы” – киім киісінен, мінез-құлкынан хабардар ететін оның жанама аты. Жанама аттары қосақталып айтылатын мықтылар бұл класта толып жатыр. Тіпті мұғалімдердің өздеріне қойылған аттар қаншама! Мүмкін қазір бір тілбезер мына мұғалимамызға да ат қойып үлгерген болар.

– Балалар, сәлеметсіздер ме! – Отырыңыздар, рақмет! – деді ол класс журналын түсіріп алмайын деген адамдай қолтығына сығымдай қысып алып. Бір қолында - қағаз көгершін.

Біреу “мырс” ете қалды. Клоун – Нұрат. Қолымен аузын басып тұр.

Мұғалима неге екенін білмеймін, бұған тіпті елең еткен де жоқ. Столға қарай жүре берді. Класс сол кезде барып орын-орындарына жайғасты.

Ол столдың үстіне әуелі көгершінді, сосын класс журналын қойды.

– Балалар, мен бүгіннен бастап сендерге орыс тілі мен әдебиетінен сабақ беретін боламын. Мектептеріңе жаңадан келдім. Танысып қоямыз: есімім – Фарида, фамилиям – Батанова. Ресми атағыларың келсе – Фарида Алыбайқызы.

– Кім дейсіз, қайталаңызшы, естіңкіремей қалғаным...

Қуақыланып отырған – көкқұтан Әзім.

– Фарида Алыбайқызы Батанова. Естідің бе?! Ал сенің атың кім, өзінді де таныстырып қой!

– Е-е, менің атым ба? Менің атым... менің атым...

Өз атын өзі ұмытып қалған адамша, көздерін аспандатып ойланған болады. Бұнысы да оның көрсетіп тұрған қылжағының бір түрі.

– Оның аты анау көгершіннің қанатында жазылған, апай! – деп так ете қалады алдыңғы партадағы такылдақ сары Сейсеш. – Оқыдыңыз ғой жаңа...

Мұғалима жымыып қояды да:

– Ал фамилияңды есіңе түсірші онда, – дейді.

Класс ду етіп күлді. Әзімнің өзі де мырсылдап күліп тұрды. Сейсеш тағы да қабаттаса кетті.

– Дауылов, апай, оның фамилиясы. Ал қағаз көгершіннің екінші қанатында аты жазылған қыздың фамилиясы – Тілеулесова!

Такылдақ сары жағдайды пайдаланып мені де маса тілімен шағып жатыр.

– Отыр, Дауылов! Ал саған рақмет,- дейді мұғалима Сейсешке енді бұрылып қарап.

Сары маса Сейсештің ұятсыздығын қара.

– Жә, ештеңе емес, еңбек сатылмайды ғой, апай! - деді беті бүлк етпестен.

Оның мына кегежек сөзіне неге тойтарыс бермейді екен деп, жаңа мұғалимаға көңілім аздап толмай отырды. Мұғалима мұны да елемеген, естімеген адамдай бол, класпен танысуын одан әрі жалғастырды.

Мұғалима өзінің әуелі сегізінші “в”-ға жіберілгенін, содан соң Мансура апаймен орын ауыстырып бізге келгенін айтты.

Мен қолымды көтердім. Ол сөзін бөліп:

– Иә, рұқсат, не айтқың келіп еді? - деді.

– Класс жетекшіміз де сіз боласыз ба? - деп сұрадым.

– Білмеймін. Егер Мансура апай келіссе, маған мектеп басшылары сенсе, мүмкін болуым. Сенің фамилияң кім еді? Сейсеш тағы да үлгеріп қалады.

– Тілеулесова ғой, әлгі көгершіннің канатындағы, – деп жіңішке даусымен ызың ете қалды.

Даусымды нықтап:

– Менің фамилиям – Тілеулесова, атым – Бота. Класс старостасымын, апай, – дедім. Сейсешке ерегескіндектен сөйттім.

– Рақмет, отыра ғой, – дейді мұғалима бып-биязы үнмен.

Мен отыруға асықпадым.

– Апай, Мансура апай келіссе де, директор сізге класс жетекші бол десс де, класс жетекші болмаңыз біздің класка... Болмаңыз!..

Класс тынып қалды. Мұғалима иегін көтеріп, маған бірдеме дегісі келгендей болды да, аз ғана мүдіріп қалды. Сосын тамағын болар-болмас кенеп алып:

– Тілеулесова, кәне, орныңнан тұрып түсіндірші, неге олай дейсің? – деп сұрады.

Көздерім жасаурап бара жатты. Иегім дірілдеп кеткендей болды. Менің қазір бұл сұраққа тиісті жауап бере алмайтынымды сезді ме, әлде өзінің сұрағы орынсыз қойылғанын білді ме – мұғалима үндемеді, қазбаламады. Орныма отыруымды сұрады да, класс журналын ашты. Осы сәт қоңырау безілдеп қоя берді. Класс орнынан дүркірей көтерілді. Тым елеусіздеу келген жаңа мұғалима үзіліске шыққан балалармен араласып, елеусіздеу ғана шығып бара жатты.

Фарида Алыбаевнаның атышулы сегізінші “б” мен алғашқы таныстығы осылай басталған.

Көп ұзамай Мансура апай біздерді қуана-қуана оған өткізді. “Сендерді қимаймын, жаксы, көңілді балаларсындар,- деп бастады ол сөзін, жаңа жетекшіміздің алдында біздердің мерейімізді әдейі көтергісі келгендей. Сабақты да жаксы оқып, үлгеріп кете алатындай шамаларың бар, тек өздеріңе-өздерің сенбейтін сияқтысындар. Өзім. сенің ғой қолыңнан келмейтін іс жоқ. Сурет те саласың, ағашты да жонып, бірдеме істей қоясың. Әр нәрсеге ынтаң жетеді. “Үшке” емес, “беске” үлгеруге мүмкіндігің бар. Беріктай, момын

болғанымен сенің де басында дән бар. Сейсеш те солай, Ерікбол, Гүлнұр, тағы кім, тіпті осы класс – нағыз үздіктерден тұратын-ақ класс...”

Мұғалима басын қайта-қайта изеп, Мансура апайды мақұлдап қояды.

Менің таң қалғаным - бұрынғы класс жетекшіміз біздердің осы керемет мүмкіндіктерімізді біле тұра, неге бұрын айтпаған, неге қазір біздерді тастап бара жатыр? Түсініксіз?..

Осындай тамаша класты өзіне сеніп тапсырғаны үшін жаңа мұғалима Мансура апайға біздердің алдымызда үлкен рақметін айтты. Класс ду кол шапалақтап, шуылдап кетті. Бұл - Мансура апайдың бізден кеткеніне қуану ма, әлде өте әлсіз, өте кешірімді жаңа мұғалиманың класс жетекші боп келгенін қошеметтеу ме – белгісіз еді.

Мансура апай осы сәт кластан шығып кеткенше асығып тұрды.

Бұл, сөйтіп, жаңа мұғалиманың алғашқы ұстаздық өміріндегі бірінші елеулі оқиға болды - сегізінші “б” оның қолына көшті.

* * *

Оның жылауына себеп оқиға, міне, осы күннің ертесіне болған.

Мұғалімдердің қай-қайсысы болмасын класка кіруге қоңырау соғылғаннан кейін келетін. Ол, керісінше, біздер үзіліске шығып бара жатқанда класка кіреді. Сосын біз үзілістен оралғанша класта жалғыз өзі қалады. Класс журналынан дәптеріне бірдемелер көшіре ме, әлде дәптерінен класс журналына әлденелер жазып ала ма, әйтеуір, сабакқа кіргенше мызғымастан үстелдің басында отырады да қояды.

Біздің балалар, міне, оның осынысын пайдаланып бір сұмдықты ойлап тауыпты. Мен кезекші болып іште қалғанмын. Олардың Әзім бастаған тобы дәліздің кітапхана жағындағы қалтарысында қыздарды қамап ұстап тұрыпты да, Нұрат, Ерікбол тағы біреулері есікті сыртынан кілттеп тастапты. Кабинет-класымыздың бірде жабылып, бірде жабылмай тұратын есігінің кілті вахтерде не еден сыпырушыда ғана болатын. Соның бірін қолдарына түсіргеніне қарағанда, бұл операцияға олар өте ықтиятты дайындалғанға ұқсайды. Сөйтіп, қырық бес минут бойы класта жаңа мұғалима екеуіміз ғана қалдық. Не сұмдықты күтсе де, дәл мұндайды күтпесе керек, ол тырс деместен отырды-отырды да, сосын солқылдап жыласын-ай кеп.

Қырық бес минут өтіп, шығуға қоңырау соғылған бойда есіктің кілтін біреуі келіп бұрал ашып жіберді. Оның кластан қалай шығып кеткенін көргенім жоқ.

Класка сабакка кіруге қоңырау беріліп кеткеннен кейін келдім. Физика болатын. Мұғалім әлі кірмепті. Класс тым-тырыс. Төніп келе жатқан бір сойқан дауылдың алдындағы тымырсықтың іш тартуы сияқты. Бірақ ешқандай сойқан да, дауыл да болмады. Тіпті бұл оқиға жайлы жаңа класс жетекшіміз бен өздерімізден басқа мектепте ешкім білген жоқ.

Ертеңгі сабағына да ол әдеттегі дағдысынша үзілісте келді. Және кешегі болған оқиға жайлы бір ауыз сөз айтпады. Құдды кеше не болғанын ұмытып қалған адам сияқты.

Түсініксіз әрі қызық адам өзі.

* * *

Ат койғыштар оған ат койып та үлгерді – Күнікей! “Күн астындағы Күнікей қыз” деген ертегі бар емес пе, сондағы күн нұрынан жаралғандай сұлу, ақылды қыздың атын біздің балалар, дәлірек айтқанда, Әзім жаңа мұғалимаға лайық деп тауыпты.

Әзімнің қыңыр сөйлеуге құмар екені рас, бұнысына қарап, бірақ жаман мінездеме беруге болмайды. Мансура апайдың айтқандарына менің қосарым – тентектігіне қарамастан ол сезімтал, өте әсерленгіш бала. Айны-катесіз сондай, бір өтірігі жоқ. “Күнікей” деген атты ол тектен-тек айта салмаған болар-ау, Ал өзге балаларға бәрібір, бұл әйтеуір қойыла салған жанама ат сияқты, оның үстіне естілуі де онша әдемі емес. Олардың түсінігінше қойылған ат әдемі болмаса, мазақтама болғаны.

Мен Әзімнің жаңа мұғалимаға осындай ат тапқанына бір жағынан іштей қуанып та жүрдім. Ал сырттай кластағы қыздар құсап мен де мұғалимаға ат қойғанына разы еместігімді білдіріп қоямын.

Күнікей класпен тіл табысудың әдістерін көп ойлайтын болса керек. Күнде бірдеме табады. Бүгін үлкен үзілісте келіп:

– Балалар, кинотеатрда қазір “Қарақұлақ ақ Бим” атты фильм жүріп жатыр, білесіндер ғой. Соған класс болып барсақ қайтеді? - деді. Мұғалім емес, жоғарырақ кластардың бірінде оқитын жасқаншақтау активистердің бірі сияқты өзі. Ылғадағы сөзі өзі “бүйтсек қайтеді. өйтсек қайтеді, қалай ойлайсындар”, әрі асып кеткенде “сөйтейік”, “бүйтейіктен” бір айнымайды. Мұндайға көне

кететін біздің класс па, бірауыздан немесе көпшілігі қарсы болып шыға келеді. Бір ғажабы, ол: “бәрібір барамыз”, – деп, тұрып алмайды. “Амал нешік?” – дейді де, кете барады.

– Көріп қойғанбыз, әлдеқашан! – деп Ерікбол шыға келеді.

– Мен де көрдім, – деп, сыбыр ете қалады Сейсеш.

– Мамаларымыз рұқсат етпейді, бармаймыз, – деп, Нұрат бүкіл кластың атынан бір-ақ айта салады.

– Класс болып шұбырып не бар, өзіміз-ақ барармыз.

– Иә, сөйтеміз.

– Кітабын оқыдық, керек емес!

– Бармаймыз! – деп, ұлдар жағы шуылдасып кетті.

Күнікей кластан бұны күтпегендей, тым-тырыс тұрып қалды. Өз идеясына өзі қуанып, жаңа ғана жадырап тұрған жүзін көңілсіздік кіреукелейді. Онысын да бірақ сездіріп алмауға тырысып, жайбарақат қана, тіпті сәл күлімсірегендей болып:

– Онда не істейміз, кейін бәрің түгелдей көріп шыққаннан соң бір сабақта талқылармыз.

Сабактың үстінде киноны талқылау идеясы ұлдарға ұнайды. Бұған олар сол бойда бірауыздан келісімдерін береді.

Кластың Күнікейді бұлайша басынуына шыдамай кеттім.

– Апай, біздер барамыз, дедім.

Күнікей:

– Біздерің кімдер? – деп сұрады.

– Қыздар! Ешқайсымыз да көрген жоқпыз ол фильмді, бәріміз барамыз, – дедім.

– Әй, сен оны қайдан білесің! – деп, Ерікбол маған сөзбен дүрсе қоя берді.

– Иманғалиев, мен барады деп қыздарды айтып тұрмын, сені емес және сендерді де емес, – дедім, ұлдарға қарап.

Күнікей де қызық, мені қолдай кетудің орнына:

– Сонда қыздар, ұлдар болып, класс қак бөлінеміз бе? – дейді сұраулы кейіппен.

– Қыздар «бөлінбейді!» – деді мені қостап Гүлнұр. – Бөлінетін ылғи да ұлдар! Өздері көп болғасын сөйтеді. Қазір де осылар бөлініп тұрған.

Ұлдар жағы тұс-тұстан шабуылға көтерілді. Класс іші шулаған, дулаған базарға айналды да кетті. Базардың ортасында сондай әлсіз, сондай дәрменсіз Күнікей әрқайсымызға жәутең-жәутең қарап дағдарып тұрды.

Ақырында бұл киноға тек қыздар ғана баратын болып келісті те, үлкен үзілістің дауы осымен бітті.

Міне, қызық! Ертеңіне уәделі уақытта кинотеатрдың алдынд Сайрадан басқамыз жиналып болып, енді ішке кіреміз деп тұрғанд Әзім жетіп келді. Күнікейдің қалайша қуанғанын көрсен. Біздерді қыздарды, бір заматта ұмытып кетті, ең кикар Әзімнің келуі ол үшін кереметтей таңқаларлық оқиға болғанында шүбә жоқ.

Әзім өзі билет алған екен, Күнікей дереу оның билетін арты билет іздеп сандалып жүргендердің біріне өткізіп жіберді. Әзім біздің арамызға, Сайраның орнына жайғасты. Және анау-мына емес, Күнікейдің оң жағында отырды.

Бимнің аянышты тағдыры, қатыгез жандардан шеккен зәбір жапасы талай көздерге жас келтірді, залдың іші пырсылдаған пысылдаған, кейбір тұстарда тіпті солқылдап шыққан дыбыстарғ толып кетті.

Біздің қатар да түп-түгел жылап отырғанға ұқсайды. Екі жағым алма-кезек бұрылып қарап едім, көре алмадым, көздерім жаста бұлдырап тұрды.

Әншейінде бір-бірімізге қарап, күлер едік-ау бір. Бірімізді қабағымыз дүрдиіп ісіп кеткен, біреуіміздің мұрнымыз қып-қызыл енді біріміздің сорғалап аққан көз жасынан бетіміз сағалданы қалған. Ешкім ешкімге күлген жоқ, кинотеатрдан әркім көңілі тербеген оймен іштей оңашаланып шықты. Әзім өзінің жылағ жылап өзгеріп кеткен түрін көрсеткісі келмегендей, мойнын ішін тығып алыпты.

Күнікей кімдердің қай бағытқа жүретінін анықтап, біздерді топқа бөле бастады. Гүлнұр, мен, Әзім үшеуіміздің бағытымыз бі болғандықтан бірге кететін болдық. Бәрімізді топ-топ қылы таратып-таратып жіберіп, Күнікей өзі жалғыз кетті.

Былай шыққасын Әзім мен Гүлнұрға:

– Біздер неге Күне...- дей жаздап барып,- апайды үйіне шейі шығарып салмадық? - дедім.

– Бәсе десейші, неге сөйтпедік? - деді Гүлнұр Әзімге қарап.

Әзім үндемеді. Бұл сөздердің ұл болғандықтан өзіне тұр қатыстылығы барлығын ол білді. Білді де, ыңғайсызданып қалды мұны жалт етіп бір қарағаннан-ақ сездім. Сездім де, іле-шала

– Енді, кеш қой, ол кетіп қалды,- дедім, оны ыңғайсызды тұтқынынан босатқым келіп.

Қыңыр Әзім не болып кеткен, манадан бері бір се

шығармағанына таңданамын. Басын тұқшытып алған, екеуімізден оза түседі. Аялдамаға жақындай бергенде:

– Мен кеттім, – деп миңгір ете түсті де, жаңа келіп тоқтай қалған троллейбусқа қарай жүгіріп ала жөнелді.

– Негып келді екен киноға өзі, а? - деді Гүлнұр, қозғалып жүріп кеткен троллейбустың артына қарап тұрып:

– Білмеймін?! - деймін мен, - өзін түсіну қиын.

– Түк те қиын емес, қорыққанынан келген. Ол - нағыз қорқақ және өз басын ойлайтын эгоист.

– Кімнен қорқады?

Күнікейден де, кімнен болушы еді?! Біздің балалардың тәртібі түбінде бір әңгіме болатынын, бұлайша жалғаса бермейтіндігін ол біледі. Сол кезде судан таза, сүттен аппақ болып шыға келмекші ғой. Киноға жетіп келгендігі де сондықтан.

– Ол ондай бала емес қой. – деп, Гүлнұрмен келіспеймін.

– Ондай болмаса, өткенде неге бұғып қалды. Неге барамын деп айтпады? Осы ылғи да соны қорғайтынынды қалай түсінуге болады. Беріктайдың екеуіңнің араларыңа қосу белгісін қойып жүргеніне қарағанда...

Гүлнұрдың біреуді жамандай кетуге, көңілге қарамай, бірдемені айта салуға даяр осындай ұшқалақтығын ешуақытта кешіргім-ақ келмейді. Бірақ артынша түк болмағандай, өзі жуып-шайып, жап-жайдары бола қалатын мінезі тағы бар. Ол мені өзінше нағыз дос санайды. Ал мен оны кімге санайтынымды әлі толық білмеймін. Оның айтып келе жатқан мына сөзін мен жауапсыз қалдырамын, үндемеймін, Ол сол заматта ақтала сөйлей бастайды.

– Жоғ-а, өзің айтшы, осынысы дұрыс па?! Адам құсап келе жатты да, кеттім деп зытып отырды.

– Мүмкін дұрыс шығар, қайдан білесің сен?..

– Әрине-ау, біз қайдан білейік, - деп Гүлнұр әжуамен мырс ете түседі.

Гүлнұрмен қоштаспадым. Өзімнің аялдамада тым-тырс қана түсіп қалдым. Бұртия берсін. Бұл - менің оған қайтарған жауабым, тойтарысым.

* * *

Бір аптадан соң. Күнікей өзінің сабағында кластан:

– Өткендегі фильмді бәрің де көрдіңдер ме? – деп сұрады.

– Көрдік, көрдік! - деп шу-шу ете түстік.

– Онда талқылаймыз ғой. – деді ол. – Қане, талқылауды қалай өткіземіз? Кімнің қандай ұсынысы бар?

Сейсеш орнынан тұрып:

– Біреу сол кино туралы азғантай баяндама сияқты бірдеме жасасын. Сосын қалғанымыз, барлығымыз ортаға шығып талқылаймыз, пікірімізді айтамыз, талқылау деген, менімше, әдетте, осылай болуға тиісті...

– Сонда нені талқылаймыз, киноны ма, баяндаманы ма? – деп сұрады Күнікей одан.

– Керек болса, баяндаманы да, киноны да талқылаймыз. Онда тұрған не бар екен?!

– Қалай болар екен бұл, Сейсеш, балалар? – дейді Күнікей класка карап.

Әзім қолын көтерді:

– Сейсештің айтып тұрғаны – жиналыс. Менін ұсынысым – үйден шығарма жазып келейік. Тақырыбы “Қатыгездік пен мейірімділік” болсын. Фильмнің қандай ой салғанын әркім өз сөзімен айтып берсін солай. Сосын, апай, сіз қорытындылаңыз.

Сейсеш тағы да орнынан рұқсатсыз тұрып:

– Сонда әлгі, бұл - баға қойылатын шығарма бола ма? – деп сұрайды. Үнінде келіспеушілік сарыны бар.

– Жок! Баға қойылмайтын шығарма болады! – дейді Күнікей Әзімнің ойын елпілдей қуана құптап. - Бағаны бір-біріне өздерің қоясындар. Бұл – өте тамаша, табылған ұсыныс. Сейсеш, ренжіме, Дауыловтың айтқаны маған ұнап тұр. Сендер қалай қарайсындар, балалар?

Қалай қараушы еді, солай болса, солай-ақ болсын дейді көпшілік. Соған қарағанда, әй, сол фильмді класта көрмеген сабаздарың әлі бар ғой деймін, шамасы. Ал Әзімнің бұл ойы маған да ұнап кетті.

“Қатыгездік пен мейірімділік”. Әзім бұл тақырыпты қалай жазар екен енді. Идеяны айтқан өзі ғой шығарма туралы, сондағы өмірдің мысалынан көптеген ойды басына түйіп алған болар-ау, сірә.

Бір қарағаныңда ғой, бәрі түсінікті, қатыгездік, бұл - тасжүректілік, мейірімсіздік, ал мейірімділік - адам жүрегенін жылуы, аяулы көңілі, ақыл мен сананың күлімдеген шуақты сезімі. тығысын-тағылар. Фильмдегі Бимнің достары - мейірімділікке мысал болады, ал оған немқұрайлы, әшейін бір ешкімге қажеті шамалы, иесі жок ит деп қарағандар - қатыгездер. Шығармаға басқадай не жазуға болар еді. Әр топтың адамдарына сипаттама

берерсін содан соң. Ал содан соң ойынды түйіндейсің де, шығармаға нүкте қоясың.

Осы ойларымды дәптердің екі парағына әп-сәтте-ак толтырып жазып тастадым. Қатыгездік пен мейірімділік деген ұғымдар туралы ешкімнің де кереметтей бір жаңалық ашпайтынына көзім анық жетеді. Бұл адам - адам болғалы бірге жасасып келе жатқан және жасай беретін нәрселер. Қатыгездік барда мейірімділік болады, мейірімділік бар жерде оған қарсы тұратын қатыгездіктің де бас көтеретіні - ақиқаттың ақиқаты.

* * *

– Барлығың да керемет жазыпсыңдар. Маған ұнады. Бірақ бір шығарманы ерекше атағым келеді. Бұл – Дауыловтың жазғаны. Әзім қайда, бүгін келмеген бе сабакка? – деп, Күнікей мойнын созып, кластан Әзімді іздеді.

– Келген, апай! Сабакка да қатысқан. Батырбаев Нұрат екеуі сіздің сабактан қашып кетті. Тіпті, әне, портфельдері де жоқ, алып кетті өздерімен бірге. Мен үзілісте көріп қалдым зытып бара жатқандарын,- деді Гүлнұр, әдеттегі мінезінен жаза баспай.

Күнікейдің жүзінен еш өзгеріс байқалмайды. Әзімнің Нұратқа қосылып сабағынан қашып кететінін алдын ала біліп келгендей, қабағын да шытқан жоқ. Бәсең ғана, сол қалпынан өзгермей:

– Жарайды, Сайрамбаева, отыра ғой, себебі болған шығар, анықтармыз, - деді де, Дауыловтың шығармасы жайындағы сөзін жалғастырып әкетті.

– Дауылов өте жақсы жазған. Керек десе фильм туралы шығармасында дәнене де айтпаған. Айтуды қажет деп таппаған, бәрімізге белгілі деген оймен оқиғаны, адамдардың мінез-құлық, жан дүниелік моральін қайталап жатпаған. Қатыгездік пен мейірімділік деген ұғымды өзінің нақты қалай түсінетінін сондай айқын, сондай әсерлі тілмен жазып беріпті. Мен оның пікіріне қосыламын да, шығарманы шартты түрде өте жақсы деп бағалаймын. Ал шығармасын бәрімізге ертеңгі сабакта өзі оқып берер.

Гүлнұр шыдамады, орнынан жұлқынып тұрып:

– Апай, сіз оның шығармасын неге өте жақсы деп бағалайсыз, ол нағыз тәртіпсіздің өзі, сабактан қашып кетті. Ол нағыз бар ғой, нағыз... Тіпті сізге,- дей бергенде, мен оны бөліп жібердім. Гүлнұр мұғалимаға Әзімнің “Күнікей” деп ат қойып жүргенін, тіпті

бүкіл класс оны солай атайтынын айтпакшы болып окталып еді.

– Апай, Сайрамбаева білмейді. Дауылов тісім ауырды деп отырған. Шыдай алмағасын кетіп қалған шығар. Ол еш уақытта сабақтан қашқан емес,- дедім.

Күнікей біресе Гүлнұрға, біресе маған қарап, ойына әлдене түсіп кеткендей, үнсіз тұрып қалды. Айта түскен сөзін жалғастырып кете ме деп, Гүлнұр жакка қарай жалтақтай беремін. Оған бүкіл класс жалтақтай қарап қалды. Кластың тағдыры қазір оның уысында, бір ауыз сөзінде тұрғандай. Класты қысылшаң халден Күнікейдің өзі арашалап қалды.

– Сайрамбаева, отыра ғой. Дауыловтың тәртібі жайлы айтып тұрған жоқпыз ғой қазір. Бұл жөнінде басқа уақытта әңгімелесерміз. Отыра ғой, - деді отыраарын да, отырмасын да білмей тұрған Гүлнұрға зілсіз де жайбарақат үнмен.

Өз сөзіме өзім есеп беріп жатпадым. Күнікейдің Әзімді актағаныма қалай қарайтынын да білмедім. Мүмкін іштей ұнатпаған да болар. Бірақ мұны айтқандағы ең басты ойым – класты да, Әзімді де актау емес болатын. Мұғалиманы Гүлнұрдың жеңілтек аузымен айтылғалы тұрған, оның класс алдындағы қазіргі азғантай беделін одан сайын мұқалтып жіберетін сөзден құтқарғым келген. Күнікей деген қаншама жағымды ат болғанмен, бәрібір мазактама ғой. Ал Әзімдікі, айтса айтқандай, тәртіпсіздік. Өзіне түсініп болмайсың. Күрделі бала. Неге бола сабақтан кетіп қалғаны өзіне ғана мәлім. Және өзімен қоса клоун Нұратты сүйрей кеткенін көрмеймісің.

Үзілісте класс түп-түгел Гүлнұрға қарсы өре түрегелді.

– Әй, “соңғы мода”, сен немене, жалғыз өзің Күнікейдің сүйіктісі болғың келіп жүр ме? – деді Ербол екі қолын қалтасынан шығармаған күйі, иығымен оны жанай беріп.

Сары Сейсеш оны сөзбен алысырақ жерден көздейді.

– Опасызын-ай өзінің. Әлгі жексұрындай нағыз сатқындар осындайлардан шыққан ғой?! – деп біздей тілін сұғып алады.

– Өзінен біреу сұрап жатқандай кит етсе, атып-атып тұрады орнынан! “Соңғы мода”. Хи!..

Балаларға үндей алмай манадан булығып тұрған Гүлнұр енді Сайраға бұрылып, бар ызасын соған актара салады.

– Сен кімге күлесің, Сайынова! Онан да сегізіншіде тағы да калып қоймауыңның қамын ойла, көжебас! “Көжебас, Көжебас. сегізіншіден көше алмас” деп өлең шығарып жүрмесін “Кіріміз”.

– Әй, мынау қыз қатқан акын ғой,- дейді Сейсеш қутың қағып.

Тап осы кезде аяқ астынан пайда бола кеткен Нұрат:

– Таптым, енді былай деп аяқтауға болады: “Көжебас, Көжебас, бұған енді төзе алмас!” – деп, бар даусымен ұрандай жөнелді.

Гүлнұрдың бұл айтқаны сегізіншіні екі жыл кайталап отырған Сайраның күл-паршасын шығаратын сөз. Сазарып отырып қалған оған Гүлнұр жеңісті жүзбен масаттана қарап, кластан шығып кете барды.

Өткендегі кинодан қайтар жолдағы ілінісуден кейін Гүлнұр екеуіміздің арамызда салқын үнсіздік бар болатын. Сондықтан қазір оған ара түсіп, татуласып жатуды жөн деп таппадым.

* * *

Мұндай сұмдықты кім естіген. Сол күні сабақтан соң Сайра мен Гүлнұр кәдімгідей қол жұмсасып төбелесіпті. Және басқа жерде емес, мектептің дәлізінде. Арашаға түскен Сейсештің мандайын портфельдің темірі сызып кеткен. Таяқты араға түскен сол ғана жеген. Таңертең бұл оқиғаны мектеп директорының өзі мектеп бойынша өтетін линейкада хабарлады. Төтенше оқиға, бұрын-сонды болмаған оқиға. Қыз бен қыздың төбелесуі тек шектен шыққандардың арасында болатын оқиға. Ал шектен шыққандар – сегізінші “б” деген класс болмаса, бұл - қаладағы ең алдыңғы қатарлы мектеп болар еді. Сегізінші “б” - мектебіміздің сорына біткен жалғыз класс.

Директорымыздың сегізінші “б”-ға қолданағын енді амалы, шарасы таусылған адамдай күңіреніп, жабырқап айтқан осы тәрізді сөздері төбе құйқанды шымырлатып жіберді. Бір сәтке мектептің бар баласы - құртшабақтардан бастап оныншы кластықтарға шейін линейканың алдында тұрған басқа класқа емес, қатарларында тұрған бізге - сегізінші “б”-ның оқушыларына көздерін қадап, қарап қалғандай. Айтылып жатқан қатыгез, аяусыз үкімге пара-пар сөздер барлығымыздың мойнымызды салбырағып, еңсемізді баса түсті. Ал директордың қасында, мұғалімдердің арасында тұрған Күнікейдің халі қазір не күйде екен? Ең ауыр жазаны қазір жалғыз өзі ғана тартқан адамдай болып тұр-ау...

Директор линейканың алдында мектеп комсомол ұйымына қысқа ұсыныс қойды.

– Тәртібі мен үлгерімі жолға қойылғанша, сегізінші “б”- дан

бірде-бір оқушы комсомол қатарына қабылданбаса екен деген ұсынысым бар!

Бұдан өткен ауыр үкім жоқ еді. Мұғалімдердің арасында бар-жоғы сезілмей тұрған тым әлсіз, тым дәрменсіз Күнікей тап осы сәтте ашық түрде, бүткіл мектептің алдында бұл ұсынысқа қарсы шығады деп кім ойлаған?!

– Директор ағай, мен бұл ұсынысыңызға қарсымын. Класта комсомол қатарына өтуге лайықты оқушылар бар және аз емес...

– Онда, Батанова жолдас, сіздіңше, сегізінші “б” жақсы класс болып шықты ғой?!

– Иә, жаман класс болмауға тиісті...

Күнікей өзінің орасан батылданып кеткенін жаңа байқап қалғандай, даусын адам айтқысыз аянышты түрде дірілдетіп жіберді.

Директор “менің айтар сөзім таусылды” дегендей, иығын көтерді. Онда менің айтатын басқа сөзім жоқ дегендегісі болар.

Линейканың соңы осындай түсініксіздікке айналып кетті. Әдеттегідей озат, үлгерімі мектеп бойынша үздік кластар дәріптелмеді. Сөз сегізінші “б”-дан басталып, сегізінші “б”-мен бітті. Күнікейдікі, менімше, сөзсіз ерлік. Айтулы, атышулы класка бола өзін бұлайша құрбан етпесе де болатын еді.

Ал Күнікей кейін класта біздерге қарап, жалғыз ауыз ғана сөз айтты.

– Сендер үшін әбден ұялуға тура келді... – деді ол сөзінің соңын сәл кібірткізгендіріп.

Класс жым-жырт. Әрине, сол бойда бірімізден соң біріміз тұрып, бәріміздің атымыздан ол кісіден кешірім сұрап, бұдан былай ең жақсы, ең тәртіпті кластардың қатарына қосылуға уәде бередін сөздер айтуға да болатын еді ғой. Бірақ жаңағы сөзінен кейін Күнікейдің кластан күткені осы жым-жырттық, осы үнсіздік қана болатынын өзім іштей түсініп отырдым. Ол сабақты бастап кетті.

* * *

Күнікейдің енгізген жаңалығына папам үзілді-кесілді қарсы шықты.

– Ата-аналар жиналысына бір үйден екі адам бірдей келу керек дегені - қайдан шығарылған тәртіп?! Не бігіреді әке мен шешесі қосарланып барып. Қызық екен мұнысы. Бір жолға барайық, бірақ айтуымыз керек, айтамыз оған бұны! Уақыт өлтіретін

шаруа әркімнің үйінде де жетіп жатқан болар, сірә!

Мамам бұл мәселені талқыға салып жатпады.

– Баруымыз керек екен, барайық. Оның үстіне жаңа мұғалима әрі класс жетекшісі екен өзі, көрейік қандай адам екенін, – деді. Папам үндеген жоқ. Үндемесе, келіскені.

Маған ыдыс-аяқтарды жуып қою, ыдыс жуғышты тазалап қою сияқты ас үйдің оны-мұны шаруасы тапсырылды. Бұл - мамамның тапсырмасы. Шаруа істеп болғасын, ойыннан қалжырап келген Бекболдың ертеңгі сабаққа дайындығы қандай, соны тексеруім керек. Бұл – папамның тапсырмасы.

Бекбол география оқулығының үстіне маңдайын тіреп, үстелдің басында отырған күйі ұйқтап кетіпті.

– Тұр, тұр, ұйқтама! – деп, әрі-бері түртіп көріп едім, былқ етпейді. Болмағасын иығын ұстап, жұлқылай бастадым.

– Кетші бар! – деп, ол тұқшиған басын көтерместен қолын сілкіп, сермелеп қояды.

– Өзің біл, сазайынды тартарсың қазір, – дедім де, қасына қайтып жолаған жоқпын.

Бекболды ұйқысынан “дызың” ете қалған есіктің қондырауы әпсәтте сергітіп, оятып жіберді. Сабақ оқып отырған адамға ұқсап, ол кітапқа үңіле қалды. Інімнің сескенетін жалғыз адамы - папам. Мамамның зекігеніне де, керек десең шапалағына да пыскырып қарамайды. Ал мені үлкендердің санатына әуелі тіпті қоспайды да. Терезесі тең адамдай көреді және сотқарлық мінезін маған емін-еркін қолдана алады. Сондықтан да папамның маған жүктеп кеткен тапсырмасы - орындалмайтын тапсырма болатын.

Есікті аштым. Папам көңілді, үйге дабырлай сөйлеп кірді.

– Бұрын тіпті шырайын шығармайды екен ғой бұлардың! – Түп-түгел мақтап, мадақтап шықты. Бірде-біреуі бұзық емес, оқыса әрқайсысының-ақ тәп-тәуір оқитын талабы бар екен, сөзіне қарасаң, – деді папам пальтосын киім ілгішке іліп жатып. – Өзінің бойы мынау біздің Ботадан сәл-пәл-ақ үлкен, қылдырықтай, талдырмаш, Ал сөйлегені, айтқаны – қандай сөздер! Жоқ, мен өз басым осы Бота - Бота болғалы оны оқытып жүргендердің арасынан мұндай мұғалімін көрген емеспін. Нағыз педагог. Туа біткен десе де болады. Артық емес.

Мамам:

– Жә, баланың көзінше көп дабырайтып не істейсің?! Баланы жаман болсын дейтін мұғалім бар ма? Қалай айтса, олай

айтсын осылардың дұрыс болғанын бәрі де жақсы көреді! – деп Күнікейдің атына айтылып жатқан мактауды сәл іркігісі келеді.

Папам іркілмейді:

– Баланың өзін-өзі басқаруы деген өте дұрыс мәселе. Бұл баланы азаматтық жауапкершілікке, азаматтылыққа қалыптастыру деген сөз ғой. Психологиялық астарында дейді бұның негізі, өте дұрыс. Мойнына тапсырма іліп қойып, орындасаң орында, орындамасаң, қой деу емес бұл. Тіпті әрбір қылығына, әрбір істеген дұрыс-дұрыс емес ісіне баланың іштей өзіне-өзі баға беруі маңызды дейді. Қандай дұрыс сөз!.. Желкелегеннен, жетелегеннен кейін оңған бала, әй, ілуде біреу-ақ болар.

Папам іркілмейді:

– Бұған дәлел – алдыңғылар мен мына біздің буынымыз. Соғыстың алдында, соғыс жылдарында оқыдық мектепте. Біздерді кім бақылады, кім жетеледі? Ешкім де! Түске шейін оқыдық, түс қайта, түн ортасына шейін колхозшы боп белімізді жазбадық. Сөйтуіміздің керек екенін білдік. Ешкім құлағымызға құйып отырмады. Әкелеп, көкелеп, алдаусыратып жұмсау дегенді ешкім білмейтін. Өзін-өзі басқару дегеннің “мынауский” дәлелі сол кезде болған. Мен мұны жаңа да айттым, әлі де айтам. Мыналардың кішкентай қызы... мұғалімі дегенім ғой, дұрыс деген жок па?! Дұрыс деді, қандай ақылды адам! Ал әлгі энебір копаң-копаң етіп, орнында отыра алмай отырған дембелше неме “кімовтын” әкесімін дейді, иә, иә, Сейсеш Бектұровтың әкесімін дегенің маған жасаған репликасын көрдің бе?! “Ол заман басқа, бұл заман басқа, қазір жағдай өзгерген”, – дейді. Сөзді ұғынбайды, лағып отыр, ішіп келген-ау деймін өзі, байқадың ба?!

Мамам жиналысқа ішіп келген адамды өз басы байқамағанын айтады. Папам іркілмейді.

Бала тәрбиесі жөніндегі көзқарастарының бір нүктеден келіп түйісуі әбден ұнап қалса керек. Күнікейді ол есімін болашақ айтып жүретін ұлы педагогтардың қатарына қосып қоюдан да тартынатын емес.

Папамның сөзіне қарасаң, олардың барып келгені ата-аналар жиналысы емес, жас ұрпақ тәрбиесі жөніндегі тұтастай бір ғылыми дискуссия дерсің!

Күнікейді басқа қырынан елестетіп отырдым.

Педагогика, бала тәрбиесі, балаға өзін-өзі басқарту - осының бәрі ұзақ кештің әңгімесі болды. Сөйлеуші - папам, көп үндемей.

мақұлдаушы - мамам, мүлдем үндемей тындаушы - мен.

Ал Бекбол болса тергеп, тексерудің киын қыспағынан оп-оңай құтылып кетті.

* * *

Баска класка болса жөн-ақ, ал сегізінші “б”-ға өзін-өзі басқарту мүмкін нәрсе емес. Күнікейдің бізді тәрбиелеу әдісінде осындай принциптің элементтері ғана бар сияқты. Бұған мысалдар көп-ақ. Әзімнің Нұратты ертіп сабақтан неге қашып кеткенін ол ертесіне де, одан кейін де сұраған да, тергеген де жоқ. Ол – ол ма, Әзімнің класс сағатында өзінің шығармасын оқудан бас тартқаны да оны ренжітпеді. Гүлнұр мен Сайраның арасындағы оқиғаға да линейкадан соң қайтып оралмады. Бұл жайлы, бүкіл мектепті шулатқан оқиғаны жиналыста ол екеуінің ата-аналарына да айтпаған. Өзін алғашқы күндері класка қамап қойған сұмдық оқиғаны да ол кешірген. Қиын кластың оны қиналтқан сәттері аз болған жоқ еді. Ол үнсіз шыдап, үнсіз төзімділік көрсетті. Оның үнсіз төзгені де қызық, қабағын шытып күйзелмейді, жайбарақат қана бәрін елеусіз қалдыра береді. Сонымен қатар класс та оның еркіне бұл күндері елеусіз көше берген болатын. Күнікей біздерге - әркім өз жөнімен жүрген, ауыз бірлігі жоқ класка ұжым бола білудің не екенін үйретті. Ақылмен, сөзбен емес, әрине. Ол әлдебір мұғалімдердей тапжылмай отырып, ақыл айта беруді білмейтін.

Сол линейка өткен аптаның жексенбісінде ол класты тауға шаңғы тебуге шақырды.

Шаңғы көпшілігімізде жоқ болып шықты, бірақ бәріміз де бұл ұсынысты уралап қолдадық.

– Кімде шаңғы бар? – деп сұралды ол сабағының соңында. Әр-әр жерден төрт-бес қол көтерілді.

– Онда қайтсек екен? – деді ол ернін жымқыра түсіп, сәл ғана ойланып қалып.

– Ертең бәріміз тауға шаңғы тебуге барсақ па деп ойлаған едім.

Класс шу ете қалды:

– Барайық!

– Барайықшы!

– Ал шаңғыны бәрімізге қайдан табамыз?

– Спортзалдан, апай! – деді Нұрат. – Шаңғылары, во, керемет!

– Спортзалдан дейсің бе? Біздерге сеніп бере қойса жақсы ғой?

- деп, Күнікей класты көз қырымен байқаусыз ғана шолып өтті.

Дабыр су сепкендей басылды. Класс тым-тырыс боп, бір сәтке демін ішіне тартып қалғандай болды. Қолайсыз паузаны оның өзі бұзды.

– Жарайды, сұрап көрейік. Мүмкін беріп те қалар... Сендерге өзін хабарлармын, – деді Күнікей.

Егер сол жолы спортзалдан біздерге шаңғы берілмеген болса, кластың калыптаса бастаған өз-өзіне деген сеніміне нұқсан келетіні анық еді. Сондықтан да болар, класс Күнікейдің хабарын шыдамсыздана да, кобалжи да күтті. Мүмкін тіпті біздің әрқайсымыз класс беделі жайлы тап сол жолы шын мәнінде ойланған шығармыз-ау.

Мектепте әлі де бірде-бір бала аяғына іліп көрмеген су жаңа шаңғылардың біздерге берілетініне Күнікей сол жолы бәрімізден бетер қуанды. Оның сонда тек қана шаңғыға бола қуанбағанын әрқайсымыз да түсіндік, сезіндік.

Шаңғы тебу жорығына класс түп-түгел келді. Күнікейдің қасында бір бейтаныс жігіт бар.

– Балалар, танысып қойындар, бұл ағайларың – менің досым. Есімі – Саян. Дұрыс айтасың, Сейсеш, таудың аты бар сондай. Өзі де таудай емес пе, қараңдаршы!

Ду күлдік. Өзін біздерге балаша таныстырғаны қызық көрініп кетті ме, тау есімдес бейтаныс жігіт кәдімгідей көңілденіп қалды. Бейтаныстықтың ізі де қалған жоқ, ол бәрімізбен лезде шүйіркелісіп кетті. Күнікей мен Саян өздерінің шаңғырларын ала келіпті. Бір автобуска сыймадық. Соңғы аялдамада кездесетін болып, екі топқа бөлініп міндік. Бір тобымыздың командирі Саян болды.

Күнікейдің шаңғыдан 1-ші разряды бар екенін сол жолы білдік. Ал оның езуі бір жиылмайтын, көңілді досы – Саянның спорттың бұл түрінен КСРО спорт шебері деген атағы бар болып шықты. Нағыз спортшылардың қасында біздердің шаңғы тебуіміздің әшейін далбаса нәрсе болатынын біліп келе жаттық.

Бірақ өкінішке орай шаңғыны баурайдағы тегістікке ғана тебуімізге тура келді. Жоғарырақ жакқа өрлейтін аңғарға қалын тұман шөгіп қалыпты. Көтерілу қауіпті. Тұманның сейілуін күттік. Ал тұман сейілген кезде жоғары көтерілуге біздің шамамыз келмей қалды. Тегістіктегі шаңғы сайранымыз бәрімізді қалжыратып-ақ тастаған болатын. Таудың кәусар, ашық ауасының астында ала

келген оны-мұныларымызбен шуласып, дабырласып, күлісіп отырып тамактанып алдық та, келген ізімізге түстік.

Қалжырағанымызға, болдырып, шаршағанымызға ешқайсымыз да өкінбедік. Күнікейдің досы бәрімізге де ұнап қалды. Қандай көңілді адам!

Шаңғы тебу жорығын дағдымызға айналдырып алдық. Ылғи да бізбен бірге Саян жүреді. Егер ол келмей қалса, жорығымыздың көңілсіздеу болатынын Күнікей білетін сияқты. Оған үйреніп алғанымыз соншалық, класс болып киноға, театрға барсақ та Саянды қалдырғымыз келмейді. Оның бізбен бірге жүргені Күнікейге де ұнайтын болуы керек, қарсы болмайды.

Сенбі күні сабактан шыққасын көрме залында ұйымдастырылған жас техниктердің қалалық үлкен көрмесіне бармақшы болып келіскенбіз. Одан соң класс болып киноға кіруге де уәдеміз бар болатын.

Күнікей мен Саянды косып класты көрмеге шақырған Әзім болатын. Бұнда оның өзі құрастырған бір керемет машинаның моделі қойылыпты. Қандай машина екені әзірге айтылмайтын құпия!

Күнікей сол күні сабакка кереметтей көңілсіз келді. Сабактан шыққасын ол көрмеге біздердің Саянсыз баратынымызды айтты. Себебін сұрауға, әрине, ешқайсымыздың батылымыз жетпеді.

Күнікей өзінің көңілсіздігін ешқайсымызға сездірмеуге тырысып бақты. Ал біздер сезбеуге тырыстық. Әзімнің кайық болып жүзе алатын, самолет боп ұша алатын, автомобиль құсап жүре алатын түсініксіз әрі қызықты моделін ол конструкторлық ұшқыр қиялдың жемісі деп бағалады. Және бәрімізге солай деп бағалатты. Әзім, жалпы, мақтана алмайтын бала болатын, осы жолы бірақ осы қасиетінен амалсыздан жаңылып қалды. Керемет моделінің мүмкіндіктерін санамалап, қалай құрастырғанын айтып, біраз шалқып-шалқып алды.

Ал көрме дегенінде модельдің неше түрі бар екен. Қызықтысы да, қызықсызы да көп. Күнікей Әзімнің моделін бәрінен де жоғары қойды. Ал қазір арамызда Саян болғанда Әзімді көрме залынан аса зор ілтипатпен қошемет көрсетіп, көтеріп алып шығатын едік.

Осы күннен бастап сегізінші “б” Саянды жоғалтып алды. Күнікей білгісі келіп сұраған Гүлнұр сияқтыларға: “Ол іссапарда жүр” деді. Досының іссапары алайда бітпей қойды. Сегізінші “б” оны ұмыта да бастағандай болып еді, бір күні сабакка Гүлнұр

төтенше хабар ала келді. Кеше көшеден қасында басқа досы бар Саянды көріпті. Көріпті де, сондарынан жүріп андыпты. Олар кинотеатрдың алдындағы балмұздақ пен шырын сулар сататын кафеге кірген. Гүлнұр, бірақ кіре алмаған, ішінде адам көп емес екен, байқап қалуы мүмкін деп ойлапты. Сыртта күте тұруына тура келген. Ол екеуі кафеде балмұздақтың бір жиырмасын тауысуға болатындай уақыт кідірген. Соншама уақыт Гүлнұр да шыдамдылықпен сыртта кідіре тұрады. Ақыры екеуі шығады. Гүлнұр Саянның басқа досын енді қарсы алдынан көреді. Күнікейден әдемілеу екен, бірақ бойлары бірдей, бір сантиметр артық та, кем де емес екен. Әуелі сыртынан көргенде Гүлнұр оны басқашалау киінген Күнікейдің өзі ме деп те қалыпты.

Гүлнұрдың әңгімесі ұзарып кетті. Өзінің аузына бүкіл кластың карап қалуы оның көңілін тым өсіріп жіберген болуы керек, даусын әркімге мәнерге салып құбылта бастады. Қызғанғанын, ызаланғанын, қызыққанын лайықты сөздермен жеткізуге тырысып бакты. Бірақ ұлдар жағы шыдамады.

– Ішектей шұбалтып жібердің, не болғанын айт, сөйтіп салпақтап сондарынан жүре бердің бе? – деді. кластың өткем үні - Ерікбол.

– Енді не істейді бұл, жүре бермегенде, қызықсың Ерікбол,- дейді Сайра, ашы кекесінің ұшқынын жылт еткізіп.

Гүлнұр әңгімесін кілт үзеді.

– Олар таксиге мінді де, “привет” деді.

– Болмаған екен, әй, әй! – деді ежелден қисық сөйлейтін әдетінен жаңылмай Сейсеш. – Тым болмаса Саян ағаймен амандасып, біздерден сәлем айтпадың ба?

– Еңбегің еш болған екен де, “соңғы мода”, – деді Нұрат. Сондарынан неге такси мініп қумадың?

– Такси бола қоймаған шығар, әйтпесе біздің Гүлекең аянбайды, солай емес пе, а?! – деп Сейсеш тағы да қылжактай бастады.

Манадан үндемей отырған Әзім:

– Қылжактама, Бектұров! Жетті бәріңе де, кімді, нені мазак кылып отырсыңдар сендер?! Ешқандай да мазак емес бұл. Біліп қойыңдар. Ал сенен бар ғой, “соңғы мода”, ешкім ештеме сұраған жоқ. Аузыңды кілттеп, тіліңді тістеріңнің арғы жағына ұстайтын боласың бұдан былай, әйтпесе бар ғой.

Әзімнің мұндай өзгерісін көріп отырғаным осы. Көзіндегі ашуды, ызаны кара, сондай корқынышты.

Әшейінде Гүлнұр сөзбен тайталаса кетер еді, казір мойнына су

қайылып кеткен адамдай салбырап, бүрісіп, жым бола қалды. Тіпті класс түп-түгелімен бұйығып, бір сәт үнсіз отырды. Өз дегенінен айтпайтын, басынан бір ауыз сөз асырмайтын Ерікбол да демейді. Үзіліс уақыты бітіп, класқа Күнікей келгенше ерқайсымыз сөзден таусылып, осылайша ұзақ пауза жасап отырдық.

Бұдан кейін Саян туралы біздің аразамызда ешқандай әңгіме қозғалған жоқ. Ешкім “іссапарда жүрген” Саянды есіне алмайтын болған.

* * *

Күнікейдің жеңісі – сөйтіп Әзімнің мүлде басқа Әзімге айналуынан басталды. Әзім – оның класты өзіне бағындырудағы, дәлірек айтқанда, класты өзгертудегі көмекшісі болды. Қалайша Күнікейге көмекші болғанын оның өзі де сезбеген болар-ау. Кластың өзгерісін геометриялық бұрыштардың өлшеміне салып бейнелеп айтқанда – 180 градусқа тең болды! сегізінші “б” өзінің тарихында үлгерім жөнінен бірінші рет жүз процентпен өлшенетін рекордтық көрсеткішке жетті. Сайраекеш – Сайраның өзінде де биыл сегізіншіде қалып қоймау үміті жылтылдап ояна бастады.

Класпен бірге мектепте Күнікейдің де беделі жоғарылап кеткенін біліп жүрдім.

Папам өзінің көрегендік қасиетін өзі жоғары бағалап, Күнікейдің қандай мұғалім екенін о бастан, бір көргеннен-ақ білгенмін деп үй ішінде мақтанып қояды. (Түзету: әрине, папам Күнікей демейді, Фарида Алыбаевна дейді). Жалпы қазір кластағылар оны сыртынан жанама мазақтама атымен сиректеу айтатын болып жүр.

* * *

Класс терезесінен көктемнің жайдары күндері сығалай бастады.

Қайдан пайда болғанын, бір каратамақ шымшық мектеп ауласынан кетпей қойды. Сірә, ұяға қолайлы орынды осы жерден тапса керек. Өзінің сайрағаны керемет-ақ!

Тал, теректер, қайың, карағайлар, алма, өрік, шие, жиделердің балапан жапырақтары өрімделе бастады. Көктем жасыл шашақты шәлісін айналаға тым тез-ақ жайып тастады.

Әрбір жексенбіде іш пыстырмайтын бірдене ойлап табатын дағдысынан Күнікей осы таң-тамаша мезгілде де жаңылған жоқ.

– Балалар, ертең тауға шығамыз. Жиналатын жеріміз –

мектеп! Уақыт - сағат 9⁰⁰! – деп, біздерге өте сенімді, өте қысқа ғана хабарлама жасады.

Ерікбол дегенмен осы сәтте бір сұрақ қойып үлгерді.

– Апай, таудың қай бағытына барамыз?

Күнікей:

– Бұны ертең ақылдасармыз. Мүмкін әлгі бәріміздің... шанғы тепкен тұсқа қарай бағыт түзерміз, – деді де, аяқ асты әлденеге сәл абыржи қалды.

Осы сәт бәріміздің ойымызға Саянның түсіп кеткенін ол іштей сезінгендей болды-ау деймін. Класс тырс демеді.

Айтқандай-ақ, ертеніне өзімізге таныс сол жерге баратын болдық та, автобуска бәріміз шұбап бір-ақ міндік.

Көктемнің ару Күні алтын науаға малып алған кірпіктерін жұмғысы-ақ келмей тұрған. Түс мезгілінде кенет саяхатымыздың берекесі каша бастады. Аспанды лезде бұлт торлап алды. Тау аңғарының шуақты алаңқайын суық көлеңке қымтады. Доп, бадминтондарымызды сөмкелерге салып, шұғыл қайтуға жиналдык. Тау баурайындағы поселкаға қала жақтан қатынайтын жалғыз автобустың аялдамасына дейін әжептәуір жүруіміз керек болатын. Күнікей бәрімізді асықтыра бастады.

Тау мінезінің құбыла қалуы көңілді басталған жексенбілік саяхатымыздың шырқын бұзды. Сол заматта, аспан қара бұлттармен түнерген бойда, қара жаңбыр сатырлатсын-ай кеп бір. Суға түсіп кеткен тауықтың балапанындай малшындық. Иегіміз иегімізге тимей, қалшылдап кеттік. Күнікей не істерге білмеді. Әсіресе өте әдемі, ешкімде жоқ джинси шалбар-курткасын киіп келген Гүлнұрдың түрі тым аянышты боп кетті. Күнікей оған өзінің су өткізбейтін жылы курткасын берді.

Абыржып, абдырағандықтан ол өзінің тоңғанын ұмытып кеткендей. Арамызда жалғыз Әзім өзінше жігіттік көрсетіп оған курткасын шешіп бермек болып еді. Күнікей өзіне қайта кигізіп қойды. Аялдамаға жеткенімізде автобус та келіп тоқтады. Опыр-топыр мініп алдық. Кексе шофер бәрімізден бетер Күнікейді қатты аяп кетті.

– Қызым-ай, әбден жаурап қалыпсың ғой, мә, киіп ал, – деп, оған үстіндегі тері кеудешесін шешіп берді.

– Ракмет, ағай! Ештеңе етпейді, қазір-ақ жылынып кетеміз, – деп, Күнікей кеудешені алмай қойды.

Шофер бұл сөзді тыңдағысы да келмеді. Бүрісіп, бүктетіліп, бір

ыс боп калған Күнікейге кеудешесін өзі әкеліп кигізді.

Өз басым сол жолы Күнікей ауырып калмаса екен деп тіледім. Үйге келгесін, әбден жылынып алғасын, папам мен мамама Күнікейдін бізден де бетер жаман жаурап калғанын, тоңғанын айтып бердім. Папам өзі жаураған адамдай түршігіп кетті.

-- Байғұс қыз ауырып калмаса жарар елі-ау! -- деп көпке дейін тіпті тыншымай қойды.

“Күнікейдің осы кімі бар екен?” деген ой маған сол жолы келген. Осыған дейін оның класс жетекші екенін, Күнікей екенін ғана біледі екенбіз ғой. Менің ойымды оқып қойғандай папам:

– Сендер осы мұғалімдеріңнің қайда тұратынын білесіңдер ме, кімдері бар екен өзінің осында? – деп сұрады.

Жауап орнына нығымды көтердім. білмеймін дедім.

– Сендерге өзі туралы толығырақ сонда ештеме айтпады ма? – деп папам, біздің оның отбасы туралы неге білмейтіндігімізді анықтай түскісі келеді.

-- Иә, айтқан жоқ, ал біздер сұраған жоқпыз. – дедім.

Папам үндемейді. Күнікей жайлы әңгімеміз осымен тоқталды.

Мен оның ауырып калмауын іштей тілей бердім. Мүмкін қазір Әзім де осыны тілеп отырған болар. Мүмкін қазір біздің кластың барлық баласы жылы жерде, үйлерінде жалғыз ғана осы тілекті тілеп отырған болар-ау...

Тілегіміз орындалмады. Күнікей ауырып қалыпты. Оның сабағын Мансура алай өткізді.

Сегізінші “б” үшін Күнікейдің кім екенін біздің әрқайсымыз бірінші рет ол сабағына келмей қалған күні шын сезінгендей едік.

Сол күні сабақтан соң үйге қайтуға ешкім асыққан жоқ. Отыз тиыннан ақша жинадық. Ең әлемі, ең нәзік, хош иісті деген көктем гүлдерінің неше алуанынан алып, бір гүлдесте жасадық. Бір қорап “Құс сүтін” таптық. Сосын тобымызды жазбастан аты белгісіздеу бір көшенің бойындағы оның жалдап тұратын пәтерін іздеуге шықтық. Күнікейдің жалғыз екенін, балалар үйінде тәрбиеленгенін және қазір пәтерде тұратынын сегізінші “б” бүгін білді. Жаурап, тоңып, қалтырап келгенде жылытып, аялап алатын өзінің үйі болмағандықтан Күнікей ауырып қалған екен ғой деген аянышты ой келеді маған. Мүмкін бәрімізге де жалғыз ғана осы ой келген болар-ау!..

Аласа қақпалы аласа үй екен. Мұндай үйлердің ішін, шынымды айтсам, әлі бірде-бір көрген емеспін. Енді, міне, көруге тура келді.

Әзім какпаның есігіне орнатылған электр қоңырауды басты. Есің ашылған кезде бізге қарап шәу-шәу етіп үлкендігі мысықтай да болмайтын жылмиған кара кәнден тап-тап берді. Үй иесі – орыс әжей итін тыпырлатып көтеріп алып, қойнына қыса қойды.

– Перестань, Филька! – деп зекіп тастады.

Жамыраса сәлемдестік. Келген жөнімізді, шаруамызды Әзім айтты.

– Ой-ой! Фаечка сильно-сильно захварала. Ой, боже спаси, я испугалась. Ну, ничего, сейчас уже ей вроде бы легче, – деп басын шайкап, теңселе басып, орыс әжей бізді тобымызбен үйге қарай бастай жөнелді.

Орыс әжей оның бөлмесінің есігін жайлап қана батылсыздау тықылдатты.

– Фаечка, Фаечка! К тебе пришли, их много, кажется они твои, кажется восьмой “б”.

Міне, керек болса! Біздерді, сегізінші “б”-ны орыс әжей де білетін болып шықты ғой.

Әжей сосын есікке құлағын тосты да, біздерге қарап, кіре беріндер деген белгі жасады. Есіктің алдында топырлап тұра қалған біздерді көргенде, Күнікейдің тым әлсіз, бір күннің арасынша тым жүдеп қалған кейпінен жымып күлген тәрізді рең ғана байқалды.

Күнікейдің әдемі көздерінен шарасына мөлтілдеп толып кеткен жас осы сәтте үзіліп түсті.

Күнікей өзінің жылап жатқанын енді аңғарып қалғандай тез өзгеріп сала берді. Жүзіне сондай бір нұрлы, сондай бір жарық сәуле ойнап шыға келді. Шыланып қалған кірпіктеріне жас емес, мөп-мөлдір шық тұнып қалғандай. Бәрімізді лезде жадыратып жіберді.

Аласа үйдің аласа терезесінен көктем атты ғажайып шақтың нұры құйылып тұрды.

* * *

Көп ұзамай Күнікей сауығып шықты.

Бірақ оны сегізінші “б”-да бір көңілсіз оқиға күтіп тұрған болатын.

Әзім үшті-күйлі жоғалып кетті. Сабактан шыққасын сол күні үйіне бармаған. Және бұл жайтты оның ата-анасы түннің әлдебір уағында барып біледі де, милицияға, мектеп директорының үйіне хабарлайды. Сол түні Күнікейге де бұл оқиға мәлім болады. Сол түн Әзімнің үй-ішіне де, директор мен Күнікейге де көп абыржу

Келгенін мектеп ертеңіне танертең бір-ақ білді.

Күнікей өзінің тым әлсіз, тым дәрменсіз калпына түседі. Класка бір келіп, бір кетеді, өзін қоярға жер таппай жүреді. Егер Әзімнің автобуспен Беріктастағы нағашысының ауылынан бір-ақ шыққаны сол күні белгілі болмағанда, адам айтқысыз абыржу мен көңілсіздік қамап алған Күнікейден не қалары белгісіз-тін.

Класка бұл хабарды директордың өзі алып келді.

– Иә, Дауылов, Дауылов! Не шыкса да осы класыңызда жодан ғана шығады,- деді директор Күнікейге Әзімнің табылғаны туралы хабарды айтып болғасын.

Күнікей біздермен бірге Әзімнің әлденеге ұшырамай табылғанына қуанды. Ол Әзім үшін класс атынан барып бүгін ата-анасынан кешірім сұрау керектігін айтты. Класс атынан Әзімнің үйіне кешке кешірім сұрауға Күнікеймен бірге Нұрат екеуіміз баратын болдық.

Күнікейдің не ойлағанын білмеймін, мен Әзім үшін кешірім сұрауымыздың неге қажеттігін түсінбедім.

Уәделі уақытта келіп, Нұрат екеуіміз Әзімнің үйінің қасындағы автобус аялдмасында Күнікейді күттік.

– Мен білемін Әзімнің неге үн-түнсіз зытып отырғанын, – деді Нұрат маған.

– Не үшін сонда?

Оның мұнда оқығысы келмейді. Беріктаска кеткендігі сондықтан.

– Неге?

– “Неге, неге” дей береді екенсің, әне, Күнікей апай келе жатыр.

“Қызык екен,- деп ойладым. Неге оқығысы келмейді? Сегізінші “б”-да оның фамилиясы бірінші аталады. Комсомол қатарына да арамыздан бірінші боп өткен - сол. Неге көңілі толмай жүр. Өзі бар ғой, түсініксіз бала. Әлде үй-ішіне ренжіді ме екен?!”

“Күнікей не ойлап келе жатыр екен?”

Біздерге есікті Әзімнің папасы ашты.

– Ә-ә, келіңіздер, кіріңіздер! – деп, бәйек болды да қалды. Соның арасында ар жақтан алдына алжапқыш байлап алған Әзімнің мамасы да көрінді. Қонақ бөлме жақтан дабырлаған дауыстар естілді.

– Баламыздың аман-есен табылғанын қуаныш етіп жатыр едік. Жаксы келдіңіздер, төрлетіңіздер! – деп, енді біздерге екеуі қосарлана бәйектеді.

Күнікей рақмет деп, отырмайтындығымызды айтты. Әзімді сұрады.

– Әзім тентекті ертең папасы алып қайтпақшы. Нағашысына ұстай тұрындар, тағы да бір жакка қашып кетпесін деп тапсырып қойды,- деді Әзімнің мамасы күлімсіреп.

Иә, иә сөйтемін, ертең өзім алып қайтамын, ол тентекке не болып жүргенін? Класта бір жағдай болды ма дейін десек, ақылымызға сыймай қойды, – деді папасы аңтарыла қос алақанын жайып.

Сөз эстафетасын енді мамасы алды.

– Сізді аузынан тастамайды. Біздер анда бардық, біздер мында бардық. Сөйтетін болдық, өйтетін болдық - әңгімесі осы еді. Сіз ауырып қалыпсыз ғой. Сондағы көңілсіздігін айтсам, сенбейсіз. Мен ауырсам да бүйтіп қайғырмас. Қатты өзгеріп кеткен. Сабағының да ала-құласы жойылды. Мектепке, класында бірдеме болды деуге ауымыз бармайды, айналайын! Ал үй дегенің осы ғой, ұрмаймыз, соқпаймыз, балаға артық ауыз сөз айту дегенді де білмейміз.

– Жалғыз деп өзін бір еркелетпейміз де! – деп қойды папасы. Күнікей кезектесіп айтқан екеуінің де сөзін бөлмеді. Біздердің есік алдында тұрып қалғанымызды үй иелері сөздің жетегімен байқамағандықтарын енді біліп:

– Жүріңдер, былай өтіндер, есік алдында тұрғаны несі? – деп біздерді бөлмеге қарай шақыра бастады.

Күнікей балаша қысылды.

– Жок, апай, ағай, рақмет. Қазір қайтамыз. Жайласып әуре болмай-ақ қояйық. Біздер...

– Ойбай-ау, бүйтуге бола ма енді! – деді Әзімнің папасы кәдімгідей күйзеліп.

– Рақмет, ағай,- деді Күнікей, үзіліп қалған сөзін жалғастырып. – Біздер Әзім үшін сіздерден класс атынан кешірім сұрауға келгенбіз.

– Сөз бар ма, кешіреміз ғой, оны кешіреміз, – деді Әзімнің папасы Күнікей айтқан сөзге пәлендей байып бермей.

– Сосын, ағай, апай!.. Әзімнің Беріктасқа кетіп қалуына тікелей кінәлі мен екенмін. Сіздерден өзім үшін де өз атымнан жеке кешірім сұраймын... – деді Күнікей абыржып, біртүрлі толқи сөйлеп.

Әзімнің папасы мен мамасы бір-біріне қарады. Түсінбей тұр, таңданып тұр.

Күнікей сөз кезегін күтпеді.

– Маған, біздің үйге, хат тастап кетіпті Әзім. Осында келердің алдында ғана алдым.

Папасы аңтарылған үнсіздігін сол күйі бұзбастан Күнікейге қолын соза береді. Хатты сұрағандағысы болар.

– Қалай болар екен, ағай. Өзі әрі хатты ешкімге көрсетпеуімді өтініпті, – деді Күнікей не істерге білмей қиналып. Біздерге жалтақтап қарап қояды.

– Сонда бұл не хат өзі, не деп жазылған хат? – деп сөзге Әзімнің мамасы араласты.

– Иә, не хат тентектің жазып жүргені? Ата-анасы бұны білуі керек, айналайын. Мына балалардан қысылсаң, шыға тұрсын, – деді Әзімнің папасы Күнікейдің сол жағында есікке таман шегіншектеп тұрған біздерді негімен көрсетіп.

– Жок, ағай, бұл хат балалардан жасыратындай құпия емес қой... Әзім өзін о бастан бері жазаламағаным үшін маған өкпелепті және мен кластарына келгелі істеген өзінше ең сорақы деп есептеген бұзақылықтарын жиырмаға дейін санап жазыпты. Өз кінәсін жуудың бірден-бір жолын ол басқа мектепке ауысу деп тапқан.

– Бұл неғылған маскара! Бұл жайлы мына біздер, ата-анасы ештеме білмейміз. Ол бар бұзақылықты істеп-істеп, тайып отырады. Және көрмейсің бе, хат жазып кетеді беті бүлк етпей! Сұмдық. Маскара. Бұдан өткен не бар!

Әзімнің папасы ойран-асыр ашуға ерік беріп келе жатыр еді, “қонақтардан ұят болар, тсс!” – деп жұбайы оны қолынан тартып-тартып қойды.

– Ағай, оған ренжімеңіз, Әзім өте тамаша бала, – деді Күнікей. – Өте тамаша бала. Рас, мінезі бар. Тым шұғыл ойлап кетеді, бірақ ақылсыз емес. Кінәламаңыздар оны, ағай, апай!.. Мен де кінәлап тұрғаным жок Әзімді. Тек Беріктасқа кетіп қалуының себебін ғана айтқалы келгем сіздерге.

– Жок, айналайын, менің түсінбей тұрған бір жайым – ол қалайша тамаша бала болады сонда? Істеген бұзақылықтары және анау-мынау емес, ең сорақы бұзақылықтары жиырмаға жеткен болса! Бұл дегенін есебі жағынан бір адамның ғұмырында істеп үлгермейтін бұзақылығы ғой! Ол қалайша тамаша болады, білмеймін? – деп Әзімнің папасы ашулы кейпін өзгерте алмай, дағдара бастайды.

– Жә, тынышталшы өзің, – дейді Әзімнің мамасы оны сабырға шақырып.

– Ағай, мен сізге Әзімнің жазғандарын дұрыс деп тұрған жоқпын ғой, ашуланбауыңызды сұраймын, – деді Күнікей даусын нықтап. – Ал хатқа келетін болсақ, бұған байланысты Әзім екеуіміздің ғана әңгімелесуіміз керек. Сізден, ағай, апай, сізден өтінерім – оның маған хат жазып кеткенін білмей-ақ қойыңыздар! Нұрат та, Бота да білмейтін болады.

Олардың бізді қарсы алуы қалай болса, қоштасып шығарып салуы да сондай сыпайы болды. Бірақ Әзімнің папасы тағы бір сөзін айта алмаған адамның кейпінде қалды.

Бұл оқиғаның басы көңілсіз басталып, соңы, көріп отырсыңдар, басқаша аяқталды. Әзімнің жазған хаты Күнікейдің ешкімге оқытпайтын құпиясы боп қала бергені де дұрыс болды-ау. Әркімнің өз жүрегінде сактайтын осындай әсерлі құпиясының болғаны қандай жақсы! Әзімнің оған қойған Күнікей деген аты (бұны жиырма тармақтан тұратын бұзақылығының біріне ол сөзсіз жатқызған болуы керек) менің де іштей ғана қайталап жүретін әсерлі құпиям болып қала берсін.

Хикаяттар

Бар болғаны он төрт жас	3
Нәзік жанғырық	104
Ғашық болу бакыгы	194
Күнікей	257

“Мектеп кітапханасы” сериясы

Мәди Айымбетов

НӘЗІК ЖАНҒЫРЫҚ
(*Хикаяттар мен повестер*)

«ҚАЗАҚПАРАТ» баспа корпорациясының
президенті Қонысбек БОТБАЙ

Редакторы Темірақын ЖАҚЫП

Корректоры Жанар МӘЗБАЕВА

Көркемдеуші редакторы Асхат ҚҰРАЛБАЕВ

Техникалық редакторы Нүркен СҮЙЕУБЕКҰЛЫ

ISBN 9965-654-27-1

9 789965 654275

ИБ № 263

Теруге 25. 06. 06. берілді. Басуға 03. 10. 06. кол қойылды. Қалыбы
84x108 $\frac{1}{32}$. Қағазы офсеттік. Әріп түрі “Times New Roman”. Офсеттік
басылыс. Есептік баспа табағы 25.

Таралымы 2000 дана. Тапсырыс № 66

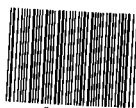
Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы,

Жангелдин – Түрген көшесі, 30/26

“Қазақпарат” баспа корпорациясы.

Тел.: (8-3272) 30-44-40, 30-42-47

“Қазақпарат” баспа корпорациясының баспаханасы.

00196822